

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

*pod redakcją
Piotra Kruszyńskiego*

WYKŁAD
PRAWA KARNEGO
PROCESOWEGO

Beata Bieńkowska • Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza • Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

redakcja naukowa
prof. dr. hab. Piotr Kruszyński

Temida 2

Białystok 1998

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska - II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński - I, X, XIII; XIV

Cezary Kulesza - IV pkt 2, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIII;
XV-XVIII; XXIV

Piotr Piszczek - XIX-XXIII; XXV

© Copyright by Temida 2
Białystok 1998

255274

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiejkolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem, bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-86137-56-8

Opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Układ typograficzny
Krzysztof Kruśzewski

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
Uniwersytetu w Białymstoku

FUW0109838

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa: Orthdruk, Białystok, tel. (085) 742-25-17

2-256/2000

Spis treści

Słowo wstępne	11
Rozdział I	
Zagadnienia wprowadzające	13
Rozdział II	
Przedmiot procesu karnego	16
Rozdział III	
Zasady procesu karnego	24
1. Pojęcie, klasyfikacja i systematyka zasad procesu karnego	24
2. Zasada ścigania z urzędu (ex officio)	31
3. Zasada legalizmu	36
4. Zasada skargowości	41
5. Zasada domniemania niewinności	48
6. Zasada prawa oskarżonego do obrony	55
7. Zasada swobodnej oceny dowodów	59
8. Zasada kontradyktoryjności	63
9. Zasada szybkości postępowania	67
10. Zasada jawności	70
11. Zasada ustności	75
12. Zasada prawdy materialnej	78
13. Zasada bezpośredniości	82
14. Zasada rzetelnego procesu	89
15. Zasada lojalności procesowej	90
16. Zasada obiektywizmu	93
Rozdział IV	
Przesłanki procesu karnego	96
1. Pojęcie i podziały przesłanek procesowych	96
2. Poszczególne przesłanki procesowe	104
Rozdział V	
Sąd	120

1. Uwagi ogólne.....	120
2. Właściwości sądu	121
3. Wyjątki od ogólnych reguł ustalenia właściwości sądu.....	125
4. Procedura ustalania właściwości i skutki niewłaściwości sądu.....	127
5. Spory kompetencyjne sądów.....	128
6. Składy sądów.....	129
7. Wyłączenie sędziego.....	132
Rozdział VI	
Strony procesowe	136
Rozdział VII	
Oskarżyciel publiczny.....	143
1. Stanowisko prawne oskarżyciela publicznego.....	143
2. Organy uprawnione do pełnienia funkcji oskarżyciela publicznego	144
Rozdział VIII	
Organizacja i zasady działania prokuratury.....	149
1. Struktura prokuratury	149
2. Zasady, na jakich zbudowana jest prokuratura.....	149
3. Zasady działania prokuratury	151
Rozdział IX	
Pokrzywdzony.....	153
Rozdział X	
Oskarżyciel posiłkowy	156
Rozdział XI	
Oskarżyciel prywatny	161
Rozdział XII	
Powód cywilny	168
Rozdział XIII	
Oskarżony	178
1. Definicja oskarżonego	178

2. Prawa oskarżonego	182
3. Obowiązki oskarżonego	192
Rozdział XIV	
Obrońcy i pełnomocnicy	196
1. obrońca	196
2. Pełnomocnik	198
Rozdział XV	
Czynności procesowe	200
1. Pojęcie czynności procesowych	200
2. Rodzaje czynności procesowych	201
3. Wadliwość czynności procesowych i jej skutki	209
4. Forma, tryb podejmowania i zaznajamiania z treścią czynności procesowych	214
5. Prawomocność orzeczeń sądowych	230
6. Nieważność orzeczeń sądowych	234
7. Utrwalanie i dokumentowanie czynności procesowych	241
8. Przeglądanie akt sprawy i sporządzanie odpisów	245
9. Odtwarzanie zaginionych lub zniszczonych akt	246
Rozdział XVI	
Dowody	247
1. Pojęcie i rodzaje dowodów	247
2. Postępowanie dowodowe	250
3. Zakazy dowodowe	255
4. Wniosek dowodowy	257
5. Czynności dowodowe	260
6. Sposób przeprowadzania dowodów z osobowych źródeł dowodowych	268
7. Poszczególne osobowe źródła dowodowe	272
8. Biegły	279
9. Specjaliści	281
10. Wywiad środowiskowy	282
11. Badanie osoby oskarżonego	284

Rozdział XVII

Środki przymusu prawnego	285
1. Zagadnienia ogólne	285
2. Zatrzymanie	286
3. Środki zapobiegawcze	288
4. Poszukiwanie oskarżonego i list gończy	298
5. List żelazny.....	299
6. Kary porządkowe.....	300

Rozdział XVIII

Postępowanie przygotowawcze	302
1. Zagadnienia wprowadzające	302
2. Fazy postępowania przygotowawczego	303
3. Formy postępowania przygotowawczego	308
4. Gwarancje praw jednostki.....	312
5. Sposoby zakończenia postępowania przygotowawczego.....	314
6. Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym	317
7. Sądowa kontrola postępowania przygotowawczego	320
8. Mediacja.....	321
9. Akt oskarżenia	322

Rozdział XIX

Postępowanie przed sądem pierwszej instancji	325
1. Kontrola oskarżenia.....	325
2. Przygotowanie do rozprawy głównej.....	338
3. Przepisy ogólne o rozprawie głównej.....	342
4. Rozpoczęcie rozprawy głównej	344
5. Przewód sądowy	348
6. Głosy stron.....	362
7. Wyrokowanie	364

Rozdział XX

Postępowanie odwoławcze	374
1. Środki zaskarżenia - uwagi ogólne.....	374
2. Ogólna charakterystyka środków odwoławczych.....	375

3. Ogólna charakterystyka skargi odwoławczej.....	376
4. Granice środka odwoławczego.....	385
5. Kierunek środka odwoławczego	391
6. Treść rozstrzygnięcia	394
7. Pytania prawne	396
8. Apelacja	398
9. Zażalenie.....	403
Rozdział XXI	
Postępowania szczególne	408
1. Rola trybów szczególnych w procesie karnym.....	408
2. Postępowanie uproszczone	410
3. Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego.....	415
4. Postępowanie nakazowe.....	421
5. Postępowanie w sprawach o wykroczenia.....	424
Rozdział XXII	
Nadzwyczajne środki i zaskarżenia	429
1. Kasacja.....	429
2. Wznowienie postępowania.....	437
Rozdział XXIII	
Postępowania po uprawomocnieniu się orzeczenia.....	442
1. Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego.....	442
2. Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie.....	443
3. Ułaskawienie.....	447
4. Wyrok łączny	450
Rozdział XXIV	
Postępowanie karne międzynarodowe	453
Rozdział XXV	
Koszty procesu.....	459

Słowo wstępne

Wejście w życie nowego kpk stwarza potrzebę przybliżenia jego rozwiązań studentom prawa. Podręcznik prawa karnego procesowego służyć ma przede wszystkim wyjaśnieniu i opisaniu regulacji prawnych, zawartych w kpk z 6.06.1997 r. To odróżnia opracowania o charakterze podręcznikowym od monografii, gdzie dokładnie analizuje się poszczególne instytucje i eksponuje przede wszystkim kwestie wzbudzające wątpliwości i kontrowersje.

W niniejszym podręczniku przedstawione są wprawdzie także zagadnienia wywołujące spory w doktrynie, ale jedynie w tych partiach pracy, w których było to, zdaniem Autorów, niezbędne dla właściwego zrozumienia istoty prezentowanych instytucji. To samo dotyczy cytowania literatury przedmiotu oraz orzecznictwa SN.

Bardzo szczegółowy wykaz literatury zamieszczony jest w podręcznikach S. Waltosia: *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1996 oraz T. Grzegorzcyka i J. Tylmana: *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 1998.

Do tych więc opracowań odesłać należy Czytelników, pragnących dokładnie zapoznać się z bibliografią z dziedziny prawa karnego procesowego.

Książka nie pretenduje do wyczerpującego omówienia wszystkich instytucji – nie stanowi ona bowiem ani systemu prawa karnego procesowego, ani komentarza do kpk, lecz ma charakter usystematyzowanego wykładu procedury karnej.

Prawem wykładowcy jest dokonanie pewnej selekcji materiału – stąd niektóre kwestie przedstawiono jedynie pobieżnie, niektóre natomiast w ogóle pominięto, jak np. część wojskową.

Autorzy wdzięczni będą Czytelnikom za wszelkie uwagi krytyczne, które pomogą zapewne udoskonalić niniejszy podręcznik w przyszłości.

Piotr Kruszyński

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

Prawo karne procesowe to zespół norm regulujących postępowanie w sprawach o przestępstwa. Normy owe ujęte są w ustawie - kodeks postępowania karnego (w skrócie **kpk**). Pierwszy w niepodległej Polsce kodeks postępowania karnego uchwalono w roku 1928. Obowiązywał on formalnie do 1.01.1970 r., kiedy to wszedł w życie **kpk** z dnia 19.04.1969 r.

W latach 1949-1950 dokonano w **kpk** z 1928 r. licznych zmian na niekorzyść, idących wyraźnie w kierunku stalinizacji i sowyetyzacji procesu karnego: likwidacja niezawisłego czynnika sądowego w postępowaniu przygotowawczym - sędziego śledczego i podporządkowanie śledztwa hierarchicznie podległemu prokuratorowi; bardzo znaczne ograniczenie gwarancji procesowych oskarżonego i obrońcy w postępowaniu przygotowawczym; zastąpienie dostępnej dla stron kasacji rewizją nadzwyczajną - środkiem wzruszania prawomocnych orzeczeń, który mógł zostać uruchomiony tylko przez trzy podmioty: Ministra Sprawiedliwości, Prokuratora Generalnego i Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego.

Rozwiązania przyjęte w **kpk** z 19.04.1969 r. nie odbiegały właściwie od założeń reformy z lat 1949-1950. W porównaniu ze stanem prawnym ukształtowanym w owych latach wprowadzono niewielkie tylko zmiany, np. możliwość złożenia do sądu zażalenia na prokuratorską decyzję o tymczasowym aresztowaniu czy pewne, niewielkie rozszerzenie zakresu uprawnień stron w postępowaniu przygotowawczym.

Dopiero w latach 1989 i 1995, czyli już w odmienionej rzeczywistości społeczno-politycznej, dokonano częściowej reformy **kpk** z 1969 r., reformy przeprowadzonej w duchu demokracji i humanizacji procesu karnego: odebrano prokuratorowi prawo do stosowania tymczasowego aresztowania i przyznano kompetencję orzekania o aresz-

cie wyłącznie sądowi; znacznie ograniczono podstawy stosowania tego najostrożniejszego środka zapobiegawczego; zawężono w sposób istotny dopuszczalność merytorycznego orzekania na niekorzyść oskarżonego w sądzie odwoławczym; zastąpiono rewizję nadzwyczajną kasacją, dostępną dla stron.

W dniu 6.06.1997 r. uchwalony został nowy kodeks postępowania karnego. Wszedł on w życie dnia 1.09.1998 r. Kodeks postępowania karnego z 6.06.1997 r. stanowi uwieńczenie prac powołanej jeszcze w roku 1988 Komisji Kodyfikacyjnej. Przedstawieniem rozważań nowego kpk i ich ocenie poświęcono niniejszy podręcznik.

Prawo karne procesowe służy generalnie realizacji norm prawa karnego materialnego. Prawo karne materialne formułuje bowiem: definicję przestępstwa; zasady odpowiedzialności karnej; rodzaje kar i zasady wymiaru kary; poszczególne zachowania ludzkie uznane przez ustawodawcę za przestępstwa. Prawo karne procesowe określa natomiast, jakie czynności i przez kogo mają zostać dokonane, aby rzeczywisty sprawca przestępstwa poniósł odpowiedzialność karną za swoje czyny, zaś osoba niewinna odpowiedzialności takiej nie poniosła - patrz art. 2 § 1 pkt 1 kpk.

Prawo karne procesowe dzieli się na część ogólną i szczególną. W ramach części ogólnej wyróżniamy następujące instytucje: zasady procesowe; przesłanki procesowe; sąd; strony, obrońcy i pełnomocnicy; czynności procesowe; dowody; środki przymusu. Część szczególna zawiera unormowania kształtujące poszczególne stadia procesu: postępowanie przygotowawcze; postępowanie przed sądem pierwszej instancji; postępowanie odwoławcze; postępowania szczególne; nadzwyczajne środki zaskarżenia; postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych; koszty procesu; postępowanie karne w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych.

W prawie karnym procesowym, w przeciwieństwie do prawa karnego materialnego, dopuszczalna jest analogia, ale wyłącznie na korzyść oskarżonego. Analogia nie dotyczy przepisów o charakterze szczególnym.

Sformułowanie „prawo karne procesowe” równoznaczne jest określeniu „procedura karna”.

Należy wyjaśnić jeszcze pojęcie „procesu karnego”. Wyrażeniu „proces karny” można nadać trzy różne znaczenia.¹

Proces karny w znaczeniu konkretnym to realne postępowanie karne, które toczy się przeciw osobie A o czyn X.

Przez **proces karny w ujęciu abstrakcyjnym** rozumieć należy wzorzec postępowania oparty na obowiązującym kpk.

Proces karny w ujęciu modelowym to procedura karna *de lege ferenda*, czyli model postępowania proponowany przez doktrynę.

Przedmiotem niniejszego wykładu będzie przede wszystkim ukształtowany przez kpk z 6.06.1997 r. proces karny w znaczeniu abstrakcyjnym, z pewnymi jednak elementami ujęcia modelowego.

W dalszej partii pracy będziemy zamiennie używać określeń: „prawo karne procesowe”, „procedura karna”, „postępowanie karne” oraz „proces karny”.

1 Patrz przede wszystkim A. Murzynowski: *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994 r., s. 13-53.

PRZEDMIOT PROCESU KARNEGO

Najogólniej związek procesu z przestępstwem polega na tym, że każdy wszczęty proces musi mieć ściśle określony przedmiot. Z uwagi na to, że rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu jest zasadniczym celem każdego procesu karnego, należy uznać, iż proces karny jest dopuszczalny o tyle, o ile organ procesowy jest w stanie sformułować jego przedmiot. Postępowanie, którego przedmiotu nie można określić, należy zatem zaliczyć do patologii procesowej.

Warto podkreślić, że wprowadzie pojęcie „przedmiot procesu” należy do podstawowych w nauce procesu karnego i ma ugruntowane znaczenie na płaszczyźnie języka prawniczego, ale nie jest ono jasno sprecyzowane, pozostając kwestią dyskusyjną. Efektem tego jest problem w określeniu, co należy rozumieć przez przedmiot procesu. Zagadnienie to jest sporne nie tylko w nauce polskiej, ale i w obcej. M. Cieślak¹ słusznie jednak wskazuje, że pojęcie to jest w ogólnych zarysach doskonale pojmowane w sensie intuicyjnym. Najprościej bowiem rzecz ujmując, przedmiotem procesu karnego jest to, o co chodzi w każdym procesie, niezależnie od jego rodzaju i konkretnych okoliczności. W każdym zaś procesie chodzi najogólniej o ustosunkowanie się do zarzutu popełnienia przestępstwa. To oczywiste i proste stwierdzenie nie rozwiązuje jednak problemu.

W literaturze polskiej, w kwestii określenia przedmiotu procesu, zarysowały się dwa kierunki poglądów. Reprezentantem pierwszego kierunku jest S. Śliwiński². Wedle jego koncepcji, przedmiotem procesu karnego jest **czyn zarzucany oskarżonemu**. Czyn ten ma być czynnem hipotetycznym, założonym. Kierunek drugi, dominujący, oparty

1 M. Cieślak: O pojęciu przedmiotu procesu karnego i w sprawie tzw. „podstawy procesu”, PiP 8-9/1959, s. 334.

2 S. Śliwiński: Proces karny. Zasady ogólne, Warszawa 1948, s. 199 i n.

jest na określającej przedmiot procesu „teorii odpowiedzialności”. Jego prekursorami stali się L. Schaff i M. Cieślak³. Rzecznicy tego kierunku upatrują przedmiotu procesu w kwestii odpowiedzialności prawnej osoby ściganej za zarzucane (lub przypisane) jej przestępstwa.

Koncepcja S. Śliwińskiego, wiążąca przedmiot procesu ze zdarzeniem faktycznym stanowiącym istotę przestępstwa, wyjaśnia sporne pojęcie za pomocą koncepcji *ius puniendi*. Zdaniem S. Śliwińskiego przedmiotem procesu karnego jest roszczenie przysługujące państwu w stosunku do sprawcy przestępstwa (*ius puniendi*), a mianowicie prawo żądania kary, zastosowania środków zabezpieczających lub wychowawczych, zwrotu kosztów postępowania, itp. Celem procesu jest więc orzeczenie o roszczeniach wynikających ze zdarzenia faktycznego, będącego czynem człowieka.

Powyższa koncepcja została skrytykowana w doktrynie polskiej. Podniesiono, że S. Śliwiński upatruje przedmiotu procesu wyłącznie w kategoriach ontologicznych, tj. w obiektywnym fakcie przestępstwa, co stanowi konsekwencję powiązania przedmiotu procesu ze stosunkiem materialnoprawnym. Powiązanie to miałyby oznaczać, że przedmiot procesu istnieje tylko wówczas, gdy rzeczywiście skutkiem czynu nastąpiło naruszenie norm prawa karnego materialnego. Krytycy koncepcji podnoszą, że prowadzi ona do paradoksalnego wniosku, iż we wszystkich tych wypadkach, w których oskarżony przestępstwa nie popełnił, nie byłoby przedmiotu procesu. Dotyczyłoby to nie tylko sytuacji uniewinnienia oskarżonego, ale i umorzenia procesu ze względu na ujemne przesłanki postępowania.

Pod adresem koncepcji S. Śliwińskiego podniesiony został ponadto zarzut trudności w sprecyzowaniu granic zdarzenia faktycznego, która to kwestia ma podstawowe znaczenie dla ustalenia tożsamości czynu. Tożsamość czynu z kolei - w związku z obowiązkiwaniem w toku postępowania sądowego zasady skargowości - ma decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia kwestii *rei iudicatae*, tj. prawomocności materialnej (*ne bis in idem crimen iudicetur* - nie wolno ponownie wszczynać i prowadzić postępowania w wypadku pra-

3 L. Schaff: Wszczęcie postępowania karnego a problematyka podstawy i przedmiotu procesu, *PW* 1979, s. 246-257; M. Cieślak: op. cit., s. 339.

womocności materialnej (art. 17 § 1 pkt 7 kpk)). Zdaniem krytyków omawianej koncepcji, z uwagi na poważne konsekwencje prawne jakie wywołuje brak tożsamości czynu (konieczność umorzenia postępowania - patrz bliżej: zasada skargowości), przy jego ustalaniu w grę nie powinno wchodzić kryterium nieostre. Kryterium zdarzenia faktycznego, przy rozstrzyganiu wątpliwości co do tożsamości czynu, nie spełnia tego wymogu.

Koncepcji S. Śliwińskiego zarzuca się także odwrócenie uwagi od zasadniczego celu procesu. Krytycy podnoszą, że w procesie chodzi nie tylko o zbadanie, czy popełniono przestępstwo, ale i o stwierdzenie, kto to przestępstwo popełnił oraz o wyciągnięcie konsekwencji prawnych z tych ustaleń.

Przedstawiciele „**teorii odpowiedzialności**” uważają, że zasadniczym przedmiotem procesu jest **kwestia odpowiedzialności karnej (a niekiedy i cywilnej) oskarżonego za zarzucane mu przestępstwo**. Ustalenie tej kwestii wymaga odpowiedzi na następujące pytania: czy w ogóle popełniono przestępstwo, kto je popełnił, w jakiej postaci i jakie z tego tytułu ma ponieść konsekwencje prawne. Podkreślają oni wyraźnie, że przedmiotem procesu nie jest sam fakt przestępstwa, gdyż badanie rzeczywistości w procesie nie jest celem samoistnym, lecz jedynie pośrednim, tj. służącym do określenia odpowiedzialności i jej rozmiarów⁴.

Zwolennicy „teorii odpowiedzialności” nie negują bynajmniej, iż w procesie karnym uwagę koncentruje się właśnie na czynie przestępnym objętym zarzutem procesowym. Co więcej zaznaczają, że rozpatrując kwestię odpowiedzialności za czyn, należy najpierw rozstrzygnąć kwestię samego czynu. Natomiast nie uważają, aby wyczerpywało to zagadnienie odpowiedzialności. Przedstawiciele tej koncepcji stawiają akcent na to, że proces karny wszczyna się i toczy z powodu uwiarygodnionej wiadomości o popełnionym przestępstwie, ale wiadomość ta stanowi powód a nie przedmiot procesu.

Dotyczy to także samego przestępstwa. Proces karny ma zweryfikować wiadomość o przestępstwie, a cały jego przebieg poświęcony jest badaniu kwestii odpowiedzialności, jej zakresu i weryfikacji obra-

4 Por. M. Cieślak: op. cit., s. 337-340.

zu przestępstwa. Do momentu zapadnięcia prawomocnego wyroku kwestia odpowiedzialności oskarżonego za zarzucane mu przestępstwo jest sprawą otwartą⁵. W koncepcji tej istotne jest to, że kwestia odpowiedzialności prawnej w procesie wiąże się nie z czynem rzeczywistym, ale z procesową hipotezą tego czynu w postaci podejrzenia, zarzutu czy przypisania. Toczący się proces karny - zdaniem M. Cieślaka - ma rozstrzygnąć, czy hipoteza ta jest zasadna. Ani jednak sam czyn, ani jego procesowa hipoteza nie są przedmiotem procesu. Jest nim właśnie kwestia odpowiedzialności prawnej za zarzucane oskarżonemu przestępstwo⁶. Podkreślić wypada, że punktem wyjścia dla przedstawicieli „teorii odpowiedzialności” jako przedmiotu procesu jest pogląd, że w procesie karnym chodzi nie tyle o zbadanie, czy popełniono przestępstwo, ile o stwierdzenie, kto je popełnił i wyciągnięcie z tych ustaleń konsekwencji prawnych. Uważają oni także, że określenie przedmiotu procesu jako „kwestii popełnienia przestępstwa” rozwiązuje przede wszystkim problem przypadków, w których faktycznie przestępstwa nie popełniono. Istnieje wówczas przedmiot przestępstwa, bo aktualne jest pytanie, czy przestępstwo zostało popełnione⁷.

Odpowiedzialność prawna w procesie karnym (karna i cywilna), opiera się na dwóch podstawach: 1) faktycznej, i 2) prawnej (normatywnej)⁸.

Podstawą faktyczną odpowiedzialności prawnej jest czyn zarzucany oskarżonemu. Jeżeli popełnienie tego czynu zostanie oskarżonemu udowodnione w procesie, czyn ten zostanie mu przypisany w wyroku. Podstawa faktyczna jest skonkretyzowana w odpowiednim akcie procesowym, w którym zarzuca się bądź przypisuje oskarżonemu (podejrzanemu) określony czyn. Przykładowo, postanowienie o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia wydaje się, jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 303 kpk). Postanowienie o przedstawieniu podejrzanemu zarzutów wydaje się, jeżeli dane ist-

5 Por. S. Waltoś: *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1996, s. 23.

6 Por. M. Cieślak: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 298.

7 Por. M. Cieślak: *O pojęciu przedmiotu...* op. cit., s. 335.

8 Por. M. Cieślak: *Polska procedura...* op. cit., s. 298.

niejące w chwili wszczęcia śledztwa albo dochodzenia lub zebrane w jego toku uzasadniają dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba (art. 313 § 1 kpk). Sporządzenie natomiast aktu oskarżenia ma miejsce wówczas, jeżeli przeprowadzone postępowanie dostarcza podstaw do jego wniesienia (art. 322 § 1 kpk). Wyrok skazujący powinien zawierać dokładne określenie przypisanego oskarżonemu czynu oraz jego kwalifikację prawną (art. 413 § 2 pkt 1 kpk).

W stosunku do podstawy faktycznej odpowiedzialności prawnej obowiązuje reguła, że nie wolno jej zmieniać - w istotny sposób - w toku procesu. Musi bowiem zachodzić tożsamość czynu zarzucanego i przypisanego oskarżonemu (*senetentia debet esse conformis libello*). Chodzi o to, aby czyn, za który oskarżony zostaje skazany, był tym samym czynem, o który został oskarżony. Reguła niedopuszczalności zmiany przedmiotu procesu w zakresie jego podstawy faktycznej znajduje zastosowanie wyłącznie w postępowaniu jurysdykcyjnym. W postępowaniu przygotowawczym ma zastosowanie w tej materii przepis art. 314 kpk, w myśl którego, „jeżeli w toku postępowania przygotowawczego okaże się, że podejrzanemu należy zarzucić czyn nie objęty wydanym uprzednio postanowieniem albo czyn w zmienionej w istotny sposób postaci (...), wydaje się niezwłocznie nowe postanowienie o przedstawieniu zarzutów, ogłasza je podejrzanemu i przesłuchuje się go (...)”. Kwestie braku tożsamości czynu i znaczenia tożsamości dla rozstrzygnięcia sprawy *rei iudicatae* zostaną bliżej omówione w ramach problematyki zasady skargowości.

Podstawa prawna (normatywna) odpowiedzialności prawnej to kwalifikacja prawna czynu zarzucanego oskarżonemu, albo inaczej mówiąc spojrzenie na ten czyn przez pryzmat przepisów prawa materialnego. Podstawa prawna (normatywna) odpowiedzialności oskarżonego może się zmieniać w toku procesu. Obowiązuje zatem **reguła dopuszczalności zmiany przedmiotu procesu w zakresie podstawy prawnej odpowiedzialności**. Zmiany owe są wynikiem bądź to zmian obrazu samego czynu, bądź to poprawienia dotychczasowej kwalifikacji (np. błędnie zastosowanej), bez dokonywania zmian w opisie czynu (patrz bliżej: zasada skargowości). Przepisy kpk przewidują określone rygory proceduralne związane ze zmianą kwalifikacji prawnej czynu. Rygory te uzależnione są od etapu procesu, w którym następuje zmiana kwalifikacji prawnej oraz od kierunku zmiany kwalifikacji

prawnej, tzn. czy jest to zmiana na łagodniejszą, czy surowszą kwalifikację. Jeżeli w postępowaniu przygotowawczym okaże się, że czyn zarzucany podejrzanemu należy zakwalifikować z surowszego przepisu, wydaje się niezwłocznie nowe postanowienie o przedstawieniu zarzutów, ogłasza się je podejrzanemu oraz przesłuchuje się go (art. 314 kpk). W postępowaniu jurysdykcyjnym, zgodnie z art. 399 § 1 kpk, jeżeli w toku rozprawy okaże się, że nie wychodząc poza granice oskarżenia można czyn zakwalifikować według innego przepisu prawnego, sąd uprzedza o tym obecne na rozprawie strony. § 2 tego przepisu stanowi zaś, że na wniosek oskarżonego można przerwać rozprawę w celu umożliwienia mu przygotowania się do obrony.

Wydaje się, że różnice poglądów autorów reprezentujących zasygnalizowane powyżej koncepcje określenia przedmiotu procesu, nie stoją na przeszkodzie rezygnacji z krytyki koncepcji S. Śliwińskiego na rzecz kompromisowego jej powiązania z określającą przedmiot procesu „teorią odpowiedzialności”. W tym układzie koncepcję upatrującą przedmiotu procesu w czynie zarzucanym oskarżonemu należałoby uznać za podstawową i wyjściową w zakresie analizowanej problematyki. Z uwagi jednak na jej ścisłe, a zarazem wąskie ujęcie, należałoby uznać, iż znajduje ona swoiste dopełnienie i rozwinięcie w ujęciu szerszym, reprezentowanym przez rzeczników „teorii odpowiedzialności”. Za takim ujęciem przemawia chociażby to, i nie negują tego przeciwnicy koncepcji S. Śliwińskiego, że w procesie karnym uwaga skoncentrowana jest właśnie na czynie przestępnym objętym zarzutem procesowym. Zaznaczają oni wyraźnie, iż rozpatrując kwestię odpowiedzialności za czyn, należy najpierw rozstrzygnąć kwestię samego czynu, ale to - ich zdaniem - nie wyczerpuje zagadnienia odpowiedzialności prawnej⁹.

Nie do końca ścisły i przekonywający jest zarzut pod adresem koncepcji S. Śliwińskiego, jakoby Autor ten upatrywał przedmiotu procesu w obiektywnym fakcie popełnienia przestępstwa. S. Śliwiński wyraźnie wskazywał, że przedmiotem procesu jest czyn hipotetyczny (inaczej: założony). „Założony” w akcie oskarżenia opis czynu zarzucanego oskarżonemu podlega stałej weryfikacji w toku postępowania

⁹ Por. B.T. Bieńkowska: O przedmiocie procesu karnego (na tle zasady kontryktoryjności), PiP 2/1994, s. 67-72.

karnego, w miarę gromadzenia materiału dowodowego. Nie ma zaś wątpliwości, że takie właśnie ujęcie czynu implikuje jego „sprawdzalność” jako hipotezy w toku procesu. Koncepcja S. Śliwińskiego nie stoi zatem na przeszkodzie uznaniu, że proces może się toczyć także o ustalenie, czy czynu nie było, i nie jest to wcale proces bezprzedmiotowy. Podstawą procesu jest bowiem podejrzenie, oparte na wysokim stopniu prawdopodobieństwa, że oskarżony dany czyn popełnił. Autor dał temu jednoznaczny wyraz pisząc: ”Wyniki postępowania mogą wykazać, że czyn ten w rzeczywistości nie został popełniony, albo że popełnił go kto inny, albo że brak dostatecznych dowodów, iż w ogóle został popełniony lub że popełnił go oskarżony”¹⁰. Wprawdzie S. Śliwiński jednoznacznie powiązał przedmiot procesu z czynem (zdarzeniem faktycznym), ale nie wynika z tego, że wąsko pojmował zagadnienie odpowiedzialności wiążącej się z tym czynem. W swoich rozważaniach nie dał podstaw do uznania, że takie kwestie jak: kara, środki zabezpieczające i wychowawcze, itd. wyłączały poza obręb przedmiotu procesu, tak jakby toczący się proces ich nie dotyczył, jako następstw ustosunkowania się sądu do czynu.

Podnoszony wobec koncepcji S. Śliwińskiego zarzut nieostrości kryterium „zdarzenia faktycznego”, ważnego dla ustalenia tożsamości czynu i dla rozstrzygnięcia kwestii *rei iudicatae*, jest zrozumiały o tyle, że istotnie zagadnienie kryteriów tożsamości czynu należy do spornych w literaturze. Wypracowano jednak w tym względzie zadowalające rozwiązania. Wystarczy wspomnieć o propozycjach A. Kaftala, który wskazał okoliczności indywidualizujące zdarzenia faktyczne przedstawione w oskarżeniu i wyróżniające je spośród innych zdarzeń¹¹. Miarodajną próbą w tej materii są poglądy M. Cieślaka, który sformułował omawiane kryteria od strony negatywnej, a więc od strony określenia takich istotnych różnic, które wykluczają identyczność zdarzenia faktycznego¹². Powyższe propozycje (patrz bliżej: zasada skargowości) stanowią niewątpliwy przykład stałych i twórczych poszukiwań rozwiązania problemu kryteriów tożsamości czynu w do-

10 S. Śliwiński: op. cit., s. 201.

11 A. Kaftal: Prawomocność wyroków sądowych w polskim prawie karnym, Warszawa 1966, s. 230-248.

12 M. Cieślak: Polska procedura... op. cit., s. 279-280.

ktrynie polskiej. Warto zauważyć, że A. Kaftal, odwołując się do tożsamości czynu, w sposób obrazowy wskazuje na pewną sztuczność określenia przedmiotu procesu jako „kwestii odpowiedzialności karnej”, a nie czynu przestępnego. Autor ten zadaje wymowne pytanie: „Ciekawe też, jak się będzie ustalało tożsamość - przedmiotowo - istnienia tej samej odpowiedzialności karnej a nie czynu przestępnego?”¹³. Można też wskazać przykłady prezentacji poglądów przedstawicieli „teorii odpowiedzialności”, w oparciu o które uzasadniona wydaje się próba swoistej syntezy obu koncepcji. Dla przykładu S. Waltoś, wśród warunków kontradiktoryjnego procesu wymienia m.in. „możliwie dokładne oznaczenie przedmiotu (procesu)” i następnie wyraźnie stwierdza, że „strony muszą wiedzieć, jaki **czyn** jest przedmiotem rozpoznania oraz **jakie stąd wynikają konsekwencje w zakresie prawa materialnego**”¹⁴.

Istotna zaleta koncepcji hipotetycznego czynu jako przedmiotu procesu polega na skoncentrowaniu uwagi na tym, co w procesie karnym wybija się na plan pierwszy, a mianowicie na czynie przestępnym zarzucanym oskarżonemu, i to nie na jego opisie zawartym w zarzucie (bo to tylko hipoteza), ale na faktycznym kształcie tego zdarzenia. Bez wątplenia bowiem ustalenie zakresu odpowiedzialności prawnej za czyn (tzn. zastosowanie - w szerokim tego słowa znaczeniu - przepisów prawa karnego materialnego do konkretnego przypadku, tj. orzeczenie o winie oskarżonego oraz wyciągnięcie wobec niego wszystkich konsekwencji prawnych), jest możliwe dopiero wtedy, gdy rozstrzygnięta zostanie sprawa samego czynu. Rozstrzygnięcie co do czynu nie wyczerpuje oczywiście zagadnienia odpowiedzialności. Dlatego można pokusić się o przyjęcie, iż „teoria odpowiedzialności” stanowi konieczne przedłużenie koncepcji S. Śliwińskiego. Ta ostatnia w zakresie określenia przedmiotu procesu jest koncepcją podstawową i wyjściową, aczkolwiek wąsko ujętą, stąd potrzeba jej uzupełnienia szerszą „teorią odpowiedzialności”.

13 A. Kaftal: Na marginesie książki Stanisława Waltośa „Proces karny. Zarys systemu”, Pal. 2/1987, s. 101-102.

14 S. Waltoś: op. cit., s. 261.

ZASADY PROCESU KARNEGO

1. Pojęcie, klasyfikacja i systematyka zasad procesu karnego

Do systemu zasad procesu karnego należą te zasady, które dotyczą wyłącznie postępowania karnego, a nie innych dziedzin prawa. Trzeba jednak zauważyć, że zasady o znaczeniu ogólnoprawnym (np. zasady: humanizmu, praworządności, sprawiedliwości, demokratyzmu), wprowadzone do tego systemu nie są zaliczane, ale istotnie wzbogacają wiedzę o kształcie i istocie procesu karnego. Podobną uwagę należy odnieść do niektórych zasad odnoszących się do kilku dziedzin prawa (m.in. prawa państwowego, karnego i cywilnego), jak np. zasady dotyczące funkcjonowania sądów w Polsce (tzw. zasady ogólnoustrojowe). Takie zasady, jak niezawisłości sędziowskiej, udziału czynnika społecznego w orzekaniu czy instancyjności, wprowadzone ściśle do zasad procesu karnego zakwalifikować się nie dadzą, ale dla jego charakterystyki mają duże znaczenie. W niniejszym podręczniku, z uwagi na jego ograniczone ramy, zostaną omówione zasady ściśle procesowe, z pominięciem tych zasad, które - jak wcześniej wspomniano - są przedmiotem zainteresowania innych dyscyplin prawnych, a w szczególności nauki prawa konstytucyjnego.

W literaturze polskiej wielki wpływ na rozwój problematyki zasad procesu karnego wywarli: L. Schaff¹ oraz M. Cieślak². Autorzy ci wnieśli cenny wkład w określenie pojęcia zasad w procesie karnym, ich funkcji oraz systematyki.

1 L. Schaff: *Proces karny Polski Ludowej*, Warszawa 1953, s. 146 i n.

2 M. Cieślak: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 195 i n.

Zasady procesu karnego mają duże znaczenie tak dla teorii procesu karnego, jak i dla praktyki wymiaru sprawiedliwości. Ich walory naukowe i przydatność dydaktyczna są poza dyskusją. Mają one przede wszystkim znaczenie porządkujące, którego nie sposób nie docenić. Pozwalają porządkować i klasyfikować różne instytucje lub funkcjonalnie powiązane poszczególne przepisy. Pozwalają także na badania porównawcze różnych systemów procesowych. Usprawniają ponadto proces dydaktyczny, pozwalając w sposób przejrzysty, uporządkowany i zrozumiały przedstawić skomplikowaną nieraz problematykę różnorodnych instytucji. Dla praktyki wymiaru sprawiedliwości zasady procesowe stanowią ważne dyrektywy interpretacyjne poszczególnych przepisów prawa bądź instytucji procesowych, pozwalając na bardziej precyzyjne wskazanie ich *ratio legis*, a w razie wystąpienia wątpliwości prawnych wskazują kierunek ich wykładni³.

Pomimo tego, że zasady procesu karnego stanowią jedną z podstawowych kategorii w nauce procesu karnego, a pozostając ze sobą we współzależności tworzą system, który przesądza o przyjętym - na gruncie danego prawa - modelu postępowania, problematyka ich wywołuje szereg trudności. Do zagadnień spornych należą m.in.:

1) brak jednoznaczności nazwy „zasada prawa”. Z uwagi na to, że zasady procesu są niczym innym jak rodzajem zasad prawa, nieuwzględnienie wieloznaczności nazwy „zasada procesu” może prowadzić do nieporozumień;

2) kwestia kryteriów pozwalających na wyodrębnienie spośród norm danego systemu prawa karnego procesowego tych, które należy zaliczyć do zasad procesowych. W literaturze procesu karnego brak jest jednolitych kryteriów wyodrębniania zasad procesowych, czego efektem są różnice w liczbie, sposobie formułowania poszczególnych zasad oraz określania ich treści, występujące u poszczególnych autorów;

3) problem zasad przeciwnych, równoległe obowiązujących w systemie procesu karnego, np. zasada legalizmu i oportunizmu, jawności i tajności, skargowości i kontradyktoryjności i śledcza, itd.

3 Por. S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński: Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe, Warszawa 1974, s. 48 i n.

Wieloznaczność nazwy „zasada procesu” może skutkować nieporozumienia będące m.in. wynikiem braku rozróżnienia zasad w sensie dyrektywalnym od zasad we właściwym znaczeniu, które są powiązane z określonym systemem procesowym, tzn. są dyrektywami obowiązującymi w danym systemie procesowym. W literaturze procesu karnego zasady procesu są bowiem rozumiane w powyższym, dwójakim znaczeniu.

Zasady w sensie dyrektywalnym to dyrektywy (postulaty), określające wzorce (idee), na których ma być zbudowany określony system procesowy⁴. M. Cieślak⁵ dla zasady procesu rozumianej jako zasada „postulat-wzorzec” zarezerwował nazwę zasady w sensie abstrakcyjnym.

Zasada w sensie abstrakcyjnym to zasada oderwana od jakiegokolwiek systemu prawnego, która określa pewien możliwy kierunek rozwiązania kwestii procesowej. Zwykle jest ideą prawną o charakterze ogólnym i krańcowym, tzn. jest formułowana w sposób absolutny, bez wyjątków i ograniczeń. Zasady w sensie abstrakcyjnym naruszyć nie można, gdyż nie obowiązują one w praktyce.

Zasadę procesową, będącą dyrektywą wyrażoną w określonym systemie prawa karnego-procesowego, M. Cieślak określa mianem **zasady w sensie konkretnym**. Jest ona wyrażona w obowiązującym systemie w sposób mniej lub bardziej odbiegający od „zasady-wzorca”. Nie stanowi już idei prawnej o charakterze krańcowym. Ma moc obowiązującą.

Poza powyższym rozróżnieniem w literaturze procesu karnego spotyka się i inne określenia pojęcia zasady procesu. S. Śliwiński⁶ wyodrębniał zasady procesu karnego w oparciu o „kryterium historyczne,” ograniczające krąg podstawowych zasad procesu tylko do tych, które formowały się w okresie przemian (walk) klasowych, politycznych i rewolucyjnych na przestrzeni dziejów (tzw. „zasady światoburcze”), gdy zmieniały się formacje społeczno-polityczno-gospodarcze i

4 Por. S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński: op. cit., s. 48 i n.

5 M. Cieślak: op. cit., s. 196-197.

6 S. Śliwiński: *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1961, s. 59.

do głosu dochodziły nowe grupy społeczne. L. Schaff⁷ rozumiał pojęcie zasady jako centralnej idei kształtującej proces karny oraz jako obowiązującej już normy prawa karnego procesowego, która w całym systemie tego prawa odgrywa rolę centralną. M. Lipczyńska⁸ pojęciem zasady określała idee prawne, mające podstawowe znaczenie w dziedzinie procesu karnego. Według A. Marka, zasada procesowa wyraża podstawowe założenia procesu karnego i przez fakt swego obowiązywania charakteryzuje model danego procesu⁹. S. Waltoś¹⁰ pod pojęciem naczelnych zasad procesu karnego rozumie społecznie ważne ogólne dyrektywy uregulowania najbardziej istotnych kwestii z zakresu procedury karnej.

Zasady procesu karnego, rozumiane jako dyrektywy obowiązujące w danym systemie karno-procesowym, czyli zasady w sensie konkretnym, można podzielić ze względu na sposób ujęcia w obowiązującym prawie. Z tego punktu widzenia można wyróżnić:

1. Zasady skodyfikowane (prawnie zdefiniowane) - ich definicję zawiera ustawa. Są one wprost wyrażone w ustawie w postaci konkretnego przepisu. Do zasad prawnie zdefiniowanych należą m.in.: zasada prawdy (art. 2 § 2 kpk), zasada obiektywizmu (art. 4 kpk), zasada domniemania niewinności (art. 5 § 1 kpk), zasada prawa oskarżonego do obrony (art. 6 kpk), zasada swobodnej oceny dowodów (art. 7 kpk), zasada legalizmu (art. 10 § 1 kpk), i inne.

2. Zasady nieskodyfikowane (prawnie niezdefiniowane) - wynikają one pośrednio z szeregu przepisów ustawy, są z nich wyinterpretowane. Do zasad nieskodyfikowanych należy - dla przykładu - zasada bezpośredniości. Nie zdefiniował jej ani kpk z 1969 roku, ani kpk z 1997 roku. O jej obowiązywaniu wnioskujemy z wielu przepisów dopuszczających wyjątki od tej zasady. Zasadą nieskodyfikowaną jest m.in. zasada kontradiktoryjności, zasada ścigania z urzędu oraz zasada koncentracji materiału dowodowego.

7 L. Schaff: op. cit., s. 146.

8 M. Lipczyńska: *Polski proces karny. Cz. I. Zagadnienia ogólne*, Warszawa - Wrocław 1971, s. 56.

9 Tenże: *Pojęcie zasady procesu karnego*, PiP 3-4/1970, s. 547.

10 S. Waltoś: *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1996, s. 196.

Różnorodność określeń pojęcia zasady procesu, podobnie jak i różnorodność definicji poszczególnych zasad procesu karnego, stanowi m.in. konsekwencję braku jednolitych kryteriów ich wyodrębniania. Kodeks postępowania karnego nie wskazuje takich kryteriów, stąd ustalenie, której z norm danego systemu prawa karnego-procesowego należy nadać status zasady procesowej, bardzo różnie kształtuje się u poszczególnych autorów. Problem kryteriów wyodrębniania zasad procesu karnego stanowi zatem jeden z trudniejszych w nauce procesu. Nauka ta odróżnia przede wszystkim pojęcie **podstawowej (naczelnej) zasady procesu**, od pojęcia **zasady zwykłej**. Zasada podstawowa dotyczy w procesie kwestii węzłowych i przez to wyznacza model procesu. Zasada zwykła zaś obejmuje swym zakresem problemy niższej rangi. Do zasad zwykłych można zaliczyć - dla przykładu - zasadę ekonomii procesu czy też zasadę szybkości procesu. Ta ostatnia została jednak omówiona w podręczniku, gdyż wydawało się to celowe ze względów dydaktycznych, z uwagi na jej znaczenie w nowym kpk W kodeksie tym pojawiły się bowiem rozwiązania, często niezna-
ne do tej pory polskiej procedurze (np. art. 335 kpk - wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy, czy art. 387 kpk - instytucja tzw. dobrowolnego poddania się oskarżonego karze), którym generalnie przyświeca idea przyśpieszenia i usprawnienia postępowania karnego. Niemniej bardziej trafne wydaje się, pomimo pośredniego skodyfikowania zasady szybkości - art. 2 § 1 pkt 4 kpk, mówienie o niej jako o postulatcie postępowania, a nie podstawowej zasadzie procesu karnego. Zasad regulujących w procesie karnym kwestie mniej istotne jest tak wiele, iż ich wyliczenie jest raczej niemożliwe.

W literaturze procesu karnego, niezależnie od trudności w ustaleniu ostrych kryteriów wyodrębniania zasad procesu, wysunięto w tej materii wiele interesujących propozycji. Na szczególną uwagę zasługują propozycje A. Murzynowskiego¹¹. W zbliżony sposób, choć nieco odmienny w szczegółach, określa kryteria ustalania zasad procesu S. Waltoś¹².

11 A. Murzynowski: *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 96-107.

12 S. Waltoś: *op. cit.*, s. 196-197.

Do kryteriów ustalania podstawowych zasad procesu karnego

A. Murzynowski zalicza następujące ich właściwości, które powinny występować łącznie:

1) zasada jest wyrażona w normach (pojedynczych lub w wielu normach) obowiązującego prawa;

2) zasada ma znaczenie podstawowe dla procesu karnego, określając jego najważniejsze cechy i spełniając nadrzędną rolę w stosunku do innych norm prawa karnego procesowego;

3) zasada powinna dotyczyć bezpośrednio dziedziny procesu karnego;

4) zasada ma charakter ogólnoprosesowy, tj. zawiera dyrektywy postępowania dotyczące wszystkich stadiów i rodzajów postępowania karnego;

5) zasada zawsze zawiera określoną treść ideologiczną, wyrażając polityczne idee, na których opiera się system państwowy, dotyczące sposobu ukształtowania i realizacji wymiaru sprawiedliwości w dziedzinie spraw karnych;

6) zasada określa zawsze typowe i dominujące cechy postępowania karnego i dopuszcza istnienie od niej pewnych wyjątków, których już jednak nie należy określać mianem zasady;

7) zasady powinny określać takie cechy procesu karnego, które nie mają charakteru oczywistego i banalnego, ale stanowią jeden z wariantów możliwych i znanych historii rozwiązań;

8) nie ma potrzeby tworzenia takich oddzielnych zasad, które dublują już inne zasady procesu karnego lub są konieczną konsekwencją ich istnienia.

Mając powyższe kryteria na uwadze, A. Murzynowski¹³ pod pojęciem zasady procesu karnego rozumie **podstawową normę prawną o charakterze ogólnoprosesowym, która określa główne i dominujące cechy procesu karnego oraz zawiera określoną treść ideologiczną i stanowi jedną z alternatyw możliwych i znanych historii**

¹³ A. Murzynowski: op. cit., s. 92.

rozwiązań. Tę właśnie definicję przyjmujemy za punkt wyjścia do dalszych rozważań.

Zasady procesu karnego nie obowiązują w oderwaniu, ale są ze sobą wzajemnie powiązane, tworząc jeden wspólny system. **System zasad procesu karnego** - to podstawowe (naczelne) zasady ujęte w całość. Dopiero ta całość daje wyobrażenie o głównych cechach danego procesu karnego.

W literaturze procesu karnego¹⁴, w szczególności w podręcznikach, poszczególni autorzy podejmują różnorodne próby systematyzacji zasad, ich klasyfikacji, grupowania według różnych (zazwyczaj niejednorodnych) kryteriów, a także próby ich hierarchizacji z zastosowaniem rozmaitych wewnętrznych podziałów, np. zasady dotyczące postępowania dowodowego, zasady dotyczące formy i sposobu prowadzenia procesu, zasady nadrzędne i podrzędne, zasady pierwszego i drugiego stopnia, itp. Wszystkie te klasyfikacje cechuje pewna umowność i wszystkie mogą być poddane twórczej krytyce. Dowolność, a może raczej rozbieżność panująca w klasyfikacji zasad procesu karnego, stanowi naturalny efekt tego, że same kryteria ustalania zasad procesu są kwestią umowną, a więc pewnym procesem poznawczym. Jest zatem prawem autora tworzącego swój system zasad oparcie go na kryteriach, które najbardziej odpowiadają systemowi jego założeń. Każda klasyfikacja norm o różnym zakresie, zastosowalności i wzajemnych uwarunkowaniach staje się, siłą rzeczy, dyskusyjna. W niniejszym podręczniku nie przeprowadza się żadnej klasyfikacji ani hierarchizacji zasad, prezentując je wyłącznie w celach dydaktycznych.

W literaturze procesu karnego¹⁵, obok zwolenników poglądu o równoległym obowiązywaniu w jednym systemie procesowym zasad przeciwnych, można spotkać i przeciwników tego stanowiska¹⁶. Podkreślają oni, że pogląd ten nie uwzględnia faktu, iż zasada jest czymś dominującym, typowym dla całego procesu karnego, ale nie musi w nim odgrywać roli wyłącznej, co przemawia na rzecz

14 Por. M. Cieślak: op. cit., s. 203 i n.; A. Murzynowski: op. cit., s. 107 i n.; S. Waltoś: op. cit., s. 197 i n.

15 Tak m.in.: L. Schaff: op. cit., s. 179-186; M. Cieślak: op. cit., s. 205.

16 Tak m.in.: A. Murzynowski: op. cit., s. 104; S. Waltoś: op. cit., s. 199-200.

„wyjątków” od jej obowiązywania. Z uwagi na to, że w pojęciu zasady tkwią elementy prawidłowości i powszechności, odstępstwo od niej może być rozpatrywane tylko w kategorii wyjątków. Natomiast koncepcja, że w jednym systemie zasadą może być reguła, jak i wyjątek od tej reguły, jest nielogiczna, a już co najmniej mocno kontrowersyjna.

Ciekawą próbę rozwiązania problemu obowiązywania w jednym systemie zasad przeciwstawnych zaproponował M. Cieślak¹⁷. Tezę o „harmonii zasad przeciwstawnych” oparł na podziale zasad na: zasady dominujące (przeważające) i uzupełniające (wyjątkowe). Podział ten zakłada możliwość obowiązywania zasad naczelnych, które z punktu widzenia reguły stanowią wyjątek. Propozycja ta, mimo jej oryginalności, nie usunęła wątpliwości, o których była mowa. W jednym systemie nie mogą obowiązywać dwie przeciwstawne zasady, z których jedna jest „w opozycji” do drugiej. W doktrynie podkreśla się, że łączne przedstawianie zasad przeciwstawnych jest możliwe tylko wtedy, gdy chodzi o zasady w sensie abstrakcyjnym („zasady-wzorce”), a nie zasady w sensie konkretnym, czyli normy obowiązującego prawa.

2. Zasada ścigania z urzędu (*ex officio*)

Zasada ścigania z urzędu polega na tym, że ściganie przestępstw przez organy państwa odbywa się niezależnie od woli pokrzywdzonego. Zasada ta stanowi zatem dyrektywę, zgodnie z którą organ procesowy wszczyna i prowadzi postępowanie z urzędu, tj. niezależnie od czyjejkolwiek skargi. Źródło inicjatywy organu procesowego co do podjęcia ścigania nie ma znaczenia. Może to być własna wiadomość organu procesowego, może to być informacja z zewnątrz (zawiadomienie o przestępstwie) albo też w grę może wchodzić formalnie złożony wniosek strony.

Ratio legis omawianej zasady opiera się na założeniu, że skoro przestępstwo narusza obowiązujący porządek prawny, to powinno spotkać się z reakcją w postaci podjęcia stosownych działań przez organy ścigania (policja, prokurator), reprezentujące państwo. Interesy osób pokrzywdzonych przez przestępstwo, czy też interesy osób zain-

17 M. Cieślak: op. cit., s. 195 i n.

interesowanych w nieujawnianiu przestępstwa muszą ustąpić przed intere-
sem społecznym, który wyraża się w ujawnieniu przestępstwa i
wyciągnięciu z faktu jego popełnienia konsekwencji przewidzianych
przez prawo, poza wypadkami ściśle przewidzianymi w ustawie.

W kpk brak przepisu wprost wyrażającego zasadę ścigania z urzę-
du (**zasada nieskodyfikowana**). Obowiązywanie tej zasady wywodzi-
my z wyjątków przewidzianych w ustawie karnej (argumentacja *a*
contrario). Jeśli ustawa karna nie przewiduje ścigania przestępstwa
na wniosek lub z oskarżenia prywatnego, to wówczas ma zastosowa-
nie zasada ścigania z urzędu. Można ponadto przykładowo wskazać
 pewne ustawowe przejawy tej zasady. I tak, przepis art. 9 § 1 kpk sta-
nowi, że organy procesowe prowadzą postępowanie i dokonują czyn-
ności z urzędu, chyba że ustawa uzależnia je od wniosku określonej
osoby, instytucji lub organu, albo od zezwolenia władzy. Do zasady
tej bezpośrednio nawiązuje art. 10 § 1 kpk, statuujący zasadę legaliz-
mu. Stosownie do jego treści oskarżyciel publiczny jest obowiązany
do wniesienia i popierania oskarżenia - o czyn ścigany z urzędu, i to
niezależnie od woli pokrzywdzonego. Realizacji omawianej zasady
służy także art. 304 kpk, wprowadzający społeczny (§ 1) i prawny (§
2) obowiązek zawiadamiania o popełnieniu przestępstw ściganych w
tym trybie.

Wprawdzie zasada ścigania z urzędu wiąże się ściśle z
początkiem procesu, ale dotyczy ona tak samego wszczęcia procesu,
jak i jego kontynuacji. Tak więc organy procesowe działają z urzędu
w toku całego postępowania, od jego wszczęcia do zakończenia.

Do wyjątków od zasady ścigania z urzędu należy zaliczyć ściga-
nie z inicjatywy pokrzywdzonego przestępstwem, które ustawa prze-
widuje w dwóch postaciach, tzn. jako:

- 1) **ściganie na wniosek,**
- 2) **ściganie z oskarżenia prywatnego.**

Ad 1. Ściganiu na wniosek pokrzywdzonego poświęcony jest **art.**
12 kpk Istota tego trybu ścigania polega na tym, że postępowanie w
sprawach o przestępstwa wnioskowe rozpoczyna się tylko i wyłącznie
w razie złożenia wniosku. Złożenie zaś tego wniosku *ex lege* powodu-

je ten skutek, że postępowanie toczy się z urzędu. Organ ścigania poucza osobę uprawnioną do złożenia wniosku o przysługującym jej uprawnieniu (art. 12 § 1 kpk).

Niezłożenie wniosku o ściganie przed wszczęciem postępowania, czyli jego brak, stosownie do art. 17 § 1 pkt 10 kpk stanowi przeszkodę procesową, która winna skutkować umorzeniem postępowania. Brak ten może jednak ulec konwalidacji na skutek późniejszego złożenia wniosku¹⁸.

Złożenie wniosku o ściganie jest prawem, a nie obowiązkiem pokrzywdzonego, który może z tego prawa zrezygnować. Jest to jego arbitralna decyzja. Charakterystyczną bowiem cechą przestępstw zaliczanych do tego trybu jest to, że naruszają one bardzo osobiste, a nie-raz wręcz intymne dobra pokrzywdzonego (np. przestępstwo zgwałcenia - art. 197 kk) i ich ściganie, wbrew jego woli, może narazić go na dodatkowe szczególnie przykre przeżycia związane z toczącym się procesem (zjawisko tzw. powtórnej wiktymizacji). Dodatkową cechą tych przestępstw jest to, że ich ściganie wbrew woli pokrzywdzonego i bez jego współpracy, może uniemożliwić ustalenie faktu popełnienia przestępstw¹⁹.

Przepisy kpk nie przewidują szczególnej formy dla wniosku o ściganie. Może on być złożony w formie ustnej lub pisemnej. Zgodnie z art. 143 § 1 kpk, przyjęcie ustnego wniosku o ściganie i jego cofnięcie wymaga spisania protokołu. Z przyjęcia ustnego wniosku o ściganie sporządza się protokół także w ramach postępowania sprawdzającego (art. 307 § 2 kpk). W obu sytuacjach, tzn. przy wniosku złożonym na piśmie lub ustnie do protokołu, z oświadczenia wnioskodawcy powinna w sposób wyraźny wynikać wola ścigania sprawców przestępstwa²⁰. Na tym tle kontrowersyjną w doktrynie kwestią jest określenie stosunku wniosku o ściganie do zawiadomienia o przestępstwie. SN wypowiedział jednak pogląd, że „zawiadomienie pokrzywdzonego o przestępstwie, nawet jeżeli nie zawiera wyraźnego żądania ukarania

¹⁸ OSNKW 7-8/1971, poz. 101

¹⁹ A. Murzynowski: op. cit., s. 144-145.

²⁰ OSNKW 12/1977, poz. 137; OSNKW 3/1983, poz. 12.

sprawcy, może być uznane za wniosek, gdy z treści zawiadomienia nie wynika, że zostało złożone w innym celu”²¹.

Wniosek o ściganie może imiennie wskazywać sprawcę, którego ścigania domaga się osoba składająca wniosek (tzw. wniosek imienny), ale może to być także wniosek o ściganie sprawcy nieznanego. Wymóg wniosku imiennego ustawa wprowadza jedynie w sytuacji, kiedy pomiędzy sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym zachodzi stosunek najbliższego - art. 12 § 2 kpk²².

Wniosek o ściganie może złożyć wyłącznie osoba posiadająca pełną zdolność do czynności procesowych w rozumieniu prawa cywilnego. Wniosku takiego nie może zatem złożyć małoletni, ani osoba całkowicie lub częściowo ubezwłasnowolniona. W takich wypadkach prawo złożenia wniosku służy przedstawicielowi ustawowemu lub osobie, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 2 kpk). Jeżeli wniosku o ściganie z naruszeniem dobra małoletniego nie składa ustawowy przedstawiciel lub osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje, odpowiednie zarządzenie wydaje sąd rodzinny²³. Upośledzenie umysłowe pokrzywdzonego, o ile tylko nie został ubezwłasnowolniony częściowo lub całkowicie, nie pozbawia go prawa do złożenia wniosku²⁴.

Zgodnie z art. 12 § 3 kpk **wniosek o ściganie może być cofnięty**. W postępowaniu przygotowawczym cofnięcie może nastąpić za zgodą prokuratora. W postępowaniu sądowym cofnięcie może nastąpić za zgodą sądu - do rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej, chyba że chodzi o przestępstwo określone w art. 197 kk. Ponowne złożenie wniosku jest niedopuszczalne.

Wniosek o ściganie jest **niepodzielny podmiotowo**, tzn., że uprawniony do złożenia wniosku nie może ograniczyć ścigania do niektórych tylko osób, wyłączając z zakresu ścigania inne osoby, które brały udział w przestępstwie. Przepis art. 12 § 2 kpk stanowi, iż w razie

21 OSNKW 2-3/1973, poz. 18, pkt 4.

22 OSNKW 1/1972, poz. 2.

23 OSNKW 7-8/1971, poz. 101.

24 OSNKW 4/1973, poz. 49.

złożenia wniosku o ściganie niektórych tylko sprawców obowiązek ścigania obejmuje również inne osoby, których czyny pozostają w związku z czynem osoby wskazanej we wniosku, o czym należy uprzedzić składającego wniosek. Przepisu tego nie stosuje się do najbliższych osoby składającej wniosek. Regulacja ta zakłada zatem, że przesłanką ścigania sprawców przestępstw będących najbliższymi osoby pokrzywdzonej jest wniosek imienny. W zakresie tej kategorii sprawców przestępstw kpk - jako wyjątek od zasady - przewiduje podzielność podmiotową wniosku o ściganie, tzn. składający wniosek może te osoby wyłączyć spod ścigania.

Przestępstwa wnioskowe dzielą się na:

- a) **przestępstwa bezwzględnie wnioskowe,**
- b) **przestępstwa względnie wnioskowe.**

Ad a. Przykładem przestępstwa ściganego bezwzględnie wnioskowo jest przestępstwo zgwałcenia (art. 197 kk). Przestępstwa te nie mogą być ścigane w innym trybie. Bez względu na to, kto jest sprawcą przestępstwa oraz czyje dobro przestępstwo narusza, wymagany jest wniosek uprawnionej osoby.

Ad b. Przestępstwa ścigane względnie wnioskowo to takie, których ściganie na wniosek uzależnione jest od pewnych określonych w ustawie okoliczności (stanów). Jeśli takie okoliczności lub stany nie zachodzą, przestępstwa te ścigane są wówczas z urzędu (*ex officio*). Do takich okoliczności należy m.in. stosunek najbliższego pomiędzy sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym, np. przestępstwo kradzieży na szkodę osoby najbliższej ścigane jest na wniosek (art. 278 § 4 kk). Zasadniczym zaś trybem ścigania przestępstwa kradzieży jest ściganie z urzędu.

Ad 2. **Ściganie z oskarżenia prywatnego** jest drugim wyjątkiem od zasady ścigania z urzędu.

Oskarżenie prywatne wnosi i popiera przed sądem pokrzywdzony, jako oskarżyciel prywatny (art. 59 § 1 kpk). Od jego uznania zależy, czy będzie dochodził swych praw przed sądem. Niekiedy jednak przestępstwa prywatnoskargowe są ścigane *ex officio*. Postępowanie prywatnoskargowe jest wówczas wyłączone. Jest to możliwe w wypadku ścigania przestępstwa prywatnoskargowego w postępowaniu

uproszczonym, w stosunku do oskarżonego ujętego na gorącym uczynku lub bezpośrednio potem (art. 470 pkt 1 kpk) oraz w sytuacji ingerencji prokuratora - z uwagi na interes społeczny - w sprawy o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego (art. 60 § 1 kpk).

Postępowanie prywatnoscargowe jest postępowaniem dyspozycyjnym, tzn. w granicach wyznaczonych przez kpk strony dysponują przedmiotem procesu. Oskarżyciel prywatny może odstąpić od oskarżenia, a także może pojednać się z oskarżonym. Strony mogą ponadto zawrzeć ugodę. Z pewnymi ograniczeniami te akty dyspozycyjne stron skutkują umorzeniem postępowania.

W postępowaniu prywatnoscargowym ścigane są wyłącznie przestępstwa prywatnoscargowe (m.in. art. 157 § 4 kk - naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia na okres do 7 dni; art. 212 § 4 kk - zniesławienie; art. 216 § 5 kk - zniewaga; naruszenie nietykalności cielesnej - art. 217 § 3 kk).

3. Zasada legalizmu

Zasadę legalizmu wyraża art. 10 § 1 kpk. Istotą tej zasady jest to, że: **Organ powołany do ścigania przestępstw jest obowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, a oskarżyciel publiczny także do wniesienia i popierania oskarżenia - o czyn ścigany z urzędu, niezależnie od woli pokrzywdzonego.**

Trzeba zaznaczyć, iż istnieje różnica między procesowym a potocznym rozumieniem pojęcia „legalizm”. Tradycyjnie przez legalizm rozumie się postępowanie zgodne z prawem, trzymanie się obowiązujących przepisów prawa. W procesie karnym pojęcie to ma inne znaczenie.

Omawiana zasada wprowadza obowiązek wszczynania i prowadzenia postępowania karnego w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu. Adresatami tego obowiązku są organy powołane do ścigania przestępstw, tj. Policja oraz oskarżyciel publiczny. Z uwagi na to, że przepisy art. 312 kpk i art. 471 kpk przyznają uprawnienia procesowe Policji - w zakresie ścigania niektórych przestępstw - także innym organom (np. organom Straży Granicznej, Urzędu Ochrony Państwa, or-

ganom kontroli finansowej i innym) należy uznać, iż na organach tych ciąży także obowiązki procesowe Policji, w tym i te wynikające z zasady legalizmu. Każda wiarygodna informacja o popełnieniu przestępstwa obliguje te organy do wszczęcia i przeprowadzenia procesu. Przejawem tej zasady w postępowaniu przygotowawczym jest przepis art. 303 kpk. Stanowi on, że „jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa, wydaje się z urzędu lub na skutek zawiadomienia o przestępstwie postanowienie o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia, w którym określa się czyn, będący przedmiotem postępowania oraz jego kwalifikację prawną”.

Zasada legalizmu odnosi się zarówno do samego wszczęcia procesu, jak i jego prowadzenia (kontynuacji). Jej działanie rozciąga się także na przestępstwa ścigane na wniosek. Z chwilą złożenia wniosku o ściganie postępowanie toczy się z urzędu (art. 12 § 1 kpk) i wówczas powstaje obowiązek ścigania tych przestępstw. Z uwagi na to, że omawiana zasada odnosi się tylko do działalności organów ścigania i oskarżyciela publicznego, nie obejmuje ona swym zasięgiem postępowania z oskarżenia prywatnego.

Przestrzeganiu zasady legalizmu służy szereg unormowań. W toku postępowania sądowego funkcję tę spełnia art. 14 § 2 kpk. Stanowi on, że odstąpienie oskarżyciela publicznego od wniesionego oskarżenia nie wiąże sądu. Powyższa regulacja oznacza, że oskarżyciel publiczny nie dysponuje skargą w sprawach ściganych z urzędu i jego odstąpienie od oskarżenia nie jest bezwzględnie wiążące dla sądu. Ten akt dyspozycyjny oskarżyciela publicznego podlega kontroli sądu w oparciu o materiał dowodowy zebrany w sprawie. Sąd może bądź uznać ten akt za słuszny, wyrażając zgodę na odstąpienie, czego skutkiem może być uniewinnienie oskarżonego albo umorzenie postępowania, bądź nie podzielić jego słuszności, co skutkuje kontynuacją procesu. W postępowaniu przygotowawczym przestrzeganiu tej zasady służą m.in. przepisy umożliwiające zaskarżenie zażaleniem do sądu postanowień o odmowie wszczęcia i o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia, a także przewidujące tzw. **skargę subsydiarną**, tj. uprawnienie pokrzywdzonego do wniesienia do sądu własnego aktu oskarżenia w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego (art. 306 i 330 kpk). Ponadto, zawiadamiającemu o przestępstwie (osobie lub instytucji) kpk przyznaje zażalenie, jeżeli w ciągu 6 tygodni nie zosta-

nie powiadomiony o wszczęciu albo odmowie wszczęcia śledztwa lub dochodzenia (art. 306 § 3 kpk). Zażalenie wnosi się do prokuratora nadrzędnego albo powołanego do nadzoru nad organem, któremu złożono zawiadomienie.

Zasada legalizmu, oznaczając obowiązek ścigania przestępstw, służy realizacji zasady sprawiedliwości, praworządności i zasady jednakowego traktowania wszystkich obywateli. Zgodnie bowiem z treścią art. 10 § 2 kpk **z wyjątkiem wypadków określonych w ustawie lub w prawie międzynarodowym, nikt nie może być zwolniony od odpowiedzialności za przestępstwo**. Oznacza to, że każdy, kto jest winien popełnienia przestępstwa, powinien ponieść przewidzianą przez prawo odpowiedzialność. Obowiązek ścigania przestępstwa jest niezależny od tego, kto jest jego sprawcą. Nie mają tu znaczenia takie okoliczności, jak status społeczny sprawcy, jego status materialny, zawód, wykształcenie, rasa, itd.

Obowiązek ścigania statuowany przez zasadę legalizmu odnosi się do przestępstw. O tym, jaki czyn jest, a jaki nie jest przestępstwem, decydują normy prawa karnego materialnego (tj. przepisy części szczególnej kodeksu karnego lub ustaw dodatkowych). Wedle przepisu art. 1 § 2 kk „nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma”. Przepis art. 17 § 1 pkt 3 kpk stanowi zaś, że nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza, gdy społeczna szkodliwość czynu jest znikoma. Stosownie zatem do tych regulacji i zgodnie z zasadą legalizmu, wszczyna się i prowadzi postępowanie karne tylko wówczas, gdy społeczna szkodliwość czynu nie jest znikoma. Społeczna szkodliwość czynu jako przesłanka procesu stanowi wyłom w czystej zasadzie legalizmu, wprowadzając do niej karno-materialną korektę. W związku z tym zasadę legalizmu obowiązującą organy procesowe w polskim procesie karnym określa się jako **zasadę legalizmu materialnego**²⁵.

Przeciwnieństwem zasady legalizmu jest **zasada oportunistu**, pozwalająca organowi ścigania na rozważenie celowości ścigania karnego, pomimo istniejącego podejrzenia popełnienia przestępstwa lub posiadania wystarczających podstaw do wniesienia aktu oskarżenia.

25 Tak: S. Waltoś: op. cit., s. 270.

Organ ścigania, opierając się na kryterium celowości i uwzględniając różnego rodzaju interesy (np. interes publiczny, interes społeczny, mała waga czynu, pokrzywdzony może sam realizować funkcję ścigania..., itd.), może zaniechać ścigania karnego²⁶. O ile więc zasada legalizmu statuuje obowiązek ścigania przestępstw, o tyle zasada oportunizmu statuuje jedynie uprawnienie organów procesowych w tym zakresie.

Za oportunizmem w ściganiu przestępstw publiczno-skargowych przemawiają różnorodne uwarunkowania społeczne. Zagadnienie zasady oportunizmu jest - zdaniem M. Cieślaka²⁷ - problemem „społecznej opłacalności” postępowania karnego. Autor ten podnosi, że oportunizm jest uzasadniony, jeśli chodzi o przestępstwa drobne, błahe. Na ściganie takich przestępstw szkoda nakładów finansowych związanych z funkcjonowaniem aparatu wymiaru sprawiedliwości. Ich ściganie obniża wręcz prestiż i powagę wymiaru sprawiedliwości. Co więcej, stosowanie represji karno-sądowej w takich sprawach mija się z celem kary i niekiedy prowadzi do ujemnych konsekwencji z punktu widzenia społecznego.

Nowy kpk w art. 11 przewiduje poważne ograniczenie działania zasady legalizmu. Zgodnie z treścią § 1 tego przepisu, postępowanie w sprawie o występki, zagrożony karą pozbawienia wolności do lat 5, można umorzyć, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo, a interes pokrzywdzonego się temu nie sprzeciwia. § 2 art. 11 kpk stanowi zaś, że jeżeli kara za inne przestępstwo nie została prawomocnie orzeczona, postępowanie można zawiesić. Zawieszone postępowanie należy umorzyć albo podjąć przed upływem 3 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia w sprawie o inne przestępstwo, o którym mowa w § 1.

Przepis art. 11 kpk, co wprost wynika z jego normatywnego ujęcia, wprowadza element oceny celowości ścigania przestępstwa ze względu na karę orzeczoną za inne przestępstwo. Regulacja ta w pewnym sensie „premiuje” uprzednią karalność sprawcy. Stanowi ona

²⁶ Por. K. Marszał: *Proces karny*, Katowice 1997, s. 55.

²⁷ M. Cieślak: *op. cit.*, s. 291-292.

odejście od dotychczasowego spojrzenia na uprzednią karalność sprawcy, która była traktowana jako okoliczność wpływająca na zaostreżenie oceny czynu sprawcy, co znajdowało wyraz w unormowaniach dotyczących recydywy, wymiaru kary czy wyłączenia możliwości stosowania instytucji probacyjnych²⁸.

Instytucja przewidziana w art. 11 kpk zwana **umorzeniem absorbcyjnym**²⁹ może być stosowana w postępowaniu przygotowawczym i sądowym. Kodeks nie zastrzega jej stosowania w postępowaniu przygotowawczym do wyłącznej kompetencji prokuratora (*arg. ex art. 305 § 3 kpk*). Stosowne postanowienie może więc wydać organ prowadzący postępowanie przygotowawcze. Wymaga ono wówczas zatwierdzenia przez prokuratora. Po wniesieniu aktu oskarżenia do sądu instytucję tę stosuje sąd, który nie jest uzależniony od wniosku prokuratora.

Zgodnie z art. 14 przepisów wprowadzających kodeks postępowania karnego, art. 11 kpk ma obowiązywać nie dłużej niż pięć lat od dnia wejścia w życie kpk.

Zjawiskiem występującym w działalności policji i prokuratury jest tzw. **oportunizm faktyczny**. Stanowi on „konkurencję” dla oportunizmu ustawowego, a polega na rezygnacji ze ścigania karnego z powodów abstrahujących od społecznej szkodliwości czynu (np. rola i pozycja społeczna czy polityczna osoby podejrzanej; względy personalne, układy w danym środowisku zawodowym... itp.). Przeciwwagą dla tego zjawiska, a zarazem gwarancją zasady legalizmu, jest instytucja oskarżyciela subsydiarnego, który wnosząc do sądu własny akt oskarżenia uruchamia sądową kontrolę prokuratorskich decyzji o odmowie ścigania karnego bądź o umorzeniu postępowania przygotowawczego.

28 Por. Z. Gostyński: Umorzenie postępowania na podstawie art. 11 nowego kodeksu postępowania karnego - odstępstwo od zasady legalizmu, *Prok. i Prawo* 12/1997, s. 29.

29 Tak: S. Waltoś: Nowe instytucje w kodeksie postępowania karnego z 1997 roku, *PiP* 8/1997, s. 35.

4. Zasada skargowości

Zasada skargowości jest wyrażona w art. 14 § 1 kpk., który stanowi, że „**wszczęcie postępowania sądowego następuje na żądanie uprawnionego oskarżyciela lub innego uprawnionego podmiotu**”. Z literalnego brzmienia owej zasady wynika, iż odnosi się ona do postępowania jurysdykcyjnego. Jej sens polega na tym, że skarga uprawnionego oskarżyciela lub podmiotu stanowi konieczną przesłankę do wszczęcia i rozpoznania sprawy przez sąd. Sąd sam, tj. z urzędu, nie wszczyna postępowania, ale musi czekać na konieczny impuls w postaci skargi. Dzięki temu sąd nie ryzykuje jednostronnego zaangażowania się w rozpatrywaną sprawę. Postępowania przygotowawcze i wykonawcze są uregulowane w oparciu o zasadę ścigania z urzędu.

Zasada skargowości jest ściśle powiązana z zasadą kontradiktoryjności. Obu tym zasadom przypada decydująca rola w określeniu formy procesu³⁰. Każda z nich wywiera jednak innego rodzaju wpływ na model postępowania (patrz: zasada kontradiktoryjności). Zasada skargowości określa główne ramy konstrukcji procesu, uzależniając dopuszczalność rozpoznania sprawy przez sąd od skargi uprawnionego oskarżyciela (podmiotu). Zasada skargowości przesądza o wykreowaniu stron procesowych - czynnej i biernej (i osób występujących w tym charakterze) - w sposób od sądu niezależny. Fakt, że sąd sam nie wszczyna postępowania oraz nie ma wpływu na powstanie stron procesowych, stanowi ważną gwarancję odpowiedniego dystansu do sprawy. Tworząc główne podstawy konstrukcji procesu, zasada skargowości z jednej strony przesądza o jego trójpodmiotowej strukturze (rozdzielenie funkcji procesowych między sąd i toczące spór strony), z drugiej zaś strony zakreśla podmiotowe i przedmiotowe ramy postępowania (wskazanie osoby oskarżonego i zarzucanego mu czynu), poza które sąd wyjść nie może.

Zasada skargowości została w art. 14 § 1 kpk ujęta szerzej niż w kpk z 1969 roku. Przepis ten uzależnia wszczęcie postępowania karnego nie tylko od skargi uprawnionego oskarżyciela (akt oskarżenia -

30 Por. S. Stachowiak: Funkcje zasady skargowości w polskim procesie karnym, Poznań 1975, s. 19.

art. 331 § 1 kpk, wniosek prokuratora o warunkowe umorzenie postępowania - art. 336 § 1 kpk, wniosek prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowanie środka zabezpieczającego - art. 324 kpk), ale odnosi się ponadto do konieczności wystąpienia ze skargą o wszczęcie innych rodzajów postępowania sądowego przez uprawnione do tego podmioty. Zasada skargowości obowiązuje więc także w zakresie kontroli odwoławczej, która jest uruchamiana w sytuacji wniesienia skargi przez uprawnioną osobę. Odnosi się ten wymóg tak do zwyczajnych środków odwoławczych (apelacja, zażalenie), jak i nadzwyczajnych środków odwoławczych (kasacja, wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu). Jedynie wyjątkowo kontrola może być uruchamiana z urzędu, w razie potrzeby stwierdzenia nieważności orzeczenia (art. 102 § 1 i 2 kpk). Sytuacje takie muszą być wyraźnie przewidziane w ustawie. Wniesienie skargi jest ponadto wymagane do wszczęcia m.in. postępowania o odszkodowanie za niesłuszne skazanie i niewątpliwie niesłuszne aresztowanie i zatrzymanie - art. 554 § 1 kpk, postępowania adhezyjnego - art. 62 kpk, postępowania o wydanie wyroku łącznego - art. 570 kpk, czy o ułaskawienie - art. 560 § 1 kpk.

Skargi można podzielić na: **zasadnicze** - warunkujące postępowanie zasadnicze (np. akt oskarżenia, wniosek prokuratora o warunkowe umorzenie postępowania, pozew cywilny.), **etapowe** - które uruchamiają kolejne stadia postępowania (np. apelacja, kasacja, wniosek o wznowienie postępowania, sprzeciw od nakazu karnego), **incydentalne** - warunkujące odpowiednie postępowania incydentalne (np. zażalenia w kwestii środków zapobiegawczych).

Rodzajem skargi, nieznaney kpk z 1969 roku, jest wniosek prokuratora o warunkowe umorzenie postępowania, kierowany do sądu (art. 336 § 1 kpk), do którego wyłącznej kompetencji kpk przekazał stosowanie tej instytucji. Wniosek ten, podobnie jak akt oskarżenia (stosuje się do niego przepisy art. 332 § 1 pkt 1, 2, 4 i 5 kpk dotyczące aktu oskarżenia), stanowi impuls do sądowego rozpoznania sprawy. Od typowej skargi różni się tym, że nie zawiera żądania ukarania, co wynika z faktu, iż celem instytucji warunkowego umorzenia postępowania jest oddziaływanie wychowawcze na przypadkowych sprawców przestępstw, a nie stosowanie typowej kary kryminalnej. Omawiany wniosek nie obliguje sądu do podjęcia stosownej decyzji. Sąd może go uw-

zzględnić (i wówczas umorzy warunkowo sprawę na posiedzeniu przed rozprawą, chyba że oskarżony temu się sprzeciwi), bądź nie uwzględnić i skierować sprawę na rozprawę (art. 341 § 2 i 4 kpk).

W procesie karnym opartym na zasadzie skargowości **skarga stanowi dodatnią przesłankę procesową, tzn. jest warunkiem dopuszczalności wszczęcia i toczenia się procesu**. Jej wniesienie przez uprawnionego oskarżyciela przesądza o bycie procesu. Zgodnie z art. 17 § 1 pkt 9 kpk „nie wszczyna się postępowania a wszczęte umarza, gdy: brak skargi uprawnionego oskarżyciela”.

Najważniejszą spośród skarg w procesie karnym jest akt oskarżenia (art. 331 i n. kpk), który spełnia kilka istotnych funkcji³¹. Należą do nich:

1) **funkcja bilansująca** - akt oskarżenia stanowi podsumowanie i uwieńczenie wyników postępowania przygotowawczego;

2) **funkcja inicjująca** - polega na tym, że wniesienie aktu oskarżenia powoduje wszczęcie postępowania jurysdykcyjnego. Od tej chwili rozpoczyna się zawisłość sprawy przed sądem. Funkcja ta zwa-
na jest niekiedy funkcją impulsu procesowego;

3) **funkcja programowa** - akt oskarżenia zawiera „program”, który jest wiążący dla sądu w toku całego postępowania jurysdykcyjnego. Treść aktu oskarżenia określa podmiotowe i przedmiotowe granice rozpoznania sprawy przez sąd;

4) **funkcja informacyjna** - jest związana z jawnością postępowania sądowego. Akt oskarżenia informuje o przedmiocie procesu nie tylko oskarżonego, ale wszystkie osoby obecne na jawnej rozprawie sądowej, tj. inne strony i uczestników procesu oraz publiczność.

Spośród wymienionych wyżej funkcji na szczególną uwagę zasługuje funkcja programowa aktu oskarżenia. Akt oskarżenia zawiera wiążący dla sądu „program”. Program ten dotyczy osoby oskarżonego i zarzucanego mu czynu. Określa więc podmiotowe (osoba oskarżonego) i przedmiotowe (zarzucany oskarżonemu czyn) granice rozpoznania sprawy przez sąd.

31 Por. T. Grzegorzczak, J. Tylman: Polskie postępowanie karne, Warszawa 1998, s. 97; K. Marszał: op. cit., s. 353-354; S. Waltoś: Proces karny... op. cit., s. 255-257.

Jeśli chodzi o podmiotowe granice sądowego rozpoznania sprawy, to nie wywołują one większych problemów. Osoba oskarżonego jest dokładnie wskazana w akcie oskarżenia i tylko przeciwko niej może się toczyć proces.

Trudności pojawiają się w związku z ustalaniem przedmiotowych granic rozpoznania sprawy przez sąd. Odpowiedzialność karna oskarżonego za czyn opiera się na: podstawie faktycznej (określenie czynu) i podstawie prawnej (określenie kwalifikacji prawnej czynu).

Zasada skargowości nie ogranicza sądu w ustalaniu wszystkich cech faktycznych oraz oceny prawnej rozpoznawanego czynu. Sądu nie wiąże ani opis czynu, ani nadana mu w akcie oskarżenia kwalifikacja prawna. Znaczenie ma tylko to, aby przedmiotem rozpoznania sądu był ten sam czyn (rozumiany jako wydarzenie faktyczne), który został wskazany w akcie oskarżenia, tj. aby pomiędzy czynem zarzucanym (opis czynu zawarty w akcie oskarżenia) a czynem przypisanym (czyn określony w wyroku skazującym) zachodziła **tożsamość, tj. identyczność** (*sententia debet esse conformis libello*). Mówiąc inaczej, czyn za który oskarżony zostaje skazany musi być czynem, o który został oskarżony.

Kwalifikacja prawna nie jest zatem dla sądu wiążąca. W toku całego postępowania sąd obowiązany jest dostosowywać opis prawny, tj. jego kwalifikację, do poczynionych ustaleń faktycznych (art. 399 i 455 kpk). Można mówić o pierwotnej i wtórnej zmianie kwalifikacji prawnej czynu. Pierwsza podyktowana jest koniecznością usunięcia błędu w zastosowanej kwalifikacji prawnej czynu. Zmiana wtórna stanowi wynik zmian stanu faktycznego sprawy.

Określenie przedmiotowych granic rozpoznania sprawy przez sąd nasuwa szereg problemów. Związane są one przede wszystkim z trudnościami w określeniu pojęcia tożsamości czynu i jej kryteriów. A jest to problem istotny, gdyż tożsamość decyduje o: a) dopuszczalnym przedmiotowym zakresie rozpoznania sprawy przez sąd - tylko w ramach czynu zarzucanego w akcie oskarżenia. Brak tożsamości powoduje konieczność umorzenia postępowania (lub uniewinnienia oskarżonego), co nie wyłącza możliwości nowego procesu o ujawniony inny czyn; b) zakresie prawomocności materialnej. **Prawomocność materialna stanowi stan rzeczy osądzonej (*rei iudicatae*), której**

treścią jest *ne bis in idem* (zakaz ponownego wszczynania i prowadzenia procesu przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn - nie dwa razy o to samo). *Ne bis in idem* wynika z art. 17 § 1 pkt 7 kpk.

Problem odpowiedzi na pytanie, kiedy zachodzi, a kiedy nie zachodzi tożsamość czynu, jest jednym z trudniejszych zagadnień w teorii procesu karnego. W doktrynie próby rozwiązania tego zagadnienia podjęli się m.in.: S. Śliwiński, J. Bafia, A. Kaftal oraz M. Cieślak³².

S. Śliwiński, przy rozstrzyganiu wątpliwości co do tożsamości czynu, posłużył się kryterium zdarzenia faktycznego, które było krytykowane za jego nieostrość. J. Bafia uważał, że nie zdarzenie faktyczne, ale fakt główny, będący istotą samej sprawy, stanowi kryterium tożsamości czynu. Autor ten zaproponował ponadto kryteria pomocnicze w postaci przedmiotu wykonawczego, uzupełnione innymi elementami, tj. skutkiem przestępczym, czasem, miejscem, okolicznościami czynu przestępczego, osobą oskarżonego. A. Kaftal sformułował natomiast kryteria tożsamości czynu od strony pozytywnej. Zaliczył do nich: identyczność podmiotu przestępstwa, faktycznego przedmiotu ochrony, przedmiotu czynności wykonawczej oraz posiłkowo - czasu, miejsca i innych okoliczności czynu. Dalszym udoskonaleniem poszukiwań rozwiązania problemu było ustalenie kryteriów tożsamości od strony negatywnej. M. Cieślak do kryteriów wyłączających możliwość przyjęcia tożsamości czynu zaliczył: 1) różność podmiotów czynu (nastąpiła zmiana osoby sprawcy); 2) różność przedmiotu ochrony (dobra prawnego). Dobrami, które chroni prawo karne, są np. życie, mienie, wolność, zdrowie. Jeśli nastąpi zmiana dobra prawnego, to dalsze postępowanie jest niedopuszczalne; 3) nastąpiła zmiana osoby pokrzywdzonego i równocześnie wystąpiła jakakolwiek różnica dotycząca miejsca czynu, czasu czynu, przedmiotu wykonawczego lub ustawowych znamion czynu. Poza tym stosuje się pomocniczą regułę, zgodnie z którą identyczność czynu jest wyłączona, jeśli w porównywalnych jego określeniach zachodzą różnice tak

32 S. Śliwiński: *Proces karny. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 205 i n.; J. Bafia: *Zmiana kwalifikacji prawnej czynu*, Warszawa 1964, s. 122 i n., s. 149-150; A. Kaftal: *Prawomocność wyroków sądowych w polskim prawie karnym procesowym*, Warszawa 1966, s. 230-248; M. Cieślak: *op. cit.*, s. 301-303.

istotne, że wedle rozsądnej życiowej oceny nie można ich uznać za określenie tego samego zdarzenia faktycznego. Im więcej różnic, tym większe prawdopodobieństwo braku tożsamości. Jak widać, reguła pomocnicza ma charakter intuicyjny, nieostry.

Czyn powinien być osądzony w całości i to także wtedy, gdy przedmiotem rozpoznania jest przestępstwo ciągłe lub trwałe - tzw. **reguła niepodzielności przedmiotu procesu**. Orzeczenie prawomocnym wyrokiem o części czynu powoduje zakaz ponownego sądzenia tej samej osoby za cały czyn, czyli orzeczenie wydane w stosunku do fragmentu przedmiotu procesu prowadzi do stanu rzeczy osądzonej w stosunku do całego przedmiotu procesu. Jeżeli opis czynu w akcie oskarżenia obejmuje tylko fragmenty rzeczywistego czynu, to sąd powinien wyczerpać wszelkie możliwości dowodowe, aby ustalić pełen czyn, gdyż niedopuszczalne jest orzekanie w różnych postępowaniach o fragmentach tego samego przedmiotu procesu³³.

Problem niepodzielności przedmiotu procesu jest sporny, jeśli chodzi o przestępstwo ciągłe. Sąd Najwyższy wypowiedział kontrowersyjny pogląd, że jeśli sąd błędnie ustali rozpoznawane przestępstwo i nie obejmie wyrokiem pewnych fragmentów przestępstwa ciągłego, to można dodatkowo osądzić oskarżonego w nowym postępowaniu karnym za nieznane poprzednio sądowi fragmenty przestępstwa ciągłego³⁴.

Z regułą niepodzielności przedmiotu procesu związana jest **koncepcja procesu dodatkowego** S. Śliwińskiego³⁵. Nie została ona przyjęta ani w teorii, ani w praktyce. Obowiązuje więc reguła *ne bis in idem* (art. 17 § 1 pkt 7 kpk). Koncepcja ta polega na tym, że dopuszczalnym ma być nowy proces o ten fragment osądzonego czynu, co do którego sąd nie mógł lub nie może orzekać z powodów prawnych. Jako przykład S. Śliwińskiemu posłużyło m.in. przestępstwo ciężkiego uszkodzenia ciała. Jeśli prawomocnie ukończono proces o umyślne ciężkie uszkodzenie ciała (art. 156 § 1 kk), a już po tym fakcie po-

33 Por. M. Cieślak: op. cit., s. 307-308.

34 Uchwała Połączonych Izb Karnej i Wojskowej SN z 8 IV 1966 r. VI KO 42/62, OSNKW

35 S. Śliwiński: Proces karny... op. cit., s. 213 i n.

krzywdzony przez przestępstwo umiera w związku przyczynowym z uszkodzeniem ciała (art. 156 § 3 kk), to możliwy jest proces dodatkowy, który uwzględni dodatkowy fragment tego czynu, tj. skutek śmiertelny. Nie stoi temu na przeszkodzie prawomocność materialna.

Przeciwstawną zasadzie skargowości jest **zasada ścigania**, w myśl której postępowanie może być prowadzone z własnej inicjatywy organu procesowego, tj. niezależnie od czyjejkolwiek skargi (żądania). Do najważniejszych przejawów tej zasady, a jednocześnie wyjątków od zasady skargowości należą m.in.: postępowanie w sprawach nieletnich, w którym nie wnosi się aktu oskarżenia, a jego funkcje spełnia stosowne postanowienie sędziego rodzinnego, oraz zasądzenie odszkodowania pieniężnego z urzędu. Możliwość taką przewiduje art. 415 § 5 kpk, który stanowi, że w razie skazania albo warunkowego umorzenia postępowania sąd może zasądzić odszkodowanie na rzecz pokrzywdzonego także z urzędu, chyba że ustawa stanowi inaczej.

Rozumiejąc szeroko zakres zasady skargowości, tzn. rozciągając jej działanie nie tylko na sprawę wszczęcia, lecz także i na kontynuację procesu karnego, za wyjątek od tej zasady należy uznać art. 14 § 2 kpk, zgodnie z którym „odstąpienie oskarżyciela publicznego od wniesionego oskarżenia nie wiąże sądu”. Przepis ten, podobnie jak w kpk z 1969 roku, ogranicza oskarżyciela publicznego w dysponowaniu wniesioną skargą, a co za tym idzie i przedmiotem procesu. Jednym z istotnych argumentów przemawiających za tą regulacją jest zasada prawdy. Zapewnienie sądowi kontroli nad odstąpieniem oskarżyciela publicznego od oskarżenia stanowi jedną z gwarancji dotarcia do prawdy. Także zasada legalizmu obliguje sąd do zakończenia sprawy wniesionej przez oskarżyciela publicznego orzeczeniem merytorycznym lub umorzeniem postępowania ze względu na ujemne przesłanki procesu karnego, których istnienie sąd ustala w sposób niezawisły i samodzielny. Tak więc, fakt odstąpienia oskarżyciela publicznego od oskarżenia nie tylko nie wiąże sądu, ale także sam przez się nie daje podstawy do umorzenia postępowania. Sąd może umorzyć postępowanie tylko wtedy, jeśli podziela pogląd oskarżyciela publicznego, że istnieją przeszkody do wydania merytorycznego orzeczenia³⁶. Mimo

36 Por. A. Murzynowski: op. cit., s. 167; S. Stachowiak: op. cit., s. 59.

odstąpienia oskarżyciela publicznego od oskarżenia i niepopierania przez niego skargi, zachowuje ona swoją moc, gdyż stosownie do art. 54 § 2 kpk odstąpienie oskarżyciela publicznego od oskarżenia nie pozbawia uprawnień oskarżyciela posiłkowego. Strony mogą jednak dysponować skargą w sprawach ściganych z oskarżenia prywatnego (art. 491, 496, 497 kpk), aczkolwiek skuteczność cofnięcia skargi zależy od etapu procesowego, w którym to cofnięcie nastąpi. Dyspozycyjność w tym zakresie rozciągnął kpk i na oskarżyciela posiłkowego (art. 57 § 1 kpk), który wnosi i popiera akt oskarżenia w sprawach ściganych z urzędu.

Nie jest wyjątkiem od zasady skargowości tzw. proces wpadkowy, przewidziany w art. 398 kpk. Instytucja ta stanowi jedynie wyjątek od pisemnej - wymaganej w art. 332 i n. kpk - formy aktu oskarżenia. W ramach procesu wpadkowego oskarżyciel w formie ustnej zarzuca oskarżonemu inny czyn, oprócz objętego aktem oskarżenia, a sąd za zgodą oskarżonego może rozpoznać nowe oskarżenie na tej samej rozprawie. W razie odroczenia rozprawy oskarżyciel wnosi nowy lub dodatkowy akt oskarżenia (art. 398 § 2 kpk).

5. Zasada domniemania niewinności

Zasada domniemania niewinności oskarżonego w sposób zasadniczy rzutuje na określenie sytuacji procesowej oskarżonego. Oznacza ona, że nikt nie może być uznany za sprawcę przestępstwa, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona stosownie do obowiązujących przepisów. Zasada ta stanowi kontynuację, wywodzącą się z prawa rzymskiego zasady *praesumptio boni viri*, tj. domniemania dobrej wiary i uczciwości każdego obywatela, dopóki jego nieuczciwość nie zostanie udowodniona.

W polskiej procedurze karnej zasada ta po raz pierwszy została skodyfikowana w kpk z 1969 roku. Jej treść ustawodawca ujął wówczas od strony negatywnej (*vide*: art. 3 § 2d. kpk - „Oskarżonego nie uważa się za winnego, dopóki nie zostanie mu udowodniona wina w trybie przewidzianym w niniejszym kodeksie”), co nie w pełni podkreślało rangę i znaczenie zasady. Pomimo braku ustawowej regulacji, domniemanie niewinności było przyjmowane także w praktyce wymiaru sprawiedliwości pod rządami kpk z 1928 roku, aczkolwiek za-

zwyczaj nie odwoływano się do konkretnej podstawy czy źródła omawianego domniemania, co skutkowało wątpliwościami co do charakteru tego domniemania (faktyczne, czy prawne). Stanowisko, że jest to domniemanie faktyczne nie dawało się obronić, gdyż w zdecydowanej większości spraw karnych oskarżony okazywał się winnym popełnienia przestępstwa. Podbudowy dla tezy, że jest to domniemanie prawne szukano w normach prawa zwyczajowego. Na tle przepisów tego kodeksu było jednak oczywiste, że oskarżony ma prawo (nie obowiązek) obrony, jego winę ma udowodnić oskarżyciel, a sam oskarżony nie może być zmuszany do działań procesowych ani wykazywania swej niewinności, w szczególności do składania wyjaśnień. Ponadto, przepis kpk z 1928 roku statuujący obowiązek wskazania przez sąd w uzasadnieniu wyroku, jakie fakty przyjął za udowodnione, na jakich w tej mierze oparł się dowodach i dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych, wyraźnie wskazywał na to, że uznanie oskarżonego za winnego następuje z chwilą udowodnienia faktu popełnienia przestępstwa.

Aktualnie domniemanie niewinności jest nie tylko zasadą procesową, ale - co istotne - także po raz pierwszy zasadą konstytucyjną, wyrażoną w art. 42 ust. 2 Konstytucji RP. Przepis **art. 5 § 1 kpk** ujmie domniemanie niewinności od strony pozytywnej stanowiąc: **„Oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym orzeczeniem sądu”**. Zasada ta stanowi ponadto uznaną normę prawa międzynarodowego, skodyfikowaną w art. 6 ust. 2 KE.

Zasada domniemania niewinności zaczyna obowiązywać w postępowaniu przygotowawczym od momentu skierowania ścigania karnego przeciwko określonej osobie o oznaczony czyn. Tak więc domniemanie niewinności działa od chwili przedstawienia podejrzanemu zarzutów (art. 313 § 1 kpk), a także od momentu przesłuchania w charakterze podejrzanego bez wydania takiego postanowienia (art. 308 § 2 i art. 473 § 1 i 2 kpk). Zgodnie bowiem z art. 71 § 1 kpk za podejrzanego uważa się osobę, co do której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów, albo której bez wydania takiego postanowienia przedstawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego. Należy zatem uznać, że fakt przesłuchania

w charakterze podejrzanego w trybie art. 308 i 473 kpk uruchamia bieg zasady domniemania niewinności³⁷.

Zasada domniemania niewinności wprowadza ustawowe założenie niewinności oskarżonego, działające do chwili udowodnienia mu winy i stwierdzenia jej w prawomocnym wyroku skazującym lub też w orzeczeniu o warunkowym umorzeniu postępowania (art. 342 § 1 kpk). Zasada ta wprowadza zatem w procesie karnym - na czas jego trwania - swoiste **domniemanie prawne**, które przestaje obowiązywać z chwilą wykazania jego nieprawdziwości. Domniemanie to nie działa tak długo, jak długo obowiązuje prawomocny wyrok skazujący. Jeśli jednak wyrok ten zostanie uchylony w następstwie kasacji lub wznowienia postępowania (nadzwyczajne środki kontroli odwoławczej), to działanie domniemania niewinności zostanie przywrócone.

W teorii procesu karnego kwestią sporną jest sposób określenia zasady domniemania niewinności. Można wyróżnić w tym względzie dwa przeciwstawne stanowiska.

Pierwsze, ujmuje omawianą zasadę od strony **obiektywnej**. Koncepcja ta, określając domniemanie niewinności jako ustawowe założenie niewinności oskarżonego, nakazuje organom procesowym traktowanie oskarżonego jak osoby niewinnej aż do prawomocnego zakończenia procesu. Zasada ta stwarza zatem dla oskarżonego korzystny stan prawny, który jest niezależny od subiektywnego zapatrywania na winę oskarżonego poszczególnych podmiotów procesowych³⁸.

Ujęcie drugie, ujmuje domniemanie niewinności od strony **subiektywnej**. Wedle tej koncepcji, domniemanie niewinności to nie tylko nakaz traktowania oskarżonego jako osoby niewinnej, ale ponadto obowiązek organów procesowych uważania go za niewinnego, myślenia o nim jako o niewinnym. Jednym słowem, domniemanie niewinności w tym rozumieniu to nakaz określonego przeżycia psychicznego

37 Por. P. Kruszyński: Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym, Warszawa 1983, s. 141.

38 Por. L. Schaff: Problematyka domniemania niewinności w postępowaniu przygotowawczym, NP 9/1954, s. 16-25; tenże: W obronie domniemania niewinności, NP 7-8/1955, s. 89-91.

pod adresem podmiotów prowadzących proces. Do czasu prawomocnego zakończenia procesu podmioty te mają nie tylko traktować oskarżonego jako osobę niewinną, ale także mają być wewnętrznie przekonane co do jego niewinności.

Zwolennicy tego podejścia do pojęcia domniemania niewinności przewidują możliwość wygaśnięcia związania domniemaniem niewinności tych organów, które wyeksponują swoje przekonanie o winie oskarżonego w stosownym akcie procesowym, np. prokurator w akcie oskarżenia czy wniosku do sądu o warunkowe umorzenie postępowania; czy też sąd w wyroku skazującym. Wynika z tego, że w miarę przesuwania się procesu w kolejne stadium będzie malał krąg podmiotów związanych domniemaniem niewinności, np. prokurator, który wniósł do sądu akt oskarżenia, nie będzie już zobligowany tym domniemaniem³⁹.

Subiektywistyczne ujęcie domniemania niewinności - w założeniu - ma stanowić zabezpieczenie przed groźbą oskarżycielskiego nastawienia w pracy organów ścigania i sądu, które jest całkiem realne w obliczu obciążających oskarżonego dowodów. Przeciwno tej koncepcji podnoszone są jednak dwa uzasadnione zarzuty. Po pierwsze, nakaz subiektywnego przekonania o niewinności oskarżonego jest niemożliwy do wyegzekwowania od organów procesowych. Żaden przepis prawny nie może zmusić podmiotów procesowych do przeżyć o określonej treści, bowiem ich wewnętrzne przekonanie nie kształtuje się w abstrakcyjnej próżni, ale w oparciu o dowody i okoliczności konkretnej sprawy, w jej określonym stadium. Poza sporem pozostaje, że proces myślenia jest niesprawdzalny i w tym kontekście omawiana koncepcja sprowadza się do fikcji. Poza tym nie sposób wymagać od prowadzącego postępowanie, np. policjanta, który ujął oskarżonego *in flagranti*, aby uważał go za niewinnego.

Koncepcji subiektywistycznego ujęcia domniemania niewinności zarzuca się i to, że prowadzi ona do relatywizmu domniemania nie-

39 Por. M. Cieślak: O „zasadzie domniemania winy”, czyli splot nieporozumień, NP 3/1955, s. 64-69; tenże: Zagadnienia dowodowe w procesie karnym, Warszawa 1955, t. I, s. 170-178; tenże: Polska procedura... op. cit, 1971, s. 340-342.

winnosci, wymagajac rozpatrywania go w odniesieniu do poszczegolnych podmiotow procesowych i w kontekście kolejnych faz procesu, o czym byla mowa powyzej.

Zasada domniemania niewinności - w ujęciu obiektywnym - **zakłada korzystny dla oskarżonego stan prawny, zgodnie z którym musi on być traktowany jako niewinny, niezależnie od przekonania organu procesowego.**

Obowiązywanie zasady domniemania niewinności powoduje określone **konsekwencje procesowe**, albo inaczej mówiąc, z zasady tej wynika kilka istotnych **dyrektyw dotyczących postępowania.**

1. Pierwszą z nich jest reguła *in dubio pro reo*, którą ustawodawca wyraził, podobnie jak zasadę domniemania niewinności, od strony pozytywnej, w postaci odrębnego przepisu **art. 5 § 2 kpk** - „**Nie dające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego**”. Chodzi o obowiązek tłumaczenia na korzyść oskarżonego wszelkich niewyjaśnionych i niemożliwych do wyjaśnienia wątpliwości. Reguła ta może być zastosowana tylko wówczas, kiedy organ procesowy wyczerpie wszelkie prawem przewidziane środki w celu usunięcia wątpliwości i nie odniesie to rezultatu. Reguła *in dubio pro reo* wchodzi zatem w grę jako ostateczność, gdy zawiodły wszystkie metody usuwania wątpliwości. Ma ona zastosowanie po wyczerpaniu dostępnych w sprawie dowodów⁴⁰.

W doktrynie brak jest zgodności poglądów co do określenia roli i znaczenia reguły *in dubio pro reo* w systemie zasad procesu karnego, w tym i jej stosunku do zasady domniemania niewinności. Wątpliwości dotyczą także zakresu oddziaływania tej reguły. Chodzi o to, czy dotyczy ona wyłącznie wątpliwości faktycznych, czy też prawnych i w związku z tym, czy należy ją uznać za dyrektywę interpretacyjną⁴¹.

Wydaje się, iż powiązanie reguły *in dubio pro reo* z zasadą domniemania niewinności jest na tyle ściśle (choćaby umieszczenie we wspólnym art. 5 kpk), że nie powinna ona wykraczać poza zakres do-

40 OSNPG 2/1980, poz. 24.

41 Por. A. Murzynowski: op. cit., s. 258 i n.

mniemania niewinności, które odnosi się wyłącznie do kwestii winy i nie dotyczy interpretacji przepisów prawa. Nie bez znaczenia jest, że reguła ta dotyczy rozstrzygania wątpliwości wyłaniających się tylko na tle konkretnej sprawy, a wątpliwości natury wyłącznie prawnej mają charakter uniwersalny.

2. Po drugie, domniemanie niewinności w określony sposób rzuca na rozłożenie ciężaru dowodu (*onus probandi*) w procesie karnym. **Formalny ciężar dowodu**, czyli prawny obowiązek dowodzenia ustalanych w procesie faktów, obciąża organy procesowe (oskarżyciela publicznego oraz odpowiedzialny za wydanie wyroku zgodnego z prawdą sąd), nie obciąża natomiast oskarżonego. Zasada domniemania niewinności gwarantuje oskarżonemu status strony biernej, od której nie wolno wymagać aktywności dowodowej. Oskarżony ma jedynie prawo, a nie obowiązek obrony. Do niego wyłącznie należy wybór koncepcji obrony, od postawy biernej i wyczekującej na udowodnienie winy, do aktywnego realizowania procesowej funkcji obrony. Potwierdza to reguła *nemo se ipsum accusare tenetur* (art. 74 § 1 kpk), w myśl której oskarżony nie ma obowiązku dowodzenia swej niewinności, ani obowiązku dostarczania dowodów na swoją niekorzyść. Reguła ta *expressis verbis* stawia tamę wszelkim próbom wymuszenia na oskarżonym przez organy procesowe aktywności dowodowej, np. w postaci dostarczenia próbki pisma lub udziału w eksperymencie procesowym, w którym jego rola jest czynna.

Od formalnego ciężaru dowodowego należy odróżnić **ciężar dowodu w znaczeniu materialnym**. Istota tego ciężaru sprowadza się do obciążenia autora dowodzonej tezy niekorzyścią wynikającą z nieudania się dowodu (inaczej mówiąc: nieudowodniona teza dowodowa upada). Ciężar ten należy rozpatrywać w odniesieniu do stron procesowych. Nie odnosi się on do sądu, który jako organ bezstronny, nie jest zainteresowany w określonym rozstrzygnięciu sprawy. Ciężar dowodu spoczywa więc na każdym oskarżycielu (publicznym, prywatnym i posiłkowym) oraz na powodzie cywilnym. Nie dotyczy on ani oskarżonego, ani jego obrońcy. Oskarżonego nie obciążają negatywne skutki nieudowodnienia własnych tez dowodowych. Nieudowodniona teza dowodowa niekoniecznie musi zostać odrzucona. Do tego konieczne jest wykazanie jej nieprawdziwości. Wyjątkowo tylko, w sprawie

o zniesławienie (art. 212 § 1 kk), na oskarżonego przechodzi ciężar dowodu w znaczeniu materialnym, czyli spoczywa na nim ciężar udowodnienia okoliczności, o których mowa w art. 212 § 1 i 2 kk.

3. Po trzecie, badanie winy oskarżonego oraz wszystkich okoliczności związanych z jego odpowiedzialnością karną, winno być dokonywane w sposób obiektywny, niezależnie od obciążających oskarżonego dowodów, jak również niezależnie od subiektywnego przekonania organu procesowego o winie oskarżonego. Kwestia winy zostanie rozstrzygnięta dopiero w momencie prawomocnego zakończenia procesu. Do tego czasu organy procesowe nie mogą skupiać się wyłącznie na dowodach obciążających, ale muszą także badać każdy dowód przemawiający na korzyść.

4. Po czwarte, konieczność traktowania oskarżonego jako osoby niewinnej i stosowania wobec niego tylko takich ograniczeń swobody, które mają zabezpieczać prawidłowy tok postępowania.

Ujęcie domniemania niewinności od strony pozytywnej - w sensie praktycznym - winno znajdować odzwierciedlenie w zakresie stosowania wobec oskarżonego środków zapobiegawczych, w tym najdotkliwszego z nich, tj. tymczasowego aresztowania. Środek ten z zasadą domniemania niewinności da się pogodzić wówczas, gdy jest stosowany dla zabezpieczenia prawidłowego biegu procesu (art. 258 § 1 kpk). Stąd zaś wynika, że sąd powinien wykazywać się ostrożnością i umiarem w sięganiu do pozaprocesowych podstaw jego stosowania (art. 258 § 2 i 3 kpk), które tak naprawdę stanowią środek szybko stosowanej represji wobec prawdopodobnego sprawcy przestępstwa. Współgra z zasadą domniemania niewinności, wyrażona w kpk tendencja do uczynienia z tymczasowego aresztowania środka naprawdę wyjątkowego, co przejawia się m.in. w ograniczeniu zakresu podstaw tego środka w stosunku do kpk z 1969 roku, według stanu sprzed noweli z 1995 roku. Ponadto, w szeregu przepisów ustawodawca eksponeuje założenie, iż tymczasowe aresztowanie winno być stosowane tylko wtedy, gdy nie są wystarczające inne środki zapobiegawcze. Idzie to w parze ze wzbogaceniem w kpk katalogu środków o charakterze wolnościowym (por. art. 276 i 277 kpk), dzięki czemu możliwe stanie się ograniczenie na ich rzecz potrzeby stosowania tymczasowego are-

sztowania. Powyższe założenie, w sensie normatywnym wyraża art. 257 § 1 kpk stanowiąc, że tymczasowego aresztowania nie stosuje się, jeżeli wystarczający jest inny środek zapobiegawczy. Regulację tę uzupełnia art. 251 § 3 kpk statuujący wymóg wyjaśnienia w treści uzasadnienia postanowienia o tymczasowym aresztowaniu „dlaczego uznano za niewystarczające zastosowanie innego środka zapobiegawczego”⁴².

6. Zasada prawa oskarżonego do obrony

Zasada prawa do obrony przesądzając o tym, że oskarżony jest podmiotem, a nie przedmiotem (jak w procesie inkwizycyjnym) postępowania, zasadniczo rzuca na jego status procesowy. Istota zaś prawa do obrony sprowadza się do zapewnienia oskarżonemu możliwości realizowania osobistej obrony przed stawianymi mu zarzutami i grożącymi z tego tytułu konsekwencjami prawnymi. W zakres prawa do obrony wchodzi także możliwość korzystania przez oskarżonego z pomocy obrońcy⁴³.

W doktrynie przyjmuje się rozróżnienie na obronę materialną i obronę formalną. Pod pojęciem **obrony materialnej** rozumie się na ogół wynikający z przepisów kpk zespół gwarancji pozwalających oskarżonemu na osobiste odpieranie stawianych mu zarzutów, czyli odpieranie oskarżenia lub roszczenia cywilnoprawnego. Obok obrony osobistej, drugim sposobem wykonywania obrony jest korzystanie przez oskarżonego z pomocy obrońcy - tzw. **obrona formalna**.

W doktrynie odróżnia się ponadto funkcję obrony od prawa do obrony przysługującego oskarżonemu. Stanowisko to jest efektem krytycznego podejścia do stawiania znaku równości między funkcją obrony w procesie karnym, a pojęciem obrony materialnej. **Funkcja obrony** w procesie to spoczywający na obrońcy, Policji, prokuratorze i sędzię obowiązek eksponowania okoliczności przemawiających za

42 Por. A. Murzynowski: Węzłowe problemy tymczasowego aresztowania w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania karnego. Nowy kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe, Zakamycze 1998, s. 197 i n.

43 Por. P. Kruszyński: Stanowisko prawne obrońcy w procesie karnym, Białystok 1991, s. 13 i n.

oskarżonym. Skoro oskarżony ma prawo do obrony, nie zaś obowiązki obrony, a organy procesowe muszą uwzględniać okoliczności korzystne dla oskarżonego, stąd **potrzeba wyraźnego oddzielenia funkcji obrony od prawa oskarżonego do obrony**⁴⁴.

Zasada prawa do obrony to nie tylko zasada procesowa. Ma ona także rangę normy konstytucyjnej. Przepis **art. 6 kpk stanowi: „Oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy go pouczyć.”**

Konstytucja RP w art. 42 ust. 2 stanowi zaś: „Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu”.

Zarówno art. 6 kpk, jak i art. 42 ust. 2 Konstytucji RP, osobno eksponują prawo do obrony formalnej, jako jedno z najistotniejszych uprawnień oskarżonego. Realizacja przez oskarżonego tego prawa w znacznej mierze przesądza o żywotności przepisów regulujących kontradyktoryjność postępowania, a więc zakładających prawo oskarżonego do sporu o korzystny dla niego wynik procesu. Obrońca jest bowiem, w odróżnieniu od oskarżonego, tym podmiotem postępowania, któremu sam ustawodawca wyznaczył rolę aktywnego uczestnika, a wszelką jego bierność obwarował sankcją z art. 20 § 1 kpk.

Zasada prawa oskarżonego do obrony jest także uznaną normą prawa międzynarodowego.

Według art. 6 ust. 3 KE, każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do:

a) niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie wniesionego przeciwko niemu oskarżenia;

b) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony;

44 Por. P. Kruszyński: Prawo podejrzanego do obrony w nowym kpk Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe. Pod red. E. Skrótcowicza, Warszawa 1997, s. 118.

c) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości;

d) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności świadków obrony na takich samych warunkach, jak świadków oskarżenia;

e) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie.

Powyższe uprawnienia stanowią niezbędne minimum, do którego winny być dostosowane normy prawa polskiego, jako prawa wewnętrznego.

W ramach prawa do obrony materialnej oskarżonemu przysługuje cały szereg uprawnień, z których zdecydowana większość przynależna mu jest w ramach statusu strony procesowej (np. prawo do inicjatywy dowodowej; do stawiania pytań osobom przesłuchiwanym; do uczestniczenia w czynnościach procesowych, posiadania obrońcy, zaskarżania decyzji procesowych (...)), niektóre z nich przysługują jednak tylko i wyłącznie oskarżonemu (np. prawo do składania wyjaśnień; prawo do milczenia; w zakresie postępowania odwoławczego prawo do ochrony w ramach zakazu *reformationis in peius*).

Zakres zasady prawa do obrony w istotnym stopniu zależy od etapu procesu. Doznaje on pewnych ograniczeń w postępowaniu przygotowawczym, gdzie często dochodzi do kolizji między realizacją praw podejrzanego, a osiąganiem zadań i celów dochodzenia czy śledztwa (zob. art. 297 kpk). Przykładowo, ramy dla procesowej aktywności podejrzanego, a tym samym realizacji jego prawa do obrony, stwarzają te szczegółowe przepisy kpk, które są przejawami kontradiktoryjności w postępowaniu przygotowawczym. W oparciu o przepisy art. 313 § 3; 315; 317; 318 czy 321 kpk, podejrzany może wprowadzić w życie koncepcję „obrony aktywnej”, która zmusza organ procesowy do liczenia się z jego argumentami, a także stanowi zabezpieczenie przed oskarżycielskim nastawieniem i ujawnianiem faktów i okoliczności tylko obciążających. W szeregu jednak wypadkach organy procesowe mogą reglamentować wykorzystanie przez podejrzanego (i jego obrońcę) przysługujących mu uprawnień, np. od

zgody prowadzącego postępowanie przygotowawcze uzależniony jest dostęp podejrzanego do akt sprawy (art. 156 § 5), czy też od zgody prokuratora, wydawanej w oparciu o nieostre przesłanki „ważnego interesu śledztwa lub dochodzenia” oraz „szczególnie uzasadnionego wypadku”, zależy udział podejrzanego i jego obrońcy w powtarzalnych czynnościach śledztwa lub dochodzenia, chyba że chodzi o czynność przez nich zawnioskowaną (art. 317 § 2 i art. 315 § 2 kpk). Prokurator, w okresie 14 dni od dnia tymczasowego aresztowania, może - w szczególnie uzasadnionych wypadkach - zastrzec obecność swoją lub osoby trzeciej podczas osobistych kontaktów podejrzanego aresztowanego z obrońcą. Może on także zastrzec kontrolę korespondencji podejrzanego z obrońcą (art. 73 § 2-4 kpk).

W pełnym zakresie, oczywiście w ramach zakreślonych przez przepisy kpk, prawo oskarżonego do obrony jest realizowane w toku postępowania jurysdykcyjnego przed sądem.

Prawo oskarżonego do obrony formalnej zostało w kpk znacznie rozbudowane w porównaniu z kpk z 1969 roku. Obrona może mieć postać obrony nieobowiązkowej lub obowiązkowej (*vide*: rozdz. XIV).

Istotnym uprawnieniem wchodzącym w zakres prawa do obrony jest to, że oskarżony musi mieć czas na przygotowanie obrony, stąd też pomiędzy doręczeniem zawiadomienia a terminem rozprawy głównej powinno upłynąć co najmniej 7 dni (art. 353 § 1 kpk). W razie niezachowania tego terminu w stosunku do oskarżonego lub jego obrońcy, rozprawa na ich wniosek, zgłoszony przed rozpoczęciem przewodu sądowego, ulega odroczeniu (art. 353 § 2 kpk).

Oskarżony może także wnioskować o przerwę w rozprawie w celu umożliwienia mu przygotowania się do obrony w sytuacji zmiany kwalifikacji prawnej czynu na rozprawie (art. 399 § 1 i 2 kpk). Ponadto, oskarżony może sprzeciwić się natychmiastowemu rozpoznaniu nowego oskarżenia postawionego mu na rozprawie w toku tzw. procesu wpadkowego (art. 398 kpk). Jeżeli oskarżony nie wyrazi zgody na natychmiastowe rozpoznanie oskarżenia o nowy czyn, sąd odracza rozprawę (art. 398 § 2 kpk).

Omówienie szczegółowych uprawnień oskarżonego, wchodzących w zakres zasady prawa do obrony, znajduje się w części podręcznika o

zasadzie kontryktryjności i o oskarżonym. Powyżej skoncentrowano się jedynie na wybranych przykładach ilustrujących sens i zakres zasady.

7. Zasada swobodnej oceny dowodów

Zasada swobodnej oceny dowodów jest powiązana z zasadą prawdy materialnej w tym sensie, że droga do „prawdy” w procesie karnym prowadzi nie inaczej, jak przez postępowanie dowodowe. Zasada ta, obok zasady prawdy materialnej, bezpośrednio i koncentracji materiału dowodowego, zaliczana jest do zasad dotyczących postępowania dowodowego⁴⁵.

W polskim prawie procesowym obowiązuje **zasada swobodnej oceny dowodów**. Jest to zasada skodyfikowana (**art. 7 kpk**). Jej sens wyraża się w tym, że organ procesowy nie jest skrzepowany żadnymi regułami dowodowymi, z góry narzucającymi ocenę dowodów. Zasada ta jest jednocześnie zasadą kontrolowanej oceny dowodów, co oznacza, że swoboda w zakresie oceny dowodów nie może nosić cech dowolności. Swobodna ocena organu procesowego podlega bowiem kontroli instancyjnej. Sąd, wydając wyrok, musi się liczyć z koniecznością co najmniej ustnego jego uzasadnienia, a na żądanie stron także pisemnego. Zgodnie z art. 424 § 1 pkt 1 kpk sąd w takim uzasadnieniu musi wskazać, jakie fakty uznał za udowodnione lub nie udowodnione, dlaczego oparł się w tej mierze na tych, a nie na innych dowodach, a także dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych.

Przeciwstawną swobodnej ocenie dowodów jest **legalna teoria dowodów** (albo inaczej: **ustawowa teoria dowodów**), która polega na wprowadzeniu do ustawy określonych reguł w przedmiocie oceny dowodów, które wiążą organ dokonujący oceny; np. związanie sądu przyznaniem się oskarżonego do winy.

Prawne koncepcje oceny dowodów sprowadzają się do kilku zasadniczych⁴⁶.

45 Por. Z. Świda-Łagiewska: *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983, s. 9 i n.; s. 57 i n.

46 Tak: W. Daszkiewicz: *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995, s. 104-105.

1. Ustawowa (legalna) ocena dowodów

W jej ramach można wyróżnić dwie koncepcje: a) pozytywną ustawową teorię dowodową, oraz b) negatywną ustawową teorię dowodową. Wedle pierwszej z nich, sąd musiał uznać dany fakt za udowodniony, jeżeli zaistniały dowody wskazane w ustawie. Przyznanie się do winy stanowiło najlepszy dowód. System ten przeszedł jednak do historii. Drugi system nie pozwalał z kolei sędziemu uznać pewnych faktów za udowodnione, jeżeli brak było dowodów określonych przez ustawę. Chcąc wydać orzeczenie skazujące, sędzia musiał osiągnąć pułap pewnego minimum dowodowego. Zasada ta występowała w procesie inkwizycyjnym.

2. Swobodna, nie kontrolowana ocena dowodów

Organ procesowy dokonuje oceny dowodów swobodnie, bez konieczności uzasadniania dokonanej oceny. Grozi to niebezpieczeństwem dowolności dokonywanej oceny. Swobodna, nie kontrolowana ocena dowodów to system spotykany w klasycznych sądach przysięgłych, które swojego werdyktu w zakresie winy lub niewinności nie muszą uzasadniać. System ten połączony jest z brakiem kontroli instancyjnej.

3. Swobodna lecz kontrolowana ocena dowodów

Ten system oceny dowodów eliminuje dowolność. Ocena jednak musi się kształtować w oparciu o obiektywne i sprawdzalne kryteria. Sędzia nie jest skrępowany regułami dowodowymi, z góry narzucającymi ocenę dowodów. System ten zakłada kontrolę instancyjną.

Przepis art. 7 kpk stanowi, że organy postępowania kształtują swe przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

Z literalnego brzmienia przepisu wynika, iż zasada ta jest adresowana do wszystkich organów (każdego organu) kierujących postępowaniem. Poprzedni kpk zasadę swobodnej oceny dowodów odnosił tylko do sądu. Obecne unormowanie stanowi słuszną zmianę i jest dostosowane do *ratio legis* zasady. Ocena dowodów służy ustaleniu sta-

nu faktycznego sprawy, a przepisy kpk nie różnicują (i nigdy nie różnicowały) sposobu przeprowadzania dowodów w zależności od tego, jaki podmiot przeprowadza dowody: sąd czy organy postępowania przygotowawczego. W konsekwencji brak związania regułami dowodowymi w równej mierze odnosi się do wszystkich organów uprawnionych do swobodnej oceny dowodów. Także prokurator, zamykając postępowanie przygotowawcze i kierując akt oskarżenia do sądu (art. 331 § 1 kpk), czy zamiast niego wniosek o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 § 1 kpk), musi dokonać oceny dowodów. Podobnie, gdy przedstawia podejrzanemu zarzuty (art. 313 kpk).

W teorii procesu karnego wyróżnia się **ocenę aprioryczną dowodu** (tzw. wstępna ocena dowodu) i **aposterioryczną ocenę dowodu** (odnoszącą się do dowodów już przeprowadzonych). Zasada swobodnej oceny dowodów odnosi się do obu wskazanych rodzajów oceny dowodów. Ocena aprioryczna dotyczy np. sytuacji, czy zawnioskowany przez stronę dowód jest przydatny do stwierdzenia danej okoliczności, czy ma on znaczenie dla rozstrzygnięcia, czy da się przeprowadzić (...) (por. art. 170 § 1 kpk). Kwestia, czy dany dowód powinien być przeprowadzony, czy też wobec wyświetlenia okoliczności sprawy można z niego zrezygnować, także podlega swobodnej ocenie.

Aposterioryczna ocena dowodów odnosi się do dowodów już przeprowadzonych.

Z przepisu art. 7 kpk wynika, iż przedmiotem oceny są „wszystkie” przeprowadzone dowody. Zgodnie z art. 410 kpk podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej. Oznacza to, że ocena sądu dotyczy tylko i wyłącznie dowodów ujawnionych w toku rozprawy i wszystkich dowodów ujawnionych w toku rozprawy.

Swobodna ocena dowodów odbywa się na bazie kontradyktoryjnego procesu, w związku z czym musi ona uwzględniać reguły wynikające ze sporności, w tym przede wszystkim regułę *audiatur et altera pars*. Wzbogaca to swobodną ocenę, gdyż materiał dowodowy przedstawiany jest z punktu widzenia przeciwstawnych stron. Pozwala to organowi procesowemu zwrócić uwagę na różnorodne aspekty przeprowadzanego i następnie ocenianego dowodu.

Swobodną, czyli nieskrępowaną regułami dowodowymi, ocenę dowodów organ procesowy kształtuje w oparciu o ustawowe przesłanki: zasady prawidłowego rozumowania, doświadczenia życiowego, przy uwzględnieniu wskazań wiedzy. Przesłanki te mają się odnosić do oceny wszystkich przeprowadzonych dowodów.

Swobodna ocena odnosi się do wszystkich etapów procesu dowodzenia, tj. oceny wiarygodności źródeł dowodowych, uzyskanych z nich środków dowodowych oraz dokonywanych na ich podstawie ustaleń faktycznych. Tak więc, „swoboda” odnosi się zarówno do wiarygodności dowodów, jak i wyprowadzanych z nich wniosków.

Swobodna ocena dowodów jest oceną kontrolowaną w tym sensie, że ocena organu podlega instancyjnej kontroli. Skoro ocena organu procesowego ma być dokonywana w oparciu o zasady prawidłowego rozumowania, to winna ona dać się skontrolować. Tak więc, kontrola odwoławcza oceny dowodów dotyczy błędów faktycznych (rozbieżność oceny dowodu z treścią przeprowadzonego dowodu); błędów logicznych (błędy w procesie myślowym organu oceniającego dowód dotyczące rozumowania i wnioskowania). Kontrola instancyjna obejmuje ponadto kontrolę zgodności oceny dowodów z pozostałymi ustawowymi przesłankami oceny dowodów, tj. ze wskazaniami wiedzy i z doświadczeniem życiowym.

Kodeks rozdziela połączone w kpk z 1969 roku zasady swobodnej oceny dowodów (art. 7 kpk) i **jurysdykcyjnej samodzielności sądu karnego (art. 8 kpk)**. Brak prejudycjalności, tj. niezwiązanie sądu karnego w zakresie orzekania rozstrzygnięciami innych sądów (np. prawomocnym wyrokiem skazującym sądu karnego w innej sprawie) i organów, z wyjątkiem prawomocnych rozstrzygnięć sądu kształtujących prawo lub stosunek prawny (np. prawomocny wyrok sądu orzekający rozwód) - art. 8 § 2 kpk, stanowi wyjątek od zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego, a nie zasady swobodnej oceny dowodów. Wyjątek określony w art. 8 § 2 kpk, nie wyczerpuje wszystkich możliwych wypadków określonego związania sądu decyzjami innych organów, wynikających z różnych przepisów szczegółowych. Dla przykładu, sąd rozpoznający sprawę ponownie jest związany zapatrywaniem prawnym i wskazaniami sądu odwoławczego co do dalszego postępowania (art. 442 § 3 kpk). Sąd odwoławczy

jest związany uchwałą Sądu Najwyższego dotyczącą rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego, związanego z konkretną sprawą, wymagającego zasadniczej wykładni ustawy (art. 441 § 3 kpk). Orzekające składy SN wiążą także uchwały Sądu Najwyższego, nie związane z konkretną sprawą, rozstrzygające kwestie prawne wywołujące rozbieżności w orzecznictwie, jeżeli stanowią zasadę prawną⁴⁷.

8. Zasada kontradiktoryjności

Zasada kontradiktoryjności określa **sposób prowadzenia procesu karnego**. Jest ona ściśle powiązana z zasadą skargowości, wspólną z którą określa formę procesu. W literaturze mówi się wprost o **skargowo-kontradiktoryjnym modelu postępowania**⁴⁸. Powiązanie obu zasad jest tego rodzaju, że zasada skargowości ma przede wszystkim charakter zasady konstrukcyjnej (przesądza o trójpodmiotowej strukturze procesu oraz zakreśla podmiotowe i przedmiotowe ramy postępowania), a kontradiktoryjność ustawia strony nie tyle w konstrukcji procesu, ile w sposobie prowadzenia sporu procesowego⁴⁹.

Zasadę kontradiktoryjności (inaczej: zasadę sporności) można określić jako dyrektywę prowadzenia procesu karnego w formie sporu równouprawnionych stron przed bezstronnym sądem.

Przeciwieństwem zasady kontradiktoryjności jest **zasada śledcza**, która oznacza skupienie w ręku jednego podmiotu procesowego wszystkich trzech funkcji procesowych. Zasada śledcza w zasadzie wyklucza potrzebę istnienia stron procesowych. Jest ona typowa dla procesu inkwizycyjnego, w którym oskarżony ma status przedmiotu, a nie podmiotu postępowania. W polskim procesie karnym w znacznym stopniu na zasadzie śledczej oparte jest postępowanie przygotowawcze. Z uwagi na nadrzędną pozycję organu kierującego tym stadium procesu (tzw. pozycja *dominus litis*), nie dochodzi tu do pełnego rozdzielenia funkcji procesowych. Zasada śledcza nie występuje jednak w nowoczesnych systemach karno-procesowych w czystej postaci.

47 Art. 22 ustawy z dnia 20.09.1984 r. o Sądzie Najwyższym - jednolity tekst: Dz.U. z 1990 r., Nr 26, poz. 153 z późn. zmianami.

48 Por. S. Stachowiak: op. cit., s. 19.

49 Por. B.T. Bieńkowska: Wybrane aspekty wzajemnej relacji zasad skargowości i kontradiktoryjności oraz ich wpływu na określenie formy procesu i kształtu sporu stron przed sądem, Przegląd Sąd. 6/1997, s. 47 i n.

Dotyczy to także konstrukcji polskiego modelu śledztwa i dochodzenia. Strony procesowe mają w tym stadium zagwarantowane określone uprawnienia do prowadzenia sporu procesowego, stąd można mówić o „**elementach**” **kontradiktoryjności w postępowaniu przygotowawczym**. Przejawami koncesji na rzecz sporności w postępowaniu przygotowawczym są m.in. czynności sądowe w tym stadium, w ramach których prokuratorowi przysługują prawa strony procesowej (por. art. 298 § 2; 299 § 3; 316 § 3; 329 kpk), czy też oddanie do wyłącznej kompetencji sądu podejmowania szeregu istotnych decyzji, np. stosowania tymczasowego aresztowania - art. 250 § 2 kpk, czy orzekania o warunkowym umorzeniu postępowania karnego - art. 336 kpk. Nowy kpk rozszerza kontradiktoryjność postępowania przygotowawczego i w ten sposób, że wyraźnie wprowadza strony procesowe (art. 299 kpk).

Zasada kontradiktoryjności jest **zasadą nieskodyfikowaną**. Obowiązywanie jej wynika z określonych, szczegółowych regulacji kpk, m.in. dotyczących obecności stron na rozprawie i na posiedzeniach sądu i związanych z tym ich procesowych uprawnień, a w szczególności uprawnień dotyczących udziału w czynnościach procesowych i prowadzenia postępowania dowodowego.

Pełna realizacja zasady kontradiktoryjności następuje w postępowaniu przed sądem. Trzeba jednak podkreślić, że o kontradiktoryjnej formie procesu i przestrzeganiu zasady kontradiktoryjności świadczy nie samo „prowadzenie” sporu, ile „prawo” stron do jego prowadzenia i możliwości realizacji tego prawa. Jeśli, dla przykładu, strony skorzystają z instytucji przewidzianej w art. 335 kpk (wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy) czy z art. 387 kpk (instytucja dobrowolnego poddania się oskarżonego karze), które w założeniu przekreślają perspektywę kontradiktoryjnej rozprawy, nie oznacza to, że nie mamy do czynienia z kontradiktoryjnym procesem. To do stron procesowych należy decyzja, czy będą „rozprawiały kontradiktoryjnie”, czy też zrezygnują z tego prawa na rzecz instytucji, których celem jest radykalne skrócenie postępowania. Decyzja ta mieści się w ramach tzw. **dyspozycyjności stron** (inaczej: **dyspozytywności**).

Dyspozycyjność najogólniej oznacza swobodę stron w rozporządzaniu swoimi prawami. W tym znaczeniu jej związek z zasadą kontradiktoryjności polega na tym, że o ile ta ostatnia implikuje przyznanie spierającym się podmiotom szeregu uprawnień do aktywnego działania, o tyle dyspozycyjność stanowi uprawnienie do wyboru naj-

bardziej dogodnego zachowania się - w toku procesu - w celu uzyskania najkorzystniejszego rezultatu w zawiązanym sporze. W procesie karnym, ze względu na obowiązywanie wielu zasad procesowych, swoboda stron w wyborze metod walki nie jest dowolna, ale musi mieścić się w granicach określonych przepisami prawa⁵⁰.

Kontrydiktoryjność zakłada, że cechą sporu procesowego jest **równouprawnienie stron**. Jest to konieczny warunek rzeczywistego sporu. Nierówność stron w istocie rzeczy zakładałaby fikcję sporności. Równouprawnienie stron należy odnieść do sfery uprawnień procesowych i oznacza ono wyposażenie stron w te same środki prawne (w literaturze mówi się niekiedy o **zasadzie równości broni**). Równouprawnienie jest niezbędne dla zapewnienia prawidłowości toczącego się sporu i w tym sensie stanowi niezbędny warunek realizacji kontrydiktoryjności. Należy zatem uznać równouprawnienie stron za integralny element kontrydiktoryjności, bez potrzeby wyodrębniania tej cechy sporu w odrębną zasadę procesową⁵¹.

Aby strony mogły toczyć spór przed bezstronnym sądem na zasadzie równouprawnienia, muszą dysponować **określonym zakresem uprawnień**.

Wśród uprawnień stron procesowych w toku procesu należy wymienić następujące.

1. Prawo do składania wniosków, w tym dowodowych. Prawo do inicjatywy dowodowej jest o tyle istotne, że tą drogą strony wpływają na zakres materiału dowodowego, na podstawie którego zapadnie rozstrzygnięcie w procesie karnym. Strony mogą składać m.in. wnioski o wyłączenie organu procesowego, o wyłączenie jawności rozprawy, o zarządzenie przerwy w rozprawie i o odroczenie rozprawy (...).

2. Prawo do udziału w czynnościach postępowania, tj. prawo do obecności przy przeprowadzaniu czynności procesowych oraz do przeglądania akt sprawy. Uprawnienia te często określa się w doktrynie mianem **tzw. jawności wewnętrznej**.

50 Por. B.T. Bieńkowska: Dyspozycyjność stron w procesie karnym na tle zasady kontrydiktoryjności, Przegląd Sąd. 6/1994, s. 34 i n.

51 Tak: A. Murzynowski: Istota i zasady... op. cit., s. 172-173; K. Marszał: Zagadnienie ogólne procesu karnego, t. I, Katowice 1984, s. 169.

3. Prawo do zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, do składania oświadczeń (w tym oświadczeń wiedzy) i do wypowiadania się w procesie. W tej grupie istotnym uprawnieniem stron jest prawo zadawania pytań osobom przesłuchiwanym (art. 171 § 2 i 370 § 1 i 2 kpk). Na rozprawie oskarżony winien być o tym prawie pouczony (art. 386 § 1 kpk). Na przewodniczącego kpk nakłada obowiązek umożliwienia stronom wypowiedzenia się co do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu (art. 367 § 1 kpk). Strony mogą także składać oświadczenia po przeprowadzeniu każdego kolejnego dowodu. Ponadto, jeżeli w jakiegokolwiek kwestii jedna ze stron zabiera głos, prawo głosu przysługuje wszystkim innym stronom. Obrońcy oskarżonego i oskarżonemu przysługuje głos ostatni (art. 367 § 2 kpk - reguła *audiatur et altera pars*).

4. Prawo do zaskarżania zapadłych decyzji procesowych, w tym przede wszystkim decyzji, które kończą postępowanie.

5. Strony w kontradiktoryjnym sporze mogą korzystać z pomocy osoby mającej przygotowanie fachowe-prawnicze. Oskarżony może korzystać z pomocy adwokata-obrońcy (art. 78 kpk i n.), a pokrzywdzony, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny i powód cywilny mogą korzystać z pomocy pełnomocnika (art. 87 kpk i n.). Pomoc osób o przygotowaniu fachowym w znacznej mierze wpływa na korzystanie z przepisów regulujących kontradiktoryjność.

Kodeks przewiduje szereg szczegółowych regulacji, które wzmacniają kontradiktoryjność postępowania sądowego. Przykładowo można wymienić następujące:

1. Wprowadzenie kontradiktoryjnego systemu przesłuchiwania na rozprawie - art. 370 kpk, który uwalnia sąd od obowiązku przejawiania głównej inicjatywy dowodowej na rozprawie i przenosi ten obowiązek na strony procesowe.

2. Przepis art. 385 § 1 kpk słusznie usuwa inkwizycyjny akcent związany z odczytywaniem aktu oskarżenia przez przewodniczącego sądu lub jednego z członków składu orzekającego (por. art. 332 § 2 kpk z 1969 r.), ustalając zasadę, że odczytanie aktu oskarżenia należy do oskarżyciela.

3. Kodeks rozszerza zakres działania w procesie oskarżyciela posiłkowego, przyznając mu możliwości działania nie tylko „obok” oskarżyciela publicznego, ale także „zamiast” niego, jako tzw. oskarżyciel subsydiarny (art. 53 kpk).

4. Kodeks rozszerza krąg podmiotów, które będą mogły bronić swych interesów w procesie w charakterze tzw. *quasi* stron procesowych. W tej płaszczyźnie szczególnie zyskał pokrzywdzony. Jeśli nie wystąpi on w postępowaniu sądowym jako strona procesowa (oskarżyciel posiłkowy, powód cywilny czy oskarżyciel prywatny), to i tak szczegółowe przepisy gwarantują mu pewne, ograniczone możliwości obrony jego praw i interesów. Pokrzywdzony będzie mógł wziąć udział w niektórych posiedzeniach sądu, a także pewnych fragmentach rozprawy w sytuacjach, gdy od jego stanowiska czy interesu (np. złożenie stosownego oświadczenia czy wyrażenie zgody) zależy podjęcie stosownych decyzji procesowych (m.in. art. 11 § 1; 339 § 4 w zw. z art. 320 § 1; art. 341 § 3 i 414 § 4; 343 § 2 i 3; 387 § 2 kpk).

5. Kodeks znacznie zwiększa możliwości udziału stron w posiedzeniach sądu (art. 96 kpk; m.in. art. 339 § 5; 341 § 1; 464; 500 § 4 kpk).

6. Kodeks rozszerza kontrydiktoryjność przez wprowadzenie elementu negocyjacyjnego między stronami (tzw. postępowanie mediacyjne - art. 320 kpk), a przede wszystkim między oskarżonym a pokrzywdzonym. Strony mogą porozumieć się co do skazania oskarżonego bez rozprawy (art. 335 kpk), jak i co do skazania i wymiaru kary (art. 387 kpk).

7. Zasada kontrydiktoryjności ma być także cechą postępowania apelacyjnego i kasacyjnego (m.in. art. 450, 451, 453 i 535 kpk).

9. Zasada szybkości postępowania

Zasada szybkości wyrażona została w art. 2 § 1 pkt 4 kpk, który stanowi, że „przepisy niniejszego kodeksu mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie”.

Skodyfikowaniu zasady szybkości przyświecają względy natury pragmatycznej. Idea przyspieszenia i usprawnienia przebiegu postępo-

wania jest niezbędna wobec aktualnej kiepskiej kondycji wymiaru sprawiedliwości (m.in. zaległości w sądach, długotrwałość postępowań karnych).

Unormowanie zasady szybkości stanowi także konieczne dostosowanie polskiego prawa karno-procesowego do międzynarodowych standardów w dziedzinie ochrony praw człowieka. Zgodnie z art. 6 ust. 1 EKPC „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd”. Tekst EKPC posługuje się normatywnym wyrażeniem „reasonable time”. Stosownie zaś do treści art. 14 ust. 3 MPPOiP „(...) każdy oskarżony (...) ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do (...) rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki (...)”.

Unormowanie w kpk zasady szybkości stanowi ponadto konsekwencję zagwarantowanego w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP prawa do rozpatrzenia sprawy przez sąd bez nieuzasadnionej zwłoki.

Sens zasady szybkości wyraża się w tym, że obliguje ona - ustawowo - jej adresatów, tj. organy procesowe do dokonywania czynności procesowych bez zbędnej zwłoki. Jako norma ustawowa zasada szybkości ma być ważną dyrektywą postępowania, której nie wolno lekceważyć⁵².

Zasada szybkości, oznaczająca przeprowadzenie postępowania w krótkim czasie, niesie w sobie zagrożenie dla realizacji wielu zasad procesowych, w tym przede wszystkim: zasady prawdy, prawa oskarżonego do obrony, kontradyktoryjności oraz bezpośredniości postępowania dowodowego. Wydaje się, iż postulatowi szybkości procesu nie można przypisywać charakteru totalnego, nawet co do tych instytucji, których założeniem jest radykalne skrócenie postępowania. Jego realizacja nie może kolidować z zasadą prawdy materialnej, bo w konsekwencji negatywnie rzutowałoby to na jakość orzeczenia i prawa uczestników procesu. Organ procesowy winny „kontrolować” szybkość procesu i panować nad jej zakresem, mając na względzie powyższe racje. Dlatego bardziej trafne wydaje się mówienie o zasadzie szybkości

52 Por. Z. Gostyński: Zasada szybkości w nowym kodeksie postępowania karnego, w: Nowy kodeks postępowania karnego, (tezy referatu), Lublin 1997, s. 71-74.

jako o „dyrektywie” (postulacie) postępowania, a nie podstawowej zasadzie procesu, co wydatniej eksponuje jej instrumentalny (techniczny) charakter, który nie powinien ograniczać merytorycznych celów procesu. Wiele zależeć będzie od praktyki stosowania przepisów będących przejawem tej dyrektywy, która może iść w kierunku ochrony praw uczestników procesu i dbania o realizację celu procesu, bądź przeciwnie.

Dyrektywa szybkości procesu znalazła wyraz w następujących uregulowaniach:

1. W instytucji określonej w art. 335 kpk - tzw. wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy. Instytucja ta stanowi przykład najbardziej radykalnego posunięcia ustawodawcy w tej mierze.

2. W instytucji tzw. dobrowolnego poddania się karze - art. 387 kpk.

3. W instytucji dochodzenia uproszczonego, które przewiduje art. 319 kpk. Dochodzenie to można ograniczyć do ustalenia, czy zachodzą wystarczające podstawy do wniesienia aktu oskarżenia lub innego zakończenia postępowania. W ramach tego dochodzenia w formie protokołów utrwała się tylko najważniejsze czynności dowodowe. Z pozostałych sporządza się jedynie notatki urzędowe, które nie mają wartości dowodowej.

4. Przyspieszeniu toku postępowań karnych służyć mają zmiany wprowadzone przez kpk w uregulowaniu trybów uproszczonego i nakazowego. Chodzi o rozbudowanie katalogu czynów kwalifikujących się do rozpoznania w tych trybach (art. 469 i 500 § 1 kpk). Podkreślenia wymaga, że nowe przepisy w zasadzie czynią zadość gwarancjom prawa oskarżonego do obrony (art. 473 § 3 i 482 § 1 kpk).

5. Rozstrzygnięciu sprawy w rozsądnym terminie służą uregulowania zezwalające na kontynuowanie postępowania mimo nieobecności oskarżonego, który bądź to wyraża wolę nieuczestniczenia w rozprawie (art. 376 § 2 i 3 oraz art. 377 § 3 kpk), bądź też ze swej winy wprowadził się w stan niezdolności do udziału w rozprawie lub posiedzeniu (art. 377 § 1 kpk).

6. Realizacji postulatów szybkości procesu sprzyjać mają regulacje kpk dotyczące ograniczenia czasu stosowania tymczasowego aresztowania. Stosownie do zaleceń MPPOiP (art. 9) i EKPC (art. 5 ust. 3), z których wynika, że oskarżony powinien być osądzony w niedługim czasie lub wypuszczony na wolność w toku trwającego postępowania, kpk wprowadził zmiany przepisów dotyczących terminów stosowania tego środka przymusu. Terminy te mają się odnosić nie tylko do postępowania przygotowawczego, ale także do postępowania przed sądem I instancji (art. 263). Mają one obowiązywać do chwili wydania w toczącym się postępowaniu pierwszego wyroku. Ponadto, terminom tym kpk nadaje w znacznym stopniu charakter nieprzekraczalny (terminy maksymalne), gdyż poza pewną określoną w ustawie granicę mogą być przedłużane tylko przez Sąd Najwyższy, i to w ściśle określonych w ustawie, wyjątkowych sytuacjach (art. 263 § 4)⁵³.

10. Zasada jawności

W teorii procesu karnego brak jednomyślności co do ujęcia zasady jawności. Dominuje dwuaspektowość rozumienia tej zasady. Tradycyjnie bowiem wyróżnia się dwa jej rodzaje: **jawność zewnętrzną** - odnoszącą się do ogółu społeczeństwa oraz **jawność wewnętrzną** - odnoszącą się tylko do stron oraz osób z nimi współdziałających (pomocników, pełnomocników). Rozróżnienie to nie jest jednak wystarczające. Obok poglądów łączących oba te rodzaje jawności w pojęcie jednej, wspólnej zasady, spotyka się poglądy formułujące w tym względzie dwie samodzielne zasady. Część jednak doktryny pod pojęciem zasady jawności rozumie wyłącznie publiczny charakter procesu karnego (tzw. **zasada publiczności**), a jawność wewnętrzną łączy z zasadą kontrydiktoryjności⁵⁴.

Należy, jak się wydaje, podzielić słuszność poglądów rozumiejących pod pojęciem zasady jawności dyrektywę udostępnienia społeczeństwu informacji o rozpoznawanych sprawach karnych, głównie przez dopuszczenie publiczności do udziału w rozprawach sądo-

53 Por. A. Murzynowski: Węzłowe problemy... op. cit., s. 202 i n.

54 Por. B. Wójcicka: Jawność postępowania sądowego w polskim procesie karnym. Łódź 1989, s. 7 i n.; A. Murzynowski: Istota i zasady... op. cit., s. 191 i n.

wych (tzw. zasada publiczności). Jawność tak rozumiana jest nieodłączną cechą współczesnego, demokratycznego procesu karnego. Jawność postępowania sądowego stwarza nie tylko możliwość społecznej kontroli nad wymiarem sprawiedliwości, ale stanowi także jeden ze sposobów realizacji prawa obywatela do informacji. Bez wątpienia oddziałuje ona pozytywnie, w sensie pragmatycznym, tak na uczestników procesu, jak i orzekający sąd. Jawność stanowi bowiem czynnik mobilizujący do należytego wykonywania obowiązków procesowych (np. prokurator czy adwokat rzetelniej przygotowują się do sprawy), a także czynnik skłaniający sąd do przestrzegania przepisów proceduralnych. Tym samym jawność sprzyja poszanowaniu prawa przez sąd i uczestników postępowania. Zasada jawności jest także gwarancją bezstronności sądu. Obecność publiczności na sali rozpraw sprzyja przestrzeganiu przez sąd reguły równego traktowania obu stron procesowych. Zalety zasady jawności są więc oczywiste.

Jawność wewnętrzna (inaczej: **jawność wobec stron**) stanowi oczywistą gwarancję sporności. Najistotniejszą składową jawności wewnętrznej stanowią m.in. uprawnienia związane z udziałem stron w czynnościach dowodowych oraz z możliwością dostępu do akt sprawy. Aby toczyć spór, trzeba brać w nim udział. Aby móc zabierać głos w każdej kwestii rozpatrywanej przez organy procesowe, trzeba znać zawartość akt sprawy i mieć prawo wglądu do nich. Jednym słowem, jawność wewnętrzna to jakby system gwarancji w stosunku do zasady kontrydiktoryjności, niezbędny element jej realizacji. Wydaje się zatem uzasadnione objęcie jawności wewnętrznej pojęciem zasady kontrydiktoryjności.

Zasadę publiczności wyraża **art. 355 kpk**, który stanowi: „**Rozprawa odbywa się jawnie. Ograniczenia jawności określa ustawa**”.

Zgodnie z art. 356 § 1 i 3 kpk na rozprawie, oprócz osób biorących udział w postępowaniu, mogą być obecne tylko osoby pełnoletnie, nie uzbrojone oraz nie znajdujące się w stanie nie licującym z powagą sądu. Przewodniczący może zezwolić na obecność na rozprawie małoletnim oraz osobom obowiązany do noszenia broni (art. 356 § 2 kpk).

Jawność rozprawy nie zawsze ogranicza się do publiczności zebranej w sali sądowej. Niekiedy jawność ta realizowana jest w skali „makro”, z uwagi na obecność przedstawicieli mass mediów na rozprawie.

Sąd może zezwolić przedstawicielom radia, telewizji, filmu i prasy na dokonywanie za pomocą aparatury utrważeń obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy, gdy:

- 1) uzasadniony interes społeczny za tym przemawia,
- 2) dokonywanie tych czynności nie będzie utrudniać prowadzenia rozprawy,
- 3) ważny interes uczestnika postępowania temu się nie sprzeciwia (art. 357 § 1 kpk).

Przepis art. 357 § 2 kpk uprawnia sąd do określenia innych warunków, od których uzależnia wydanie zezwolenia przewidzianego w § 1 kpk. Jak się wydaje, regulacja ta powinna stać się wystarczającym instrumentem eliminującym niepożądane skutki udziału środków masowego przekazu w rozprawie. Tyle tylko, że pakiet rygorów nakładanych w związku z tym przepisem na mass media (np. zezwolenie na nagranie tylko określonych fragmentów rozprawy), winien być konsekwentnie egzekwowany.

Stosownie do treści art. 358 kpk sąd na wniosek strony wyraża zgodę na utrwalenie przez nią przebiegu rozprawy za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk, jeżeli nie przemawia przeciw temu wzgląd na prawidłowość postępowania. Wydaje się, że chodzi o sytuacje, kiedy taka rejestracja nie będzie utrudniała prowadzenia rozprawy. Regulacja ta stwarza stronom możliwość dokładniejszej analizy materiału dowodowego prezentowanego na rozprawie, co ułatwi im lepsze przygotowanie się do realizacji ich funkcji procesowych. Może ona mieć istotne znaczenie dla stron w sprawach dużych, skomplikowanych, w których trudno spamiętać szczegóły poruszane na rozprawie. Zdecydowanie wygodniej będzie stronie korzystać z własnego zapisu przebiegu rozprawy, niż z protokołu rozprawy, który jest udostępniany jedynie w sekretariacie sądu.

Zasada publiczności w procesie karnym doznaje ograniczeń w wypadkach ściśle przewidzianych w ustawie.

Przepisy dotyczące wyłączenia jawności rozprawy winny być interpretowane zawężająco, co aktualnie nie budzi wątpliwości w świetle art. 6 ust. 1 EKPC oraz na tle orzecznictwa Trybunału w Strasburgu, bez którego nie można już dzisiaj interpretować przepisów prawa polskiego.

Z mocy ustawy niejawną jest rozprawa, która dotyczy:

1) wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu nieczytelności sprawy i zastosowanie środka zabezpieczającego,

2) sprawy o pomówienie i znieważenie; na wniosek pokrzywdzonego rozprawa jednak odbywa się jawnie (art. 359 kpk).

Sąd obligatoryjnie wyłącza jawność rozprawy w całości albo w części, jeżeli jawność mogłaby:

1) wywołać zakłócenie spokoju publicznego;

2) obrażać dobre obyczaje;

3) ujawnić okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny być zachowane w tajemnicy;

4) naruszyć ważny interes prywatny (art. 360 § 1 kpk);

5) rozprawa toczy się wyłącznie przeciwko nieletniemu (postępowanie poprawcze), chyba że jawność rozprawy jest uzasadniona ze względów wychowawczych (art. 53 § 1 u. post. nielet. z dn. 26 X 1982 r.).

Sąd wyłącza ponadto jawność w razie przesłuchiwania świadka co do okoliczności objętych tajemnicą służbową lub zawodową (art. 181 § 1 kpk).

Sąd wyłącza jawność całości lub części rozprawy także na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie (art. 360 § 2 kpk).

Fakultatywny wyjątek na rzecz tajności rozprawy jest tylko jeden. Zgodnie z art. 360 § 3 kpk sąd może wyłączyć jawność całości albo części rozprawy, jeżeli choćby jeden z oskarżonych jest nieletni.

W razie wyłączenia jawności rozprawy, oprócz osób biorących udział w postępowaniu, mogą być obecne na rozprawie **tzw. osoby zaufania**. Stanowią one namiastkę publiczności. Oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny i oskarżony, mają prawo

do wskazania po dwie osoby zaufania. Jeżeli w sprawie występuje kilku oskarżycieli lub oskarżonych, każdy z nich może żądać pozostawienia na sali rozpraw po jednej osobie (art. 361 § 1 kpk). Obecność osób zaufania jest niedopuszczalna, jeżeli zachodzi obawa ujawnienia tajemnicy państwowej (art. 361 § 2 kpk) oraz w sytuacji odczytywania na rozprawie protokołów zeznań świadka przesłuchanego w warunkach określonych w art. 184 kpk. Rozprawa jest wówczas niejawną; przepisu art. 361 § 1 kpk nie stosuje się (art. 393 § 4 kpk).

Przewodniczący, w razie wyłączenia jawności rozprawy, może zezwolić poszczególnym osobom na obecność na rozprawie (art. 361 § 3 kpk). To także jest koncesja na rzecz jawności.

Osoby obecne na rozprawie toczącej się z wyłączeniem jawności obowiązane są zachować w tajemnicy okoliczności ujawnione na takiej rozprawie. Przewodniczący poucza je o tym obowiązku (art. 362 kpk), którego niespełnienie stanowi przestępstwo z art. 241 § 2 kk.

Ogłoszenie wyroku odbywa się jawnie (art. 364 § 1 kpk). Jeżeli jednak jawność rozprawy wyłączono w całości lub w części, przytoczenie powodów wyroku może nastąpić również z wyłączeniem jawności w całości lub w części.

Tajnym etapem rozprawy jest przebieg narady i głosowania nad orzeczeniem, a zwolnienie od zachowania w tym względzie tajemnicy nie jest dopuszczalne (art. 108 § 1 kpk). Podczas narady i głosowania oprócz członków składu orzekającego może być obecny jedynie protokolant, chyba że przewodniczący uzna jego obecność za zbędną (art. 108 § 2 kpk).

Z wyłączeniem publiczności odbywają się posiedzenia sądu (art. 96 kpk). Nawet strony, poza prokuratorem, mają dostęp do udziału w posiedzeniu tylko w określonym zakresie, tzn. w wypadkach wskazanych w ustawie mają prawo lub obowiązek brać udział w posiedzeniu (art. 96 § 2 kpk).

Tajnym etapem procesu jest postępowanie przygotowawcze (śledztwo lub dochodzenie). Zasada publiczności jest tu wyłączona ze względu na specyfikę tego stadium, np. konieczność utrzymania w tajemnicy rezultatów czynności śledczych lub dochodzeniowych, czy też brak koncentracji czasowej lub miejscowej dokonywanych czyn-

ności. Udział publiczności w postępowaniu przygotowawczym często-
kroć uniemożliwiałby utrwalenie śladów i dowodów przestępstwa,
opóźniałby wyścig z czasem niszczącym świeżość i jakość dowodów,
utrudniałby zachowanie w dyskrekcji poczynąń organów ścigania, itp.
Kodeks słusznie utrzymał stadialną dostępność do procesu, w tym i
zasadę, że publikowanie wiadomości z postępowania przygotowaw-
czego dopuszczalne jest tylko i wyłącznie za zgodą prokuratora.

11. Zasada ustności

Współczesny proces karny - jako reguła - prowadzony jest w for-
mie ustnej, czyli w formie wypowiedzi (oświadczeń) procesowych
osób uczestniczących w postępowaniu. Można więc mówić o **zasadzie
ustnego prowadzenia postępowania**.

Zasada ustności w najszerszym zakresie realizowana jest w fazie
rozprawy głównej. W toku rozprawy zasada ustności stanowi natural-
ne dopełnienie takich zasad, jak jawność i kontradiktoryjność. Ust-
ność to wręcz niezbędny warunek publiczności procesu. Trudno też
wyobrazić sobie spór stron prowadzony wyłącznie w formie pisemnej.
Ustność sprzyja ponadto realizacji zasady szybkości procesu, gdyż jest
podstawową i sprawną formą komunikowania się ludzi. Ustność ma
zalety i z punktu widzenia zasady bezpośredniości postępowania do-
wodowego. Dzięki ustności sędziowie nie tylko słuchają osobę
przesłuchiwaną, ale i ją obserwują, które to wrażenia są istotne dla
oceny dowodu. I wreszcie, ustność pozwala stronom na lepsze wyko-
rzystanie uprawnień z zakresu prawa do obrony. Jest bowiem formą
bardziej swobodną i niezastąpioną tam, gdzie chodzi o wszechstronne
wyjaśnienie sprawy w bezpośrednim kontakcie ze składającym oświa-
dczenia procesowe.

Obok ustności, **drugą formą oświadczeń procesowych jest for-
ma pisemna**. Formy pisemnej kpk wymaga tam, gdzie w grę wchodzi
precyzja wypowiedzi, konieczność utrwalenia myśli i wypowiedzi.
Forma ta ma tę podstawową zaletę, że umożliwia kontrolę nawet po
upływie znacznego czasu. W teorii procesu karnego mówi się niekiedy
o równoległym obowiązywaniu zasad ustności i pisemności, które się
tak wzajemnie przeplatają i dopełniają, iż trudno ustalić, która z nich
ma prymat. Prawdą jest, że nowoczesne systemy prawa karnego pro-

cesowego przewidują zarówno czynności w formie wypowiedzi ustnych, jak i takie, do których wymagana jest forma pisemna. Niekiedy dla ważności czynności ustawa wymaga formy zarówno ustnej, jak i pisemnej (koniunkcja), np. wyrok musi być sporządzony na piśmie, ale ogłaszany jest ustnie (art. 412 i 418 kpk). Niekiedy zaś ustawa ustala formę alternatywną, np. w odniesieniu do opinii biegłego. Może ona być ustna lub pisemna (art. 200 § 1 kpk). Wybór formy należy do organu procesowego.

Zasada ustności została wyrażona w **art. 365 kpk** stanowiącym, że **rozprawa odbywa się ustnie**. Zgodnie z art. 458 kpk przepis ten stosuje się odpowiednio przed sądem odwoławczym.

Przez ustność rozprawy należy przede wszystkim rozumieć to, że na rozprawie dokonuje się ustnych przesłuchań oskarżonego, świadków i biegłych, że wnioski i oświadczenia składane są ustnie, że ustnie odczytuje się akt oskarżenia i sentencję wyroku, a także ustnie podaje się najważniejsze powody wyroku, itd.

Obowiązywanie zasady ustności w toku rozprawy głównej zostało podkreślone w szeregu unormowań szczególnych, spośród których przykładowo można wymienić następujące:

- art. 367 § 1 kpk - przepis ten nakłada na przewodniczącego obowiązek umożliwienia stronom wypowiedzenia się co do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu;
- art. 367 § 2 kpk - przepis ten statuuje regułę *audiatur et altera pars*;
- art. 171 w zw. z art. 370 kpk - przepisy dotyczące sposobu przesłuchiwania oraz kolejności zadawania pytań osobom przesłuchiwanym na rozprawie;
- art. 381 kpk dotyczący wywołania sprawy;
- art. 385 § 1-3 kpk dotyczący odczytania aktu oskarżenia i jego uzasadnienia oraz informacji o treści odpowiedzi na akt oskarżenia;
- art. 386 kpk dotyczący pouczenia oskarżonego, po odczytaniu aktu oskarżenia, o jego podstawowych uprawnieniach. W oparciu o ten przepis przewodniczący pyta oskarżonego, czy przyznaje się do zarzucanego mu czynu oraz czy chce złożyć wyjaśnienia i jakie;

- art. 389, 391, 392, 393 kpk dotyczące odczytywania na rozprawie protokołów i innych dokumentów. Odstępstwem od zasady ustności jest art. 394 § 2 kpk który stanowi, iż dokumenty podlegające odczytaniu na rozprawie można uznać bez ich odczytywania za ujawnione w całości lub części, jeżeli obecne na rozprawie strony zgodnie o to wnoszą. Koncesją na rzecz ustności jest w takim wypadku obowiązek przewodniczącego poinformowania stron o treści tych dokumentów;
- art. 406-407 kpk - przepisy dotyczące głosów stron;
- art. 418 kpk - przepis dotyczący ogłaszania wyroku.

Przejawem zasady ustności, odnoszącym się nie tylko do etapu rozprawy głównej, jest art. 174 kpk. Przepis ten dowodu z wyjaśnień oskarżonego i zeznań świadków nie pozwala zastępować treścią pism i zapisków. Obowiązkowa jest zatem forma ustna tych wypowiedzi. Regulacja ta nie koliduje z art. 176 kpk, który umożliwia oskarżonemu (podejrzanemu) złożenie wyjaśnień na piśmie. Wyjaśnienia pisemne nie zastępują jednak dowodu z wyjaśnień ustnych, a stanowią tylko „załącznik do protokołu” (art. 176 § 4 kpk).

Oświadczenia procesowe ustne w procesie karnym podlegają utrwaleniu w formie pisemnej. Służy to ich dokumentowaniu dla celów procesowych. Przeważa pisemna forma dokumentowania, ale kpk przewiduje i inne możliwości, np. zgodnie z art. 147 § 1 kpk przebieg czynności protokolowanych może być utrwalony ponadto za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk. Z powyższego przepisu wynika, że taki zapis może istnieć tylko i wyłącznie obok protokołu. Podobnie, niezależnie od spisania protokołu, może być sporządzony stenogram czynności, który stenograf przekłada na pismo zwykłe (art. 145 kpk).

Podstawową formą dokumentowania przebiegu czynności w procesie karnym jest protokół (art. 143 § 1 kpk). Poza wypadkami określonymi w art. 143 § 1 kpk, protokół sporządza się, jeżeli przepis szczególnie tego wymaga albo przeprowadzający czynność uzna to za potrzebne. W innych wypadkach można ograniczyć się do sporządzenia notatki urzędowej (art. 143 § 2 kpk).

12. Zasada prawdy materialnej

Prawda to zgodność sądów ludzkich z obiektywną rzeczywistością.

Zasada prawdy materialnej (obiektywnej) określa bezpośredni i podstawowy cel procesu karnego, tj. wydanie orzeczenia rozstrzygającego o przedmiocie procesu w oparciu o prawdziwe ustalenia faktyczne.

W teorii procesu karnego pojęcie „prawdy materialnej (obiektywnej)” przeciwstawia się pojęciu „**prawdy formalnej (sądowej)**”, tj. **prawdy ustalonej przez sąd, niekoniecznie zgodnej z obiektywną rzeczywistością.**

Prawda formalna obowiązywała w procesie inkwizycyjnym. Prowadziła do niej legalna teoria dowodów. Istotą zasady prawdy formalnej było założenie, że to, co ustalił sąd, stosując reguły legalnej oceny dowodów, było zawsze prawdą.

Zasada prawdy materialnej jest zasadą skodyfikowaną w **art. 2 § 2 kpk**, który stanowi, że **podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne**. Zasada ta jest dyrektywą pod adresem organów procesowych, by wydawane w postępowaniu karnym decyzje opierały się na ustaleniach zgodnych z rzeczywistym stanem rzeczy. Na prawidłowych ustaleniach winny być oparte nie tylko wyroki, ale i postanowienia, zarządzenia i nakazy karne.

W systemie zasad procesu karnego zasada prawdy materialnej zajmuje pozycję kluczową i nadrzędną. Uznanie takiego jej charakteru powoduje, że wszystkie inne zasady są jej podporządkowane, a ich rola sprowadza się do stworzenia optymalnych warunków dla osiągnięcia głównego celu procesu. W ten sposób zasada prawdy materialnej rzutuje na całą konstrukcję procesu karnego. Takie zasady jak: kontradiktoryjność, obiektywizm, bezpośredniość postępowania dowodowego czy swobodna ocena dowodów, stanowią gwarancję realizacji zasady prawdy. Dla przykładu kontradiktoryjność jest metodą (sposobem) poszukiwania prawdy i wydania słusznej decyzji w wyniku sporu równouprawnionych stron przed bezstronnym sądem. Zasada obiektywizmu nakazuje z jednakową dokładnością badać oraz uwzględniać okoliczności przemawiające za i przeciw każdej ze stron. Op-

tymalne warunki poznania prawdy zakłada także zasada bezpośredniości, poprzez dyrektywy nakazujące sądowi kształtować swoje ustalenia w oparciu o dowody przeprowadzone na rozprawie, i to w miarę możliwości dowody pierwotne, z którymi sąd się zetknął osobiście, własnymi zmysłami. Ocena tych dowodów w oparciu o zasadę swobodnej, kontrolowanej oceny, sprzyja realizacji zasady prawdy materialnej, m.in. przez nakazanie organom postępowania kształtowania swego przekonania na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów i nie krępując sądu regułami dowodowymi, z góry narzucającymi ocenę dowodów.

Zasada prawdy materialnej odnosi się wyłącznie do ustaleń faktycznych i nie obejmuje rozstrzygnięć prawnych, jak np. określenie kwalifikacji prawnej czynu, czy ustalenie wysokości i rodzaju kary wymierzonej oskarżonemu.

Poznanie prawdy w procesie karnym nie jest pozostawione wyłącznie stronom procesowym. W kwestii poznania prawdy o zdarzeniu będącym przedmiotem postępowania, organy procesowe nie są ograniczone wnioskami dowodowymi stron, lecz zgodnie z art. 167 kpk mogą wprowadzać dowody do procesu z urzędu. Co więcej, na organach procesowych spoczywa obowiązek inicjatywy dowodowej, niezależnie od zachowania się stron procesowych (art. 297, 352, 366 § 1 kpk).

Obowiązek organów procesowych podejmowania wszelkich działań, aby ich ustalenia procesowe były zgodne z prawdą, odnosi się także do wszystkich nowych instytucji kodeksu pozwalających skracać i upraszczać postępowanie, w tym i do instytucji porozumiewania się uczestników procesu co do sposobu zakończenia sprawy karnej. Zasada prawdy materialnej nakazuje uznać za niedopuszczalne porozumienia stron, mocą których miałyby zapaść orzeczenie na podstawie ustaleń niezgodnych z rzeczywistością. Dla przykładu, nie będzie można zaakceptować porozumienia w kwestii skazania i wymiaru kary na podstawie art. 387 kpk, w ramach którego niewinny oskarżony przyznaje się do czynu którego nie popełnił po to, aby uzyskać łagodniejszą karę. Jednym słowem umowy procesowe jako przejaw dyspozycyjności stron muszą być poddane pełnej kontroli sądu, który

ma obowiązek badania przedmiotu procesu niezależnie od woli i zachowania się tychże stron.

Zasadzie prawdy służy szereg unormowań szczegółowych. Tytułem przykładu można wskazać na:

- instytucję zwrotu sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego z uwagi na braki w przeprowadzeniu dowodów - art. 339 § 3 pkt 4; art. 345-346; art. 397 i 437 § 2 kpk;
- unormowanie kwestii oddalenia wniosku dowodowego - art. 170 kpk. Droga do prawdy w procesie prowadzi nie inaczej, jak przez postępowanie dowodowe. Stąd wynika, że obowiązkiem organu postępowania jest wyczerpanie wszelkich dostępnych dowodów. Organowi procesowemu nie wolno pomijać dowodu, poza wypadkami określonymi w art. 170 kpk. Nie można także oddalić wniosku dowodowego na tej podstawie, że dotychczasowe dowody wykazały przeciwieństwo tego, co wnioskodawca zamierza udowodnić (art. 170 § 2 kpk). Ponieważ oddalenie wniosku dowodowego następuje w formie postanowienia, musi ono być uzasadnione (art. 170 § 3 i art. 98 § 1 kpk);
- przepis art. 388 kpk zezwalający na skrócenie postępowania dowodowego w sytuacji przyznania się oskarżonego do winy. Fakt przyznania się oskarżonego do winy nie zwalnia automatycznie sądu od dalszego dochodzenia prawdy. Aby skrócić postępowanie dowodowe w oparciu o ten przepis, przyznanie się do winy musi nie budzić wątpliwości w sensie obiektywnym (znajduje potwierdzenie w materiale dowodowym zgromadzonym w sprawie) i w sensie subiektywnym (sąd musi być przekonany o prawdziwości wyjaśnień, w których oskarżony przyznaje się do winy);
- zasadzie prawdy służy system środków zaskarżenia, a w szczególności system środków odwoławczych, który pozwala kontrolować wydane orzeczenia także pod kątem tego, czy organ, który wydał zaskarżone orzeczenie, poczynił prawdziwe ustalenia faktyczne. Przykładowo można wskazać na przepis art. 438 pkt 3 kpk, w myśl którego organ odwoławczy uchyla lub zmienia orzeczenie w razie błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia, jeśli mógł on mieć wpływ na jego treść. Jeżeli utrzymanie orzeczenia w mocy byłoby rażąco niesprawiedli-

we z powodu błędu w ustaleniach faktycznych, podlega ono zmianie na korzyść oskarżonego albo uchyleniu niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów (art. 440 kpk). Prokurator Generalny może uchylić prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego, jeśli stwierdzi, że umorzenie postępowania było niezasadne z powodu błędnych ustaleń faktycznych (art. 328 § 1 i 2 kpk).

Ustalanie prawdy w procesie, pomimo nadrzędności tego celu, nie może odbywać się w dowolny sposób, ale jedynie w ramach przewidzianych przez kpk i ustawowo dopuszczalnymi środkami. W związku z tym należy zwrócić szczególną uwagę na przepis art. 171 kpk gwarantujący swobodę wypowiedzi osób przesłuchiwanym w procesie karnym. Naruszenie tego przepisu i uzyskanie wyjaśnień, zeznań lub oświadczeń w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi lub wbrew zakazom określonym w tym przepisie, skutkuje niemożność wykorzystania ich jako dowodu w sprawie. Nie tylko jednak w tym zakresie zasada prawdy materialnej nie jest realizowana w procesie karnym w sposób bezwzględny. Doznaje ona pewnych korektur z uwagi na uwzględnienie przez ustawodawcę określonych dóbr i wartości społecznych, na tyle ważnych, że podlegają one ochronie nawet kosztem tej zasady. W grę wchodzi takie okoliczności jak np. zakazy dowodowe podyktowane koniecznością ochrony tajemnicy państwowej, służbowej, związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji (art. 179 i 180 kpk); zapewnienia zaufania do instytucji obrońcy w procesie karnym (art. 178 pkt 1 kpk), ochrony swobody wykonywania praktyk religijnych (art. 178 pkt 2 kpk). W imię zasady humanitaryzmu głoszącej, że nie dochodzi się do prawdy za wszelką cenę (np. kosztem stosunków rodzinnych i osobistych) kpk statuuje prawo określonych kategorii świadków do odmowy zeznań lub odpowiedzi na pytania (art. 182; 183 § 1; 185 i 186 § 1 kpk). Humanitaryzmem podyktowane są również przewidziane w ustawie ograniczenia w przeprowadzeniu przeszukania, zatrzymania korespondencji, poddawania osób ekspertyzom: psychologicznej i psychiatrycznej, badania ich ciała i wydzielin organizmu, itd.

Wyrażnym ograniczeniem poznania prawdy jest zakaz *reformationis in peius*. Uniemożliwia on wyciągnięcie niekorzystnych konsekwencji prawnych dla oskarżonego w postępowaniu odwoławczym,

które toczy się skutek środka odwoławczego wniesionego przez niego samego. Wobec braku środka odwoławczego wniesionego na niekorzyść oskarżonego, nie można skorygować orzeczenia nawet, jeśli jest oparte na błędnych ustaleniach faktycznych (art. 434 § 1 i 443 kpk).

13. Zasada bezpośredniości

Zasada bezpośredniości należy do **zasad nieskodyfikowanych**. O jej obowiązywaniu można wnioskować z wyjątków przewidzianych w kpk.

Omawiana zasada **dotyczy postępowania dowodowego**. Jako cecha tego postępowania bezpośredniość służy realizacji zasady prawdy materialnej, opierając się na założeniu, że im więcej ogniw pośrednich w procesie dowodzenia, tym większa możliwość zniekształceń w poznaniu prawdy.

Istoty zasady bezpośredniości należy upatrywać w takim sposobie prowadzenia postępowania dowodowego, który umożliwia sądowi orzekanie w oparciu o materiał dowodowy, z którym się zetknął na rozprawie oraz zapewnia sądowi korzystanie przede wszystkim z dowodów pierwotnych⁵⁵.

Zasada bezpośredniości stanowi **dyrektywę maksymalnego zbliżenia sędziego do każdego ustalanego faktu**, tj. nie tylko faktu przestępstwa, ale i do faktów dowodowych, przez korzystanie z dowodów pierwotnych, tzn. pochodzących z pierwszego (oryginalnego) źródła. Niekiedy mówi się o bezpośredniości, że jest zasadą pierwszeństwa dowodów pierwotnych nad pochodnymi⁵⁶.

Zasada bezpośredniości odnosi się przede wszystkim do postępowania przed sądem I instancji. Odnosi się ona także - w pewnym zakresie - i do innych stadiów postępowania. Ma więc zastosowanie w postępowaniu przygotowawczym, w którym organy ścigania winny dążyć do wykrycia i zabezpieczenia dowodów pierwotnych, jeśli tylko takie mogą być uzyskane. W postępowaniu odwoławczym zakres

55 Por. A. Murzynowski: Istota i zasady... op. cit., s. 311.

56 Tak: M. Cieślak: Polska procedura..., 1984, s. 330.

działania zasady jest ograniczony z uwagi na to, że sąd odwoławczy nie może przeprowadzać postępowania dowodowego co do istoty sprawy (art. 452 § 1 kpk). Jedynie w wyjątkowych wypadkach, uznając potrzebę uzupełnienia przewodu, sąd odwoławczy może bezpośrednio przeprowadzić dowód na rozprawie, jeżeli przyczyni się to do przyspieszenia postępowania. (art. 452 § 2 kpk). Ograniczenie działania zasady bezpośredniości w postępowaniu odwoławczym uzasadnione jest tym, że sąd odwoławczy nie rozpoznaje na nowo całej sprawy karnej, lecz kontroluje wyrok sądu I instancji pod kątem istnienia uchybień prawnych lub błędów faktycznych podniesionych w skardze odwoławczej. Dyrektywy wynikające z zasady bezpośredniości winny mieć przed sądem odwoławczym zastosowanie wówczas, gdy sąd ten zmienia ustalenia faktyczne dokonane przez sąd I instancji lub dokonuje nowych, własnych ustaleń faktycznych i na tej podstawie wydaje własny wyrok.

Najczęściej zasada bezpośredniości jest przedstawiana w postaci trzech następujących dyrektyw⁵⁷:

1) sąd powinien opierać swoje ustalenia wyłącznie na dowodach przeprowadzonych na rozprawie;

2) sąd powinien na rozprawie bezpośrednio stykać się z dowodami, tj. ze źródłami i środkami dowodowymi;

3) sąd powinien zetknąć się przede wszystkim z dowodami pierwotnymi.

Ad 1. Zasada bezpośredniości w zakresie pierwszej dyrektywy została wyrażona w art. 410 kpk, który stanowi, że podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej. Dyrektywa ta sprzyja realizacji zasady kontryktoryjności, umożliwiając stronom aktywny udział w postępowaniu dowodowym, np. drogą zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, składania wniosków i oświadczeń.

Ad 2. Jest to dyrektywa nieskodyfikowana. Wnioskujemy o niej *a contrario*, tj. z przepisów przewidujących wyjątki od wymogu zetknięcia się sądu na rozprawie bezpośrednio ze źródłem i środkiem do-

⁵⁷ Por. S. Kalinowski: Polski proces karny, Warszawa 1971, s. 92.

wodowym. Przestrzeganie tej dyrektywy sprzyja realizacji zasady swobodnej oceny dowodów. Trzeba bowiem podkreślić, że protokół dochodzenia (śledztwa) jest z reguły gorszym gatunkowo dowodem, aniżeli np. żywe, oryginalne zeznanie świadka, a to głównie dlatego, że powstaje z wyłączeniem publiczności i kontradiktoryjności a nadto, że protokół nigdy nie oddaje wiernie tego, co osoba przesłuchiwana zeznaje. Bezpośrednie przesłuchanie świadka przed sądem pozwala sądowi zwrócić uwagę na różnorodne aspekty tego dowodu. Istotne jest nie tylko to, co świadek mówi, ale jak to mówi, jak reaguje na pytania, czy odpowiada w sposób uporządkowany czy też się płacze. Wrażenia te pomogą sądowi w ocenie dowodu. SN podkreśla, że „bezpośredniość w sposobie przeprowadzania dowodów, spostrzeżenia i wrażenia odniesione z bezpośredniego kontaktu sądu z osobą przesłuchiwaną stanowią istotny element przy dokonywaniu oceny wiarygodności oświadczeń składanych przez tę osobę.”⁵⁸

Ad 3. Dyrektywa ta obliuguje sąd do korzystania przede wszystkim z dowodów pierwotnych (np. z zeznań naocznego świadka, z oryginału dokumentu), zakładających lepsze możliwości poznania prawdy. O ile więc dowody pierwotne są dla sądu osiągalne, o tyle nie można zastępować ich dowodami pochodnymi (np. świadek *ex auditu*, kopia dokumentu). Dyrektywa ta nie oznacza jednakże odrzucenia dowodów pochodnych, jako dowodów gorszej kategorii. Nie pozwala na to kpk, który nie zawiera żadnych reguł dowodowych pozwalających z góry ustalać wartość dowodu. Dyrektywa ta stanowi zalecenie „pierwszeństwa” dowodów pierwotnych jako pewniejszych przekazników informacji, tj. mniej narażonych na niebezpieczeństwo zniekształceń.

Wyjątki od zasady bezpośredniości dotyczą sytuacji, kiedy przepisy kpk pozwalają na odczytanie protokołu przesłuchania oskarżonego, świadka lub biegłego, sporządzonego w postępowaniu przygotowawczym lub w postępowaniu przed sądem w tej lub innej sprawie.

Odczytanie protokołu wyjaśnień oskarżonego jest możliwe w sytuacjach przewidzianych w art. 389 § 1 kpk, jeżeli:

58 OSNKW 1/1978, poz. 7.

- oskarżony odmawia wyjaśnień;
- oskarżony wyjaśnia wyraźnie odmiennie niż poprzednio;
- oskarżony oświadcza, że pewnych okoliczności nie pamięta.

Odczytaniu podlegają protokoły wyjaśnień **złożone poprzednio w charakterze oskarżonego w postępowaniu przygotowawczym albo przed sądem w tej lub innej sprawie**. Protokoły wolno odczytywać **tylko w odpowiednim zakresie**.

Zgodnie z art. 389 § 2 kpk po odczytaniu protokołu przewodniczący zwraca się do oskarżonego o wypowiedzenie się co do jego treści i o wyjaśnienie zachodzących sprzeczności. Stosownie do art. 175 § 1 kpk oskarżony może na to wezwanie nie odpowiedzieć. SN podkreśla, że „dopiero szczegółowe pytanie oskarżonego co do powodów zmiany wyjaśnień z jednoczesnym ich przypomnieniem (ujawnieniem) daje sądowi możliwość dokonania właściwej oceny ich wiarygodności⁵⁹”.

Nie jest dopuszczalne odczytywanie protokołu zeznań, jakie oskarżony złożył w charakterze świadka w postępowaniu przygotowawczym w tej lub innej sprawie⁶⁰. Nie powinno to budzić wątpliwości, gdyż świadek ma obowiązek mówienia prawdy, a oskarżony nie musi składać wyjaśnień i korzysta z przywileju niekaralności za złożenie fałszywych wyjaśnień. Odczytywanie zatem wcześniejszych wyjaśnień złożonych w charakterze świadka stanowiłoby obejście praw przysługujących oskarżonemu.

Odczytanie protokołu zeznań świadka jest możliwe w sytuacji wystąpienia przeszkody w bezpośrednim przeprowadzeniu dowodu, której nie można usunąć. Takie sytuacje przewiduje **art. 391 § 1 kpk, który jako przepis szczególny nie może być interpretowany w sposób rozszerzający. Protokoły wolno odczytywać w odpowiednim zakresie**. Decyzja sądu o zrezygnowaniu z bezpośredniego przesłuchania świadka na rozprawie i o odczytaniu jego zeznań z postępowania przygotowawczego wymaga wyraźnego wskazania, która z przesłanek omawianego przepisu ma zastosowanie. W żadnym razie nie wystarcza ogólne powołanie się na trudności w bezpośrednim

⁵⁹ OSNKW 7-8/1974, poz. 148.

⁶⁰ OSNKW 1/1971, poz. 11.

przesłuchaniu⁶¹. Przed zastosowaniem art. 391 § 1 kpk sąd powinien wyczerpać wszystkie możliwości przesłuchania świadka przed sądem⁶². Jeżeli świadek na rozprawie składa zeznania odmienne od wcześniej złożonych, to wówczas odczytanie protokołu jego zeznań stanowi nie tylko uprawnienie, ale wręcz obowiązek sądu⁶³. Protokół zeznań świadka może być odczytany na wniosek stron lub z urzędu. Do odczytania protokołu zeznań świadka nie jest wymagana zgoda stron.

Artykuł 391 § 1 kpk przewiduje możliwość **odczytania protokołów zeznań świadka złożonych w postępowaniu przygotowawczym albo przed sądem w tej lub innej sprawie**, jeżeli świadek:

- bezpodstawnie odmawia zeznań,
- zeznaje wyraźnie odmiennie niż poprzednio,
- oświadcza, że pewnych okoliczności nie pamięta,
- przebywa za granicą,
- nie można mu było doręczyć wezwania,
- nie stawiał się z powodu nie dających się usunąć przeszkód,
- prezes sądu zaniechał wezwania świadka na podstawie art. 333 § 2 kpk,
- zmarł.

Odczytanie zeznań świadka w sytuacji zaniechania wezwania świadka przez prezesa w oparciu o przepis art. 333 § 2 kpk możliwe jest tylko wtedy, gdy świadek przebywa za granicą lub w swych zeznaniach ma stwierdzić okoliczności, którym oskarżony w swych wyjaśnieniach nie zaprzeczył, a okoliczności te nie są tak doniosłe, aby konieczne było bezpośrednie przesłuchanie świadka na rozprawie. W orzecznictwie SN podkreśla się, że z przepisu tego nie można korzystać w sytuacjach, gdy zeznania świadka mogą mieć istotne znaczenie dla sprawy, a zwłaszcza dla rozstrzygnięcia kwestii winy⁶⁴. SN podkreśla, że nie należy stosować tego przepisu, gdy świadek ma wkrótce powrócić z zagranicy⁶⁵.

61 OSNKW 11/1974, poz. 209.

62 OSNKW 11/1978, poz. 135.

63 OSNKW 11/1974, poz. 210.

64 OSNKW 1-2/1979, poz. 17.

65 OSNKW 7-8/1985, poz. 58

Przepis art. 391 § 2 kpk zezwala w sytuacjach wymienionych w art. 391 § 1 kpk oraz w art. 182 § 3 kpk na odczytywanie protokołów wyjaśnień, jakie świadek złożył wcześniej w charakterze oskarżonego, a więc występując w innej roli procesowej.

Możliwość taka jest wyłączona, kiedy nastąpiła zmiana roli procesowej ze świadka na oskarżonego⁶⁶.

Po odczytaniu protokołu zeznań świadka przewodniczący zwraca się do niego, jeżeli jest obecny na rozprawie, o wypowiedzenie się co do treści protokołu i o wyjaśnienie zachodzących sprzeczności (art. 391 § 3 kpk).

Przepis **art. 392 kpk przewiduje szerokie możliwości odczytywania na rozprawie głównej wszelkich protokołów przesłuchania świadków i oskarżonych sporządzonych przed sądem**. Przepis znajduje zastosowanie jeżeli:

- bezpośrednie przeprowadzenie dowodu jest utrudnione, wszystkie obecne strony wyrażają na to zgodę.
- Zgodnie z treścią **art. 393 § 1 kpk wolno na rozprawie odczytywać:**
 - protokoły oględzin, przeszukania i zatrzymania rzeczy;
 - opinie biegłych, instytutów, zakładów lub instytucji;
 - dane o karalności;
 - wyniki wywiadu środowiskowego;
 - wszelkie dokumenty urzędowe, złożone w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym.

Nie wolno jednak odczytywać notatek dotyczących czynności, z których wymagane jest spisanie protokołu. Zakaz ten dotyczy także wypadków odstąpienia od sporządzenia protokołu na podstawie art. 319 kpk. Z uregulowania tego wynika, że w pozostałym zakresie notatki urzędowe podlegają odczytaniu.

Na rozprawie wolno również odczytywać:

66 OSNKW 1/1971, poz. 11.

- zawiadomienia o przestępstwie, które stanowią dowód tylko tego, kto, kiedy i o jakim czynie złożył zawiadomienie (art. 393 § 2 kpk);
- wszelkie dokumenty prywatne, powstałe poza postępowaniem karnym i nie dla jego celów, w szczególności oświadczenia, publikacje, listy oraz notatki (art. 393 § 3 kpk);
- protokoły zeznań świadka przesłuchanego w warunkach art. 184 kpk (świadek anonimowy). Rozprawa jest wówczas niejawną. W takiej rozprawie wyłączony jest udział osób zaufania stron, gdyż przepisu art. 361 § 1 kpk nie stosuje się (art. 393 § 4 kpk).

Przepis art. **394 § 1 kpk** stanowi, że dane dotyczące osoby oskarżonego oraz wyniki wywiadu środowiskowego **uznaje się za ujawnione bez odczytywania**. Należy je jednak odczytać na żądanie oskarżonego lub obrońcy.

Inne podlegające odczytaniu dokumenty można uznać bez ich odczytywania za ujawnione w całości lub w części, jeżeli obecne na rozprawie strony zgodnie o to wnoszą. Przewodniczący informuje wówczas o treści tych dokumentów (art. 394 § 2 kpk).

Kodeks przewiduje również ograniczenia zasady bezpośredniości w stosunku do dowodów rzeczowych. Dowody te sprowadza się na salę rozpraw, jeżeli nie stoją temu na przeszkodzie ich właściwości (art. 395 kpk). Jeżeli zapoznanie się z dowodem rzeczowym lub przeprowadzenie oględzin przez pełny skład sądu napotyka znaczne trudności, albo jeżeli strony wyrażają na to zgodę, sąd wyznacza do tej czynności sędziego ze swego składu albo sąd wezwany (art. 396 § 1 kpk).

Ograniczeniem zasady bezpośredniości jest to, że sąd może zlecić przesłuchanie świadka sędziemu wyznaczonemu ze swego składu albo sądowi wezwanemu (w ramach tzw. pomocy sądowej), w którego okręgu świadek przebywa, jeżeli świadek nie stawił się z powodu przeszkód zbyt trudnych do usunięcia (art. 396 § 2 kpk).

W czynnościach przewidzianych w art. 396 § 1 i 2 kpk strony, obrońcy i pełnomocnicy mają prawo brać udział. Oskarżonego pozbawionego wolności sprowadza się tylko wtedy, gdy sąd uzna to za konieczne (art. 396 § 3 kpk). Sędzia wyznaczony lub sąd wezwany może

przeprowadzić także inny dowód, którego potrzeba wyłoniła się w toku zapoznania się lub oględzin dowodu rzeczowego oraz w toku przesłuchania świadka (art. 396 § 4 kpk).

14. Zasada rzetelnego procesu

Określenie „**rzetelny proces**” czerpie swój rodowód z regulacji prawa międzynarodowego, tj. z art. 14 MPPOiP oraz z art. 6 ust. 1 KE. Wskazane przepisy przewidują **prawo każdego człowieka do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą, przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciw niemu sprawie.**

W literaturze nie ma zgodności co do nazewnictwa omawianej zasady. Często mówi się o zasadzie uczciwego procesu, o prawie do sprawiedliwego procesu sądowego, o prawie do praworządnego procesu, czy o prawie do prowadzenia *fair* procesu. Różnorodność określeń zasady wynika, jak się wydaje, z niedoskonałości przekładu na język polski treści obu przepisów, które zresztą nie posługują się pojęciem „rzetelny” (por. ang. „*fair hearing*”; franc. „*entendue equitabement*”). Trudności wynikają stąd, że nazwy użyte w tekście angielskim i francuskim nie mają swojego odpowiednika w języku polskim.

Pojęcie rzetelnego (uczciwego) procesu według litery art. 6 ust. 1 KE odnosi się do postępowania sądowego w sprawach karnych i cywilnych. Trzeba zauważyć, iż wprawdzie literalna wykładnia odnosi art. 6 ust. 1 KE jedynie do postępowania głównego, to jednak trudno uznać postępowanie sądowe za rzetelne, jeżeli etapy poprzedzające to postępowanie przeprowadzono z naruszeniem elementarnych gwarancji rzetelnego procesu (ang. *fair trial*). W szczególności pogwałcenie praw podejrzanego w toku śledztwa (dochodzenia) w istotny sposób rzutuje na dalsze etapy postępowania. Stąd też wymóg rzetelnego procesu należy odnosić do wszystkich stadiów postępowania karnego, a więc również do postępowania przygotowawczego.

Pojęcie rzetelnego procesu nie jest do końca zdefiniowane. W literaturze polskiej i zachodniej brak miarodajnej definicji zastępowany jest wyszczególnieniem głównych cech (zasad) postępowania,

składających się na treść omawianego pojęcia. Należy w szczególności wymienić następujące cechy:

- postępowanie musi się toczyć przed sądem niezawisłym i bezstronnym (zob. zasada obiektywizmu);
- postępowanie musi się toczyć na zasadzie równouprawnienia stron (tzw. zasada równości broni - zob. zasada kontrydiktoryjności);
- w toku postępowania strony i uczestnicy postępowania muszą być informowani o wszystkich istotnych dla nich kwestiach (zob. zasada lojalności procesowej);
- rozstrzygnięcie sprawy ma nastąpić w rozsądnym terminie (zob. zasada szybkości procesu);
- postępowanie sądowe musi być publiczne (zob. zasada jawności);
- oskarżonemu zapewnia się prawo do obrony oraz prawo do posiadania tłumacza, jeżeli nie zna języka, w którym toczy się postępowanie (zob. zasada prawa oskarżonego do obrony);
- orzeczenie musi opierać się na dowodach przeprowadzonych na rozprawie i zawierać uzasadnienie (zob. zasada bezpośredniości postępowania dowodowego).

Wskazane powyżej cechy rzetelnego procesu zostały omówione w ramach problematyki poszczególnych zasad procesowych.

15. Zasada lojalności procesowej

Omawiana zasada stanowi istotną cechę tzw. rzetelnego procesu (ang. *fair trial*). W nauce procesu karnego jest ona różnie nazywana. Najczęściej spotyka się następujące określenia: „zasada prawa do informacji”, „zasada niezbędnej informacji”, „zasada uczciwej gry procesowej”, czy „zasada informowania uczestników procesu”.

Zasada lojalności procesowej została wyrażona w art. 16 kpk, który stanowi:

§ 1. Jeżeli organ prowadzący postępowanie jest obowiązany pouczyć uczestników postępowania o ciążących obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach, brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków proce-

sowych dla uczestnika postępowania lub innej osoby, której to dotyczy.

§ 2. Organ prowadzący postępowanie powinien ponadto w miarę potrzeby udzielać uczestnikom postępowania informacji o ciężących obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach także w wypadkach, gdy ustawa wyrażnie takiego obowiązku nie stanowi. W razie braku takiego pouczenia, gdy w świetle okoliczności sprawy było ono nieodzowne, albo mylnego pouczenia, stosuje się odpowiednio § 1.

Skodyfikowanie zasady lojalności procesowej oznacza w procesie karnym zerwanie z formalistyczną zasadą *ignorantia iuris nocet*, tzn. z zasadą, że nikt nie może zasłaniać się niezajomością prawa. Celem tej zasady jest zapewnienie wszystkim uczestnikom postępowania możliwości wykorzystania przysługujących im praw procesowych, niezależnie od takich czynników jak: poziom wykształcenia, inteligencja, zaradność życiowa czy też korzystanie z usług pomocnika procesowego (obrońcy bądź pełnomocnika).

Prawo do informacji o przysługujących uprawnieniach i ciężących obowiązkach jest w procesie karnym szczególnie ważne z uwagi na to, że skuteczność każdej walki, w tym i procesowej, jest funkcją własnej sprawności. Skuteczność ta jest zaś wprost proporcjonalna do zakresu posiadanej informacji procesowej. W ten sposób stała wymiana rzetelnej informacji procesowej (tj. zrozumiałej, wystarczającej, należytej) stanowi czynnik niewątpliwie wpływający na zakres wykorzystania przez uczestników procesu, w tym i strony, ich praw. Uzyskanie na czas właściwej informacji procesowej zabezpiecza przed sytuacją, kiedy uprawnienie nie jest realizowane z powodu nieświadomości jego posiadania.

Obowiązku informacji w procesie karnym nie należy utożsamiać z obowiązkiem generalnego poradnictwa prawnego dla jego uczestników. **Obowiązek organu procesowego sprowadza się do udzielenia informacji niezbędnej.** Ma ona być wystarczająca w tym sensie, że zabezpiecza uprawnionego przed zaniechaniem czynności, co mogłoby spowodować dla niego niekorzystne skutki procesowe.

Z zasady lojalności procesowej wynika **dyrektywa pod adresem organów procesowych, nakładająca na nie obowiązek udzielania**

uczestnikom postępowania informacji prawnej. Dyrektywa ta zawiera w sobie: 1) **nakaz** udzielania informacji nie tylko w sytuacjach wyraźnie przewidzianych w ustawie (takie sytuacje są przewidziane m.in. w przepisach: art. 100 § 6, 175 § 1, 191 § 2, 300, 305 § 4, 313 § 3, 399 § 1 kpk), ale także „ponadto w miarę potrzeby”, tj. w każdej sytuacji, gdy pouczenie to może mieć znaczenie dla uczestnika postępowania; 2) **zakaz** wprowadzania w błąd uczestnika procesu, gdyż „brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika lub innej osoby, której to dotyczy” (*vide*: art. 16 § 1 kpk).

Kodeks postępowania karnego wzmocnił gwarancyjność zasady lojalności procesowej w odniesieniu do informacji procesowej udzielanej fakultatywnie, tj. „ponadto w miarę potrzeby”, w sytuacjach, gdy kpk nie przewiduje wyraźnie obowiązku informowania. Kodeks stanowi, że „w razie braku pouczenia, gdy w świetle okoliczności było ono nieodzowne, albo mylnego pouczenia, stosuje się odpowiednio § 1 art. 16 kpk”, tzn. „(...) brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania lub innej osoby, której to dotyczy”. W orzecznictwie SN podkreśla się, że ustalając potrzebę udzielenia informacji w oparciu o art. 16 § 2 kpk, a więc „ponadto w miarę potrzeby”, organ procesowy nie może tego czynić dowolnie, ale musi kierować się obiektywnymi kryteriami⁶⁷.

W literaturze⁶⁸ zwraca się niekiedy uwagę na szerszy wymiar zasady lojalności procesowej podkreślając, że jej zakres nie ogranicza się tylko do informowania uczestników procesu o ich prawach i obowiązkach. Zasada ta stanowi bowiem jeden z przejawów generalnego stosunku organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości do obywatela, wyrażającego się w stosowaniu metod lojalnego, tj. uczciwego postępowania.

67 OSNKW 4-6/1991, poz. 32

68 Por. M. Cieślak: Polska procedura... op. cit., s. 367-368; A. Murzynowski: Istota i zasady... op. cit., s. 214-215.

16. Zasada obiektywizmu

Zasada obiektywizmu jest wyrażona w **art. 4 kpk**, który stanowi: **Organy prowadzące postępowanie karne są obowiązane badać oraz uwzględniać okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego.**

Omawiana zasada oznacza dyrektywę zobowiązującą organy procesowe do obiektywnego (neutralnego) stosunku zarówno do stron i uczestników procesu, jak i do samej sprawy.

Wprawdzie z literalnego brzmienia art. 4 kpk wynika, że zasada obiektywizmu skierowana jest wyłącznie do organów prowadzących postępowanie, ale wydaje się uzasadnione zaadresowanie jej do organów procesowych w ogóle, a więc i do organów nadzorujących postępowanie przygotowawcze, czy też do rzeczników interesu społecznego. Podobnie jak i treść samej zasady należy rozumieć w szerszym kontekście, tzn. że dotyczy ona badania oraz uwzględniania okoliczności tak na korzyść, jak i na niekorzyść nie tylko oskarżonego, ale i innych uczestników procesu, tj. pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym, powoda cywilnego, itd. Podejście takie zdaje się czynić zadość wymogom zasady prawdy.

W doktrynie często dla określenia tej zasady używa się nazwy „**zasada bezstronności**”. Nie jest to poprawne ujęcie, gdyż pojęcie obiektywizmu ma szerszy zakres. Bezstronność to niezawisłość sądu oraz brak uprzedzenia do stron i uczestników procesu. Obiektywizm obejmuje ponadto brak kierunkowego nastawienia do samej sprawy i nieprzesądzanie jej wyniku. Nie należy zatem utożsamiać tych pojęć⁶⁹.

Zasada obiektywizmu jest ściśle powiązana z zasadą prawdy materialnej. Nakazuje ona organom procesowym w ich działalności kierować się wyłącznie kryteriami obiektywnymi, z wyłączeniem czynników natury subiektywnej, czy emocjonalnej, takich jak np. niechęć, czy brak sympatii do strony, uprzedzenie do pewnej kategorii przestępstw, a co za tym idzie i do ich sprawców, przychylność i faworyzowanie strony, itp. Do materiału dowodowego zgromadzonego w

⁶⁹ Por. M. Cieślak: *Polska procedura...* op. cit., s. 318.

sprawie organ procesowy winien także podchodzić neutralnie, a nie przez pryzmat kierunkowego nastawienia tak do stron, jak i do samej sprawy, i nie ma tu znaczenia, czy jest to nastawienie na korzyść, czy niekorzyść samej strony.

Zasada obiektywizmu jest ściśle powiązana z regułą równouprawnienia stron procesowych. Przejaw jakiegokolwiek stronniczości automatycznie wpływa na równowagę stron procesowych. Przestrzeganie reguły *audiatur et altera pars*, czyli dyrektywy głoszącej, że sąd powinien wziąć pod uwagę cały materiał dowodowy, zarówno świadczący na rzecz, jak i przeciw każdej ze stron oraz powinien wysłuchać argumentacji wszystkich stron procesowych, jest warunkiem obiektywizmu. Kodeks w przepisach art. 92 i 410 podkreśla, że podstawę orzeczenia może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w postępowaniu, mających znaczenie dla rozstrzygnięcia.

Obiektywizm organu procesowego, a w szczególności sądu w postępowaniu jurysdykcyjnym, sprzyja kontrydiktoryjności procesu, tj. wykorzystaniu przez strony ich uprawnień do procesowej walki. Brak obiektywizmu sędziego, znajdujący zewnętrzny wyraz w jego zachowaniu (np. liczne pytania z akcentem dalekim od bezstronności, nieprzychylna mina ze złośliwym uśmiechem, znużenie i zerkanie na zegarek w trakcie przemówień stron) wpływa tak na równowagę stron, jak i na kontrydiktoryjność procesu.

Zapewnieniu obiektywizmu organów procesowych służy **instytucja wyłączenia organu procesowego**. Kodeks postępowania karnego przewiduje wyłączenie:

- sędziego - art. 40 i 41 kpk,
- ławnika - art. 44 kpk,
- osoby prowadzącej postępowanie przygotowawcze - art. 47 kpk,
- oskarżyciela publicznego - art. 47 kpk.

Instytucję wyłączenia kpk odnosi ponadto i do innych podmiotów. Przepisy przewidują wyłączenie:

- protokolanta i stenografa - art. 146 § 1 kpk (z tych samych powodów co sędziego).
- biegłego - art. 196 kpk,

- tłumacza - art. 204 § 3 kpk (z tych samych powodów co biegłego),
- specjalisty - art. 206 § 1 kpk (z tych samych powodów co biegłego).

Instytucja wyłączenia organu procesowego jest gwarancją nie tylko zasady obiektywizmu, ale i niezawisłości organu procesowego.

Niezawisłość organu procesowego jest warunkiem realności obiektywizmu. Cecha ta jest wprawdzie charakterystyczna dla sądu (niezawisłość sędziowska to zasada ustroju organów wymiaru sprawiedliwości w Polsce - art. 178 ust. 1 Konstytucji RP), ale - w szerokim znaczeniu tego pojęcia - odnosi się także i do organów procesowych. Chodzi o niezawisłość nie tylko od stron procesowych, ale także od środowiska oraz niepodległość sposobu myślenia⁷⁰.

Wprawdzie zasada obiektywizmu skierowana jest do organów prowadzących postępowanie karne (organów procesowych), ale przepisy kpk obiektywizmu wymagają także od innych podmiotów, tj. protokolantów i stenografów, tłumaczy, specjalistów, a nawet od niektórych osobowych źródeł dowodowych. Wymienić tu należy instytucję wyłączenia biegłego - art. 196 kpk. Nie mogą być biegłymi osoby wymienione w art. 178, 182 i 185 kpk oraz osoby, do których odnoszą się odpowiednie przyczyny wyłączenia wymienione w art. 40 § 1 pkt 1-3 i 5, osoby powołane w charakterze świadków a także osoby, które były świadkiem czynu (art. 196 § 1 kpk). Zgodnie z art. 196 § 3 kpk jeżeli ujawnią się powody osłabiające zaufanie do wiedzy i bezstronności biegłego albo inne ważne powody, powołuje się innego biegłego.

Niewyłączenie biegłego, tłumacza, protokolanta i stenografa oraz specjalisty może stanowić jedynie względną przyczynę odwoławczą (art. 438 pkt 2 kpk). Uchybienie takie może stać się przyczyną uchylenia orzeczenia i przekazania sprawy do ponownego rozpatrzenia tylko wtedy, gdy mogło ono mieć wpływ na treść zaskarżonego orzeczenia.

⁷⁰ Tak: S. Waltoś: *Proces karny...* op. cit., s. 211.

PRZESŁANKI PROCESU KARNEGO

1. Pojęcie i podziały przesłanek procesowych

Przesłanki procesowe to jedno z podstawowych i ważnych zagadnień w procedurze karnej z uwagi na to, że przesądzają one o dopuszczalności lub niedopuszczalności postępowania karnego. Proces karny może się bowiem toczyć tylko wtedy, gdy jest prawnie dopuszczalny. Tylko w takim procesie można rozstrzygać o jego przedmiocie. Postępowanie karne nie spełniające kryteriów prawnej dopuszczalności nie powinno zostać wszczęte, a gdy zostało wszczęte, winno być umorzone przez organ procesowy.

Problematyka przesłanek procesowych, czyli warunków dopuszczalności postępowania karnego, należy w nauce procesu karnego do zagadnień trudnych i spornych. Brak zgodności poglądów przedstawicieli doktryny dotyczy wielu kwestii, zarówno tych o podstawowym znaczeniu (np. określenie pojęcia przesłanek procesowych czy też określenie warunków dopuszczalności postępowania), jak i drugorzędnych (np. różnice wynikające z odmiennych założeń terminologicznych i konstrukcyjnych). Efektem tego są odmienne podejścia do określenia zakresu i treści poszczególnych przesłanek procesowych oraz różnorodne klasyfikacje przesłanek, które cechuje umowność i które różnią się między sobą.

Przesłanki procesowe, inaczej zwane warunkami dopuszczalności postępowania karnego, to określone w przepisach prawa karnego procesowego stany (sytuacje, okoliczności), od których uzależniona jest dopuszczalność postępowania karnego. Ujmując rzecz

krócej, **przesłanki procesowe to warunki prawne przesądzające o dopuszczalności procesu karnego**¹.

Zasadniczy spór w teorii procesu karnego dotyczy istoty (definiowania) przesłanek procesu karnego. W tym zakresie dominujące są dwa kierunki poglądów.

Część przedstawicieli doktryny² opowiada się za ograniczeniem katalogu przesłanek tylko do warunków ściśle procesowych. Jest to wąskie ujęcie, które nie zalicza do przesłanek procesu warunków materialnych dopuszczalności procesu, tak faktycznych, jak i prawnych. Przesłanki ściśle procesowe decydują wyłącznie o bycie procesu, nie zaś o odpowiedzialności karnej materialnej. W ramach tego ujęcia uwzględnia się wprowadzić mieszany (materialno-procesowy) charakter niektórych przesłanek, ale podkreśla się, że przesądzają one wyłącznie o dopuszczalności procesu, a nie o odpowiedzialności karno-materialnej.

Druga koncepcja, dotycząca zdefiniowania przesłanek procesowych, uznaje, że przesłanki procesowe obejmują szerszy zakres warunków, wynikających zarówno z prawa karnego procesowego, jak i materialnego, tak natury prawnej, jak i faktycznej³. Stosownie zatem do tego ujęcia, **przesłanki procesowe są stanami (okolicznościami) prawnie decydującymi o formalnej dopuszczalności procesu lub o merytorycznym rozstrzygnięciu**. Są one kategorią zbiorczą, co nie wyklucza ich podziałów na różne subkategorie⁴.

¹ Por. M. Cieślak: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 437; W. Daszkiewicz: *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995, s. 119 i n.; J. Haber: *Pojęcie i istota przesłanek procesu karnego*, PiP 2/1967, s. 208 i n.; J. Tylman: *Warunki dopuszczalności wszczęcia postępowania karnego*, ZN UŁ 1959, z. 14, s. 125 i n.; S. Waltoś: *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1996, s. 406.

² Por. S. Śliwiński: *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 159; J. Haber: *op. cit.*, s. 217-219.

³ Tak: T. Grzegorzczak, J. Tylman: *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 1998, s. 162.

⁴ Tak: S. Waltoś: *op. cit.*, s. 405 i podana tam literatura.

Koncepcja druga, optująca na rzecz szerokiego ujęcia przesłanek procesowych, ma aktualnie najwięcej zwolenników w doktrynie⁵. Podkreśla się jej konsekwentny charakter w obliczu dyskusji, jaka w dalszym ciągu toczy się w doktrynie (dyskusja ta była aktualna zarówno na tle art. 3 kpk z 1928 roku, jak i art. 11 kpk z 1969 roku) na temat tego, czy wszystkie stany (okoliczności) wymienione w art. 17 kpk można i należy zaliczyć do przesłanek procesowych. Dyskusja ta jest spowodowana włączeniem do art. 17 § 1 pkt 1-4 kpk stanów o charakterze prawnomaterialnym, takich jak np. istnienie dostatecznych podstaw faktycznych do ścigania karnego, przestępnosc czynu, tj. istnienie znamion przestępstwa w czynie, stopień społecznej szkodliwości czynu, czy też karalność czynu. Istota problemu sprowadza się do tego, że prawna ocena tych stanów jest różna w zależności od etapu procesu, tj. stopnia zaawansowania postępowania karnego. W sytuacji, kiedy stany te pojawią się w postępowaniu przygotowawczym i w fazie przed rozpoczęciem przewodu sądowego, skutkują umorzeniem postępowania. Wywołują zatem skutek typowy dla przesłanek procesowych. W tej fazie procesu, decyzja procesowa wywołana brakiem stanów decydujących o merytorycznym rozstrzygnięciu jest taka sama (tj. umorzenie postępowania), jak decyzja z powodu braku stanów warunkujących formalną dopuszczalność procesu. W sytuacji zaś, gdy brak stanów o charakterze prawnomaterialnym wystąpi na rozprawie głównej, po rozpoczęciu przewodu sądowego, tj. po odczytaniu aktu oskarżenia (dotyczy to wyłącznie przesłanek wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1-2 kpk), decyzją procesową jest w tym wypadku wyrok uniewinniający - art. 414 § 1 zd. 2 kpk. Przeszkody materialne wymienione w art. 17 § 1 pkt 2-4 kpk, ujawnione po rozpoczęciu przewodu sądowego, skutkują wyrokiem umarzającym, który - co trzeba podkreślić - ma charakter orzeczenia materialnego.

Zasadnicza różnica między przesłankami procesowymi a materialnymi polega więc na tym, że decyzja organu procesowego, odmawiającego wszczęcia lub umarzającego postępowanie z powodu przesłanki procesowej jest równoznaczna ze stwierdzeniem, że przed-

5 Por. M. Cieślak: op. cit., s. 444; T. Grzegorzczak, J. Tylman: op. cit., s. 164; S. Waltoś: op. cit., s. 405.

miot procesu nie może być badany. Natomiast odmowa wszczęcia albo umorzenie z powodu przesłanek o charakterze materialnym jest przejawem nie tylko woli nieprowadzenia procesu, ale wyraża ponadto pogląd, że przestępstwo osoby, której orzeczenie dotyczy, jest niekaralne, albo jej czyn nie jest przestępstwem z powodu znikomej społecznej jego szkodliwości. W konsekwencji jest to pośrednio negatywne rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu. Zawiera ono stwierdzenie, że dana osoba nie ponosi odpowiedzialności karnej z przyczyny merytorycznej. Jest to zatem orzeczenie w istocie materialne (a przynajmniej quasi-materialne)⁶.

W podsumowaniu trzeba podkreślić, że **orzeczenia umarzające postępowanie** karne z powodu przeszkód procesowych nie są jednorodne. Mają one bądź **charakter formalny**, stwierdzający niedopuszczalność procesu z powodu przeszkody czysto procesowej, bądź **charakter orzeczenia merytorycznego** (art. 17 § 1 pkt 1-4 kpk), w sytuacji umorzenia postępowania z powodu przesłanek materialnych. W literaturze pogląd ten jest jednak kwestionowany. Podkreśla się m.in., że wydanie wyroku uniewinniającego lub skazującego, a więc orzeczenia merytorycznego, wymaga wszechstronnego zbadania materialnych podstaw rozstrzygnięcia, w sytuacji kiedy do umorzenia postępowania z powodu przeszkody o charakterze materialnym wystarczy jedynie stwierdzenie tej przesłanki, bez uwzględniania innych warunków odpowiedzialności⁷.

Koncepcja druga, szeroko ujmująca zakres pojęcia przesłanek procesowych, tj. jako warunków dopuszczalności procesu, opiera się na wewnętrznym podziale przesłanek według kryterium ich charakteru i związanych z nimi konsekwencji prawnych. Z uwagi na znaczenie danego stanu (okoliczności) w sferze prawa materialnego, przesłanki procesowe dzielą się na:

- **przesłanki o charakterze formalnym (czysto procesowym);**
- **przesłanki o charakterze materialnym;**
- **przesłanki o charakterze mieszanym.**

⁶ Tak: W. Daszkiewicz: op. cit., s. 120-121.

⁷ Por. T. Grzegorzczak, J. Tylman: op. cit., s. 164.

Przesłanki o charakterze formalnym to ustanowione przez prawo karne procesowe warunki dopuszczalności procesu. Nie przesądzają one braku odpowiedzialności karnej w razie ich zaistnienia. Warunkują jedynie sam proces karny.

Do przesłanek formalnych należą m.in.: powaga rzeczy osądzonej (*res iudicata*), zawisłość sprawy (*litis pendentia*), podsądność sądom karnym powszechnym lub wojskowym, właściwość sądu, istnienie stron procesowych, skarga uprawnionego oskarżyciela, szczególne warunki ścigania (wniosek, zezwolenie, zarządzenie) - art. 17 § 1 pkt 4-11 kpk.

Przesłanki o charakterze materialnym to ustanowione przez prawo karne materialne warunki odpowiedzialności karnej. Są one jednocześnie warunkami dopuszczalności procesu, gdyż prawo karne procesowe za takie je uznaje. Przesłanki te stanowią przykład „podwójnego wartościowania prawnego”⁸.

Przesłanki o charakterze materialnym są wymienione w art. 17 § 1 pkt 1-4 kpk. Należą do nich:

- 1) brak dostatecznych podstaw faktycznych do ścigania karnego,
- 2) nieprzystępność czynu (z powodu braku ustawowych znamion czynu zabronionego albo gdy ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa),
- 3) znikomość społecznej szkodliwości czynu,
- 4) niekaralność czynu.

Przesłanki o charakterze mieszanym wywodzą się z prawa karnego materialnego i warunkują odpowiedzialność z punktu widzenia prawa materialnego. Wpływ na tę odpowiedzialność wywierają jednak na drodze procesowej, przez co są podobne do przesłanek procesowych.

Do przesłanek mieszanych zalicza się m.in.: abolicję, karalność w obcym państwie, niektóre immunitety, przesłanki wykonania kary (darowanie kary w drodze łaski lub amnestii, przedawnienie).

8 Tak. M. Cieślak: op. cit., s. 445.

Warto podkreślić, że powyższy podział przesłanek, w oparciu o kryterium powiązania z prawem materialnym, ma charakter umowny i często jest zastępowany w literaturze podziałem dwuczłonowym na: 1) przesłanki czysto procesowe i 2) zakotwiczone w prawie materialnym⁹, czy też na: 1) przesłanki procesowe we właściwym znaczeniu i 2) „merytoryczne przyczyny wyłączające postępowanie”¹⁰.

Kodeks postępowania karnego z 1997 roku ujął przesłanki procesowe i materialne, mimo rozbieżności nadawanych im w fazie wyrokowania, w jednym przepisie art. 17. Przepis art. 17 kpk nie zawiera katalogu enumeratywnego, a jedynie wyliczenie przesłanek najważniejszych, z zastrzeżeniem w pkt 11, że mogą występować także **inne** przesłanki. Jako przykład takiej innej przesłanki może posłużyć abolicja, przewidziana w akcie łaski o charakterze generalnym.

Wymienione w art. 17 kpk przesłanki ujęte są od strony negatywnej, jako tzw. przeszkody procesowe. „Przeszkoda procesowa” to zarówno istnienie przesłanki ujemnej, jak i brak przesłanki dodatniej. Organy procesowe są obowiązane badać istnienie przeszkód procesowych w toku całego postępowania (por. m.in. art. 17 § 1; art. 339 § 3 pkt 1; art. 414 § 1; art. 439 § 1 pkt 5; art. 523 kpk).

W literaturze powszechny jest ponadto podział przesłanek procesowych na:

- 1) dodatnie (pozytywne) i ujemne (negatywne),
- 2) ogólne i szczególne,
- 3) abstrakcyjne i konkretne bądź bezwzględne (absolutne) i względne (relatywne).

Ad 1. Istotą tego podziału jest funkcja, jaką spełniają przesłanki w procesie karnym. Kodeks postępowania karnego jednym przesłankom nadaje walor pozytywny, a innym negatywny. Forma ujęcia przesłanki (chodzi o językowy sposób jej zredagowania, w formie negatywnej, tj. zaprzeczenia) nie ma dla tego podziału znaczenia, gdyż przesłanki negatywne można przekształcić w pozytywne i odwrotnie. Ta możliwość

⁹ Tak: K. Marszał: *Proces karny*, Katowice 1997, s. 88.

¹⁰ Taką możliwość sygnalizuje W. Daszkiewicz. Tenże: *op. cit.*, s. 120-121.

wskazuje na umowny charakter owego podziału. **Przesłanki pozytywne (dodatnie)** to stany (sytuacje), które muszą istnieć, aby dopuszczalne było wszczęcie i toczenie się procesu. **Przesłanki ujemne (negatywne)** stanowią przeszkody uniemożliwiające wszczęcie i toczenie się procesu. Do przesłanek pozytywnych zalicza się m.in. podsądność sądom karnym, istnienie stron procesowych, skargę uprawnionego oskarżyciela, wniosek o ściganie (...). Do przesłanek negatywnych zalicza się m.in. prawomocność materialną, zawisłość sprawy, przedawnienie, abolicję (...).

Przesłanki negatywne wywołują konsekwencje procesowe w postaci określonych decyzji procesowych. Stosownie do etapu procesu są to m.in. postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego, umorzenie postępowania przygotowawczego, umorzenie postępowania jurysdykcyjnego lub apelacyjnego, uniewinnienie w postępowaniu jurysdykcyjnym lub apelacyjnym (...).

Ad 2. **Przesłanki ogólne** to stany (sytuacje), które warunkują dopuszczalność procesu w zwyczajnym trybie postępowania. Przykładem przesłanki ogólnej jest m.in. *res iudicata*, zawisłość sprawy, przedawnienie, istnienie stron. Przesłanki te muszą być brane pod uwagę w każdym procesie.

Przesłanki szczególne to z kolei stany (sytuacje), które warunkują dopuszczalność postępowania szczególnego, np. uproszczonego czy nakazowego.

Przesłanki szczególne mogą być przesłankami dodatnimi lub ujemnymi. Przykładem przesłanki szczególnej dodatniej jest wniosek pokrzywdzonego o ściganie sprawcy przestępstwa, czy skarga prywatna w trybie prywatnoskargowym. Przesłanki szczególne występują najczęściej obok przesłanek ogólnych, co oznacza, iż dla dopuszczalności postępowania szczególnego konieczne jest istnienie wszystkich wymaganych przesłanek warunkujących dopuszczalność postępowania zwyczajnego, a do tego ponadto, dodatkowo przesłanki szczególnej, wymaganej dla danego postępowania szczególnego. Dla przykładu postępowanie nakazowe jest dopuszczalne wyłącznie w sprawie, która podlega rozpoznaniu w trybie uproszczonym. Niekiedy jednak ustawa w danym trybie postępowania odstępuje od niektórych przesłanek ogólnych, np. w postępowaniu przed sądem dla nieletnich skarga uprawnionego oskarżyciela nie jest przesłanką ogólną postępowania.

Ad 3. Autorem podziału przesłanek procesowych na **abstrakcyjne i konkretne** jest S. Śliwiński¹¹. Podział ten jest uzasadniony w sensie praktycznym i opiera się na kryterium skutków związanych z przeszkodą procesową.

S. Śliwiński twierdził, że „jeżeli postępowanie przeciw danemu oskarżonemu o dany czyn jest w danym czasie w ogóle niedopuszczalne (nikt nie posiada prawa skargi przeciw oskarżonemu, np. z powodu przedawnienia), to mówimy o **warunku abstrakcyjnym**, jeżeli zaś proces jest w ogóle możliwy, ale w innych okolicznościach i warunkach, w szczególności z innym oskarżycielem (np. nie prywatnym lecz publicznym), mówimy o **warunku konkretnym**”.

Inni autorzy¹², zamiast mówić o przesłankach abstrakcyjnych i konkretnych, używają określeń: przesłanki bezwzględne (absolutne) i względne (relatywne).

Przesłanki bezwzględne (absolutne) warunkują dopuszczalność postępowania przeciwko określonej osobie o określony czyn, w każdym układzie procesowym. Jeśli wystąpi taka przesłanka negatywna lub będzie brak takiej przesłanki pozytywnej, proces staje się niedopuszczalny i nie można go prowadzić, choć nie ulega zmianie układ podstawowy, tj. czyn i osoba pociągnięta do odpowiedzialności. Do przesłanek absolutnych zalicza się m.in. stan rzeczy osądzonej, wyłączenie jurysdykcji polskiej, śmierć oskarżonego czy przedawnienie.

Przesłanki względne (relatywne) są warunkami dopuszczalności postępowania o określony czyn, przeciwko określonej osobie, **tylko w danym układzie procesowym**. Stwierdzenie przesłanki (przeszkody) względnej nie oznacza, że postępowanie nie może się toczyć przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn **w innym układzie procesowym**.

Do przesłanek o charakterze względnym zalicza się m.in. istnienie skargi uprawnionego oskarżyciela, właściwość sądu, wniosek pokrzywdzonego o ściganie. Dla przykładu, brak skargi uprawnionego

¹¹ S. Śliwiński: op. cit., s. 153.

¹² Por. M. Cieślak: op. cit., s. 440 i n.; W. Daszkiewicz: op. cit., s. 123; S. Waltoś: op. cit., s. 407 i n.

oskarżyciela stanowi przesłankę (przeszkodę) względną tylko do czasu wniesienia skargi przez uprawnionego oskarżyciela. Wniesienie skargi do niewłaściwego sądu jest przesłanką (przeszkodą) względną tylko w danym układzie procesowym. Postępowanie będzie natomiast prawnie dopuszczalne przed sądem właściwym.

2. Poszczególne przesłanki procesowe

Artykuł 17 § 1 kpk z 1997 r. określa katalog przesłanek procesowych w ujęciu negatywnym. Nie ma on jednak charakteru zamkniętego, gdyż punkt 11 tego paragrafu przewiduje zaistnienie innych niż wymienione w punktach 1-10 okoliczności wyłączających ściganie. Jednakże ustawa karnoprosowa, stojąc na gruncie zasady pewności prawa, powołuje *expressis verbis* następujące przesłanki negatywne wszczęcia i prowadzenia ścigania karnego.

A. Czynu nie popełniono, albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia.

Chodzi więc o sytuację, kiedy czyn karalny nie miał miejsca, bądź też brak jest dowodów dostatecznie uprawdopodobniających fakt jego popełnienia. W takim przypadku można mówić, iż istnieje pewność, że działanie wypełniające znamiona przestępstwa faktycznie nie wystąpiło, bądź też o braku dostatecznych podstaw do udowodnienia zaistnienia takiego czynu. Tę przesłankę można ujmować zarówno przedmiotowo (brak czynu), jak i podmiotowo, to znaczy że czynu takiego nie dopuściła się określona (znana bądź nieznana) osoba. W takim przypadku występuje brak faktycznych podstaw ścigania i oskarżenia. Jest to ujemna przesłanka materialnoprawna, gdyż niedopuszczalność odpowiedzialności karnej za zarzucany czyn powoduje niedopuszczalność ścigania. Jest to przesłanka nie tylko umorzenia postępowania, lecz w przypadku rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, sąd jest zobowiązany w takiej sytuacji wydać wyrok uniewinniający (art. 414 § 1 kpk). Wypada bowiem stwierdzić, że inny jest odbiór społeczny orzeczenia stwierdzającego, iż nie miał miejsce czyn przestępny a inny, iż „być może nastąpił”, jednak brak jest dowodów dostatecznie to uzasadniających.

B. Czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego, albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa.

Jest to również przesłanka materialnoprawna, która w przypadku rozpoczęcia przewodu sądowego powinna skutkować uniewinnieniem oskarżonego, chyba że był on niepoczytalny (art. 414 § 1 kpk). Jeśli czyn nie zawiera znamion czynu przestępnego, wówczas nie istnieje podstawa do wszczęcia i prowadzenia procesu karnego. W takim przypadku czyn jako zdarzenie faktyczne zaistniał, jednakże ustawa bądź zezwala na jego dokonanie, bądź też po prostu nie zabrania tego.

O braku przestępności czynu generalnie decyduje prawo karne materialne. W szczególności chodzi tu o działania w warunkach wyłączających odpowiedzialność karną, określonych przez kodeks karny jak: obrona konieczna (art. 25 kk), stan wyższej konieczności (art. 26 kk), czy też mieszczące się w granicach dozwolonego ryzyka przy przeprowadzaniu eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego (art. 27 kk).

Jako inne okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną sprawcy czynu przestępnego można wymienić chociażby ryzyko sportowe bądź rozkaz wojskowy (art. 318 kk).

Nie popełnia również przestępstwa sprawca, któremu **nie można przypisać winy**.

Do typowych przypadków braku winy można zaliczyć:

błąd. Art. 28 § 1 kk stanowi, iż nie popełnia przestępstwa umyślnego, kto pozostaje w błędzie co do okoliczności stanowiącej jego znamię;

nieświadomość bezprawności czynu wyłącza odpowiedzialność karną, jeśli błędne przekonanie sprawcy co do braku bezprawności bądź winy jest usprawiedliwione (art. 29 i 30 kk);

niepoczytalność stanowi najbardziej typowy przypadek braku winy. Zgodnie z art. 31 § 1 kk nie popełnia przestępstwa, kto z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem. W przypadku poczytalności ograniczonej w znacznym stopniu, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 31 § 2

kk). Warto również dodać, iż w przypadku, gdy w postępowaniu przygotowawczym biegli psychiatrzy stwierdzą niepoczytalność podejrzanego i konieczność zastosowania wobec niego środków zabezpieczających, prokurator nie może samoistnie umorzyć postępowania, lecz powinien złożyć w tym przedmiocie wniosek do sądu (art. 324 kpk). W przedmiocie wniosku decyduje sąd na posiedzeniu w trakcie wstępnej kontroli oskarżenia (art. 339 § 1 i 3 kpk).

Również ustawa karnoprosowa przewiduje przypadki, gdzie zachowanie mogące wypełniać znamiona czynu karalnego jest zgodne z prawem. Przykładowo, ujęcie obywatelskie dokonane zgodnie z wymogami art. 243 kpk nie stanowi bezprawnego pozbawienia wolności, lecz środek przymusu przewidziany przez kpk, służący realizacji celów procesu karnego.

C. Społeczna szkodliwość czynu jest znikoma.

Przesłanka ta nawiązuje do materialnoprawnej definicji przestępstwa, w której zastąpiono „społeczne niebezpieczeństwo czynu” pojęciem jego „społecznej szkodliwości”. Jak stwierdza się w uzasadnieniu rządowym do kk z 1997 r., odejście od pojęcia „społeczne niebezpieczeństwo czynu” jest uzasadnione przypisywanej temu pojęciu treści natury ideologicznej i politycznej. O stopniu społecznej szkodliwości czynu decyduje ogół okoliczności strony podmiotowej i przedmiotowej - vide art. 115 § 2 kk.

Na tle obecnego kodeksu karnego można stwierdzić, iż o stopniu społecznej szkodliwości nie decyduje stopień winy, gdyż szkodliwość stanowi odrębne od winy kryterium oceny czynu przestępnego - vide art. 53 § 1 kk.

D. Ustawa stanowi, że sprawca nie podlega karze.

Na gruncie procesu karnego można tu wskazać na sytuacje, kiedy niespełnienie pewnych wymogów ustawowych, bądź też zaistnienie określonych, przewidzianych przez ustawę warunków skutkuje brakiem karalności sprawcy czynu uznawanego przez ustawę za przestępstwo.

Nie może odpowiadać za złożenie fałszywych zeznań świadek nie pouczone o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań (arg. ex art. 233 § 2 kk), a także sprawca przestępstwa występujący jako świadek koronny, o ile zdecyduje się na współpracę z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości na zasadach przewidzianych przez ustawę o świadku koronnym. Podobnie przyczyną bezkarności sprawcy może być dobrowolne zapobieżenie przez współdziałającego dokonaniu czynu zabronionego (art. 23 § 1 kk).

E. Oskarżony zmarł

Jest to przesłanka mieszana, materialno-formalna. W sferze prawa karnego materialnego oznacza bowiem brak podmiotu odpowiedzialności, zaś w sferze procesu oznacza brak biernej strony procesowej - oskarżonego.

F. Przedawnienie jest również przesłanką posiadającą cechy zarówno instytucji prawa karnego materialnego, jak i procesowego. Terminy przedawnienia oraz zasady stosowania tej instytucji określają art. 101-105 kk. U źródeł tej instytucji leżą zarówno względy czysto procesowe, jak i humanitarne. Te pierwsze stanowią o niecelowości wszczynania i prowadzenia ścigania karnego po upływie znacznego czasu od momentu popełnienia przestępstwa. W takich przypadkach istniałyby trudności w odtworzeniu przebiegu zdarzenia, np. brak świadków, luki w ich pamięci czy też pamięci oskarżonego. W tych warunkach osiągnięcie celu procesu, czyli poznanie prawdy materialnej byłoby zbyt długotrwałe, kosztowne, o ile w ogóle możliwe. Przedawnienie stanowi ogólną przesłankę procesową, która w każdej sprawie powoduje umorzenie postępowania, które ze względu na nie - możliwość ukarania sprawcy byłoby bezcelowe i bezprzedmiotowe. Następuje one wyłącznie na skutek upływu określonego przez ustawę czasu i np. nie ma wpływu na bieg przedawnienia popełnienie przez oskarżonego innego przestępstwa.

Jeśli chodzi o względy humanitarne, to nawet sprawca przestępstwa (w szczególności o niskiej szkodliwości) nie może żyć w niepełności co do grożącej mu w nieokreślonej przyszłości kary. Przedawnienie bowiem oznacza, iż wskutek upływu czasu maleje wydzźwięk społeczny przestępstwa i z tych względów ustawodawca decyduje się na zapomnienie, poniekąd darowanie winy sprawcy uznając, iż znacz-

ny upływ czasu czyni resocjalizację sprawcy przez ewentualne ukaranie za niecelową.

Jednakże ustawa przewiduje pewne ograniczenia w stosowaniu instytucji przedawnienia. Przepisów o przedawnieniu karalności i wykonania kary (art. 101-103 kk) nie stosuje się do zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości i przestępstw wojennych (art. 105 § 1 kk). Ponadto przedawnienie nie dotyczy szczególnie ciężkich przestępstw umyślnych przeciwko zdrowiu, życiu i wolności, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych w związku z pełnieniem obowiązków służbowych (art. 105 § 2 kk).

W przypadku, jeśli przepis ustawy nie pozwala na wszczęcie lub dalsze prowadzenie postępowania karnego (np. osoba oskarżonego jest objęta immunitetem), przedawnienie nie biegnie.

Nie dotyczy to jednak braku wniosku albo oskarżenia prywatnego (art. 104 § 1 kk).

G. Zawisłość sprawy (litispendencja).

Względny ekonomii procesowej i prawidłowego sprawowania wymiaru sprawiedliwości decydują o niedopuszczalności jednoczesnego toczenia się dwóch procesów o ten sam czyn przeciwko tej samej osobie w przypadku, gdy postępowanie zostało już wszczęt eprzez organ procesowy, np. wniesiono akt oskarżenia do sądu i spór „zawisł” (*lis pendens*). *Nie wolno również wszczynać nowego postępowania o ten czyn przeciwko temu samemu sprawcy. Jeśli drugi proces został pomyłkowo wszczęty, powinien być umorzony (art. 17 § 1 pkt. 7 kpk).*

H. Powaga rzeczy osądzonej (*res iudicata*).

Zasada pewności prawa decyduje o tym, iż skoro przeciwko danej osobie *został przeprowadzony proces karny o określony czyn oraz zostało wydane prawomocne orzeczenie, niedopuszczalnym jest ponowne prowadzenie procesu o to samo przestępstwo w zwykłym postępowaniu. Ta przesłanka negatywna nazywana jest niekiedy **prawomocnością materialną**, której istotę oddaje rzymska paremia *ne bis in idem crimine procedatur*. Każdy organ procesowy, a w szczególności sąd, jest zobowiązany z urzędu do sprawdzania, czy nie wystąpiła taka przesłanka. Tak więc przy zachowaniu tożsamości oskarżonego i toż-*

samości zarzucanego mu czynu, nie można ponownie wszcząć zwykłego postępowania.

Prawomocność materialna może dotyczyć zarówno **orzeczeń sądowych (w szczególności wyroków), jak i postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego.**

Prawomocność postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego ma charakter **względny**, gdyż jeśli po uprawomocnieniu się takiego postanowienia zajdą okoliczności szczególne, przewidziane przez ustawę, wówczas postanowienie traci moc. W szczególności należy tu wskazać na przewidziane przez nadzór prokuratorski środki wzruszania prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego:

a) **podjęcie na nowo**, jeśli nie będzie się toczyć przeciwko osobie, która w poprzednim postępowaniu występowała w charakterze podejrzanego (art. 327 § 1 kpk);

b) **wznowienie** przez prokuratora wobec tego samego podejrzanego, jeśli ujawnią się nowe, istotne okoliczności nieznane w poprzednim postępowaniu (art. 327 § 2 kpk);

c) **uchylenie przez Prokuratora Generalnego** prawomocnego postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego w stosunku do osoby, która występowała w charakterze podejrzanego, jeżeli stwierdzi, że umorzenie postępowania było niezasadne. Nie dotyczy to wypadku, w którym sąd utrzymał w mocy postanowienie o umorzeniu (art. 328 kpk). **Prawomocność orzeczeń sądowych** nie może być podważona ani w innym zwykłym trybie postępowania, ani też przez zwykłe środki odwoławcze (apelacja, zażalenie). Jest to możliwe tylko w drodze nadzwyczajnych środków zaskarżenia takich, jak: kasacja (art. 518 i n. kpk) oraz wznowienie postępowania (art. 540 i n. kpk) a także podjęcie postępowania warunkowo umorzonego (art. 549-551 kpk).

I. Podsądność polskim sądom karnym.

Nie jest możliwe prowadzenie postępowania karnego, jeśli sprawca nie podlega orzecznictwu polskich sądów karnych. W szczególności istotne jest tu rozróżnienie między sądami powszechnymi i szcze-

gólnymi. Właściwość **sądów wojskowych określają art. 647-650 kpk.**

Wyjątek od podsądności sądom powszechnym stanowi także **podsądność Trybunałowi Stanu** osób zajmujących najwyższe stanowiska w państwie za naruszenie Konstytucji i ustaw (art. 198 i n. Konstytucji RP). Podstawą do łączenia odpowiedzialności konstytucyjnej i karnej jest odpowiednia uchwała Sejmu. W takich przypadkach, za czyny będące przestępstwami, Trybunał Stanu orzeka o karach przewidzianych w ustawach karnych.

W przypadku, jeśli sąd powszechny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego, albo sąd szczególny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego, mamy do czynienia z bezwzględną podstawą uchylenia orzeczenia (art. 439 § 1 kpk).

Ograniczenia podsądności mogą wynikać z Konstytucji, aktów prawa międzynarodowego bądź innych ustaw.

J. Istotnym ograniczeniem podsądności polskim sądom karnym są **immunitety**. Można wśród nich wyróżnić następujące rodzaje (W. Michalski, Immunitety w polskim procesie karnym, Warszawa 1970, s. 13 i powołana tam literatura):

- a) **immunitety materialne** (immunitety prawa materialnego);
- b) **immunitety formalne** (immunitety prawa procesowego).

Immunitet materialny powoduje niekaralność czynów, będących przestępstwami, popełnionych przez osoby nim objęte. Inaczej mówiąc, powoduje on wyjęcie pewnych kategorii osób spod działania prawa karnego materialnego.

Immunitet formalny polega na tym, że powoduje niedopuszczalność wszczęcia i prowadzenia postępowania karnego przeciwko korzystającej z niego osobie. Nie uchyła on karalności popełnionego czynu, a tylko wyłącza możliwość przeprowadzenia procesu o ten czyn.

Mimo różnych podstaw prawnych, oddziaływanie obu tych immunitetów w sferze procesowej jest takie samo. Zarówno jeden, jak i drugi powoduje konieczność stosowania art. 17 pkt 8 kpk i umorzenia postępowania. Z tego względu uznać należy, że immunitet jako

przesłanka procesowa obejmuje sobą tak immunitet formalny, jak i materialny.

Kolejny podział następuje ze względu na zakres działania immunitetu. I tak wyróżnia się:

- 1) **immunitety zupełne,**
- 2) **immunitety częściowe**

Immunitet formalny zupełny skutkuje zakazem wszczęcia i prowadzenia procesu karnego przeciwko określonym kategoriom osób w odniesieniu do wszystkich czynów prawa karnego. Immunitet częściowy działa w taki sam sposób, lecz w odniesieniu jedynie do niektórych czynów prawa karnego materialnego.

Immunitet materialny zupełny skutkuje całkowite wyjęcie pewnych osób spod działania prawa karnego. W polskim systemie prawnym taki rodzaj immunitetu nie występuje. Immunitet częściowy natomiast oznacza wyjęcie pewnych kategorii osób spod działania określonej części przepisów prawa karnego materialnego, przez objęcie ich jednocześnie przepisami dyscyplinarnymi.

Pod względem obowiązywania w czasie immunitety dzielą się na:

- 1) **immunitety trwałe,**
- 2) **immunitety nietrwałe**

O immunitecie trwałym mówimy wtedy, gdy chroni on daną osobę z powodu czynu, który miał miejsce w czasie pełnienia funkcji i ochrona ta dotyczy nie tylko okresu sprawowania tej funkcji, z którą immunitet był związany, lecz także czasu po jej ustaniu. Immunitet nietrwały chroni daną osobę tylko w czasie pełnienia określonej funkcji z powodu czynów popełnionych w czasie jej trwania.

Immunitety dzielą się także na:

- 1) **immunitety bezwzględne,**
- 2) **immunitety względne**

Z immunitetem bezwzględnym mamy do czynienia wówczas, gdy zakaz ścigania z niego wynikający nie może być uchylony decyzją uprawnionego organu państwa. O immunitecie względnym mówimy wtedy, gdy wynikający z niego zakaz ścigania jest ograniczony, a więc

gdy immunitet może być uchylony przez oznaczony organ pod określonymi w ustawie warunkami.

Przedstawiony podział oparty jest na kryterium przedmiotowym. Jeżeli chodzi o kryterium podmiotowe, to wyróżniamy w naszym systemie prawa następujące rodzaje immunitetów:

- 1) **dyplomatyczny,**
- 2) **konsularny,**
- 3) **parlamentarny,**
- 4) **Prezydenta RP,**
- 5) **sędziowski,**
- 6) **prokuratorski,**
- 7) **adwokacki,**
- 8) **Prezesa Najwyższej Izby Kontroli.**

Ad 1. Immunitety przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych państw obcych uregulowane są w art. 578-584 kpk.

Immunitet dyplomatyczny określony jest art. 578 kpk. Według tego przepisu, orzecznictwu sądów karnych nie podlegają:

- 1) uwierzytelnieni w RP szefowie przedstawicielstw dyplomatycznych państw obcych;
- 2) osoby należące do personelu dyplomatycznego tych przedstawicielstw;
- 3) osoby należące do personelu administracyjnego i technicznego tych przedstawicielstw;
- 4) członkowie rodzin osób wymienionych w pkt. 1-3, jeżeli pozostają z nimi we wspólnocie domowej;
- 5) inne osoby korzystające z immunitetów dyplomatycznych na podstawie ustaw, umów lub powszechnie uznanych zwyczajów międzynarodowych.

Z przywileju tego nie korzystają obywatele polscy lub osoby posiadające w kraju stałe miejsce zamieszkania, w zakresie czynności nie pełnionych podczas i w związku z wykonywaniem funkcji urzędowych (art. 584 kpk). Immunitet ten wyłącza ściganie z powodu jakie-

gokolwiek przestępstwa, a więc bez względu na wagę popełnionego przestępstwa i bez względu na to, czy popełnione zostało w czasie urzędowania, czy poza nim.

Immunitet zostaje wyłączony tylko wówczas, gdy państwo wysyłające zrzeknie się w sposób wyraźny immunitetu w stosunku do oznaczonej osoby (art. 580 kpk). Immunitet dyplomatyczny, mimo że wyklucza możliwość ścigania osoby korzystającej z tego przywileju przez polskie organa ścigania, nie jest immunitetem materialnym, gdyż za to samo przestępstwo osoba chroniona tym przywilejem, może być pociągnięta do odpowiedzialności przed sądem własnego państwa.

Ad 2. Immunitet konsularny - art. 579 § 1 kpk

Orzecznictwu polskich sądów nie podlegają:

1) kierownicy urzędów konsularnych i inni urzędnicy konsularni państw obcych;

2) inne osoby zrównane z nimi na podstawie umów lub powszechnie uznanych zwyczajów międzynarodowych.

Immunitet konsularny jest przedmiotowo węższy w porównaniu z immunitetem dyplomatycznym. Orzecznictwu polskich sądów nie podlegają sprawcy czynów popełnionych w toku i w wykonywaniu funkcji urzędowych. W pozostałym zakresie kierownik urzędu konsularnego oraz inni urzędnicy konsularni podlegają zatrzymaniu lub tymczasowemu aresztowaniu jedynie w razie zarzutu popełnienia zbrodni. Jednakże o tym fakcie powinien być niezwłocznie powiadomiony MSZ (art. 579 § 2 kpk). Poza tym wypadkiem pozbawienie wolności takiej osoby może nastąpić wyłącznie w wykonaniu prawomocnego wyroku sądu polskiego (art. 579 § 3 kpk).

Immunitet konsularny nie ma zastosowania:

1) do obywatela polskiego lub osoby mającej w kraju stałe miejsce zamieszkania (art. 584 kpk), w zakresie czynności nie pełnionych podczas i w związku z wykonywaniem funkcji urzędowych;

2) w razie zrzeczenia się immunitetu przez państwo wysyłające (art. 580 § 1 kpk).

Ad 3. **Immunitet parlamentarny** jest określony w Konstytucji RP i obejmuje posłów i senatorów (art. 103-106 oraz 108 Konstytucji RP). Parlamentarzyści nie mogą być pociągnięci do odpowiedzialności za swoją działalność wchodzącą w zakres sprawowanego mandatu (art. 105 ust. 1 Konstytucji). Obejmuje on nietykalność posła i senatora, gdyż nie mogą być oni zatrzymani lub aresztowani bez zgody Sejmu, z wyjątkiem ujęcia na gorącym uczynku przestępstwa i tylko, jeśli zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego biegu postępowania. O zatrzymaniu posła bądź senatora powiadomić należy bezzwłocznie odpowiednio marszałka Sejmu lub marszałka senatu, którzy mogą nakazać niezwłoczne ich zwolnienie (art. 105 ust. 5 Konstytucji). Immunitet ten obejmuje również niekaralność posła bądź senatora, gdyż w okresie sprawowania mandatu mogą być oni pociągnięci do odpowiedzialności karnej jedynie za zgodą Sejmu.

Takie uregulowanie immunitetu parlamentarnego jest zgodne ze wskazaniami Trybunału Konstytucyjnego zawartymi w orzeczeniu z dnia 28 stycznia 1991 r. - K 13/90: „Nietykalność parlamentarna, podobnie jak immunitet, nie ma służyć zapewnieniu bezkarności parlamentarzysty w przypadku zachowania naruszającego porządek prawny, a ma jedynie służyć zapewnieniu możliwości wykonywania przez parlamentarzystę jego mandatu”. W związku z tym nietykalność poselska i senatorska „nie wyklucza skutecznej ochrony porządku prawnego przed ewentualnymi bezprawnymi zamachami osób z nietykalności takiej korzystających. W przypadku kolizji dóbr prawnie chronionych decydujące znaczenie ma ocena wartości dóbr”, (OTK 1991, poz. 3.). Należy dodać, że poseł lub senator może wyrazić zgodę na pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej i wówczas nie jest wymagana zgoda Sejmu w tym przedmiocie (art. 105 ust. 4 Konstytucji RP).

Ad 4. **Immunitet Prezydenta RP**

Zgodnie z art. 145 Konstytucji Prezydent RP za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa może być pociągnięty do odpowiedzialności jedynie przed Trybunałem Stanu. Postawienie głowy państwa w stan oskarżenia (znane w procesie anglosaskim jako instytucja *impeachment*) może nastąpić jedynie na mocy uchwały Zgromadzenia Narodowego, podjętej większością 2/3 ogólnej liczby Zgromadzenia, na wniosek co najmniej 140 parlamentarzystów (art.

145 ust. 2 Konstytucji). W tym więc zakresie nie podlega on orzecznictwu powszechnych sądów karnych.

Ad 5. Immunitet sędziowski

Zgodnie z art. 181 Konstytucji RP pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sędziego bądź pozbawienia go wolności wymaga uprzedniej zgody sądu określonego w ustawie. Podobnie jak parlamentarzysty, sędzia posiada przywilej nietykalności, gdyż nie może być zatrzymany ani aresztowany, z wyjątkiem ujęcia na gorącym uczynku przestępstwa i to tylko wtedy, jeżeli zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego biegu postępowania. O zatrzymaniu powiadamia się niezwłocznie prezesa właściwego miejscowo sądu, który może nakazać niezwłoczne zwolnienie zatrzymanego.

Sądem właściwym do udzielenia określonej zgody jest właściwy sąd dyscyplinarny, który na posiedzeniu podejmuje stosowną uchwałę. Na mocy kpk (art. 13 kpk) do złożenia wniosku o udzielenie owej zgody uprawniony jest oskarżyciel. Uchwała taka może być zaskarżona bądź przez oskarżyciela (jeśli sąd odmawia zgody, bądź przez zainteresowanego sędziego, gdy sąd wyraża zgodę na uchylenie immunitetu - do sądu dyscyplinarnego wyższej instancji (art. 50 § 3 prawa o ustroju sądów powszechnych).

Podobne unormowanie w stosunku do sędziów Sądu Najwyższego zawiera art. 27 ustawy o Sądzie Najwyższym.

Immunitet sędziowski jest immunitetem o charakterze nie-trwałym, gdyż przysługuje sędziemu jedynie w okresie sprawowania przez niego urzędu.

Ad 6. Immunitet prokuratorski

Podobnie jak sędzia, prokurator może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej lub administracyjnej jedynie za zezwoleniem właściwej komisji dyscyplinarnej. Nie może być on również zatrzymany bez zgody przełożonego dyscyplinarnego (art. 54 ust. 1 ustawy o prokuraturze), chyba że został zatrzymany na gorącym uczynku popełnienia przestępstwa. Natomiast za wykroczenia odpowiada tylko dyscyplinarnie. Podobnie za nadużycie wolności słowa przy wykonywaniu obowiązków służbowych, wypełniające znamiona zniewagi

strony, jej pełnomocnika lub obrońcy, bądź innych uczestników procesu (art. 66 ust. 2 ustawy o prokuraturze).

Podsumowując można stwierdzić, iż immunitet prokuratorski posiada mieszany, materialno-procesowy charakter. Jego aspekt procesowy oznacza bowiem warunkową niedopuszczalność ścigania (art. 54 ustawy o prokuraturze), zaś aspekt materialny, - niekaralność w drodze karno-sądowej za czyn wypełniający znamiona przestępstwa (zniewaga) lecz jedynie w drodze dyscyplinarnej.

Ad 7. Immunitet adwokacki

Ma on również charakter immunitetu materialno-procesowego. Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy o adwokaturze z dnia 26 maja 1982 r. (Dz.U. Nr 16, poz. 124 z późn. zmianami) adwokat podczas i w związku z wykonywaniem obowiązków zawodowych korzysta z ochrony prawnej, podobnie jak sędzia i prokurator. W szczególności korzysta on z wolności słowa i pisma w granicach określonych przez zadania adwokatury i przepisy prawa. Nadużycie tej wolności, stanowiące ściganą z oskarżenia prywatnego zniewagę lub zniesławienie strony, jej pełnomocnika lub obrońcy, kuratora, świadka, biegłego lub tłumacza, podlega ściganiu tylko w drodze dyscyplinarnej (art. 8 ustawy o adwokaturze). W tym więc zakresie nie podlega on karze kryminalnej, orzekanej przez sąd.

W przypadku radców prawnych analogiczną instytucję immunitetu radcowskiego określa art. 11 ust. 2 ustawy o radcach prawnych (Dz.U. z 1982 r. Nr 19, poz. 145 z późn. zmianami).

Ad 8. Immunitet Prezesa NIK

Prezes NIK, podobnie jak w przypadku immunitetu parlamentarnego, nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej, aresztowany lub zatrzymany bez zgody Sejmu - art. 18 ustawy z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli (Dz.U. z 1995 r. Nr 13, poz. 59).

K. Istnienie skargi uprawnionego oskarżyciela.

Zgodnie z wymogami zasady skargowości postępowanie sądowe może być wszczęte jedynie na żądanie uprawnionego oskarżyciela. W przypadku, gdy postępowanie takie zostało omyłkowo wszczęte, pod-

lega ono umorzeniu (art. 17 § 1 pkt 9 kpk). Aby skarga mogła być prawnie skuteczna, powinna być wniesiona przez uprawnionego oskarżyciela, wskazywać osobę oskarżonego, zarzucany mu czyn oraz inne wymogi formalne przewidziane dla aktu oskarżenia, określone w rozdziale 39 kpk. Wypada jednak dodać, iż skarga w szerokim rozumieniu obejmuje nie tylko akt oskarżenia, lecz i jego namiastki, takie jak: wniosek prokuratora o skazanie oskarżonego bez przeprowadzania rozprawy (art. 335 kpk), bądź wniosek o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 kpk). Jeśli skarga zawiera braki formalne, nie oznacza to jej bezskuteczności, gdyż kodeks przewiduje dla takich sytuacji zwrot sprawy przez prezesa sądu oskarżycielowi celem usunięcia braków formalnych (art. 337 kpk), bądź przez sąd na posiedzeniu, jeśli chodzi o braki merytoryczne (art. 339 § 3 pkt 4 kpk).

Należy dodać, że istnienie skargi stanowi przesłankę procesową warunkującą jedynie wszczęcie postępowania sądowego. Jak wynika bowiem z art. 14 § 2 kpk, odstąpienie oskarżyciela publicznego od wniesionego oskarżenia nie powoduje wygaśnięcia skargi, ponieważ nie wiąże ono sądu. Podobnie zresztą takie odstąpienie nie pozbawia uprawnień oskarżyciela posiłkowego - art. 54 § 2 kpk

Skarga uprawnionego oskarżyciela nie jest wymagana w przypadku postępowania w sprawach nieletnich.

L. Zezwolenie na ściganie lub wniosek o ściganie pochodzący od osób uprawnionych.

Wniosek o ściganie stanowi przesłankę szczególną wszczęcia postępowania w przypadku przestępstw wnioskowych. Jeżeli postępowanie toczyło się bez wniosku, należy je umorzyć. Dopuszczalne jest jednak wszczęcie nowego procesu w razie złożenia prawidłowego wniosku. Inaczej wygląda sprawa w przypadku wycofania wniosku o ściganie. Zgodnie z art. 12 § 3 kpk wniosek może być cofnięty w postępowaniu przygotowawczym za zgodą prokuratora, a w postępowaniu sądowym za zgodą sądu - do rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej, chyba że chodzi o przestępstwo określone w art. 197 kk. Skuteczne wycofanie wniosku o ściganie powinno powodować umorzenie postępowania, jednakże ponieważ ponowne złożenie wniosku jest niedopuszczalne, nie można będzie w przyszłości wszcząć postępowania karnego „o to samo”.

Podobne rozważania można odnieść do braku wymaganego zezwolenia na ściganie, która to instytucja występuje w przypadku omawianych wyżej immunitetów procesowych.

Na mocy art. 13 kpk uzyskanie zezwolenia władzy, od którego ustawa uzależnia ściganie, należy do oskarżyciela.

Ł. Zachodzi inna okoliczność wyłączająca ściganie.

Katalog przesłanek procesowych określony w art. 17 § 1 kpk, nie jest wyczerpujący ani też zamknięty. Wśród przesłanek nie wymienionych w tym katalogu, można wyróżnić **przesłanki generalne, wynikające z samej istoty procesu karnego, jak i przesłanki szczególne, modyfikujące zwykły tryb procesu.**

Podstawową przesłanką o charakterze generalnym jest istnienie stron procesowych. Strony te muszą spełniać następujące warunki:

- istnieć fizycznie,
- posiadać zdolność procesową,
- posiadać legitymację procesową.

Jak wspomniano wcześniej, śmierć oskarżonego powoduje konieczność umorzenia postępowania. Nie wyklucza to jednak prowadzenia procesu rehabilitacyjnego zmarłego w trybie kasacji (art. 518 i n. kpk) lub wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym na jego korzyść (art. 540 i n. kpk).

Wśród przesłanek **szczególnych**, modyfikujących normalny tok procesu karnego, w szczególności w sferze wykonania kary, można wymienić:

- akt łaski,
- abolicję,
- amnestię.

Akt łaski może być zastosowany przez Prezydenta RP w odniesieniu do pewnego rodzaju przestępstw w stosunku do pewnej grupy osób (akt łaski grupowy), bądź w odniesieniu do konkretnej osoby. Stanowią w takim przypadku przesłankę ujemną, która powoduje bądź darowanie nie wykonanej jeszcze kary w całości lub części, bądź też jej złagodzenie. Postępowanie w sprawach o ułaskawienie toczy się

już po uprawomocnieniu wyroku skazującego i jest uregulowane w rozdziale 59 kpk.

Abolicja to ustawowy zakaz ścigania określonych przestępstw, powodujący niedopuszczalność wszczęcia procesów w takich sprawach, bądź też umorzenie wszczętych już postępowań. Podstawowa różnica między abolicją a amnestią polega na tym, iż o ile abolicja stanowi o niedopuszczalności wszczęcia procesu, to amnestia wywiera wpływ na postępowanie wykonawcze.

Zastosowanie **amnestii**, jako ujemnej przesłanki postępowania wykonawczego, stanowi ustawową przeszkodę do dalszego wykonywania kar bądź też przesłankę łagodzenia kar orzeczonych.

Istotną modyfikację normalnego biegu postępowania karnego zawiera art. 11 kpk. Stanowi on, iż postępowanie w sprawie o występki, zagrożony karą pozbawienia wolności do lat 5, można umorzyć, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo, a interes pokrzywdzonego temu się nie sprzeciwia. Jest to przesłanka umorzenia postępowania o charakterze względnym, fakultatywnym. W przeciwieństwie bowiem do poprzednio opisanych przesłanek, których wystąpienie powoduje bezwzględną konieczność umorzenia postępowania, ta instytucja tzw. umorzenia absorpcyjnego zawiera elementy uznaniowości, przyznane organowi je stosującemu. Do kryteriów obiektywnych jej stosowania należy zaliczyć zagrożenie karne, powyżej którego nie jest możliwe stosowanie umorzenia. Natomiast kryteria subiektywne to uznanie, iż orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe, a także, iż umorzeniu nie sprzeciwia się interes pokrzywdzonego.

SĄD

1. Uwagi ogólne

Art. 45 Konstytucji RP z 1997 r. stanowi, iż każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd.

Wyróżniamy następujące sądy powszechne:

sądy rejonowe;

sądy wojewódzkie;

sądy apelacyjne;

Sąd Najwyższy.

Właściwością sądu nazywamy jego ustawowe upoważnienie do dokonania określonych czynności procesowych. Rodzaje właściwości sądu są określone według kryterium **podmiotowego i przedmiotowego**.

Kryterium podmiotowe dotyczy osoby oskarżonego i w zależności od wykonywanego przez niego zawodu bądź pełnionej funkcji można tu wskazać na rozróżnienie pomiędzy sądami powszechnymi, a sądami szczególnymi.

Kryterium przedmiotowe obejmuje zarówno przestępstwa będące przedmiotem osądzenia, jak również sam proces i jego stadia (etapy) oraz poszczególne czynności procesowe, do wykonania których upoważnione są ustawowo określone sądy.

Następną istotną cechą sądów jest ich skład, a w szczególności kolegialność, łączoną z reguły z udziałem czynnika społecznego (ławników) w orzekaniu.

2. Właściwość sądu

Na podstawie ww. kryteriów można wyodrębnić właściwość sądów: **podmiotową i przedmiotową**.

A. Właściwość podmiotowa oznacza, czy daną sprawę powinien rozpatrywać ze względu na osobę oskarżonego sąd powszechny czy też sąd szczególny. Zasadą jest sprawowanie wymiaru sprawiedliwości przez sądy powszechne. Sądy te sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw zastrzeżonych do właściwości innych sądów (art. 177 Konstytucji RP).

Wśród sądów szczególnych można wyróżnić:

a) sądy wojskowe, których ustroj został określony w ustawie z dnia 8 czerwca 1972 r. o ustroju sądów wojskowych (Dz.U. Nr 23 poz. 166 z późn. zmianami). Właściwość sądów wojskowych określa art. 647 kpk z 1997 r.

Kpk z 1997 r. rozstrzyga także problem sporów kompetencyjnych, jakie mogłyby zaistnieć w przypadku związku pomiędzy przestępstwami podlegającymi orzecznictwu sądów wojskowych i powszechnych. W przypadku, gdy dobro wymiaru sprawiedliwości wymaga łącznego rozpoznania takich spraw, rozpoznaje je sąd wojskowy (art. 649 § 1 kpk).

b) Trybunał Stanu, zgodnie z art. 198 Konstytucji RP, orzeka o odpowiedzialności osób zajmujących najwyższe stanowiska w państwie za naruszenie Konstytucji i ustaw szczególnych. Osoby takie mogą odpowiadać również przed Trybunałem Stanu za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem w przypadku pociągnięcia do odpowiedzialności konstytucyjnej, o czym decyduje Sejm RP w formie uchwały. Za czyny będące przestępstwami Trybunał Stanu wymierza kary przewidziane przez ustawy karne (art. 26 ustawy o Trybunale Stanu). Art. 145 Konstytucji RP stanowi, iż w przypadku naruszenia Konstytucji przez Prezydenta RP nie może on odpowiadać przed sądem, lecz wyłącznie przed Trybunałem Stanu.

B. Właściwość przedmiotowa

Ze względu na charakter czynu przestępnego, miejsce jego popełnienia oraz rodzaj czynności procesowej i stadium procesu, w

którym jest wykonywana, można wyróżnić następujące **podstawowe** właściwości sądu:

- a) właściwość rzeczową,
- b) właściwość miejscową;
- c) właściwość funkcjonalną.

Ad a. Określenie **właściwości rzeczowej** sprowadza się do określenia, który z sądów jest uprawniony do rozpatrzenia sprawy w I instancji ze względu na rodzaj (wagę) przestępstwa. Wyznacznikiem tej właściwości jest społeczna szkodliwość czynu, znajdująca swój wyraz w jego zagrożeniu sankcją karną. Sądami, które mogą rozpatrzeć sprawę jako sądy I instancji, są sądy rejonowe i sądy wojewódzkie. kpk z 1997 r. statuuje w art. 24 § 1 ogólną zasadę, iż sąd rejonowy orzeka w pierwszej instancji we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw przekazanych ustawą do właściwości innego sądu (powszechnego lub szczególnego). Natomiast sąd wojewódzki jest właściwym do rozpoznania sprawy jako sąd I instancji w przypadku (art. 25 kpk):

- zbrodni określonych w kk oraz ustawach szczególnych;
- występków wymienionych enumeratywnie w art. 25 § 1 pkt 2 kpk;
- występków, które na mocy przepisu szczególnego należą do właściwości sądu wojewódzkiego (art. 25 § 1 pkt 3 kpk).

Ad b. **Właściwość miejscowa** decyduje o tym, który z sądów właściwych rzeczowo w I instancji jest upoważniony do rozpoznania danej sprawy lub podjęcia określonej czynności procesowej ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa.

Podstawę określenia właściwości miejscowej sądu stanowi art. 31 kpk, który w § 1 stwierdza, iż miejscowo właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo. Określenie „miejsce popełnienia przestępstwa” ma swój rodowód w kodeksie karnym, który definiuje je jako miejsce, w którym sprawca działał, zaniechał działania (do którego był zobowiązany), bądź gdzie nastąpił skutek przestępstwa albo według zamiaru sprawcy miał nastąpić (w przypadku tzw. przestępstw znamiennych skutkiem) - art. 6 § 2 kk.

Jest to **ogólna reguła** możliwa do zastosowania w każdym przypadku, gdzie możliwe jest ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa.

Natomiast jeśli przestępstwo popełniono na polskim statku wodnym lub powietrznym, zaś reguła ogólna nie może być zastosowana, właściwym do rozpoznania sprawy jest sąd macierzystego portu statku (art. 31 § 2 kpk). W przypadku kilku sądów decyduje tzw. **reguła wyprzedzenia**, która stanowi, iż właściwym staje się sąd, w którego okręgu najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze (art. 31 § 3 kpk).

Natomiast w sytuacji, gdy nie jest możliwe ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa wchodzi w grę następujące **reguły pomocnicze**, które stanowią, iż właściwy jest sąd, w którego okręgu (art. 32 par. 1 kpk):

- 1) ujawniono przestępstwo;
- 2) ujęto (zatrzymanie) oskarżonego;

3) oskarżony przed popełnieniem przestępstwa stale mieszkał lub czasowo przebywał.

Powyższe trzy reguły są równoważne, gdyż o tym, która z nich znajdzie zastosowanie, zdecyduje reguła wyprzedzenia, tzn. w okręgu którego z sądów właściwych zgodnie z powyższymi regulacjami najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze. Powyższą procedurę stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy przestępstwo zostało popełnione za granicą (art. 32 § 2 kpk).

Jeśli w oparciu o wskazane wyżej zasady nie da się określić sądu właściwego miejscowo do rozpoznania sprawy, sprawę rozpoznaje sąd właściwy dla dzielnicy Śródmieście gminy Warszawa-Centrum (art. 32 § 3 kpk).

C. Właściwość funkcjonalna decyduje o tym, jaki sąd jest właściwy do dokonania określonej czynności procesowej. Jej najbardziej typowym przykładem jest uprawnienie sądu do rozpoznania środka odwoławczego. Można tu wskazać na uprawnienie sądów wszystkich szczebli.

Sąd rejonowy rozpoznaje środki odwoławcze w wypadkach określonych ustawą (art. 24 § 2 kpk), takich jak:

- zażalenie na zatrzymanie (art. 246 § 2 kpk);

- zażalenie na postanowienia prokuratora w przedmiocie środka - zapobiegawczego (art. 252 § 2 kpk).

Do wyłącznych uprawnień sądu rejonowego należy podejmowanie decyzji m.in. w przedmiocie:

- stosowania aresztu tymczasowego na wniosek prokuratora (art. 250 § 2 kpk);
- rozpatrywania w I instancji spraw należących do właściwości tego sądu.

W przypadku **sądu wojewódzkiego** jest on instancją odwoławczą w przypadku, kiedy ustawa przewiduje środek odwoławczy od orzeczeń i zarządzeń wydanych przez sąd rejonowy jako sąd I instancji (art. 25 § 2 kpk). Ponadto na mocy przepisów kpk jest on uprawniony m.in. do:

- przedłużenia okresu tymczasowego aresztowania zastosowanego przez sąd rejonowy jako sąd I instancji (art. 263 § 2 pkt 2 kpk);
- wydawania listu żelaznego (art. 281 kpk);
- rozstrzygania kwestii wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym, chyba że orzeczenie takie wydał sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 544 kpk);
- rozpatrywania roszczeń w sprawach o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie (art. 554 kpk).

Właściwość funkcjonalną **sądu apelacyjnego** określa ogólnie art. 26 kpk stanowiący, iż rozpoznaje on środki odwoławcze od orzeczeń i zarządzeń wydanych w pierwszej instancji w sądzie wojewódzkim oraz inne sprawy przekazane mu przez ustawę.

Ponadto kodeks postępowania karnego z 1997 r. do właściwości sądu apelacyjnego przekazuje następujące czynności procesowe:

- stwierdzenie nieważności orzeczeń sądowych, chyba że orzeczenie dotknięte nieważnością wydał sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 102 § 2 kpk),
- orzekanie w kwestii wznowienia postępowania zakończonego orzeczeniem sądu wojewódzkiego (art. 544 § 1 kpk).

Sąd Najwyższy, na mocy art. 27 kpk jest uprawniony do rozpoznawania kasacji oraz środków odwoławczych i innych spraw w wypadkach określonych w ustawie.

W szczególności do kompetencji SN należy:

- przedłużanie maksymalnego okresu tymczasowego aresztowania wynoszącego w postępowaniu przygotowawczym 12 miesięcy, a w postępowaniu sądowym, do wydania wyroku w sądzie I instancji 2 lata (art. 263 § 4 kpk);
- stwierdzanie nieważności orzeczenia sądowego wydanego przez sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 102 § 2 kpk);
- orzekanie w kwestii wznowienia postępowania zakończonego orzeczeniem sądu apelacyjnego bądź Sądu Najwyższego (art. 544 § 2 kpk),
- podejmowanie uchwał zawierających rozstrzygnięcie zagadnień prawnych powstałych przy rozstrzygnięciu konkretnej sprawy przez sąd niższej instancji (art. 13 ust. 4 ustawy o Sądzie Najwyższym).

Podstawę do wystąpienia z zapytaniem prawnym do Sądu Najwyższego stanowi art. 441 kpk. Regulacja ta umożliwia sądowi odwoławczemu w sytuacji, gdy wyłoni się zagadnienie prawne wymagające zasadniczej wykładni prawa, odroczenie wydania orzeczenia i przekazanie zagadnienia do rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego (art. 17 ust. 1 ustawy o Sądzie Najwyższym).

3. Wyjątki od ogólnych reguł ustalania właściwości sądu

Wyjątki takie są przede wszystkim podyktowane względami ekonomii procesowej oraz dobrem wymiaru sprawiedliwości.

Można wyróżnić wśród nich:

A. Właściwość z delegacji

Ten wyjątek od ogólnych zasad ustalania właściwości miejscowej może mieć miejsce w sytuacji, jeżeli większość osób, które należy wezwać na rozprawę, zamieszkuje blisko sądu delegowanego, a w oddaleniu od sądu właściwego ze względu na miejsce popełnienia prze-

stępstwa (art. 36 kpk). Chodzić tu może więc o świadków, oskarżonego (w szczególności koszty konwoju, jeśli jest on pozbawiony wolności), bądź biegłych. Decyzję w przedmiocie zmiany sądu podejmuje sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym miejscowo. Zmiana właściwości dotyczyć może jedynie sądów równorzędnych, tak więc nie jest możliwe w tym trybie przekazanie sprawy do sądu wyższego bądź niższego niż sąd właściwy miejscowo.

B. Właściwość z łączności spraw

Właściwość z łączności spraw (*ex connexitate causarum*) jest dyktowana zarówno względami ekonomii procesowej, jak również zasadami prawdy materialnej, gdyż umożliwia bardziej wszechstronne wyjaśnienie łączących się ściśle ze sobą spraw. Stanowić ona może wyjątek od właściwości miejscowej, bądź też rzeczowej.

W tym przypadku sąd wyższej instancji przejmuje sprawę należącą do sądu niższej instancji (art. 33 § 2 kpk).

Ze względu na osobę oskarżonego bądź czyn będący przedmiotem procesu wyróżniamy:

łączność przedmiotową, gdy kilka osób odpowiada w jednym postępowaniu za własne przestępstwo, które przestępstwo pozostaje w związku z czynami osób współoskarżonych. Określa ją art. 34 § 1 i 2 kpk stanowiący, iż sąd właściwy dla sprawców przestępstw jest również właściwy dla pomocników, podżegaczy oraz innych osób, których przestępstwo pozostaje w ścisłym związku z przestępstwem sprawcy. Warunkiem łącznego rozpatrywania takich spraw jest jednoczesność ich toczenia się. Jednakże wymogi sprawnego przebiegu procesu karnego umożliwiają w sytuacjach, gdy łączne rozpatrywanie spraw jest utrudnione, wyłączenie i odrębne rozpoznawanie sprawy poszczególnych osób lub o poszczególne czyny) np. przewlekła choroba jednego ze współoskarżonych - art. 34 § 3 kpk;

łączność podmiotowa, gdzie niejako spoiwem łączącym sprawy należące do właściwości różnych sądów jest osoba domniemanego sprawcy. W przypadku, gdy chodzi o przestępstwo popełnione przez tego samego oskarżonego, należące do właściwości różnych sądów tego samego rzędu, decyduje reguła wyprzedzenia

(art. 33 § 1 kpk), zaś jeśli chodzi o sądy różnego rzędu, sprawę rozpoznaje sąd wyższego rzędu (art. 33 § 2 kpk);

łączność mieszana (przedmiotowo-podmiotowa), która może mieć miejsce wtedy, gdy jedna bądź niektóre osoby są oskarżone o kilka czynów, a ponadto inna osoba jest oskarżona o podżeganie bądź pomocnictwo do jednego z tych przestępstw.

C. Właściwość nadzwyczajna

Jej zastosowanie może mieć miejsce wówczas, jeżeli szczególne i wyjątkowe sytuacje uzasadniają potrzebę, podyktowaną dobrem wymiaru sprawiedliwości, by nastąpiła zmiana właściwego miejscowo sądu na inny sąd równorzędny. Kompetencję do przekazania sprawy ma Sąd Najwyższy, który działa wskutek inicjatywy właściwego sądu (art. 37 kpk). Przykładowo może tu chodzić o sytuację, gdy rozpoznanie sprawy w okręgu sądu właściwego miejscowo mogłoby wywoływać znaczne poruszenie opinii publicznej, np. ze względu na ciężki charakter przestępstwa, powszechnie znaną osobę oskarżonego bądź pokrzywdzonego.

W rezultacie mogłoby to powodować zagrożenie dla bezstronności orzekających w sprawie sędziów.

4. Procedura ustalania właściwości i skutki niewłaściwości sądu

Każdy sąd zobowiązany jest badać z urzędu swoją właściwość w oparciu o określone wyżej kryteria. W przypadku stwierdzenia swojej niewłaściwości sąd przekazuje sprawę właściwemu sądowi lub innemu organowi (art. 35 § 1 kpk). Jednakże ta ogólna reguła ulega modyfikacjom w zależności od rodzaju właściwości, o którą chodzi.

W odniesieniu do **właściwości rzeczowej** obowiązkowe jest przekazanie sprawy przez sąd niższej instancji, który uznaje się za niewłaściwy rzeczowo, sądowi drugiej instancji. W przeciwnym wypadku, gdy przekazanie takie nie nastąpi, mamy do czynienia z bezwzględna przesłanką uchylenia orzeczenia (art. 439 § 1 pkt 4 kpk).

Taki sam skutek ustawa przewiduje w przypadku naruszenia **właściwości podmiotowej**. Bezwzględna przyczynę odwoławczą sta-

nowi bowiem orzeczenie przez sąd powszechny w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego albo przez sąd szczególny w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego (art. 439 § 1 pkt 3 kpk).

W przypadku stwierdzenia przez sąd niewłaściwości miejscowej i rzeczowej po rozpoczęciu rozprawy głównej, ale tylko, gdy jest to sąd wyższego rzędu niż właściwy, następuje względne utwierdzenie właściwości (*perpetuatio fori*). Polega to na tym, iż sąd taki staje się sądem właściwym i powinien dalej prowadzić sprawę. Względność utwierdzenia miejsca prowadzenia rozprawy wynika z tego, iż sąd orzekający może przekazać sprawę innemu sądowi (właściwemu według reguł ogólnych) jedynie wtedy, gdy powstaje konieczność odroczenia rozprawy (art. 35 § 2 kpk). Konieczność odroczenia rozprawy musi wynikać z innych względów niż przekazanie sprawy do innego sądu, to znaczy nie można odroczyć rozprawy specjalnie w tym celu, aby dokonać przekazania.

Regulacja taka wynika niewątpliwie ze względów ekonomii procesowej, nakazujących prowadzenie sprawy do końca przez sąd, który ją rozpoczął.

Gwarancję praw stron procesowych stanowi możliwość złożenia zażalenia na postanowienie w kwestii właściwości - art. 35 § 1 kpk.

5. Spory kompetencyjne sądów

Ponieważ każdy sąd rozstrzyga z urzędu o swej właściwości w oparciu o kryteria, których ustalenie w praktyce może rodzić pewne trudności, mogą pomiędzy sądami powstawać spory o właściwość. Spory takie mogą dotyczyć jedynie sądów równorzędnych, gdyż w przypadku wątpliwości co do właściwości zaistniałej pomiędzy sądem wyższej i niższej instancji decyduje w tym przedmiocie sąd wyższej instancji. Możliwe są następujące rodzaje sporów:

spór pozytywny - gdy co najmniej dwa sądy bądź sądy i inne organy uważają, iż są właściwe do rozpoznania sprawy;

spory negatywne, mające miejsce wtedy, gdy kilka sądów uznało się za niewłaściwe i odmawiają przyjęcia i rozpatrzenia sprawy.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. stanowi, iż spór o właściwość między sądami równorzędnymi rozstrzyga ostatecznie sąd wyższego rzędu nad sądem, który pierwszy wszczął spór (art. 38 § 1 kpk). W związku z powyższym, istotne jest ustalenie momentu i podmiotu taki spór wszczynającego, w zależności od rodzaju sporu.

W przypadku **sporu negatywnego** samo przekazanie sprawy przez sąd, który uznał się za niewłaściwy, nie oznacza jeszcze wszczęcia sporu. Spór taki powstaje dopiero w momencie, kiedy sąd, któremu przekazano sprawę, odmawia jej przyjęcia. Celem zobrazowania takiej sytuacji można posłużyć się następującym przykładem: B. i W. są miastami, w których istnieją sądy wojewódzkie (stolicami województw). Akt oskarżenia trafia do sądu rejonowego w B. Sąd ten, uznając się za niewłaściwy, przekazuje sprawę do sądu rejonowego w W. Sąd rejonowy w W. odmawia przyjęcia przesłanej mu sprawy. W tym momencie powstaje spór kompetencyjny, który rozstrzygnie sąd wojewódzki w W.

Jeśli chodzi o **spór pozytywny** to mamy z nim do czynienia w sytuacji, gdy przykładowo sąd rejonowy w W. zwraca się do sądu rejonowego w B. o przekazanie mu sprawy, zaś sąd rejonowy w B. wydaje w tym przedmiocie decyzję odmowną. Tym samym sąd rejonowy w B. wszczyna spór kompetencyjny, który rozpatrzy sąd wojewódzki w B.

W przypadku sporu kompetencyjnego o **właściwość podmiotową** ustawa stanowi, iż jeżeli sąd wojskowy (jako sąd szczególny) przekaze sprawę sądowi powszechnemu lub nie przyjmie sprawę przekazanej mu przez sąd powszechny, sprawę rozpoznaje sąd powszechny (art. 39 kpk). Można więc z tej regulacji wysnuć ogólne domniemanie właściwości sądów powszechnych.

6. Składy sądów

Jeśli chodzi o składy sądów to przy ich ustalaniu ustawodawca kierował się następującymi ogólnymi zasadami:

kolegialnością orzekania i udziałem czynnika społecznego. Ta gwarancja zasady prawdy obiektywnej i niezawisłości sędziowskiej doznaje pewnych ograniczeń w szczególnych trybach postępowania i w przypadku sądu odwoławczego. W przypadku sądu odwoławczego charakter rozstrzyganych przez niego zagad-

nień (z reguły prawnych) usprawiedliwia eliminację ławników jako czynnika nie posiadającego z reguły wykształcenia prawniczego;

przewagą ławników nad sędziami zawodowymi, jeśli mamy do czynienia ze składami ławniczymi;

nieparzystością składów, co wynika z konieczności osiągnięcia jednoznacznej większości głosów w trakcie narady i głosowania nad orzeczeniem;

rozszerzaniem składu w sprawach o szczególnym ciężarze gatunkowym.

Ogólną regułą jest iż **na rozprawie głównej** prowadzonej przez sąd I instancji sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 28 § 1 kpk).

Wyjątki od tej reguły są następujące:

- orzekanie w składzie trzech sędziów zawodowych w sprawach szczególnie zawiłych. O ustanowieniu takiego składu decyduje sąd orzekający w formie postanowienia (art. 28 § 2 kpk);
- w sprawach o przestępstwa zagrożone karą 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności sąd orzeka w składzie dwóch sędziów i trzech ławników (art. 28 § 3 kpk);
- skład jednoosobowy jest regułą w sprawach rozpatrywanych w trybie uproszczonym (art. 476 § 1 kpk), prywatnoskargowym (art. 486 § 1 kpk), nakazowym (art. 500 § 4 kpk) oraz w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (art. 508 § 5 kpk). Jednakże w przypadku trybu uproszczonego i prywatnoskargowego prezes sądu rejonowego może zarządzić, w przypadku zaistnienia szczególnych okoliczności, rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników.

W przypadku trybu prywatnoskargowego sprawy określone w art. 212 kk sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 486 § 2 kpk).

Jeśli chodzi o **rozprawę apelacyjną i kasacyjną**, sąd orzeka w składzie trzech sędziów - art. 29 § 1 kpk. Od tej reguły ustawa dopuszcza następujące wyjątki:

- apelację lub kasację od wyroku orzekającego karę 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności rozpoznaje sąd w składzie pięciu sędziów (chodzi więc o sąd apelacyjny i Sąd Najwyższy) - art. 29 § 2 kpk;
- w trybach szczególnych: uproszczonym, prywatnoskargowym i w sprawach o wykroczenia, prezes sądu może zarządzić rozpoznanie sprawy jednoosobowo, jeśli była rozpoznana w I instancji w takim składzie - art. 476 § 1 kpk.

W przypadku **posiedzeń sądu** istnieje rozróżnienie pomiędzy sądem I instancji (rejonowym i wojewódzkim), a sądem odwoławczym i kasacyjnym:

sąd rejonowy orzeka na posiedzeniu jednoosobowo;

sąd wojewódzki, apelacyjny i Sąd Najwyższy orzekają w składzie trzech sędziów, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 30 § 1 kpk);

sąd odwoławczy (wojewódzki, apelacyjny) na posiedzeniu orzeka w składzie trzech sędziów, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej (art. 30 § 2 kpk).

Jeśli chodzi o Sąd Najwyższy, to odstępstwa od wyżej określonych zasad dotyczą przede wszystkim powoływania składu **siedmiu sędziów** w przypadku:

- rozpoznawania zagadnień prawnych przekazanych przez zwykły skład składowi powiększonemu (art. 441 § 2 kpk, art. 17 ustawy o Sądzie Najwyższym);
- przy rozstrzyganiu kwestii prawnych przekazanych temu sądowi przez Prokuratora Generalnego (Ministra Sprawiedliwości), Pierwszego Prezesa SN, prezesa SN, Rzecznika Praw Obywatelskich (art. 16 ust. 1 ustawy o SN);
- rozpoznawania kasacji dotyczącej wyroku SN, chyba że orzeczenie zostało wydane jednoosobowo (wówczas właściwy jest skład trzech sędziów) - art. 534 § 2 kpk.

Ponadto Sąd Najwyższy może rozpatrywać sprawę w składzie całej izby, izb połączonych lub pełny skład w przypadku przekazania temu składowi zagadnienia prawnego (art. 18 ust. 1 ustawy o SN) bądź odstępiania od zasady prawnej (art. 22 ustawy o SN).

Zredukowany, **jednoosobowy** skład Sądu Najwyższego ma miejsce w przypadku pozostawienia bez rozpoznania kasacji nie odpowiadającej wymogom formalnym, bądź w kwestiach nie wymagających wydania wyroku (art. 534 § 1 kpk).

7. Wyłączenie sędziego

A. Uwagi wstępne

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje dwa rodzaje wyłączeń sędziego, obejmujące zarówno *iudex inhabilis* (sędziego niezdolnego na mocy ustawy do orzekania w danej sprawie), jak i *iudex suspectus* (sędziego, wobec którego istnieją wątpliwości co do jego bezstronności).

Jak wspomniano wcześniej, instytucja wyłączenia sędziego stanowi nie tylko gwarancję niezawisłości i obiektywizmu sędziów, ale także, chociażby pośrednio, gwarancję zasady prawdy materialnej.

Wyłączenie może nastąpić z mocy prawa (bez wniosku sędziego lub stron procesowych), na żądanie sędziego lub stron.

W przypadku wyłączenia na mocy ustawy, ani strona procesowa ani sam sędzia nie są upoważnieni do badania wpływu określonych przez ustawę okoliczności na możliwość bezstronnego rozpatrzenia przez niego określonej sprawy karnej. Dlatego też katalog ustawowo określonych przyczyn ma charakter enumeratywny i zamknięty.

B. *Iudex inhabilis* to sędzia z mocy prawa wyłączony od orzekania w danej sprawie, jeśli (art. 40 kpk):

1) sprawa dotyczy sędziego bezpośrednio. Jest to rozwiązanie oczywiste w myśl rzymskiej reguły *nemo iudex proper in sua causa*;

2) jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu (konkubinat) z jedną z tych osób;

3) jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w punkcie 2 albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki i kurateli;

4) był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy (świadek faktyczny) albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka (świadek w znaczeniu prawnym) lub występował jako biegły. Ta

regulacja ma na celu zapewnienie dystansu do toczącego się postępowania, co mogłoby być utrudnione w przypadku, gdy sędzia osobiście zetknął się ze zdarzeniem będącym przedmiotem postępowania, bądź pełnił w nim jedną z określonych wyżej ról procesowych;

5) brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze. W tym przypadku zagrożenia dla bezstronności sędziego mogłoby powodować pełnienie przez niego funkcji organu procesowego lub reprezentowanie określonej strony procesowej. W takim przypadku mogłoby dojść do sytuacji, gdy np. sędzia oceniałby wyniki własnej pracy jako organu prowadzącego bądź nadzorującego postępowanie przygotowawcze, a także nie mógłby być bezstronny, będąc związany stosunkiem obrony bądź pełnomocnictwa z jedną z stron procesowych;

6) brał udział w niższej instancji w wydaniu zaskarżonego orzeczenia lub wydał zaskarżone zarządzenie. Taka regulacja, dotycząca sądów odwoławczych, wynika chociażby z powszechnie znanego zjawiska, iż nikt nie lubi przyznawać się do popełnionych błędów;

7) brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone lub stwierdzono jego nieważność;

8) brał udział w wydaniu postanowienia o warunkowym umorzeniu postępowania. Chodzi tu więc o sytuację, kiedy orzeczenie o warunkowym umorzeniu postępowania nie uprawomocniło się, bądź też zostało podważone nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia: kasacją bądź wskutek wniosku o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym;

9) brał udział w wydaniu orzeczenia, co do którego wniesiono sprzeciw. Wniesienie sprzeciwu przez stronę jest możliwe w przypadku wydania wyroku zaocznego (art. 482 § 1 kpk) oraz wydania nakazu karnego w postępowaniu nakazowym (art. 506 kpk).

Ponadto sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego wnioskiem o wznowienie lub zaskarżonego w trybie kasacji, nie może orzekać co do tego wniosku lub kasacji (art. 40 § 3 kpk).

Powyższe wyliczenie jest wyczerpujące i nie dopuszcza analogii, ani innego rodzaju wykładni rozszerzającej. Ustawa rozszerza jedynie podmiotowy i temporalny zakres instytucji wyłączenia sędziego *ex lege* przez określenie, iż powody wyłączenia trwają mimo ustania uza-

sadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 40 § 2 kpk).

C. *Iudex suspectus* sprowadza się do ustawowego nakazu wyłączenia się sędziego z orzekania w konkretnej sprawie z przyczyn innych niż określone powyżej, jeśli zachodzą okoliczności sprawy wskazujące na brak bezstronności tego sędziego (art. 41 § 1 kpk).

Możliwość złożenia wniosku o wyłączenie sędziego podejrzanego o stronniczość występuje jedynie do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, chyba że przyczyna wyłączenia powstała lub stała się wiadoma stronie dopiero po rozpoczęciu przewodu (np. jednostronne, oskarżycielskie nastawienie sądu do oskarżonego) - art. 41 § 2 kpk.

D. Tryb wyłączenia sędziego

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje trzy tryby wyłączenia sędziego:

- na żądanie sędziego. Jeśli sędzia uznaje, iż podlega wyłączeniu z mocy ustawy (*iudex inhabilis*) wyłącza się, składając oświadczenie na piśmie do akt, a na jego miejsce wstępuje inny sędzia (art. 42 § 2 kpk). W tym przypadku nie jest konieczna decyzja sądu orzekającego;
- na wniosek strony. W przypadku zgłoszenia w terminie wniosku o wyłączenie sędziego na podstawie art. 41 kpk, sędzia taki może złożyć do akt stosowne oświadczenie na piśmie, w którym ustosunkowuje się do zarzutów podniesionych przez stronę i powstrzymuje się od udziału w sprawie. Jednakże jest zobowiązany do wykonania czynności procesowych nie cierpiących zwłoki (art. 42 § 3 kpk);
- z urzędu.

Poza przypadkiem *iudex inhabilis* o wyłączeniu orzeka sąd, przed którym toczy się postępowanie. W składzie orzekającym w kwestii wyłączenia nie może brać udziału sędzia, którego dotyczy wyłączenie. W razie niemożności utworzenia takiego składu sądu, w kwestii wyłączenia orzeka sąd wyższego rzędu (art. 42 § 4 kpk).

Możliwa jest również sytuacja, kiedy skutek wyłączenia sędziów rozpoznanie sprawy w danym sądzie jest niemożliwe (np. w

małych sądach rejonowych). W takim przypadku sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym przekazuje sprawę innemu sądowi równorzędnemu (art. 43 kpk).

Przepisy o wyłączeniu sędziów stosuje się odpowiednio do ławników (art. 44 kpk), protokolantów i stenografów (art. 146 § 1 kpk).

STRONY PROCESOWE

Przyjmując jako element definicji procesu karnego stosunki procesowe zawiązujące się między jego uczestnikami należy podkreślić, iż stosunki takie jako forma stosunku prawnego nakładają na jego podmioty określone prawa i obowiązki. Źródłem praw i obowiązków jest z jednej strony prawo karne materialne, zaś w przypadku orzekania o restytucji szkody wyrządzonej przestępstwem także prawo cywilne. Prawa te są przejawem uznania przez ustawodawcę interesów realizowanych przez określone podmioty procesu za interesy podlegające ochronie państwa - interesy prawne. W sferze procesu karnego gwarancją realizacji tych interesów prawnych jest przyznanie niektórym uczestnikom procesu karnego pewnych praw procesowych o charakterze podmiotowym - praw strony procesowej.

Kodeks postępowania karnego nie definiuje pojęcia strona procesowa, aczkolwiek wielokrotnie używa tego określenia. Definicję tę można wyprowadzić z istoty kontradiktoryjności procesu karnego, jako sporu uczestników tego procesu przed odpowiednim organem państwa.

Stroną procesową nazywamy uczestnika procesu posiadającego interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu i wyposażonego w prawa procesowe służące ich realizacji.

Należy dodać, iż o ile interes prawny ma charakter interesu własnego podmiotu, to strona może go reprezentować w procesie karnym nie tylko osobiście, lecz także przez reprezentanta procesowego.

Koniecznym wydaje się łączenie w definicji strony procesowej interesu prawnego z prawami procesowymi służącymi jego realizacji. Przykładowo, w procesie angielskim pokrzywdzony zasadniczo pełni na rozprawie rolę świadka a nie strony procesowej, gdyż mimo zain-

interesowania w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciem o odpowiedzialności oskarżonego - pozbawiony jest uprawnień procesowych służących osiągnięciu tego celu. Zaspokojeniu jego interesu prawnego, np. w dziedzinie naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem służą tzw. nakazy restytucji orzekane z urzędu przez sądy. Jak się podkreśla w doktrynie amerykańskiej, pokrzywdzony nie ma zasadniczo wpływu na wysokość restytucji, która jest traktowana jako środek karny służący raczej rehabilitacji oskarżonego niż zadośćuczynieniu ofierze przestępstwa.

Podobnie w procesie polskim pokrzywdzony może być zainteresowany skazaniem oskarżonego bądź otrzymaniem odszkodowania za szkody wyrządzone przestępstwem, lecz jeśli nie przystąpi do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub powoda cywilnego, nie uzyskuje uprawnień strony procesowej na rozprawie głównej.

W powyższym kontekście należy zastanowić się nad dwoma problemami. Po pierwsze, czy strona procesowa może realizować swoje prawa wbrew woli, bądź braku współpracy organów państwa.

Po drugie, czy stronę procesową w procesie karnym konstytuuje posiadanie odpowiednich praw procesowych, czy też fakt ich wykorzystywania.

Wypada więc wspomnieć, iż w dziedzinie prawoznawstwa doniosłość teoretyczną posiada ogólny problem, czy stosunek prawny stanowi jedynie wyraz woli państwa, czy też mamy tu do czynienia z kumulacją woli państwa z wolą uczestników stosunku prawnego. Problem wzajemnej relacji woli ogólnej i woli indywidualnej powstaje dwukrotnie: po pierwsze - przy powstaniu stosunku prawnego (w tym przypadku procesowego) i ustaleniu praw oraz obowiązków, zaś po drugie - przy konfrontacji realnego zachowania z prawami i obowiązkami, co w znacznej mierze można sprowadzić do realizacji praw i spełniania obowiązków. W tym kontekście prawo podmiotowe jest tym prawem, które stanowi strukturalny element istniejącego stosunku prawnego, jego realizację zaś zabezpiecza działanie mechanizmu prawnego. Istotą tego prawa stanowi fakt, że uprawniony, czyli strona procesowa, może domagać się określonych działań bądź powstrzymywania się od tych działań także od organów procesowych. Stanowi ona zabezpieczony przez ustawę sposób możliwego zachowania się

osoby uprawnionej. Dlatego też nie faktyczne wykorzystywanie uprawnień procesowych statuuje stronę procesu, lecz fakt ich posiadania.

Klasycznym podziałem stron procesowych jest wyróżnianie **strony czynnej i strony biernej**.

Strona czynna to taka, która w ramach swoich uprawnień podejmuje, bądź jest uprawniona do podjęcia w procesie karnym działań mających na celu przesądzenie o odpowiedzialności oskarżonego (karnej bądź cywilnej) zgodnie ze swoim interesem prawnym.

Strona bierna to taka, przeciwko której kierowane są te działania, przeciwko komu toczy się proces.

Do stron czynnych zaliczamy:

- oskarżycieli: publicznego, posiłkowego i prywatnego;
- powoda cywilnego;
- pokrzywdzonego.

Stroną bierną w procesie karnym jest oskarżony, który może bronić się w tym charakterze przed odpowiedzialnością karną, bądź cywilną.

Na gruncie obecnego kodeksu postępowania karnego możliwe wydaje się postawienie dość kontrowersyjnej tezy, iż obie te strony nie muszą być stronami przeciwstawnymi. Przykładowo - pokrzywdzony może w postępowaniu przygotowawczym podejmować działania na korzyść oskarżonego, (który wówczas posiada status podejrzanego) np. wycofując wniosek o ściganie bądź wyrażając zgodę na warunkowe umorzenie postępowania karnego wobec oskarżonego, czy też skazanie go bez rozprawy. Podobną uwagę można odnieść do oskarżyciela posiłkowego, bądź prywatnego, bądź powoda cywilnego np. w sytuacji gdy realizacja prawnokarnej odpowiedzialności oskarżonego mogłaby zagrozić ich interesom prawnym w zakresie restytucji szkód wyrządzonych przestępstwem. W takich przypadkach mogłaby zaistnieć zbieżność interesów prawnych czynnej i biernej strony procesowej.

Pewnego wyjaśnienia wymaga także objęcie definicją czynnej strony procesowej nie tylko podmiotów „działających”, lecz także uprawnionych do podejmowania działań mających na celu przesądze-

nie o odpowiedzialności karnej bądź cywilnej oskarżonego. W ten sposób zakresem tej definicji obejmuje się także pokrzywdzonego, który nie wykonuje przyznanych mu praw aktywnej strony procesowej. Założenie to jest prawidłowe z następujących powodów:

- po pierwsze, pokrzywdzony generalnie nie może być bierną stroną procesową, gdyż proces karny nie może toczyć się przeciwko niemu. Wyjątkiem jest tu instytucja tzw. oskarżeń wzajemnych w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 497 kpk);
- po drugie, założenie takie koresponduje z określoną powyżej ogólną definicją strony procesowej, z której wynika, iż samo przyznanie określonych praw procesowych czyni z określonego podmiotu stronę procesową, a nie fakt ich wykorzystywania;
- po trzecie w postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony staje się stroną procesową na mocy ustawy (art. 299 § 1 kpk), a nie, jak w przypadku postępowania sądowego - wskutek oświadczenia złożonego przez osobę uprawnioną przed sądem orzekającym w danej sprawie.

W literaturze przedmiotu spotyka się także podział na **strony zastępcze i strony nowe**. Oba określenia dotyczą podmiotów, które na mocy ustawy mogą przejąć uprawnienia pokrzywdzonego w razie jego śmierci, zaś kryterium ich rozróżnienia jest moment tej śmierci.

Z **zastępczą stroną procesową** mamy do czynienia, jeśli pokrzywdzony umiera przed wszczęciem procesu karnego i wówczas jego prawa mogą wykonywać osoby najbliższe określone w art. 52 kpk: współmałżonek, krewni w linii prostej, rodzeństwo oraz osoba przysposabiająca i przysposobiona, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia, prokurator.

Niekiedy uważa się także za zastępczą stronę procesową organ inspekcji i kontroli państwowej, jeżeli w zakresie swojego działania wystąpił o wszczęcie postępowania lub wykrył przestępstwo, które wyrządziło szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, gdy nie działa organ pokrzywdzonej instytucji (art. 49 § 4 kpk). Taki pogląd wydaje się jednak kontrowersyjny chociażby ze względu na tradycyjne wiązanie terminu - zastępcza strona procesowa ze śmiercią pokrzywdzonego jako osoby fizycznej. Objęcie zakresem tego pojęcia wymienionych instytucji wydaje się zbyt daleko idącą

analogią. W ten sposób zatracą się czystość i jasność terminologiczną strony procesowej jako podmiotu procesu. Poza tym taka quasi-zastępcza strona procesowa nie miałaby swojego odpowiednika w postaci nowej strony procesowej.

Z **nową stroną procesową** mamy do czynienia, jeśli w miejsce zmarłego pokrzywdzonego, który uzyskał status strony w postępowaniu sądowym (jako oskarżyciel posiłkowy, prywatny bądź powód cywilny) wstępują osoby wymienione w art. 52 kpk. Każda z nich staje się nową, pełnoprawną stroną procesową realizującą w procesie karnym swoje własne interesy prawne.

Wyróżnić można także szczególne strony procesowe, przewidziane nie w kodeksie postępowania karnego, lecz w ustawach szczególnych, takich jak ustawa karna skarbową z 26 X 1971 r. (Dz.U. z 1984 r. Nr 22, poz. 103 z późn. zmianami), dalej powoływana jako uks, kodeksie karnym czy ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 35 z 1982 r. poz. 228 z późn. zmianami).

Należą do nich:

a) **osoba odpowiedzialna posiłkowo**, czyli osoba fizyczna, prawna lub jednostka organizacyjna nie posiadająca osobowości prawnej, która:

- odniosła korzyść majątkową z przestępstwa popełnionego przez sprawcę działającego w jej imieniu lub interesie. W przypadku skazania sprawcy za to przestępstwo, sąd zobowiązuje bezprawnie wzbogacony podmiot do zwrotu korzyści majątkowej w całości na rzecz Skarbu Państwa, chyba że korzyść ta podlega zwrotowi innemu podmiotowi (art. 52 kk). Orzeczenie o zwrocie korzyści następuje na wniosek prokuratora (art. 416 kpk);
- odniosła, bądź mogła odnieść, jakąkolwiek korzyść majątkową z przestępstwa skarbowego, jeśli skazany za nie sprawca załatwiał jej sprawy jako pełnomocnik, zarządca, pracownik lub w jakimkolwiek innym charakterze. Podmiot taki może być tu posiłkowo odpowiedzialny za uiszczenie w całości lub części grzywny wymierzonej sprawcy i kosztów postępowania (art. 32 uks), pod warunkiem wezwania go przez organ prowadzący postępowanie przygotowawcze, bądź orzekający do udziału w sprawie w tym właśnie charakterze (art. 139 uks);

b) **interwenient**, czyli osoba trzecia zgłaszająca roszczenia do przedmiotów przestępstwa skarbowego podlegających przepadkowi (art. 19 § 1 i 140 § 1 uks). Uprawnienie takie przysługuje także osobie odpowiedzialnej posiłkowo.

Jak wynika z powyższych uwag, osoba odpowiedzialna posiłkowo stanowi bierną stronę procesową inną niż oskarżony (obwiniiony). Jej prawa są szersze w postępowaniu karno-skarbowym, gdyż tu posiada status strony, o ile zgłosiła swoje roszczenie do przedmiotów przestępstwa w trakcie postępowania (art. 140 uks). Natomiast w postępowaniu karnym, toczącym się według kpk, interwencja taka nie jest dopuszczalna. Osoba ta jest przesłuchiwana w charakterze świadka, który może jednak korzystać z niektórych praw strony, np. (art. 416 § 2-4 kpk).

c) **rodzice lub opiekun nieletniego** (art. 30 § 1 ust. 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich), których wstąpienie do postępowania nie zależy od decyzji sądu rodzinnego. Przysługują im w tym postępowaniu niektóre prawa strony jak przeglądanie akt i sporządzanie odpisów (w postępowaniu wyjaśniającym jedynie za zgodą sędziego), prawo do informacji o wszczęciu lub zakończeniu postępowania oraz prawo składania środków odwoławczych. Rodzice i opiekunowie jako strony w procesie działają w swoim własnym imieniu, nie muszą działać na rzecz nieletniego i skutki ich działań mogą nie dotyczyć. Ich uprawnienia i obowiązki procesowe mają charakter samoistny, gdyż wynikają z samego faktu pokrewieństwa lub opieki.

Nie jest wprawdzie stroną procesową **przedstawiciel społeczny**, gdyż w tytule Działu III kpk wymieniony jest on wyraźnie **obok** stron, obrońców i pełnomocników, jednakże nazwać go można, w pewnym uproszczeniu, quasi-stroną.

Przedstawiciel organizacji społecznej może zgłosić swój udział w postępowaniu do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego, jeżeli zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub ważnego interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, a zwłaszcza ochrony wolności i praw człowieka (art. 90 § 1 kpk).

Instytucja przedstawiciela społecznego istniała też pod rządami kpk z 1969 r., obecnie jednak została ona „odideologizowana”. Sąd może dopuścić przedstawiciela społecznego, jeżeli jego udział leży w interesie wymiaru sprawiedliwości (art. 90 § 3 kpk).

Dopuszczony przedstawiciel społeczny może uczestniczyć w rozprawie, wypowiadać się i składać oświadczenia na piśmie (art. 91 kpk).

Przy analizowaniu problematyki stron procesowych istotne jest rozróżnienie pomiędzy **zdolnością procesową a legitymacją procesową**.

Strona procesowa musi mieć **zdolność procesową**, tj. zagwarantowaną prawem możliwość stania się podmiotem stosunku procesowego. Zdolność taka ma charakter ogólny, abstrakcyjny, gdyż nie dotyczy konkretnego postępowania karnego. Nie jest ona tożsama z możliwością osobistego działania w procesie, czyli **zdolnością do działań procesowych**, gdyż stanowi pojęcie szersze. Przykładowo-osoba prawna posiada zdolność procesową do bycia pokrzywdzonym w procesie, jednakże czynności procesowe dokonuje organ uprawniony do działania w jej imieniu (art. 51 § 1 kpk).

Zdolność procesowa może być **czynna** lub **bierna**, co należy wiązać z opisanym wcześniej podziałem stron procesowych.

Czynną zdolność procesową posiadają wszystkie osoby fizyczne (bez względu na wiek), a także osoby prawne, instytucje państwowe i społeczne, choćby nie miały osobowości prawnej. Jednakże prawa osób innych niż osoby fizyczne wykonują organy uprawnione do działań w ich imieniu (zdolność do czynności procesowych), a w przypadku osób małoletnich bądź ubezwłasnowolnionych przedstawiciel ustawowy lub opiekun faktyczny.

Zdolność procesową bierną, czyli możliwość bycia oskarżonym w procesie, posiadają tylko osoby fizyczne, które ukończyły 13 lat. W przypadku, gdy osoby wiek taki osiągnęły, a nie ukończyły 17 lat, postępowanie wobec nich o czyny karalne toczy się zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 1 § 1 ustawy).

Legitymacją do procesu nazywamy natomiast uprawnienie do występowania w konkretnym procesie w konkretnej roli. Np. pokrzywdzony w sprawie o kradzież nie może być oskarżycielem prywatnym, choćby miał zdolność procesową, ponieważ kradzież ścigana jest w trybie publicznoskargowym.

OSKARŻYCIEL PUBLICZNY

1. Stanowisko prawne oskarżyciela publicznego

Oskarżyciel publiczny jest organem państwa powołanym do wnoszenia i popierania oskarżenia w sprawach o przestępstwa ścigane skargą publiczną oraz te przestępstwa prywatnoscargowe, gdzie interes społeczny wymaga objęcia oskarżenia.

W literaturze przedmiotu prezentowane były różne poglądy na temat stanowiska prawnego oskarżyciela publicznego w procesie karnym. Zasadniczy spór sprowadzał się do rozstrzygnięcia kwestii, czy oskarżyciel publiczny jest w procesie karnym stroną, czy jedynie reprezentuje interesy państwa jako strony procesu. W związku z powyższym należy wyróżnić prezentowane w literaturze przedmiotu trzy podstawowe stanowiska:

- stroną w procesie jest państwo, w którego imieniu wnosi i popiera oskarżenie prokurator lub inny organ oskarżycielski;
- stroną jest sam oskarżyciel publiczny, w którego roli występuje bądź prokurator, bądź inny organ, jako wyraziciel odpowiednich interesów państwa;
- stroną nie jest ani państwo, ani oskarżyciel publiczny, gdyż ten ostatni nie jest „czystą” stroną oskarżenia, ponieważ może zaskarżyć orzeczenie także na korzyść oskarżonego (art. 425 § 4 kpk). Jest on więc specyficzną stroną procesową, gdyż jakom rzecznik praworządności nie może skupić się jedynie na popieraniu oskarżenia, lecz musi także kierować się zasadą obiektywizmu przy ocenie zasadności oskarżania.

Przy ocenie pierwszego poglądu należy wziąć pod uwagę, iż w stadium jurysdykcyjnym procesu karnego biorą udział dwa organy państwa: sąd i oskarżyciel publiczny. Przyjmując założenie, że państwo reprezentowane przez oskarżyciela publicznego jest w procesie stroną,

musi ono występować w dwóch nie dających się pogodzić rolach: strony procesowej i rozstrzygającego spór sądu. Taki pogląd byłby wewnętrznie sprzeczny (*contradictio in adiectum*).

Za stronę procesową nie można również uznać prokuratora ani innych oskarżycieli publicznych, którzy nie reprezentują w procesie własnych interesów, lecz interes państwa. Zmiana osoby oskarżyciela publicznego w toku procesu nie wywołuje żadnych skutków prawnych, szczególnie w przypadku prokuratury działającej w oparciu o zasadę jednolitości i indyferencji. Takie skutki wystąpiłyby na pewno w przypadku zmiany klasycznych stron procesowych, np. wstąpienia do procesu zastępczej bądź nowej strony procesowej. Oskarżyciela publicznego jako nie będącego stroną w sensie materialnym (to znaczy bez posiadania interesu prawnego o charakterze osobistym) można byłoby uznać za stronę w sensie formalnym, co byłoby zgodne z kontradiktoryjną i skargową strukturą procesu karnego. Biorąc jednak pod uwagę jego określoną wcześniej pozycję prokuratora - podstawowego oskarżyciela publicznego - czyli rzecznika praworządności, jaką pełni nie tylko w sferze prawa karnego ale i innych dziedzin prawa, nie sposób zapomnieć o jego uprawnieniach wykraczających poza sferę oskarżania.

Dlatego też najwłaściwszym wydaje się przyjęcie stanowiska wyróżniającego się w traktowaniu oskarżyciela publicznego, a przede wszystkim prokuratora, nie jako strony procesowej w sensie formalnym (procesowym), lecz jako rzecznika interesu publicznego, korzystającego w swych działaniach z praw strony czynnej oskarżenia. Taka pozycja oskarżyciela publicznego znajduje również procesowe uzasadnienie - działając jako strona występuje on zasadniczo jako przeciwnik procesowy oskarżonego, zgodnie z wymogami skargowej i kontradiktoryjnej formy procesu.

2. Organy uprawnione do pełnienia funkcji oskarżyciela publicznego

Zgodnie z art. 45 § 1 kpk zasadniczym organem państwa uprawnionym do sprawowania funkcji oskarżyciela publicznego jest prokurator. Uprawnienia oskarżyciela publicznego przysługują także innym

organom państwa w ramach upoważnienia ustawowego (art. 45 ust. 2 kpk).

Nadrzędność prokuratora jako oskarżyciela publicznego nad innymi organami państwa, mogącymi pełnić tę funkcję, wynika z następujących względów:

- prokurator posiada upoważnienie ustawowe do występowania jako oskarżyciel publiczny we wszystkich sprawach, bez względu na tryb postępowania. Uprawnienia pozostałych oskarżycieli publicznych dotyczą przede wszystkim szczególnych trybów postępowania i wynikają bądź z przepisów kpk, bądź szczególnych ustaw kompetencyjnych (np. ustawa karno-skarbowa);
- występowanie prokuratora w procesie karnym jako oskarżyciela publicznego jest regułą, zaś występowanie innych organów wyjątkiem. Jednakże w przeciwieństwie do znanej prawu cywilnemu zasady *lex specialis derogat legis generalis* wstąpienie prokuratora do procesu wypiera inne organy uprawnione do pełnienia funkcji oskarżyciela publicznego. Sytuacja taka ma miejsce w szczególności w przypadku oskarżycieli publicznych występujących w trybie uproszczonym.

Dlatego też można stwierdzić, iż prokurator jest generalnym i uniwersalnym oskarżycielem publicznym, posiadającym monopol oskarżania, nie doznającym żadnych ograniczeń i obejmującym wszelkie rodzaje sądów. *Expressis verbis* jest on określony w art. 32 ust. 1 ustawy o prokuraturze, który stanowi, iż prokurator wykonuje czynności oskarżyciela publicznego przed wszystkimi sądami.

Uprawnienia prokuratora jako oskarżyciela publicznego nie są ograniczone także przez pokrzywdzonego, występującego w procesie jako oskarżyciel prywatny, bądź oskarżyciel posiłkowy. Ma on bowiem pełne prawo do włączenia się w każdy proces karny, bez względu na to, czy sam wniósł oskarżenie, czy też uczynili to inni oskarżyciele.

Do podstawowych obowiązków prokuratora jako oskarżyciela publicznego należy wnoszenie oskarżenia i popieranie go przed sądem.

O ile wniesienie oskarżenia, bądź przyłączenie się do skargi wniesionej przez innego oskarżyciela (objęcie oskarżenia) są czynnościami jednorazowymi, o tyle popieranie oskarżenia stanowi określoną działalność, obejmującą kompleks czynności zmierzających do osiągnięcia celu procesu.

Do czynności tych w przypadku postępowania przed sądem I instancji można zaliczyć w szczególności:

- przygotowywanie się do rozprawy głównej, w szczególności przez zaznajamianie się z aktami sprawy. Jest to istotny aspekt pracy prokuratora, biorąc pod uwagę wskazane wcześniej zasady działania prokuratury, z których wynika, iż nie zawsze prokurator prowadzący bądź nadzorujący postępowanie przygotowawcze wnosi oskarżenie do sądu;
- udział w posiedzeniach sądu oraz składanie wniosków w przedmiocie wszelkich kwestii rozstrzyganych przez sąd;
- udział w rozprawie głównej i składanie na niej wszelkich wniosków oraz oświadczeń, w zależności od przebiegu rozprawy;
- wygłaszanie przemówienia końcowego.

Podobne uprawnienia służą także prokuratorowi w postępowaniu odwoławczym, jak i przy rozpatrywaniu przez sąd nadzwyczajnych środków zaskarżenia (np. kasacji przez Sąd Najwyższy). Ma on również pełne prawa strony przy wnoszeniu środków odwoławczych, (apelacji, zażalenia), bądź może uruchamiać nadzwyczajne tryby odwoławcze. Tak więc jego szczególnym uprawnieniem jest możliwość wniesienia kasacji (art. 520 kpk), bądź wniosku o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym (art. 542 § 1 kpk).

W roli oskarżyciela publicznego może wystąpić także asesor pełniący obowiązki prokuratora. Jednakże jego uprawnienia w procesie karnym są ograniczone:

- może występować tylko przed sądem rejonowym;
- nie może dokonywać żadnych czynności w sprawach rozpatrywanych przez Sąd Najwyższy.

W związku z powyższym jedynie na prokuratora, jako głównego oskarżyciela publicznego kpk *expressis verbis* nakłada obowiązek bra-

nia udziału w rozprawach sądowych o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 46 kpk). Wśród wyjątków od tej zasady można wymienić postępowanie uproszczone (art. 477 kpk), bądź w sprawach o wykroczenia przekazane sądowi. Wynika to, przynajmniej pośrednio, z faktu, iż w tych sprawach funkcję oskarżyciela publicznego, zamiast prokuratora, mogą pełnić inne organy.

Przepis art. 90 ustawy o prokuraturze stanowi o „występowaniu” aplikanta przed sądem w charakterze oskarżyciela publicznego. Jednakże określone w tym przepisie uprawnienia aplikanta obejmują jedynie składanie ustnych oświadczeń popierających oskarżenie. Jego wystąpienie przed sądem wymaga upoważnienia przez uprawnionego prokuratora.

Uprawnienia oskarżyciela publicznego przysługują także innym organom w ramach przyznanego im upoważnienia ustawowego (art. 45 § 2 kpk).

Uprawnienia tych organów wynikają z ustaw szczególnych, które określają zakres ich działania. Mogą one występować w procesie **zamiast lub obok prokuratora**. Wynika to z opisanej wcześniej pozycji prokuratora jako głównego oskarżyciela publicznego.

obok lub zamiast prokuratora mogą działać organy finansowe, które mogą delegować swojego przedstawiciela do wykonywania funkcji oskarżyciela publicznego w sprawach o przestępstwa skarbowe rozpatrywane przez sądy (art. 256 § 1 uks). Organ taki stanowi urząd skarbowy lub urząd celny. W przypadku, gdy prokurator nie wstąpi do procesu są one jedynym, samodzielnym oskarżycielem. Natomiast włączenie się prokuratora do takiego procesu jako głównego oskarżyciela (art. 254 uks w zw. z art. 45 § 1 kpk) nie pozbawia tych organów uprawnień oskarżycielskich;

wyłącznie zamiast prokuratora występować mogą organy występujące w charakterze oskarżyciela posiłkowego w trybie uproszczonym (art. 471 kpk), bądź postępowaniu w sprawach o wykroczenia przekazane sądowi (art. 509 § 3 kpk). W pierwszym przypadku katalog takich organów ma określić rozporządzenie wykonawcze Ministra Sprawiedliwości wydane w oparciu o art. 471 kpk, w drugim zaś upoważnienie takie mają organy mogące brać

udział w charakterze oskarżyciela publicznego przed kolegium, jeżeli złożyły wniosek o ukaranie. Jednakże w obu tych sytuacjach wstąpienie prokuratora do procesu pozbawia te organy uprawnień oskarżyciela publicznego.

Gwarancję bezstronności oskarżyciela publicznego stanowi instytucja jego wyłączenia z procesu, jeśli zajdą przyczyny określone w art. 41 § 1 pkt 1-6 bądź art. 41 kpk. O wyłączeniu oskarżyciela publicznego orzeka prokurator bezpośrednio przełożony (art. 48 § 1 kpk).

ORGANIZACJA I ZASADY DZIAŁANIA PROKURATURY

1. Struktura prokuratury

A. Uwagi wprowadzające

W Polsce zasadnicze przepisy odnoszące się do prokuratury mieszczą się w ustawie z 20 czerwca 1985 r. (tekst. jedn. Dz.U. z 1994 r. Nr 19, poz. 70 z późn. zmianami).

Prokuratura jest instytucją odrębną od sądownictwa. Nazwy poszczególnych urzędów prokuratorskich nie wskazują na zależność od sądów, tak jak to było w okresie międzywojennym, gdy rozróżniano prokuratorów sądów okręgowych, sądów apelacyjnych oraz prokuratorów Sądu Najwyższego. Mimo rozdzielenia pionu sądowego i prokuratorskiego, na najwyższym szczeblu nastąpiło personalne połączenie funkcji zwierzchnika prokuratury z funkcją naczelnego organu administracji sądowej. Minister Sprawiedliwości stał się zarazem Prokuratorem Generalnym.

Prokuraturę stanowią: Prokurator Generalny oraz podlegli mu prokuratorzy powszechnych i wojskowych jednostek organizacyjnych prokuratury. Prokurator Generalny jest naczelnym organem prokuratury. Prokuratorami powszechnych jednostek organizacyjnych są prokuratorzy Prokuratury Krajowej, prokurator apelacyjnych, wojewódzkich i rejonowych. Prokuratorami wojskowych jednostek organizacyjnych prokuratury są prokuratorzy Naczelnej Prokuratury Wojskowej, wojskowych prokuratorów okręgowych i wojskowych prokuratorów garnizonowych (art. 6 ust. 1 i 2 ustawy o Prokuraturze).

Ustawa z dnia 10 maja 1996 r. o zmianie ustaw: o prokuraturze, o Sądzie Najwyższym, o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy - Prawo o adwokaturze wprowadziła istotne zmiany do ustawy z dnia 20

czerwca 1985 r. o Prokuraturze. Zmiany te obejmują rozwiązania ustrojowo organizacyjne, polegające na powołaniu w Ministerstwie Sprawiedliwości, Prokuratury Krajowej. Zmiany dotyczą także poszerzenia niezależności (samodzielności) prokuratorów przy dokonywaniu czynności procesowych. Przywrócono instytucję kolegium w prokuraturze wojewódzkiej.

B. Prokuratura Krajowa

Jest jednostką organizacyjną prokuratury powszechnej najwyższego szczebla - centralnego, wchodzącą w skład Ministerstwa Sprawiedliwości, skupiającą prokuratorów zajmujących najwyższe stanowiska służbowe - prokuratorów Prokuratury Krajowej. Prokuraturą Krajową, w zakresie określonym przez Prokuratora Generalnego, kieruje Prokurator Krajowy (art. 17 ust. 1 ustawy o Prokuraturze).

Prokuratura Krajowa koordynuje nadzór służbowy nad pracą terenowych jednostek prokuratury oraz koordynuje działalność w zakresie ścigania przestępstw prowadzonych przez inne organy państwowe.

Na szczeblu centralnym dokonuje się również interpretacji przepisów w związku z pytaniami formułowanymi przez prokuratorów wojewódzkich i apelacyjnych. Utworzenie Prokuratury Krajowej zwiększa samodzielność jednostki organizacyjnej prokuratury na szczeblu centralnym, wchodzącej w skład Ministerstwa Sprawiedliwości. Poprzez utworzenie Prokuratury Krajowej struktura prokuratury została ukształtowana odpowiednio do struktury sądownictwa. Rozwiązanie to jest istotne dla pozycji i rangi prokuratora, będącego ważnym współczynnikiem wymiaru sprawiedliwości.

Prokuraturą Krajową, w zakresie określonym przez Prokuratora Generalnego, kieruje Prokurator Krajowy. Jest on jednym z zastępców Prokuratora Generalnego, powoływanym i odwoływanym przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek Prokuratora Generalnego. Prokurator Krajowy, jak również i inni zastępcy Prokuratora Generalnego, może być powołany tylko spośród prokuratorów Prokuratury Krajowej.

C. Prokuratura Apelacyjna

Na mocy upoważnienia ustawowego, Minister Sprawiedliwości rozporządzeniem z 24 VI 1993 r. utworzył prokuratury apelacyjne.

Terytorialny zakres działania tych prokuratur pokrywa się z obszarami właściwości sądów apelacyjnych tam funkcjonujących.

Prokuraturą apelacyjną kieruje prokurator apelacyjny, który jest przełożonym prokuratorów prokuratury apelacyjnej, prokuratorów prokuratur wojewódzkich oraz prokuratorów prokuratur rejonowych na obszarze działania prokuratury apelacyjnej (art. 17 ust. 1¹ ustawy o Prokuraturze).

Ponadto, z mocy ustawy, prokurator apelacyjny jest przewodniczącym zgromadzenia prokuratorów w prokuraturze apelacyjnej (art. 15 ust. 2 ustawy o Prokuraturze). Pełni funkcję przewodniczącego kolegium prokuratury apelacyjnej (art. 21 ust. 1 ustawy o Prokuraturze), a także jest przełożonym dyscyplinarnym w stosunku do prokuratorów prokuratury apelacyjnej, prokuratorów prokuratur wojewódzkich i prokuratur rejonowych na obszarze działania prokuratury apelacyjnej (art. 69 ustawy o Prokuraturze)

D. Prokuratura Wojewódzka

Ustawa z dnia 10 maja 1996 r. przywróciła instytucję kolegium prokuratury wojewódzkiej. Kolegium to składa się z czterech do dziesięciu członków wybieranych w dwóch trzecich przez zebranie prokuratorów prokuratury wojewódzkiej oraz delegatów prokuratorów prokuratur rejonowych, a w jednej trzeciej powołanych przez prokuratora wojewódzkiego spośród podległych mu prokuratorów. Przewodniczącym kolegium prokuratury wojewódzkiej jest prokurator wojewódzki. Kadencja kolegium trwa dwa lata (art. 22 a ustawy o Prokuraturze).

2. Zasady, na jakich zbudowana jest prokuratura

Prokuratura zbudowana jest na pewnych zasadach takich, jak:

- zasada niezależności prokuratorów;
- hierarchicznego podporządkowania;
- jednolitości i niepodzielności prokuratury.

A. Zasada niezależności prokuratorów jest to zasada ustrojowa prokuratury obowiązująca od 1990 r. W myśl tej dyrektywy, prokurator przy wykonywaniu czynności określonych w ustawach jest nieza-

leżny, z zastrzeżeniem przepisów ust. 2-5 art. 8 ustawy o Prokuraturze. Chodzi tu o niezależność zewnętrzną, bowiem w zakresie niezależności wewnętrznej istnieją poważne ograniczenia. Jest on niezależny od innych organów państwowych i wykonuje tylko polecenia przełożonych. W tym sensie niezależność oznacza brak podporządkowania na zewnątrz.

Gwarancjami niezależności są:

- a) nieusuwalność ze stanowiska,
- b) immunitety prokuratorskie - formalny i materialny,
- c) ustawowe prawo do własnego zdania.

Ad a). Ustawa o Prokuraturze przewiduje odwołanie (fakultatywne lub obligatoryjne) prokuratora oraz utratę stanowiska. W przeciwieństwie do bardzo silnych gwarancji nieusuwalności sędziego, prokurator może być m.in. odwołany przez Prokuratora Generalnego, jeśli pomimo dwukrotnego ukarania przez komisję dyscyplinarną karą inną niż upomnienie lub wydalenie ze służby prokuratorskiej, popełnił przewinienie służbowe, a w tym dopuścił się oczywistej obrazy przepisów prawa lub uchybił godności urzędu prokuratorskiego.

Prokurator samodzielnie podejmuje czynności określone w ustawie. Jest obowiązany do podejmowania działań określonych w ustawach, kierując się zasadą bezstronności i równego traktowania obywateli (art. 7 ustawy o Prokuraturze).

Ad b). **Immunitet prokuratorski** jest kolejną gwarancją niezależności prokuratora.

Ad c). **Ustawowe prawo do własnego zdania** - jest kolejną gwarancją niezależności prokuratorów. Polecenie dotyczące treści czynności procesowej prokurator przełożony wydaje na piśmie, a na żądanie prokuratora - wraz z uzasadnieniem. Jeśli prokurator nie zgadza się z poleceniem, może żądać zmiany polecenia lub wyłączenia go od wykonania czynności, albo od udziału w sprawie. O wyłączeniu rozstrzyga ostatecznie prokurator bezpośredni przełożony nad prokuratorem, który wydał polecenie, chyba że wydał je Prokurator Generalny (art. 8 ust. 3 ustawy o Prokuraturze).

Polecenie dotyczące treści czynności procesowej, wydane przez innego przełożonego niż bezpośrednio przełożony, nie może obejmować sposobu zakończenia postępowania przygotowawczego i postępowania przed sądem.

W przypadku, gdy w postępowaniu sądowym ujawnią się nowe okoliczności, prokurator samodzielnie podejmuje decyzje związane z dalszym tokiem tego postępowania.

B. W stosunkach wewnętrznych w prokuraturze funkcjonuje **zasada hierarchicznego podporządkowania**, z której wynika obowiązek wykonywania zarządzeń, wytycznych i poleceń przełożonego prokuratora. Prokuratorzy niższego rzędu są podporządkowani prokuratorowi wyższego rzędu, a wewnątrz poszczególnych jednostek organizacyjnych prokuratury - prokuratorzy podwładni, prokuratorom przełożonym.

Obie zasady: niezależności i hierarchicznego podporządkowania przeplatają się nawzajem. Ustawową zasadę samodzielności prokuratora przy wykonywaniu czynności procesowych wzmacniają przepisy Regulaminu Wewnętrznego Urzędowania Powszechnych Jednostek Organizacyjnych Prokuratury, które stanowią, że prokurator samodzielnie wykonuje czynności określone w ustawach i jest odpowiedzialny za ich prawidłowość i terminowość, a zwłaszcza za treść i formę postanowień, zarządzeń i innych pism procesowych oraz rzetelność ustnych sprawozdań i ścisłość informacji. Prokurator podpisuje sporządzone przez siebie pisma z zakresu zleconych mu czynności, jeśli przepisy regulaminu lub wewnętrznego podziału czynności nie stanowią inaczej (§ 13 ust. 1 i 2 ustawy o Prokuraturze).

3. Zasady działania prokuratury

Hierarchiczne podporządkowanie wyraża się w dwóch szczególnych zasadach: substytucji i dewolucji.

A. Zasada substytucji jest to dyrektywa, w myśl której prokurator przełożony ma prawo zlecić czynności prokuratorowi podwładnemu. W tym przypadku podwładny organ wstępuje w prawa i obowiązki przełożonego.

Istnieją wyjątki od tej zasady. Ustawa niekiedy wymaga, aby niektóre czynności zostały wykonane przez Prokuratora Generalnego.

Niektóre czynności są zastrzeżone dla prokuratorów określonego rzędu, np. dla prokuratorów wojewódzkich. Takie czynności nie mogą być zlecone prokuratorowi niższego rzędu, mogą być wykonywane tylko przez prokuratorów nadrzędnych. Nie wolno przekazać prokuratorowi podwładnemu kontroli prokuratora przełożonego ani nadrzędnego, np. nie wolno zlecić prokuratorowi rejonowemu, by rozpoznał zażalenie na czynność prokuratora wojewódzkiego. Taka substytucja byłaby sprzeczna z zasadą hierarchicznego podporządkowania.

B. Zasada dewolucji, będąca odwrotnością zasady substytucji - czyli dyrektywa, w myśl której prokurator przełożony może przejąć do wykonania czynność prokuratora podwładnego. Jest to reguła, w myśl której każdy nadrzędny organ prokuratury może wykonać czynność należącą do zakresu działania organu podrzędnego z takim skutkiem, z jakim wykonałby tę czynność organ podrzędny oraz ma prawo uchylić decyzję wydaną przez ten organ, chyba że ze względów prawnych uchylenie tej decyzji jest niedopuszczalne.

Substytucja i dewolucja umożliwiają przeniesienie czynności prokuratorskiej w dół i w górę drabiny hierarchicznej, stanowią jedną z najskuteczniejszych gwarancji oporu przed niepożądanymi wpływami czynników lokalnych. Prawidłowa organizacja i racjonalny podział pracy z powodzeniem mogą być przeprowadzone za pomocą norm niższego rzędu niż normy ustawowe. Podział pracy jest sprawą głównie wewnętrzną prokuratury - w takim stopniu, w jakim pozostaje korzystanie z prawa substytucji albo dewolucji.

Dewolucję należy stosować w celu sprawowania skutecznej kontroli nad podległymi organami. Postulat należytego sprawowania kontroli przez organ przełożony pociąga za sobą konieczność wyposażenia go w prawo dewolucji.

Zasada dewolucji ma też swe granice. Nie powinien prokurator nadrzędny przejmować wydania decyzji, jeśli w ten sposób strona zostałaby pozbawiona należnego jej środka odwoławczego (np. gdyby Prokurator Generalny umorzył śledztwo, nie byłoby organu, do którego pokrzywdzony mógłby złożyć zażalenie na takie postanowienie).

C. Zasada jednolitości i niepodzielności prokuratury polega na tym, że prokuratura stanowi jednolity organ państwa, w związku z

czym czynności poszczególnych prokuratorów uważane są za czynność całej prokuratury.

Podział czynności w prokuraturze jest sprawą wewnętrzną prokuratury, poza wyjątkami przewidzianymi w ustawie. Zmiana prokuratora w toku czynności nie pozbawia jej ważności, nie budzi zastrzeżeń (indyferencja). Ewentualne niezastosowanie się prokuratora do polecenia przełożonego nie pozbawia ważności tej czynności. Gdyby nawet prokurator oświadczył, że czynność prokuratora podwładnego wykonana została niezgodnie z jego wolą, czynność ta nie stanie się przez to wadliwa.

POKRZYWDZONY

Zgodnie z art. 49 § 1 kpk pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. W roli pokrzywdzonego może wystąpić także instytucja państwowa, społeczna lub samorządowa, choćby nie miała osobowości prawnej (art. 49 § 2 kpk).

Należy dodać, że instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej nie będącej pokrzywdzonym, ale składającym zawiadomienie o przestępstwie przyznano również prawo do wniesienia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego (art. 306 § 1 kpk).

Pozostałe zmiany w definicji pokrzywdzonego mają raczej charakter kosmetyczny, gdyż zastąpiono „szkodę w mieniu społecznym” szkodą „w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej”, zaś za pokrzywdzonego uważa się już nie tylko zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim jest zobowiązany do pokrycia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu (jak to było w d. kpk po zmianach z 1995 r.), lecz także w zakresie, w jakim pokrył tę szkodę. Wydaje się, że ta ostatnia zmiana usunęła wątpliwości interpretacyjne dotyczące kwestii, czy instytucje ubezpieczeniowe posiadały status pokrzywdzonego jedynie do momentu pokrycia szkody, czy także po wykonaniu zobowiązania ubezpieczeniowego.

W związku z powyższym, na tle nowej definicji pokrzywdzonego można przyjąć, iż zasadniczą aktualność zachowuje dorobek doktryny i orzecznictwa wypracowany w czasie obowiązywania kpk z 1969 r.

W definicji przyjętej w art. 49 § 1 kpk z 1997 r. można wyróżnić trzy zasadnicze elementy:

a) zakres podmiotowy (osoba fizyczna, osoba prawna, instytucja samorządowa bądź społeczna nie posiadająca osobowości prawnej);

b) dobro prawne;

c) bezpośredniość naruszenia bądź zagrożenia tego dobra prawnego.

Ad b). W polskiej literaturze karnoprocesowej podkreśla się, że pojęcie „dobro prawne”, o którym mowa w definicji pokrzywdzonego, należy do dziedziny prawa karnego materialnego, gdyż pokrywanie się zakresu tego pojęcia z przedmiotem ochrony prawnokarnej wynika z funkcji procesu karnego, jako formy realizacji prawa karnego materialnego.

Ad c). „Bezpośredniość” należy rozumieć w ten sposób, że owo zagrożenie bądź naruszenie wynika wprost z działania lub zaniechania przestępnego (a także z przestępstwa usiłowanego bądź przygotowywanego, jeśli ustawa przewiduje karalność tej formy). Podejście takie ogranicza więc zakres pojęcia pokrzywdzonego, eliminując z kręgu pokrzywdzonych przestępstwem te wszystkie podmioty, które wprawdzie zostały dotknięte przestępstwem, lecz tylko w sposób pośredni. Koniunkcja kryterium „dobra prawnego” i „bezpośredniości naruszenia bądź zagrożenia” powoduje, że jeżeli bezpośrednim przedmiotem ochrony danego przepisu jest dobro prawne osoby fizycznej, to wówczas w wypadku bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia tego dobra pokrzywdzonym jest osoba fizyczna, zaś jeśli naruszeniu lub zagrożeniu ulega dobro prawne osoby prawnej, instytucji społecznej nie posiadającej osobowości prawnej - wówczas pokrzywdzonymi będą te podmioty. Jednakże należy także wziąć pod uwagę pogląd M. Cieślaka, że z faktu iż „... przestępstwo jest czynem społecznie niebezpiecznym, a więc czynem, który narusza lub naraża na niebezpieczeństwo jakieś społeczne dobra wynika, że podmiotem naruszonych lub zagrożonych przez przestępstwo dóbr lub interesów społecznych (a więc pokrzywdzonym *sensu largo*) jest w każdym przypadku państwo jako, wyraziciel tych społecznych interesów”.¹

Należałoby dokonać także choćby skrótowej analizy stosunku karnoprocesowej definicji „pokrzywdzonego” do wiktymologicznego

¹ M. Cieślak: Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne (III wyd.), Warszawa 1984, s. 467.

pojęcia „ofiary przestępstwa”. Jak podkreśla się w polskiej literaturze przedmiotu, wiktymologia interesuje się „pokrzywdzeniem” w znacznie szerszym ujęciu niż prawo, zarówno karne, jak i cywilne, i w tym sensie wiktymologiczne pojęcie ofiary ma szerszy zakres od prawnego pojęcia „pokrzywdzonego”, gdyż wiktymizacji nie ogranicza jedynie do pokrzywdzenia przez przestępstwo². Na tle definicji pokrzywdzonego zawartej w polskim kpk z 1969 r. R. Kmiecik zauważa, że w wielu wypadkach pokrzywdzone osoby fizyczne - ofiary przestępstw ściganych z urzędu - nie uczestniczą w procesie karnym i nie korzystają z ochrony karnoprosesowej tylko dlatego, że nie są „pokrzywdzonymi” w rozumieniu obowiązującego prawa.

Tytułem przykładu można podać, że zdaniem G.F. Kirchhoffa „ofiara jest każda jednostka, grupa lub instytucja pokrzywdzona przez działanie innego człowieka, które oznacza potencjalne osłabienie możliwości życiowych”³, zaś H.J. Schneider określa ofiary jako „osoby dotknięte dewiacją społeczną lub czynem kryminalnym”⁴. Jak widać, definicje te wykraczają poza definicję pokrzywdzonego przestępstwem przyjętą w polskim procesie karnym. Mimo przedstawionych wcześniej słabości i wad definicji prawnej pokrzywdzonego w polskim procesie karnym, nie sposób nie docenić jej charakteru gwarancyjnego i jej wpływu na możliwości ochrony jego praw w procesie karnym.

Można bowiem zauważyć, że operowanie pojęciem „ofiary przestępstwa” niejako przesądza fakt popełnienia przestępstwa na jej szkodę przed prawomocnym rozstrzygnięciem sądu o odpowiedzialności karnej oskarżonego. Mimo operowania w literaturze wiktymologicz-

-
- 2 R. Kmiecik: Ofiara przestępstwa jako źródło dowodu i strona w publicznoskargowym postępowaniu karnym, w: „Przegląd Policyjny”, nr 1 (25), 1992, s. 53.
 - 3 G.F. Kirchhoff: Wiktymologia. Historia i koncepcje. Wprowadzenie, w: Wiktymologia w Europie. Materiały I Międzynarodowej konferencji na temat wiktymologii w Europie Wschodniej i Zachodniej (Konstancin k. Warszawy, 17-22 III 1991), Warszawa 1993 s. 53.
 - 4 H.J. Schneider: Wiktymologia: Podstawowe koncepcje teoretyczne i implikacje praktyczne, w: Wiktymologia w Europie. Materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat wiktymologii w Europie Wschodniej i Zachodniej (Konstancin k. Warszawy, 17-22 III 1991), Warszawa 1993, s. 11.

nej pojęciem „hipotetycznej ofiary”⁵, wydaje się, że dla potrzeb procesu karnego większy stopień zgodności z zasadą domniemania niewinności oskarżonego reprezentuje pojęcie pokrzywdzonego przyjęte w polskim procesie karnym. Jak wynika bowiem z wytycznych Sądu Najwyższego z 1976 r. w sprawie wzmożenia ochrony interesów pokrzywdzonego w postępowaniu karnym sądowym⁶ uznanie statusu pokrzywdzonego danego podmiotu nie oznacza automatycznego przesądzenia faktu popełnienia przestępstwa i wyrządzenia tym przestępstwem szkody. Do czasu bowiem udowodnienia oskarżonemu popełnienia zarzucanego mu czynu fakt „pokrzywdzenia” pozostaje określoną hipotezą dowodową, podlegającą weryfikacji organu procesowego, podejmującego ostateczną decyzję co do odpowiedzialności karnej oskarżonego. Jednakże fakt „hipotetyczności” pokrzywdzenia nie może stanowić przyczyny ograniczenia jego uprawnień jako strony w procesie karnym⁷. Ponadto, jak wynika z cytowanych wytycznych SN z 1976 r., fakt przyczynienia się osoby pokrzywdzonej przestępstwem do jego zaistnienia nie powinien mieć znaczenia dla zakresu jego uprawnień w procesie karnym. Okoliczność ta może i powinna być uwzględniona tylko w merytorycznym rozstrzygnięciu sądu, natomiast nie powinna decydować o ewentualnym uszczerbku uprawnień pokrzywdzonego w toku postępowania karnego.

Definicja pokrzywdzonego określona w polskim kpk ustanawia określoną wiążącą regułę posługiwania się nią w praktyce procesu karnego, a jednocześnie jest definicją ograniczającą możliwość dopuszczenia do procesu karnego zbyt dużej liczby osób, co mogłoby utrudnić osiągnięcie celów procesu karnego.

Do najważniejszych zmian ustawodawczych odnośnie pozycji pokrzywdzonego w procesie karnym należy niewątpliwie dostosowanie polskiego procesu karnego do treści art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz postulatów doktryny przez przyznanie mu pełnego prawa do sądu.

5 H. Maisch; H. Schueler-Springorum: *Procedural Victimology & Its Contribution to Victimological Knowledge*, w: *Victimology. A New Focus*, vol. 3, Crimes & Justice, Toronto-London 1975, s. 13 i n.

6 OSNKW z. 1-2/1977, pkt 2

7 Wytyczne z 1976 r., teza 2.

Za istotną innowację wprowadzoną przez kodeks postępowania karnego z 1997 r. należy uznać rozwiązanie, iż jeżeli pokrzywdzony jest także oskarżonym (w sprawie z oskarżenia prywatnego), nie może jednocześnie korzystać z uprawnień określonych w art. 53 kpk (tj. być oskarżycielem posiłkowym) lub w art. 62 kpk (tj. korzystać z uprawnień powoda cywilnego), z wyjątkami odnoszącymi się do oskarżeń wzajemnych dopuszczalnych w postępowaniu w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 497 i 498 kpk).

Niewątpliwie to trudne zagadnienie, budzące kontrowersje w doktrynie przedmiotu, będzie wymagało stanowczej wykładni Sądu Najwyższego bazującego na swoich wcześniejszych orzeczeniach (por. przytaczane wcześniej wytyczne z 1976 r.) oraz dorobku wiktymologii w dziedzinie badań nad przyczynieniem się ofiary do powstania przestępstwa.

Uprawnienia pokrzywdzonego, jako strony postępowania przygotowawczego, zostaną szczegółowiej opisane w dalszych częściach opracowania. Jednakże w tym miejscu można zasygnalizować, iż w związku ze wzrostem jego uprawnień na etapie wstępnej sądowej kontroli oskarżenia (np. przy stosowaniu warunkowego umorzenia postępowania bądź rozpatrywaniu wniosku prokuratora o skazanie oskarżonego bez rozprawy) otrzymuje on pewne uprawnienia strony, choć nie występuje jako strona w postępowaniu jurysdykcyjnym.

OSKARŻYCIEL POSIŁKOWY

Zgodnie z treścią art. 53 kpk oskarżycielem posiłkowym jest pokrzywdzony, który występuje w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego jako strona obok oskarżyciela publicznego lub zamiast niego.

Definicja ta zawiera w sobie dwa rodzaje oskarżycieli posiłkowych:

1. **Oskarżyciela posiłkowego „ubocznego”**, który może występować w procesie karnym jedynie obok oskarżyciela publicznego. W tym przypadku uzyskanie przez pokrzywdzonego statusu strony jest uzależnione od uprzedniego wniesienia aktu oskarżenia przez oskarżyciela posiłkowego.

Warunkiem uznania przez sąd pokrzywdzonego za oskarżyciela posiłkowego jest złożenie przez niego stosownego oświadczenia do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 54 § 1 kpk).

Jeśli oskarżyciel publiczny odstępuje od oskarżenia, nie pozbawia to uprawnień oskarżyciela posiłkowego (art. 54 § 2 kpk.).

2. **Oskarżyciela posiłkowego „samoistnego”**, który sam wnosi akt oskarżenia do sądu, w przypadku bierności oskarżyciela publicznego. Warunkiem skorzystania przez pokrzywdzonego z tego uprawnienia jest wyczerpanie przez niego następującej procedury. W przypadku wydania postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego lub jego umorzenia, pokrzywdzony może wnieść zażalenie do prokuratora nadrzędnego. Gdy ten nie przychyli się do treści zażalenia, pokrzywdzony może wnieść zażalenie do sądu - art. 306 § 2 kpk. Uchylając postanowienie prokuratora o umorzeniu postępowania, sąd wskazuje powody uchylecia, a w miarę potrzeby także okoliczności, które należy wyjaśnić bądź przeprowadzić, które to zale-

czenia są dla prokuratora wiążące (art. 330 § 1 kpk). W razie ponownego wydania przez prokuratora negatywnego dla interesów pokrzywdzonego postanowienia i utrzymania go w mocy przez prokuratora nadrzędnego (art. 330 § 2 kpk) pokrzywdzony nabywa prawo do wniesienia własnego aktu oskarżenia, o czym należy go pouczyć.

Instytucja wnoszenia samoistnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego, nazywana niekiedy *skargą subsydiarną*, stanowić ma niewątpliwie gwarancję zasady legalizmu ścigania, zapobiegającą nieuzasadnionym decyzjom prokuratury o zaniechaniu ścigania. Jej alternatywą w procesie niemieckim jest instytucja „wymuszenia skargi” (*Klageerzwingungsverfahren*), która występuje obok skargi posiłkowej.

Zgodnie z niemieckim kpk (StPO), jeśli prokurator decyduje się na umorzenie postępowania, pokrzywdzony może korzystać z alternatywnych sposobów wniesienia sprawy do sądu. Może w terminie 2 tygodni od momentu doręczenia mu postanowienia o umorzeniu zaskarżyć je do prokuratora nadrzędnego (*Generalstaatsanwalt*) (§ 172 I StPO). Jeśli prokurator nadrzędny odmówi uchylenia decyzji o umorzeniu postępowania, pokrzywdzony może zwrócić się o wydanie decyzji w tej sprawie do sądu. W tym przypadku zastępstwo przez adwokata jest obowiązkowe. Jeśli sąd (*Oberlandesgericht*) uwzględni odwołanie pokrzywdzonego, prokurator musi prowadzić postępowanie i wnieść akt oskarżenia do sądu. W tym przypadku pokrzywdzony zyskuje status oskarżyciela posiłkowego. Należy jednak wziąć pod uwagę, że w takim przypadku sąd może żądać od pokrzywdzonego złożenia depozytu na pokrycie przewidywanych kosztów sądowych. Jednakże instytucja „wymuszenia skargi” nie może być stosowana w sprawach z oskarżenia prywatnego i w przypadkach, gdzie ściganie zostało umorzone w oparciu o zasadę oportunistu ścigania (§§ 153, 153a StPO). W przypadku przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego (których katalog pokrywa się z katalogiem przestępstw wnioskowych), jeśli prokurator nadrzędny odmówił uchylenia decyzji o umorzeniu postępowania, jedyną możliwością wniesienia sprawy do sądu jest oskarżenie prywatne popierane przez samego pokrzywdzonego (§ 172 II StPO). Ponadto możliwość „wymuszenia” przez sąd od prokuratora wniesienia skargi jest krytykowana jako odstępstwo od zasady

skargowości. Z powyższych względów nie została ona adaptowana przez ustawodawcę polskiego.

W polskim procesie karnym procedurę wnoszenia samoistnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego cechuje wysoki formalizm i rygoryzm.

Jak wskazano wyżej, warunkiem skierowania takiego aktu oskarżenia do sądu jest wydanie aż trzech negatywnych postanowień prokuratorskich o braku podstaw do oskarżenia. Należy wskazać także na obowiązkową wstępną kontrolę takiego aktu oskarżenia przez sąd na posiedzeniu przed rozprawą (art. 339 § 2 kpk) i obowiązkowe sporządzenie i podpisanie takiego aktu oskarżenia przez adwokata (art. 55 § 2 kpk).

W przypadku instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej taki akt oskarżenia może sporządzić także radca prawny.

Termin na wniesienie aktu oskarżenia wynosi jeden miesiąc i biegnie od momentu doręczenia pokrzywdzonemu postanowienia prokuratora o odmowie wszczęcia lub umorzenia postępowania przygotowawczego. Jest to termin prekluzyjny, to znaczy nie może być przywrócony, jeśli nie został dotrzymany bez winy pokrzywdzonego (art. 55 § 1 kpk).

W przypadku wniesienia samoistnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego sąd może zobowiązać Policję do dokonania określonych czynności dowodowych, podobnie jak w przypadku oskarżenia prywatnego (art. 488 § 2 kpk). To uregulowanie ma niewątpliwie na celu pomoc pokrzywdzonemu w przełamaniu barier natury praktycznej i prawnej, wiążących się z przeprowadzaniem prywatnego dochodzenia bądź śledztwa.

Jednakże sąd nie ma możliwości zwrócenia sprawy oskarżycielowi posiłkowemu celem usunięcia istotnych braków postępowania dowodowego, gdyż to uprawnienie ma sąd jedynie w stosunku do oskarżyciela publicznego.

Dlatego też jeśli sąd uzna, iż akt oskarżenia wnoszony przez pokrzywdzonego zawiera takie braki, wskazujące na oczywisty brak podstaw faktycznych oskarżenia, może wydać decyzję o umorzeniu postępowania (art. 339 § 2 kpk).

Szczególny rygoryzm w przypadku uzyskiwania przez pokrzywdzonego statusu oskarżyciela posiłkowego samoistnego ma służyć niewątpliwie ograniczeniu liczby bezzasadnych oskarżeń wnoszonych do sądu. Wypada także podkreślić, iż takie uregulowania stanowią istotne *novum* w porównaniu z d. kpk z 1969 r., zgodnie z którym pokrzywdzony mógł występować jedynie jako oskarżyciel posiłkowy uboczny.

Obok oskarżyciela posiłkowego samoistnego, który sam wniósł akt oskarżenia, może występować także inny pokrzywdzony tym samym czynem (ale tylko do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej), a także prokurator, który nie jest tu ograniczony żadnym terminem (art. 55 § 3 i 4 kpk).

Należy dodać, iż orzeczenie sądu o dopuszczeniu oskarżyciela posiłkowego do postępowania ma charakter deklaratoryjny, gdyż sąd może wydać decyzję negatywną tylko wtedy, gdy stwierdzi, iż nie jest on osobą uprawnioną bądź złożył swoje oświadczenie o przystąpieniu do postępowania po terminie (art. 56 § 2 kpk). W ten sposób rozstrzygnięto wątpliwości istniejące w okresie obowiązywania d. kpk z 1969 r. na tle unormowania zezwalającego sądowi na dopuszczenie oskarżyciela posiłkowego do postępowania, jeśli „leżało to w interesie wymiaru sprawiedliwości” (art. 45 § 1 d. kpk), co sugerowało konstytutywny charakter decyzji sądu w tej mierze. Ponadto oskarżyciela posiłkowego nie można już pozbawić uprawnień w oparciu o nieostre kryterium, iż jego udział „znacznie utrudnia postępowanie” (art. 45 § 2 d. kpk), na którą to decyzję nie przysługiwało zażalenie.

Na gruncie kpk z 1997 r. można bez wątplenia stwierdzić, iż samo oświadczenie oskarżyciela posiłkowego o chęci udziału w procesie (w przypadku oskarżyciela ubocznego) bądź złożenie aktu oskarżenia (oskarżyciel samoistny) konstituuje go jako pełnoprawną stronę procesową w postępowaniu sądowym.

Do podstawowych ograniczeń uprawnień oskarżyciela posiłkowego (zarówno samoistnego, jak i ubocznego) należy zaliczyć następujące:

1. Sądowi przysługuje uprawnienie do ograniczenia liczby oskarżycieli posiłkowych, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (art. 56 § 1 kpk). W tym przypadku za-

żalenie przysługuje jedynie oskarżycielowi posiłkowemu, który sam wniósł akt oskarżenia.

2. W razie odstąpienia oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia nie może on ponownie przyłączyć się do postępowania. Jeśli powiadomiony o odstąpieniu oskarżyciel publiczny (nie biorący udziału w postępowaniu) nie przystąpi w terminie 14 dni od otrzymania zawiadomienia do oskarżenia, powoduje to umorzenie postępowania. Uregulowanie takie może budzić pewne wątpliwości w świetle przyjętej w polskim procesie karnym zasady ograniczonej skargowości, z której wynika, iż odstąpienie oskarżyciela publicznego od wniesionego oskarżenia nie wiąże sądu. W przypadku oskarżyciela posiłkowego samostannego wnoszącego oskarżenie w sprawie ściganej z oskarżenia publicznego ustawodawca adaptował pewne elementy z trybu prywatnoskargowego, gdzie strony (oskarżyciel za zgodą oskarżonego) mogą dysponować skargą. Mimo wszystko uregulowanie takie należy uznać za słuszne, gdyż w przypadku braku zainteresowania ze strony oskarżyciela publicznego oskarżeniem (a to właśnie on ma reprezentować interes społeczny), nie należy zmuszać pokrzywdzonego do udziału w procesie prowadzonym wbrew jego woli (art. 57 kpk).

3. Sąd ma możliwość obciążenia oskarżyciela posiłkowego kosztami procesu w przypadku uniewinnienia oskarżonego lub umorzenia postępowania (art. 632 w zw. z art. 640 kpk).

4. W przeciwieństwie do oskarżyciela publicznego reprezentującego interes społeczny, oskarżyciel posiłkowy nie może wnieść środka odwoławczego także na korzyść oskarżonego (arg. ex art. 425 § 4 kpk).

Oskarżyciel posiłkowy po dopuszczeniu go do procesu zyskuje status pełnej strony procesowej. Nie musi on reprezentować takiego samego stanowiska, jak oskarżyciel publiczny (o ile ten ostatni występuje w sprawie), a ich oświadczenia mogą być rozbieżne.

Do uprawnień oskarżyciela posiłkowego należy w szczególności:

1. Zadawanie pytań przesłuchiwanym na rozprawie oskarżonym, świadkom i biegłym. To uprawnienie może być szczególnie istotne w świetle uregulowań art. 370 § 1 kpk, który stwierdza, iż po swobodnym wypowiedzeniu się osoby przesłuchiwanej pierwsze pytania za-

dają strony, a dopiero później sąd. Oskarżyciel posiłkowy zadaje pytania jako drugi, po oskarżycielu publicznym. Przepis ten, mający na względzie zwiększenie zasady kontrydiktoryjności, wzmacnia także pozycję oskarżyciela posiłkowego.

2. Składanie wniosków dowodowych, wniosków o wyłączenie członków składu sądu, prokuratorów czy protokolanta.

3. Zabieranie głosu w każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu (art. 367 § 1 kpk) oraz prawo repliki (art. 367 § 2 kpk);

4. Zabieranie głosu po zamknięciu przewodu sądowego (art. 406 kpk) oraz składanie wniosków o uzupełnienie tegoż przewodu;

5. Wyrażanie zgody na wyjątki od zasady bezpośredniości, skazanie oskarżonego bez przeprowadzania postępowania dowodowego na rozprawie (art. 387 § 2 kpk), bądź ograniczenie postępowania dowodowego (art. 388);

6. Zaskarżanie rozstrzygnięć naruszających jego prawa lub szkodzących interesom, a w szczególności apelacji od wyroku sądu I instancji.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. zlikwidował większość ograniczeń oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu odwoławczym i dlatego może on zaskarżyć wyrok sądu I instancji w całości (a nie jak pod rządami d. kpk z 1969 r. jedynie w zakresie winy). Jednakże nadal nie może on zaskarżyć wyroku na korzyść oskarżonego (arg. ex art. 425 § 2 i 3 kpk). Nowe ustawodawstwo utrzymuje więc, wzorem poprzedniego stanu prawnego jednostronny, oskarżycielski kierunek działalności oskarżyciela posiłkowego. W poprzednim stanie prawnym możliwe było pozbawienie oskarżyciela posiłkowego jego uprawnień, jeśli działał on na korzyść oskarżonego, np. składał odciążające go zeznania bądź wnioskował o zaniechanie ścigania. Biorąc pod uwagę wprowadzenie (na mocy noweli d. kpk z 1995 r.) możliwości wycofania wniosku o ściganie oraz wprowadzenie do kpk z 1997 r. elementów koncyliacyjno-mediacyjnego procesu w postaci mediacji i porozumiewania się stron, odmawianie oskarżycielowi posiłkowemu możliwości wniesienia środka odwoławczego na korzyść oskarżonego należy uznać za anachronizm.

Oskarżyciel posiłkowy może korzystać z pełnomocnika, którym może być adwokat, zaś w przypadku instytucji państwowej, samorządowej i społecznej także radca prawny albo inny pracownik tej instytucji lub jej organu nadrzędnego (art. 88 § 2 kpk). W razie skazania oskarżonego sąd zasądza na rzecz oskarżyciela posiłkowego wyłożone przez niego koszty zastępstwa procesowego.

W razie śmierci oskarżyciela posiłkowego postępowanie toczy się dalej, zaś osoby najbliższe mogą wstąpić w jego prawa jako **nowe strony** w każdym stadium postępowania (art. 58 § 1 kpk.).

Szczególne uregulowania dotyczą oskarżyciela posiłkowego samoistnego. W przypadku, gdy oskarżyciel posiłkowy samodzielnie popierał oskarżenie, a następnie zmarł, wówczas postępowanie zawieszona się, a osoby najbliższe mogą wstąpić w prawa zmarłego w terminie 3 miesięcy od dnia śmierci. Jeśli w powyższym, zawitym terminie tego nie uczynią, sąd umarza postępowanie (art. 58 § 2 w związku z art. 61 kpk.).

OSKARŻYCIEL PRYWATNY

W sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego pokrzywdzony może wnosić i popierać oskarżenie (art. 59 § 1 kpk). Możliwe jest tu także współuczestnictwo procesowe polegające na tym, iż inny pokrzywdzony tym samym czynem może przyłączyć się do postępowania do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej. Nie jest to jednak współuczestnictwo konieczne w rozumieniu prawa cywilnego, gdyż każdy z pokrzywdzonych posiada samoistną pozycję w procesie i reprezentować może własne, indywidualne interesy (art. 59 § 2 kpk).

Ograniczenie czasowe możliwości wstąpienia innego oskarżyciela prywatnego do procesu wynikają zarówno ze względów ekonomii procesowej, jak i są podyktowane wymogami prawa do obrony, gdyż oskarżony musi mieć możliwość przygotowania się do odparcia zarzutów kierowanych pod jego adresem przez wszystkich przeciwników procesowych.

Jeśli oskarżony jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, oskarżenie prywatne w jego imieniu może wnieść i popierać przedstawiciel ustawowy albo opiekun (art. 51 § 2 kpk).

W razie śmierci pokrzywdzonego skargę prywatną mogą wnieść strony zastępcze, to znaczy osoby najbliższe, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia - prokurator (art. 52 kpk).

Należy podkreślić, iż prokurator ma również samoistną legitymację procesową do występowania w sprawach ściganych z oskarżenia prywatnego. Zgodnie z art. 60 § 1 kpk może on w takich sprawach wszcząć postępowanie albo wstąpić do postępowania już wszczętego, jeżeli wymaga tego interes społeczny.

Kryterium interesu społecznego nie jest sprecyzowane przez ustawę, ani też nie podlega weryfikacji sądu. Na tle poprzedniego ustawo-

dawstwa i opartego na nim orzecznictwa i praktyki sądowej można tu poczynić następujące uwagi:

1. Ingerencja prokuratora w sprawy prywatnoskargowe nie zależy od zgody ani też wniosku pokrzywdzonego. Wydaje się jednak niezbędne uwzględnianie przez prokuratora stanowiska pokrzywdzonego w tej mierze;

2. Przyjmuje się, iż interes społeczny istnieje wtedy, gdy przestępstwo podlegające zasadniczo ściganiu prywatnoskargowemu narusza także (bezpośrednio lub pośrednio) interesy ogółu;

3. Wydaje się, iż pojęciem tym można objąć także konieczność udzielenia pomocy pokrzywdzonemu, który z powodów natury praktyczno-finansowej bądź np. niezaradności nie jest w stanie sam bronić w procesie karnym swoich praw.

O tym, jakie przestępstwa są ścigane w drodze oskarżenia prywatnego, decyduje część szczególna kodeksu karnego. Tytułem przykładu można tu wymienić:

- naruszenie czynności ciała lub rozstrój zdrowia do dni 7 (art. 157 § 4 kk);
- pomówienie (art. 212 § 4 kk);
- zniewagę (art. 216 § 5 kk);
- naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 § 3 kk).

Jak obrazuje powyższy katalog przestępstw, zasadniczym motywem jego wyodrębnienia jest założenie, iż tam, gdzie waga czynu karnego jest niewielka, bądź jego ściganie może przynieść pokrzywdzonemu więcej szkód niż korzyści wymiarowi sprawiedliwości, inicjatywę należy pozostawić pokrzywdzonemu.

Jak wskazano wyżej, ingerencja prokuratora w sprawach o przestępstwa ścigane skargą prywatną może przybrać postać bądź **wszczęcia postępowania**, gdy sam pokrzywdzony nie wnosi skargi, **bądź też wstąpienia do postępowania**, pokrzywdzony wniósł akt oskarżenia i popiera go.

W przypadku ingerencji prokuratora postępowanie toczy się z urzędu (art. 60 § 2 kpk).

W takiej sytuacji zróżnicowana jest sytuacja pokrzywdzonego w zależności od tego, czy sam wszczął postępowanie, czy też przyłączył się do postępowania wszczętego przez oskarżyciela publicznego.

W pierwszym przypadku, ponieważ oskarżyciel prywatny wskutek wniesienia aktu oskarżenia nabył status strony procesowej, nie traci go po ingerencji prokuratora. Wstąpienie pokrzywdzonego do procesu nie wymaga decyzji sądu, jak to ma miejsce w przypadku oskarżyciela posiłkowego. Ingerencja prokuratora powoduje, iż pokrzywdzony „korzysta z praw oskarżyciela posiłkowego”. Oznacza to, iż jego prawa jako oskarżyciela prywatnego ulegają czasowemu zawieszeniu i może do nich powrócić w razie odstąpienia prokuratora od oskarżenia (art. 60 § 3 kpk).

Ponieważ oskarżyciel prywatny dysponuje szerszym zakresem praw niż oskarżyciel posiłkowy (może np. skutecznie odstąpić od oskarżenia), nie jest poddany takim ograniczeniom, jak oskarżyciel posiłkowy.

W przypadku, kiedy proces w sprawie o przestępstwo prywatnoskargowe jest wszczynany przez prokuratora, pokrzywdzony, który nie wniósł uprzednio aktu oskarżenia, poddany jest rygorom dotyczącym oskarżyciela posiłkowego, określonym w art. 54, 55 § 3 i 58 kpk. Oznacza to, iż może on złożyć oświadczenie o wstąpieniu do procesu jedynie do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, zaś jego śmierć nie tamuje biegu postępowania (nie podlega ono zawieszeniu), aczkolwiek osoby najbliższe mogą wstąpić w jego prawa w każdym stadium procesu. W przypadku odstąpienia prokuratora od oskarżenia pokrzywdzony, który nie wniósł oskarżenia, może w terminie 14 dni od daty powiadomienia go o tej decyzji prokuratora złożyć akt oskarżenia lub oświadczenie, iż podtrzymuje oskarżenie jako prywatne. W przeciwnym wypadku sąd umarza postępowanie (art. 60 § 4 kpk).

Oskarżyciel prywatny jako pełnoprawna strona procesowa posiada wszystkie opisane wcześniej uprawnienia oskarżyciela posiłkowego, a ponadto uprawnienia dodatkowe, właściwe tylko jemu:

- ma on szersze prawa do dysponowania skargą, gdyż w przypadku pojednania z oskarżonym w wyniku posiedzenia pojednawczego

bądź mediacji (art. 489 kpk) sąd umarza postępowanie (art. 492 § 1 kpk);

- przed rozpoczęciem przewodu sądowego może jednostronnie odstąpić od oskarżenia, zaś po rozpoczęciu - za zgodą oskarżonego, i wówczas sąd również zobowiązany jest do umorzenia postępowania (art. 496 kpk);
- możliwa jest w sprawach prywatnoskargowych kumulacja roli oskarżyciela prywatnego i oskarżonego. W tych sprawach bowiem oskarżony może wnieść, aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej przeciwko oskarżycielowi prywatnemu będącemu pokrzywdzonym wzajemny akt oskarżenia o czyn ścigany z oskarżenia prywatnego (art. 497 § 1 kpk).

Podobnie jak oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny może korzystać z ustanowionego pełnomocnika, a w razie śmierci prawa oskarżyciela prywatnego mogą wykonywać w terminie zawitym 3 miesiące osoby najbliższe, jako nowe strony procesowe (art. 61 kpk).

Barierę dla bezzasadnych oskarżeń prywatnych stanowi uregulowanie, iż oskarżyciel prywatny przy składaniu aktu oskarżenia, bądź oświadczenia o przyłączeniu się do toczącego się postępowania lub podtrzymaniu oskarżenia, od którego prokurator odstąpił, zobowiązany jest uiścić zryczałtowaną równowartość wydatków postępowania (art. 621 § 1 kpk). Wysokość takiej opłaty określa w drodze rozporządzenia Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Finansów. Jest ona zaliczana na poczet kosztów procesu i zwracana oskarżycielowi w przypadku skazania oskarżonego (art. 628 kpk) i innych sytuacjach określonych w art. 622 kpk

POWÓD CYWILNY

Powód cywilny to pokrzywdzony, który może aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej wytoczyć przeciwko oskarżonemu powództwo cywilne w celu dochodzenia w procesie karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa (art. 62 kpk).

Powództwo takie mogą w przypadku śmierci pokrzywdzonego wytoczyć, jako zastępcza strona procesowa, osoby najbliższe w określonym powyżej terminie. Natomiast w razie śmierci powoda cywilnego osoby najbliższe mogą jako nowe strony procesowe wstąpić w prawa zmarłego i dochodzić przysługujących im roszczeń. Jeśli nie skorzystają z tego uprawnienia, wówczas sąd, wydając orzeczenie końcowe, pozostawia powództwo cywilne bez rozpoznania (art. 63 kpk).

W terminie określonym dla pokrzywdzonego powództwo cywilne wytoczyć bądź popierać na rzecz pokrzywdzonego lub osób określonych w art. 63 kpk może prokurator, jeżeli uzna, że wymaga tego interes społeczny. Odnośnie nieostrości i braku definicji ustawowej tego kryterium można odnieść odpowiednio uwagi poczynione wcześniej w przypadku oskarżyciela prywatnego (art. 60 kpk).

Powództwo cywilne w procesie karnym jest rozumiane jako żądanie zastosowania w konkretnym przypadku normy prawa materialnego przez wydanie orzeczenia sądowego określonej treści oraz ogół regulacji określających działania sądu, powoda cywilnego oraz innych uczestników procesu w zakresie dochodzenia roszczeń wynikających z przestępstwa.

Niekiedy powództwo takie jest nazywane procesem adhezyjnym, co można tłumaczyć jako proces „połączony” lub „łączny”, „mieszany. „Nazwę „proces adhezyjny” (*Adhaesions-Verfahren*) wprowadził jako pierwszy J.Chr. Eschenbach (*Eintheilungen und Quellen des Criminalprozesses*, 1788) w miejsce dawniej używanej „proces denun-

cyjny”, która dzięki opracowaniu naukowemu Kleischroda zdobyła w końcu XVIII wieku pełne uznanie w niemieckiej doktrynie procesu karnego.

Zróznicowane poglądy na charakter procesu adhezyjnego znajdują praktyczny wyraz w argumentach przeciwników włączania elementów odpowiedzialności cywilnoprawnej do prawa karnego. Z argumentów stojących na pograniczu dogmatyki i praktyki prawa karnego materialnego należy przytoczyć zarzuty, że zasądzenie odszkodowania cywilnego w procesie karnym jest sprzeczne z jego głównym celem, zaciera różnice między prawem cywilnym i karnym (co jest niebezpieczne ze względu na różne struktury procesu karnego i cywilnego, w szczególności reguły dowodowe), a także wymaga większego nakładu pracy od sędziów karnych, którzy najczęściej nie są przyzwyczajeni do rozstrzygania kwestii cywilnoprawnych. W rezultacie powoduje to wzrost kosztów funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, przysparzając jednocześnie wielu trudności pokrzywdzonemu, który, jeśli uzyska zasądzenie swojego roszczenia, i tak będzie musiał je egzekwować w drodze cywilnej.

Jednakże należy wskazać na aspekt prakseologiczny takiego uregulowania, które pozwala na przesądzenie w jednym postępowaniu sądowym zarówno o odpowiedzialności karnej jak i cywilnej sprawcy przestępstwa, a na gruncie polskiego kpk z 1997 r. służy realizacji jednego z celów procesu karnego, jakim jest uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 kpk).

W drodze powództwa cywilnego w procesie karnym można dochodzić odszkodowania zarówno za szkodę rzeczywistą (*damnum emergens*) wyrządzoną przestępstwem, jak i utracone przez pokrzywdzonego korzyści (*lucrum cessans*). Przemawia za tym brzmienie art. 361 kodeksu cywilnego, czego w żaden sposób nie neguje bądź ogranicza powołany wyżej art. 62 kpk.

W procesie adhezyjnym można dochodzić jedynie roszczeń majątkowych, a więc żądań natury ekonomicznej, których uwzględnienie ma zniwelować skutki przestępstwa.

W przypadku powództwa adhezyjnego należy wskazać na szereg przesłanek negatywnych, czyli przeszkód uniemożliwiających dochodzenie jego w procesie karnym. Wynikają one niewątpliwie z „przy-

datkowości” tych roszczeń, jako jednej z możliwych dróg dochodzenia zadośćuczynienia za szkody wyrządzone przestępstwem, pozostających w cieniu generalnej zasady dochodzenia takich roszczeń przed sądem cywilnym (por. art. 12 kodeksu postępowania cywilnego).

Występowanie tych przeszkód procesowych skutkować może bądź **odmową przyjęcia powództwa cywilnego, bądź pozostawienia go bez rozpoznania** przez sąd karny. Obie decyzje sądu mają charakter **formalny**, a nie **merytoryczny**, gdyż nie decyduje się tu o zasadności roszczenia, lecz o niemożności jego dochodzenia przed sądem karnym, co nie wyklucza skierowania sprawy przed sąd cywilny.

Do powodów **odmowy przyjęcia** powództwa cywilnego (o czym sąd decyduje postanowieniem przed rozpoczęciem przewodu sądowego) art. 65 § 1 kpk zalicza:

1. Niedopuszczalność z mocy przepisu szczególnego. Chodzi tu o przepisy wyłączające możliwość wniesienia tego powództwa w postępowaniu w sprawach o wykroczenia - art. 509 § 6 kpk, oraz w sprawach nieletnich - art. 48 pkt 4 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r.;

2. Brak bezpośredniego związku z zarzutem oskarżenia, co wynika z samej definicji powództwa adhezyjnego;

3. Wniesienie powództwa przez osobę nieuprawnioną;

4. Fakt, iż to samo roszczenie jest przedmiotem innego postępowania lub o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono. Chodzi tu więc o sytuacje, gdy sprawa o roszczenie cywilnoprawne wynikające z przestępstwa już „zawisła” przed sądem cywilnym bądź innym sądem karnym, bądź też jest objęta powagą rzeczy osądzonej przez te sądy (*res iudicatae*).

5. Występowanie współuczestnictwa koniecznego z instytucją państwową, samorządową lub społeczną albo z osobą, która nie występuje w charakterze oskarżonego.

Ta ostatnia przyczyna odmowy przyjęcia powództwa cywilnego w procesie karnym stanowi istotne *novum*, wprowadzone do polskiego systemu procesu karnego przez kpk z 1997 r. W ten sposób nadano wyraz ustawowy postulatowi formułowanemu w orzecznictwie Sądu

Najwyższego i literaturze przedmiotu pod rządami d. kpk z 1969 r. Definicję współuczestnictwa koniecznego zawiera art. 72 § 2 kpc, który stwierdza, że w przypadku takim postępowanie przeciwko kilku osobom (fizycznym bądź prawnym) może się toczyć tylko łącznie. Ponieważ z jednej strony prawo karne nie zna pojęcia odpowiedzialności karnej wymienionych wyżej osób prawnych i instytucji, z drugiej zaś nie jest możliwe pociąganie do jakiegokolwiek odpowiedzialności w procesie karnym osoby nie mającej statusu oskarżonego, regulacja taka jest w pełni zrozumiała.

Warunkiem przyjęcia przez sąd karny powództwa cywilnego jest złożenie przez uprawniony podmiot pozwu, który odpowiadałby warunkom formalnym określonym przez art. 187 i n. kpc. Jednakże w przeciwieństwie do roszczeń dochodzonych przed sądem cywilnym pozew taki nie musi być opłacony przed wszczęciem powództwa adhezyjnego, gdyż zgodnie z art. 642 kpk powód cywilny jest tymczasowo zwolniony od obowiązku uiszczenia wpisu od powództwa cywilnego i apelacji. Ta regulacja może niewątpliwie stanowić zachętę dla osób pokrzywdzonych przestępstwem do zgłaszania swoich roszczeń cywilnoprawnych w procesie karnym, przez usunięcie bariery finansowej charakterystycznej dla sądów cywilnych.

Jeśli pozew odpowiada warunkom formalnym i nie zachodzą przesłanki negatywne określone powyżej z art. 65 § 1 kpk, sąd orzeka o przyjęciu powództwa cywilnego. Jednakże po przyjęciu tego powództwa sąd karny może orzec o **pozostawieniu go bez rozpoznania** w następujących sytuacjach:

1. Okoliczności, które powinny skutkować odmową przyjęcia powództwa cywilnego, ujawnią się dopiero po rozpoczęciu przewodu sądowego (powództwo zostało omyłkowo przyjęte - art. 65 § 3 kpk);
2. Powód cywilny zmarł, a żadna z osób uprawnionych nie wstąpiła w jego prawa (art. 63 § 2 kpk);
3. Materiał dowodowy ujawniony w toku rozprawy nie wystarcza do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego, a jego uzupełnienie spowodowałoby znaczną przewlekłość postępowania (art. 415 § 3 kpk);

4. W razie uniewinnienia oskarżonego bądź bezwarunkowego umorzenia postępowania karnego wobec niego (arg. ex art. 415 § 2 kpk).

Na odmowę przyjęcia powództwa cywilnego bądź pozostawienie go bez rozpoznania pokrzywdzonemu nie przysługuje zażalenie (art. 65 § 4 kpk), jednakże w takich przypadkach powód cywilny może dochodzić swoich roszczeń przed sądem cywilnym (art. 67 § 1 kpk). Od momentu powiadomienia go przez sąd karny o negatywnej decyzji w tej mierze przysługuje mu zawity, 30-dniowy termin na przekazanie pozwu do sądu cywilnego, który za dzień wniesienia powództwa uznaje datę zgłoszenia go do sądu karnego (art. 67 § 2 kpk).

Jeżeli powództwo cywilne zostało pozostawione bez rozpoznania w formie wyroku, powód cywilny może ponadto wnieść apelację do sądu wyższej instancji.

Zgodnie z art. 415 kpk w razie skazania oskarżonego albo warunkowego umorzenia postępowania, sąd **uwzględnia albo oddala** powództwo cywilne w całości lub części. **W przeciwieństwie do odmowy przyjęcia bądź pozostawienia bez rozpoznania oddalenie powództwa cywilnego (w całości lub części) jest decyzją merytoryczną, gdyż sąd bada zasadność roszczenia.** Jednakże sąd karny nie jest związany granicami żądań pozwu i może orzec ponad żądania powoda (art. 321 § 2 kpc w zw. z art. 70 kpk).

W przypadku oddalenia powództwa adhezyjnego powód cywilny może jedynie skarżyć wyrok do sądu wyższej instancji.

Powód cywilny w procesie karnym jest samodzielną stroną procesową i może korzystać z pomocy pełnomocnika (art. 87 § 1 kpk). Ma on więc podobne uprawnienia, jak oskarżyciel posiłkowy, jednakże doznaje pewnych ograniczeń w sferze postępowania dowodowego. Może bowiem dowodzić istnienia tylko tych okoliczności, na których opiera swoje roszczenie (art. 66 kpk). Tak, jak inne strony procesowe ma on pełne prawo do wnoszenia środków odwoławczych i w przeciwieństwie do poprzedniego stanu prawnego może złożyć samodzielną apelację od wyroku, nawet jeśli inne strony nie zaskarżą tego wyroku.

Przy ocenie ustawowych regulacji odnoszących się do powództwa cywilnego nie należy zapominać, iż nie jest to jedyna forma naprawienia szkód wyrządzonych przestępstwem. Restytucja tej szkody może być bowiem orzeczona także w ramach karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody albo zasądzenia odszkodowania z urzędu (art. 415 § 5 kpk). Ta ostatnia instytucja, zwana niekiedy „namiastką” powództwa cywilnego, umożliwia zasądzenie odszkodowania bez wniosku pokrzywdzonego w przypadku skazania oskarżonego bądź warunkowego umorzenia postępowania, chyba że ustawa stanowi inaczej. Rozstrzygając o winie oskarżonego, sąd orzeka w wypadkach wskazanych w ustawie o nawiązce bądź o obowiązku naprawienia szkody (art. 415 § 6 kpk).

Nowy kodeks karny z 1997 r. przewiduje możliwość nałożenia obowiązku naprawienia szkody jako:

- środka probacyjnego: przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego - art. 67 § 3 kk i warunkowym zawieszeniu wykonania kary - art. 72 § 2 kk;
- samodzielnego środka karnego - art. 39 pkt 5 kk.

Z dwóch metod zwiększenia uprawnień pokrzywdzonego w procesie karnym:

1) przez rozszerzenie praw procesowych i prawa aktywnego udziału w procesie,

2) przez zwiększenie zadań organów ścigania i sądów w kierunku uwzględniania interesów pokrzywdzonego w procesie karnym - ustawodawca polski wybrał rozwiązanie drugie. W świetle dotychczasowej, niekorzystnej praktyki sądów, odmawiających uwzględniania powództw cywilnych i rzadkiego zgłaszania takich roszczeń przez pokrzywdzonych (głównie ze względu na brak wiedzy o takiej możliwości), wydaje się to rozwiązaniem słusznym. Jednakże aktywny udział powoda cywilnego w procesie karnym niewątpliwie sprzyjałby zwiększeniu kontrydiktoryjności postępowania, a co za tym idzie osiągnięciu celów procesu.

OSKARŻONY

1. Definicja oskarżonego

Oskarżony jest niewątpliwie centralną postacią procesu karnego. Wszak to przeciw niemu toczy się postępowanie. Zgodnie z treścią art. 71 § 2 kpk oskarżony to osoba, przeciw której wniesiono oskarżenie do sądu, a także co do której prokurator złożył wniosek o warunkowe umorzenie postępowania.

W art. 61 poprzednio obowiązującego kpk z 1969 r. użyto innego sformułowania - oskarżonym jest ten, przeciwko komu wniesiono akt oskarżenia. Obecnie wyrażenie „akt oskarżenia” zastąpiono wyrazem „oskarżenie”. Zmianę powyższą ocenić należy jako trafną, ponieważ wniesienie oskarżenia do sądu nie zawsze łączyć się musi z wniesieniem aktu oskarżenia. Np. w trybie art. 508 § 1 kpk kolegium do spraw wykroczeń, albo przewodniczący kolegium, przed rozprawą mogą przekazać sprawę sądowi uznając, że należy orzec karę aresztu lub zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych na okres powyżej roku. Do orzekania owych środków kolegium nie ma bowiem kompetencji. Wówczas wniosek o przekazanie sprawy sądowi jest „wniesieniem oskarżenia”, ale nie aktem oskarżenia, zaś wniosek o ukaranie przez kolegium zastępuje akt oskarżenia - art. 509 § 2 kpk.

W dawnym kpk brak było także sformułowania, iż status prawny oskarżonego przysługuje osobie, wobec której prokurator złożył wniosek o warunkowe umorzenie postępowania. Powyższa zmiana spowodowana została faktem pozbawienia prokuratora, przez kpk z 1997 r., prawa do warunkowego umarzania postępowania. Do dnia 31.08.1998 r. prokurator mógł sam umarzać warunkowo postępowanie, od dnia 1.09.1998 r. (wejście w życie nowego kpk), jeżeli uzna taką potrzebę, władny jest jedynie wystąpić do sądu z odpowiednim wnioskiem.

Jeżeli jednak oskarżony sprzeciwia się warunkowemu umorzeniu, albo gdy sąd wyrazi pogląd, że takie zakończenie procesu byłoby nieuzasadnione, kieruje wówczas sprawę na posiedzenie, a **wniosek prokuratora o warunkowe umorzenie zastępuje akt oskarżenia** - patrz art. 341 § 2 kpk.

Na podstawie art. 71 § 1 kpk podejrzanym jest osoba, co do której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów, albo której bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego.

Postanowienie o przedstawieniu zarzutów wydaje się w toku postępowania przygotowawczego, jeżeli dane istniejące w chwili wszczęcia śledztwa albo dochodzenia, lub zebrane w jego toku, uzasadniają dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba - art. 313 § 1 kpk.

Postawienie zarzutów w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego, bez wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów, występuje natomiast w dwóch przypadkach.

1. W ramach tzw. dochodzenia w niezbędnym zakresie, kiedy trzeba działać niezwłocznie, nie czekając na formalne wszczęcie postępowania (art. 308 § 1 kpk), zwłaszcza wtedy, gdy zwłoka mogłaby spowodować zatarcie śladów lub dowodów przestępstwa, Policja może przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jeżeli zachodzą warunki do sporządzenia takiego postanowienia. Przesłuchanie rozpoczyna się od informacji o treści zarzutu - art. 308 § 2 kpk. W ciągu 5 dni od dnia przesłuchania prokurator obowiązany jest albo wydać formalne postanowienie o przedstawieniu zarzutów, albo odmówić jego wydania. W tym drugim wypadku musi on umorzyć postępowanie w stosunku do osoby przesłuchanej - art. 308 § 3 kpk.

2. W postępowaniu uproszczonym nie jest w ogóle konieczne sporządzanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jeżeli podejrzany przebywa na wolności - art. 473 § 1 kpk. Przesłuchanie osoby podejrzanego zaczyna się od powiadomienia jej o treści zarzutu wpisanego do protokołu przesłuchania. Osobę tę od chwili rozpoczęcia przesłuchania uważa się za podejrzanego - art. 473 § 2 kpk.

Kodeks postępowania karnego nadaje niewątpliwie osobom wymienionym w art. 308 § 2 i 473 § 1 kpk status podejrzanego.

Zgodnie z treścią art. 71 § 3 kpk, jeżeli kodeks używa w znaczeniu ogólnym pojęcia „oskarżony”, odpowiednie przepisy mają zastosowanie także do podejrzanego. W tym też znaczeniu operować będziemy pojęciem „oskarżony” w dalszych wywodach.

Oskarżonym może być wyłącznie osoba fizyczna. Nie wynika to wprawdzie wprost z żadnego przepisu kpk, ale do takiego wniosku skłaniają proste zasady logicznego rozumowania. Trudno sobie nawet wyobrazić dopuszczenie się przez osobę prawną takich przestępstw, jak zabójstwo, pobicie czy gwałt. W odniesieniu do innych przestępstw, np. gospodarczych czy przeciw mieniu, do odpowiedzialności karnej pociągnięte będą zawsze osoby fizyczne, choćby działały one w imieniu i na rachunek osoby prawnej. Gdyby przyjąć inne założenia, znacznemu zawężeniu uległby katalog kar i środków karnych przewidzianych w kodeksie karnym., jako że podmiotu nie będącego człowiekiem nie można skazać na karę ograniczenia i pozbawienia wolności, względnie orzec wobec niego zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych czy pozbawić go praw publicznych.

Zgodnie jednak z treścią art. 52 kk, w wypadku skazania za przestępstwo przynoszące korzyść majątkową osobie fizycznej, prawnej lub jednostce organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej, a popełnione przez sprawcę działającego w jej imieniu lub interesie, sąd zobowiązuje podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, do jej zwrotu w całości lub części na rzecz Skarbu Państwa, chyba że korzyść ta podlega zwrotowi innemu podmiotowi.

Powyższy przepis odnosi się również do sytuacji, kiedy przedstawiciel osoby prawnej, np. członek zarządu spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, dopuścił się np. oszustwa, działając w imieniu owej spółki, zaś skutek takiego działania spółka uzyskała korzyść majątkową. W trybie art. 52 kk owa korzyść podlega zwrotowi na rzecz Skarbu Państwa.

W omawianym przypadku osoba prawna w żadnym razie nie staje się oskarżonym. Środek określony w art. 52 kk ma wprawdzie charakter prawnokarny, nie przesądza to jednak nadania tej osobie statusu prawnego oskarżonego, ponieważ przeciw osobie tej ani nie wniesio-

no oskarżenia, ani nie przesłuchano jej w charakterze podejrzanego, formułując zarzuty popełnienia konkretnego przestępstwa.

Art. 416 § 2 kpk wyraźnie zresztą stanowi, iż w razie złożenia przez prokuratora wniosku w trybie art. 52 kk sąd, przed zakończeniem przewodu sądowego, przesłuchuje przedstawiciela osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej, **w charakterze świadka**, nie zaś oskarżonego. Choć więc osoba prawna ponosi pewne ujemne konsekwencje o charakterze prawnokarnym, nigdy nie uznaje się owej osoby za oskarżonego.

Od „podejrzanego” odróżnić należy „osobę podejrzaną”. Pojęcie to występuje w dość licznych przepisach kpk, regulujących np. przeszukanie - art. 219 § 1 kpk; zatrzymanie - art. 244 § 1 kpk; tymczasowe zajęcie mienia - art. 295 § 1 kpk; dochodzenie w niezbędnym zakresie - art. 308 § 1 kpk.

Osoba podejrzana to ktoś, kto nie jest wprawdzie jeszcze podejrzanym *sensu stricto*, ale wobec kogo organa ścigania dysponują już danymi, świadczącymi o uzasadnionym podejrzeniu popełnienia przez nią konkretnego przestępstwa i kogo ustawa tym mianem wyraźnie określa - vide art. 244 § 1 kpk - Policja ma prawo zatrzymać **osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełniła ona przestępstwo...**

Z osobą podejrzaną ściśle koreluje instytucja „faktycznie podejrzanego”. Instytucja ta w przeciwieństwie do „osoby podejrzananej”, nie została sformułowana w kpk, lecz opracowana przez doktrynę.¹

„Faktycznie podejrzaną” to osoba, przeciw której organa procesowe w istocie kierują ściganie karne przez zatrzymanie, przeszukanie, zajęcie mienia itp., formalnie nie stawiając jej w sytuacji podejrzanego, choć istnieją wszelkie podstawy, aby wydać w stosunku do owej osoby postanowienie o przedstawieniu zarzutów. W celu uniemożliwienia Policji i prokuraturze stosowania niepraworządnych praktyk, polegających na nieprzedstawianiu zarzutów, mimo istnienia po temu

¹ A. Murzynowski: Faktycznie podejrzaną w postępowaniu przygotowawczym, Pal. nr 10/1971, s. 10; P. Kruszyński: Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym, Warszawa 1983 r., s. 140-144 i podana tam literatura.

wystarczających przesłanek, żeby nie krępować się gwarancjami przysługującymi podejrzanemu (np. prawo do odmowy składania wyjaśnień, korzystania z pomocy obrońcy, itp.), przyjąć należy, iż faktycznie podejrzanemu przyznane winny być te same prawa, które przysługują podejrzanemu w sensie formalnym.

2. Prawa oskarżonego

Oskarżony w procesie karnym korzysta z szeregu praw. Najważniejszym z nich jest niewątpliwie prawo do obrony materialnej i formalnej. Przypomnijmy - przez obronę materialną rozumie się zespół przysługujących oskarżonemu uprawnień służących do podjęcia skutecznej polemiki z oskarżeniem, a przez obronę formalną prawo do korzystania z pomocy obrońcy.

Na obronę materialną składają się liczne uprawnienia. Wymienimy najważniejsze z nich: do znajomości zarzutów oskarżenia; do swobodnego składania wyjaśnień; do obecności przy czynnościach procesowych. Omówimy te prawa kolejno, następnie zaś zajmiemy się problematyką korzystania przez oskarżonego z pomocy obrońcy, czyli obrony formalnej.

A. Prawo do znajomości zarzutów oskarżenia

Oskarżony już w pierwszej fazie procesu ma prawo wiedzieć, jaki czyn mu się zarzuca. Służy temu instytucja przedstawienia zarzutów. Jeżeli dane istniejące w chwili wszczęcia postępowania przygotowanego lub zebrane w jego toku uzasadniają dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba, sporządza się postanowienie o przedstawieniu zarzutów, ogłasza je niezwłocznie podejrzanemu oraz przesłuchuje się go na treść zarzutu - vide art. 313 § 1 kpk. W myśl art. 313 § 2 kpk postanowienie o przedstawieniu zarzutów zawiera wskazanie podejrzanego, zarzuconego mu czynu i jego kwalifikacji prawnej. Podejrzanemu ma prawo, w trybie art. 313 § 3 kpk, żądać ustnego lub pisemnego uzasadnienia postanowienia o przedstawieniu zarzutów, a prowadzący postępowanie przygotowawcze ma obowiązek wskazać, jakie fakty i dowody zostały przyjęte za podstawę zarzutów - art. 313 § 4 kpk.

W przypadku ujawnienia się w toku postępowania przygotowawczego nowego czynu, czynu w zmienionej w istotny sposób postaci

lub gdy okaże się, że czyn należy zakwalifikować z surowszego przepisu, wydać należy, na podstawie art. 314 kpk, nowe postanowienie o przedstawieniu zarzutów i procedować w sposób opisany w art. 313 kpk.

Art. 313 i 314 kpk stanowią ważne gwarancje realizacji prawa oskarżonego do obrony - aby skutecznie bronić się, musi on bowiem wiedzieć, co i na jakiej podstawie mu się zarzuca.

Formą realizacji prawa do znajomości zarzutu jest też dostęp do akt postępowania przygotowawczego. Wiadomo, iż na samym początku śledztwa i dochodzenia byłoby rzeczą niecelową, wręcz nierozsądną, ujawnianie podejrzanemu wszystkich materiałów dowodowych. Organa procesowe pozbawiłyby się bowiem w ten sposób, w większości spraw, ważnych atutów i umożliwiłyby niejednokrotnie rzeczywistym sprawcom przestępstw uniknięcie odpowiedzialności karnej.

Ograniczenie podejrzanemu wglądu w akta postępowania przygotowawczego nie powinno jednak trwać zbyt długo, aby z kolei nie naruszać prawa do obrony. Potrzebny jest więc rozsądny kompromis. W doktrynie postulowano, żeby podejrzanemu miał nielimitowany dostęp do akt sprawy po upływie dwóch tygodni od przedstawienia mu zarzutów.²

Ustawodawca nie poszedł, niestety, tą drogą. Udostępnianie bowiem, w toku postępowania przygotowawczego, akt sprawy następuje tylko za zgodą prowadzącego postępowanie przygotowawcze - art. 156 § 5 kpk. Podejrzanemu nie można jedynie odmówić sporządzenia odpisu protokołu czynności, w których uczestniczył lub miał prawo uczestniczyć, jak również dokumentu pochodzącego od niego lub sporządzonego z jego udziałem - art. 157 § 3 kpk.

Na odmowę udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym przysługuje wprowadzić zażalenie na podstawie art. 159 kpk, ale rozpoznawanie zażaleń w pionie prokuratury jest najczęściej fikcją.

² A. Kaftal: Model postępowania przygotowawczego w prawie polskim, *Studia Prawnicze* nr 1/1989, s. 48; P. Kruszyński: Stanowisko obrońcy w procesie karnym, Białystok 1991, s. 182-183.

Dopiero bezpośrednio przed zamknięciem śledztwa lub dochodzenia zapoznaje się podejrzanego ze wszystkimi materiałami sprawy - art. 321 kpk.

Powyższe unormowania trudno ocenić pozytywnie, jako że w zbyt szerokim zakresie naruszają one prawo podejrzanego do obrony.

B. Prawo do swobodnego składania wyjaśnień

Zgodnie z treścią art. 175 § 1 kpk oskarżony ma prawo składać wyjaśnienia; może jednak bez podania powodów odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania lub w ogóle odmówić złożenia wyjaśnień. O prawie tym należy go pouczyć.

Dobrowolny charakter wyjaśnień oskarżonego stanowi oczywisty przejaw prawa do obrony. Gdyby bowiem musiał on składać wyjaśnienia, mielibyśmy do czynienia nie z prawem, ale obowiązkiem obrony, jak miało to miejsce w procesie inkwizycyjnym. Z tych względów, skorzystanie przez oskarżonego z prawa do odmowy złożenia wyjaśnień nigdy nie może być uznane za okoliczność obciążającą.

Wyjaśnienia oskarżonego są środkiem dowodowym, podlegającym ocenie sądu. Z reguły składa on wyjaśnienia ustnie. Kpk z 1969 r. nie przewidywał możliwości składania pisemnych wyjaśnień. Nowy kodeks z 1997 r. dopuszcza taką ewentualność.

Na podstawie art. 176 § 1 kpk, w postępowaniu przygotowawczym podejrzanemu należy, na jego żądanie lub jego obrońcy, umożliwić w toku przesłuchania złożenie wyjaśnień na piśmie. Przesłuchujący podejmie w tym wypadku środki zapobiegające porozumieniu się oskarżonego z innymi osobami w czasie spisywania wyjaśnień. Przesłuchujący może jednak z ważnych powodów odmówić zgody na złożenie przez podejrzanego wyjaśnień na piśmie - art. 176 § 2 kpk. Także na rozprawie sąd może zezwolić oskarżonemu na złożenie wyjaśnień na piśmie, ale jedynie w drodze wyjątku - art. 176 § 3 kpk. Pisemne wyjaśnienia oskarżonego, zaopatrzone datą i podpisem, stanowią załącznik do protokołu - art. 176 § 4 kpk.

Dopuszczenie przez nowy kpk pisemnych wyjaśnień oskarżonego ocenić należy pozytywnie. Są przecież osoby mające trudności z wysłowieniem się, jękające się, niewyraźnie lub chaotycznie budujące zdania, itp. Tacy oskarżeni wypowiedzą się w sposób znacznie bar-

dziej precyzyjny w formie pisemnej. Szkoda tylko, że organa prowadzące postępowanie przygotowawcze „z ważnych powodów” uprawnione są odmówić podejrzanemu zgody na pisemne wyjaśnienia. Owe „ważne powody” to termin nieprecyzyjny i wieloznaczny. Zależy wobec tego obawa, iż dopuszczenie złożenia przez podejrzanego wyjaśnień w formie pisemnej zależeć będzie od „widzimisię” prokuratora lub funkcjonariusza Policji, co stwarza asumpt do dowolności.

Prędzej już zrozumieć można motywy, jakimi kierował się ustawodawca, dopuszczając pisemne wyjaśnienia oskarżonego na rozprawie jedynie na zasadzie wyjątku. Rozprawa bowiem, w przeciwieństwie do postępowania przygotowawczego, ma charakter jawny, ustny i bezpośredni, dlatego składanie przez oskarżonego wyjaśnień w formie pisemnej stanowi wyłom od tych zasad. Ustne wyjaśnienia są ponadto korzystne dla samego oskarżonego, ponieważ obrońca, po ich wysłuchaniu, może bezpośrednio zadać mu odpowiednie pytania, prowadzące do uzyskania odpowiedzi poddających w wątpliwość tezę oskarżenia. Odczytanie zaś jedynie pisemnych wyjaśnień utrudni obrońcy zadanie owych pytań.

Z drugiej jednak strony, skoro oskarżony może zawsze skorzystać z prawa do milczenia, i w ogóle żadnych wyjaśnień nie składać, trudno byłoby wskazać racjonalne powody, dlaczego sąd miałby pozbawiać się ważnego dowodu w sprawie, jeżeli, mimo namów ze strony przewodniczącego składu orzekającego, oskarżony konsekwentnie oświadczy, iż składać będzie wyjaśnienia wyłącznie na piśmie.

De lege ferenda wydaje się, że zawsze, gdy oskarżony wyraźnie sobie tego życzy, należy mu, bez żadnych ograniczeń, przyznać prawo złożenia pisemnych wyjaśnień w każdej fazie procesu.

Gwarancję dobrowolnego składania przez oskarżonego wyjaśnień stanowi art. 171 § 4 kpk. Przepis ten zakazuje stosowania, w celu uzyskania wyjaśnień, przymusu, groźby bezprawnej, hipnozy, narkoanalizy oraz tzw. „wykrywacza kłamstw”, czyli wariografu. I to rozwiązanie nowego kpk ocenić należy pozytywnie, wariograf bowiem wchodzi w sferę podświadomości oskarżonego, ponieważ rejestruje jego nieświadome reakcje fizjologiczne związane z zadawanymi pytaniami przez prowadzącego test. Oskarżony nie wie, ku czemu owe pytania

zmierzają i w trakcie trwania badania nie jest mu znany zapis owych reakcji. Ponadto do końca nie wiemy, czy sposób reagowania na konkretne pytanie spowodowany został faktem popełnienia przez oskarżonego zarzuconego mu czynu, czy też zupełnie innymi czynnikami zewnętrznymi, nie znanymi badającemu. Zbyt szczupła jest bowiem nasza wiedza z dziedziny psychologii i psychiki człowieka, żadne zaś „pytania kontrolne”, poprzedzające właściwy test, wątpliwości w tym zakresie rozwiązać nie mogą.

C. Prawo do uczestnictwa w czynnościach procesowych

Istotną gwarancją prawa oskarżonego do obrony jest również udział w czynnościach procesowych. W ten sposób bowiem oskarżony może aktywnie wpływać na przebieg postępowania. W toku śledztwa i dochodzenia udział ten jest jednak dość znacznie ograniczony.

Podejrzany ma bowiem zagwarantowane prawo uczestniczyć tylko w tzw. czynnościach niepowtarzalnych na rozprawie (np. sekcja zwłok, oględziny przedmiotów ulegających szybkiemu zniszczeniu itp.), a i wówczas, w przypadku niebezpieczeństwa utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki, zwłaszcza zaś wtedy, gdy jest on tymczasowo aresztowany, można dopuszczenia podejrzanego do owych niepowtarzalnych czynności zaniechać - vide art. 316 § 1 i 2 kpk. Podobnie przedstawia się kwestia zapoznania się z pisemną opinią biegłego oraz udziału w przesłuchaniu biegłego. Podejrzanemu umożliwia się wprowadzić zaznajomienie z opinią oraz udział w przesłuchaniu biegłego, jeśli jest on jednak pozbawiony wolności, można go nie sprowadzać, gdyby spowodowało to poważne trudności - art. 318 kpk.

W odniesieniu do pozostałych czynności śledczych lub dochodzących, uczestnictwo w nich podejrzanego zależy od uznania prokuratora. Art. 317 § 1 kpk ustanawia wprowadzić, jako zasadę, dopuszczenie podejrzanego także do innych, niż wymienione w art. 316 i 318 kpk czynności, ale zgodnie z treścią art. 317 § 2 kpk prokurator „w szczególnie uzasadnionym przypadku” może zabronić mu w nich udziału ze względu na „ważny interes śledztwa lub dochodzenia”.

Nie trzeba chyba nikogo przekonywać, iż zarówno „szczególnie uzasadniony przypadek”, jak i „ważny interes śledztwa lub dochodze-

nia" to typowe pustosłowie, stwarzające w istocie szerokie pole do pełnej, w niczym nie kontrolowanej dowolności prokuratora przy podejmowaniu decyzji w trybie art. 317 § 2 kpk.

Podobnie, jak w przypadku dostępu do akt postępowania przygotowawczego, tak i teraz wyrazić należy rozczarowanie, że ustawodawca nie ograniczył dopuszczalności odmowy podejrzanemu udziału w czynnościach postępowania przygotowawczego do pierwszych dwóch tygodni od przedstawienia mu zarzutów. Postulaty takie były zgłaszane w doktrynie.³

Inaczej przedstawia się zagadnienie prawa oskarżonego do udziału w czynnościach postępowania dowodowego na rozprawie głównej. Zgodnie z treścią art. 390 § 1 kpk oskarżony ma prawo być obecny przy wszystkich czynnościach postępowania dowodowego na rozprawie. Jedynie wyjątkowo, gdy należy obawiać się, że obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego, przewodniczący może zarządzić, aby na czas przesłuchania takiej osoby oskarżony opuścił salę sądową. Zezwalając oskarżonemu na powrót, przewodniczący niezwłocznie informuje go o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwia mu złożenie wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów - art. 390 § 2 kpk.

Art. 390 § 2 kpk znajdzie zastosowanie w przypadku, gdy należy przeciwdziałać jakiegokolwiek presji, jaką oskarżony próbuje wyrzucić na współoskarżonego, świadka lub biegłego. Jeszcze dalej w tym kierunku idą przepisy o świadku *in cognito* - art. 184 kpk, kiedy to oskarżony w ogóle nie zna danych świadka (będzie o tym szerzej mowa w dalszej części podręcznika).

D. Rodzaje obrony formalnej

Rozróżniamy trzy rodzaje obrony formalnej: z wyboru, niezbędną i z urzędu.

³ A. Kaftal: Art. 64 § 2 wstępnego, społecznego projektu ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. - kodeks postępowania karnego, wariant II, Centrum Obywatelskich Inicjatyw Ustawodawczych, Kraków 1981; P. Kruszyński, jw., s. 164.

Obrona z wyboru. obrońcę ustanawia oskarżony; do czasu ustanowienia obrońcy przez oskarżonego pozbawionego wolności obrońcę może ustanowić inna osoba (według kpk z 1969 r. mogła to być jedynie osoba najbliższa, obecnie każdy), o czym niezwłocznie zawiadamia się oskarżonego - vide art. 83 § 1 kpk. Upoważnienie do obrony może być udzielone na piśmie albo przez oświadczenie do protokołu - art. 83 § 2 kpk.

Obrona niezbędna. W przypadkach przewidzianych w art. 79 i 80 kpk oskarżony obowiązkowo korzysta z pomocy obrońcy. Zgodnie z treścią art. 79 § 1 kpk oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli jest nieletni, głuchy, niemy lub niewidomy, zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności albo nie włada językiem polskim. Ustawodawca wprowadził tu swoiste nieusuwalne domniemanie prawne - we wskazanych wyżej wypadkach oskarżony, ze względu na młody wiek, kalectwo, wątpliwości co do poczytalności lub niemożność bezpośredniego porozumienia się z organem procesowym, nie jest w stanie sam skutecznie się bronić.

Nawet jeśli w toku postępowania biegli lekarze psychiatrzy stwierdzą, iż poczytalność oskarżonego nie budzi wątpliwości, z mocy art. 79 § 4 kpk musi on mieć nadal obrońcę aż do prawidłowego zakończenia postępowania.

Istotne novum, w porównaniu ze stanem prawnym obowiązującym do dnia 31.08.1998 r., wprowadził art. 79 § 2 kpk - oskarżony musi mieć obrońcę również wtedy, gdy sąd uzna to za wskazane ze względu na okoliczności utrudniające obronę. Wprowadzenia takiego przepisu od dawna domagali się przedstawiciele doktryny. Zdarza się przecież, że oskarżony pełnoletni, w pełni władz umysłowych, dobrze widzący i słyszący oraz władający językiem polskim nie będzie jednak w stanie sam podjąć skutecznej polemiki z oskarżeniem ze względu na nieporadność życiową, niski stopień wykształcenia bądź inteligencji czy też wyjątkowo skomplikowany charakter sprawy.

Bardzo słusznie więc wprowadził ustawodawca przepis art. 79 § 2 kpk, zgodnie z którym sąd władny będzie wówczas ustanowić dla oskarżonego obrońcę.

Według kpk z 1969 r., oskarżony musiał mieć również obrońcę w postępowaniu przed sądem wojewódzkim jako pierwszej instancji, ze

względem na wagę spraw rozpoznawanych w pierwszej instancji przed tym sądem. Obecnie ograniczono obronę niezbędną przed sądem wojewódzkim jako pierwszej instancji wyłącznie do sytuacji, gdy oskarżonemu zarzucono zbrodnię lub pozbawiono go wolności. Tylko w takim przypadku udział obrońcy w rozprawie głównej jest obowiązkowy, a w rozprawie apelacyjnej i kasacyjnej, jeżeli prezes sądu lub sąd uzna to za konieczne - art. 80 kpk. Trudno powyższe rozwiązanie uznać za trafne, skoro katalog występów należących do właściwości sądu wojewódzkiego przewiduje także bardzo surowe kary. Jeśli nawet oskarżony nie jest tymczasowo pozbawiony wolności, nie oznacza to w żadnym razie gwarancji, że zostanie mu wymierzona kara z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Dlatego właśnie, ze względu na charakter rozpoznawanych spraw, powinien on zawsze w pierwszej instancji mieć obrońcę.

Brak obrońcy niezbędnego w przypadkach określonych w art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 kpk stanowi tzw. bezwzględny powód uchylenia orzeczenia, czyli sąd odwoławczy będzie musiał zawsze wyrok uchylić na korzyść oskarżonego, niezależnie od granic zaskarżenia, podniesionych zarzutów i wpływu uchybienia na treść orzeczenia - patrz art. 439 § 1 pkt 6 i § 2 kpk.

Od obrony niezbędnej odróżnić trzeba **przymus adwokacki**, polegający na obowiązkowym zastępstwie strony przez adwokata przy dokonywaniu konkretnych czynności procesowych. Przymus adwokacki dotyczy nie tylko oskarżonego, ale również pokrzywdzonego występującego w roli oskarżyciela prywatnego, posiłkowego oraz powoda cywilnego. Nie odnosi się on jedynie do prokuratora.

Ratio legis omawianej instytucji sprowadza się do zapewnienia fachowości w przygotowaniu określonych pism procesowych. Przymus adwokacki obejmuje następujące czynności: wniesienie przez pokrzywdzonego własnego aktu oskarżenia do sądu w trybie art. 55 § 1 kpk - art. 55 § 2 kpk; apelacja od wyroku sądu wojewódzkiego - art. 446 § 1 kpk; kasacja - art. 526 § 2 kpk; wniosek o wznowienie postępowania - art. 545 § 2 kpk.

Obrona z urzędu, czyli wyznaczona przez sąd, występuje w dwóch sytuacjach. Sąd przyznaje oskarżonemu obrońcę z urzędu obligatoryjnie, jeżeli zachodzi przypadek obrony niezbędnej, a oskarżony

nie ma obrońcy z wyboru, zaś fakultatywnie, w trybie art. 78 § 1 kpk, jeżeli nie zachodzi wprawdzie przypadek obrony niezbędnej, ale oskarżony w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, bez uszczerbku dla koniecznego utrzymania siebie i rodziny. Sąd może w tej drugiej sytuacji cofnąć wyznaczenie obrońcy, jeżeli okaże się, że nie istniały okoliczności, na podstawie których go wyznaczono - art. 78 § 2 kpk.

Wyżej była mowa o przymusie adwokackim, obejmującym m.in. apelację od wyroku sądu wojewódzkiego, kasację oraz wniosek o wznowienie postępowania. Jeżeli oskarżony ma obrońcę z wyboru i obrońca ów nie widzi podstaw do uruchomienia procedury apelacyjnej, kasacyjnej bądź prowadzącej do wznowienia postępowania, oskarżony może mu wtedy wypowiedzieć upoważnienie do obrony i zwrócić się do innego adwokata, względnie sam obrońca władny jest rozwiązać stosunek obrończy.

Sytuacja ulega komplikacji w przypadku obrony z urzędu, ponieważ rozwiązanie stosunku obrończego nie wchodzi wówczas w grę. Kwestię tę, w odniesieniu do kasacji i wznowienia postępowania, reguluje art. 84 § 3 kpk - obrońca wyznaczony z urzędu w postępowaniu kasacyjnym lub w postępowaniu o wznowienie postępowania, powinien sporządzić i podpisać kasację lub wniosek o wznowienie postępowania, albo poinformować na piśmie sąd, że nie stwierdził podstaw do wniesienia kasacji lub złożenia wniosku o wznowienie postępowania. Skoro powyższy przepis dotyczy tylko kasacji i wznowienia postępowania, stąd *a contrario* - obrońca z urzędu musi wnieść, wbrew własnemu sumieniu, apelację od wyroku sądu wojewódzkiego, jeśli życzy sobie tego oskarżony.

Powyższe rozróżnienie (prawo obrońcy z urzędu do odmowy wniesienia kasacji lub złożenia wniosku o wznowienie postępowania oraz obowiązek złożenia apelacji od wyroku sądu wojewódzkiego) spowodowane jest tym, iż kasacja i wznowienie postępowania należą do środków wzruszania prawomocnych orzeczeń, natomiast apelację wnosi się od wyroku jeszcze nieprawomocnego. Zdaniem ustawodawcy, nie można zamykać oskarżonemu drogi do zwykłej kontroli odwoławczej, zaś instytucja przymusu adwokackiego nie wprowadza dodatkowej kontroli trafności wyroku sądu pierwszej instancji przez

obrońcę, lecz zapewnić ma jedynie prawidłowe sformułowanie pisma procesowego. Nie można iść jednak za daleko i żądać od obrońcy z urzędu, żeby uruchamiał nadzwyczajne środki zaskarżenia, atakując prawomocne, czyli nieodwołalne w zwykłym trybie rozstrzygnięcia, jeśli nie widzi po temu dostatecznych podstaw.

Bardzo ważną gwarancją prawa do obrony jest zapewnienie oskarżonemu tymczasowo aresztowanemu swobodnych kontaktów ze swoim obrońcą.

Do roku 1989 prokurator, aż do wyznaczenia czynności zamknięcia postępowania przygotowawczego, mógł w ogóle odmówić podejrzanemu widzenia z obrońcą. Po noweli z 1989 r. do dawnego kpk mógł on jedynie zastrzec, że sam, lub osoba przez niego wskazana, będzie obecna przy rozmowie podejrzanego z obrońcą.

W doktrynie postulowano, aby ograniczenie swobodnych kontaktów adwokata z tymczasowo aresztowanym klientem dotyczyło jedynie początkowej fazy postępowania przygotowawczego, gdy zabezpieczyć się trzeba przed jakimkolwiek, nawet nieświadomym ze strony obrońcy, przekazywaniem informacji na zewnątrz.⁴

Z wielką satysfakcją odnotować należy, iż nowy kpk wyszedł owym postulatowi naprzeciw.

I tak - art. 73 § 1 kpk ustanawia zasadę - oskarżony tymczasowo aresztowany może porozumiewać się ze swym obrońcą podczas nieobecności innych osób oraz korespondencyjnie. Zgodnie z treścią art. 73 § 2 kpk prokurator w postępowaniu przygotowawczym może w szczególnie uzasadnionym przypadku zastrzec, że będzie przy rozmowie obecny sam lub osoba przez niego upoważniona, a także zastrzec kontrolę korespondencji podejrzanego z obrońcą - art. 73 § 3 kpk. Z mocy art. 73 § 4 kpk, zastrzeżenia, o których mowa w § 2 i 3, nie mogą być utrzymywane ani dokonane po upływie 14 dni od dnia tymczasowego aresztowania podejrzanego.

Wydaje się, iż przy sprawnej pracy organów ścigania okres dwóch tygodni w pełni wystarczy, aby sprawdzić każde alibi podejrza-

⁴ P. Kruszyński, jw., s. 161-165 i podana tam literatura.

nego i uniknąć wszelkich nie kontrolowanych „przecieków” informacji.

3. Obowiązki oskarżonego

Zaznaczyć trzeba na wstępie, że oskarżony nie ma ani obowiązku dowodzenia swojej niewinności, ani tym bardziej dostarczania dowodów na swoją niekorzyść - art. 74 § 1 kpk. Żądanie bowiem od oskarżonego, aby dowodził swojej niewinności, naruszałoby konstytucyjną zasadę domniemania niewinności (vide art. 42 ust. 3 Konstytucji RP i art. 5 § 1 kpk), natomiast zmuszanie go do przedstawiania niekorzystnych dla siebie dowodów godziłoby również w konstytucyjną zasadę prawa do obrony (art. 42 ust. 2 Konstytucji RP i art. 6 kpk).

Zakaz zmuszania oskarżonego do obciążania samego siebie znany był już prawnikom rzymskim. Oni to sformułowali słynną paremię: „*nemo se ipsum accusare tenetur*”.

Dlatego nie wolno żądać od oskarżonego, aby dostarczał próbki swego pisma czy głosu. Nie ma oczywiście żadnych przeszkód w dobrowolnym dostarczeniu przez niego ww. dowodów.

Art. 74 § 2 kpk wyraźnie określa katalog czynności, jakim oskarżony musi się poddać. Charakteryzują się one tym, iż nie wymagają jego czynnego współdziałania z organami procesowymi.

Są to następujące czynności: oględziny zewnętrzne; inne badania nie połączone z naruszeniem integralności ciała, takie jak pobranie odcisków palców, fotografowanie czy okazanie; badania psychologiczne i psychiatryczne; inne badania połączone z dokonywaniem zabiegów na ciele, z wyjątkiem chirurgicznych, o ile wykonywane są przez uprawnionego pracownika służby zdrowia z zachowaniem wskazań wiedzy lekarskiej i nie zagrażają zdrowiu oskarżonego, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest nieodzowne. Chodzi tu zwłaszcza o pobranie krwi lub wydzielin organizmu.

Z mocy art. 74 § 3 kpk pobranie krwi i wydzielin organizmu w stosunku do osoby podejrzanej wymaga jej zgody. *Ergo* - pozostałe czynności wymienione w art. 74 § 1 pkt 1 kpk mogą być wykonane nawet wbrew jej woli.

Ustawodawca upoważnił w art. 74 § 4 kpk Ministra Sprawiedliwości, aby w porozumieniu z Ministrem Zdrowia i Opieki Społecznej określił, w drodze rozporządzenia, szczegółowe warunki dokonywania badań oskarżonego oraz osoby podejrzanej.

Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, iż prowadzone w stosunku do oskarżonego zabiegi, zwłaszcza zaś pobieranie krwi lub wydzielin organizmu, nie mogą w żaden sposób zagrażać jego zdrowiu. Dlatego nie wolno pobierać krwi od osób chorych na hemofilię, czy też używać w tym celu igieł wielokrotnego użytku (niebezpieczeństwo wstrzyknięcia wirusa żółtaczki bądź HIV). Jeszcze bardziej ostrożnie postępować należy w przypadku uzyskiwania innych niż krew wydzielin. Trudno byłoby usprawiedliwić np. pobranie płynu mózgowo-rdzeniowego, gdyż taki zabieg z reguły łączy się z dużym ryzykiem dla osoby badanej.

Zgodnie z treścią art. 75 § 1 kpk oskarżony, pozostający na wolności, ma obowiązek stawić się na każde wezwanie w toku postępowania karnego oraz zawiadamiać organ prowadzący postępowanie o każdej zmianie miejsca swego zamieszkania lub pobytu trwającej dłużej niż 7 dni, o czym należy oskarżonego pouczyć przy pierwszym przesłuchaniu.

Oskarżony, który w sposób nieusprawiedliwiony nie stawia się na wezwanie, naraża się na ryzyko przymusowego doprowadzenia - art. 75 § 2 kpk, a nawet, w szczególnych przypadkach, tymczasowego areztowania - patrz art. 258 § 1 pkt 1 i 2 kpk.

Oskarżony ma obowiązek uczestniczenia w rozprawie. Zgodnie z treścią art. 374 § 1 kpk obecność oskarżonego na rozprawie głównej jest obowiązkowa, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej.

Przewodniczący może wydać zarządzenie uniemożliwiające oskarżonemu wydalenie się z sali przed zakończeniem rozprawy - art. 374 § 2 kpk. Wyjątki od zasady określonej w art. 374 § 1 kpk sformułowane są w art. 479 § 1 i 2, 485 i 509 § 1 kpk. Tak więc w niektórych postępowaniach szczególnych: uproszczonym, prywatnoskargowym i sądowym co do wykroczeń, sąd może prowadzić rozprawę w czasie nieobecności oskarżonego, któremu doręczono wezwanie, a jeżeli nie stawił się także jego obrońca - wydać wyrok zaoczny. Upřednio złożone wyjaśnienia oskarżonego odczytuje się wówczas.

Gdyby w postępowaniu innym, niż uproszczone, prywatnoskargowe i sądowe w sprawach o wykroczenia, prowadzono rozprawę podczas nieobecności oskarżonego, wyrok sądu I instancji musiałby zawsze zostać uchylony na korzyść oskarżonego przez sąd odwoławczy w trybie art. 439 § 1 pkt 7 i § 2 kpk - bezwzględny powód uchylenia orzeczenia.

Art. 375-377 przewidują jednak dalsze wyjątki od zasady bezwzględnej obecności oskarżonego na rozprawie głównej.

I tak, jeżeli oskarżony, mimo upomnienia go przez przewodniczącego, zachowuje się nadal w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu, przewodniczący może na pewien czas wydalić go z sali sądowej - art. 375 § 1 kpk. Zezwalając oskarżonemu na powrót, przewodniczący niezwłocznie informuje go o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwia mu złożenie wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów - art. 375 § 2 kpk.

W trybie art. 376 § 1 kpk, jeżeli oskarżony, który złożył już wyjaśnienia, opuścił salę rozpraw bez zezwolenia przewodniczącego, sąd może dokończyć rozprawę pomimo nieobecności oskarżonego, a wydany wyrok nie uważa się za zaoczny. Sąd zarządza jednak przymusowe doprowadzenie oskarżonego, jeżeli uznaje jego obecność za niezbędną. Przepis ten znajduje odpowiednie zastosowanie w przypadku, gdy oskarżony, po złożeniu wyjaśnień, zawiadomiony o terminie rozprawy przerwanej lub odroczonej, nie stawiał się na tę rozprawę bez usprawiedliwienia - art. 376 § 2 kpk. Za dalszy wyłom od obowiązku uczestnictwa oskarżonego na rozprawie uznać trzeba przepis art. 376 § 3 kpk - jeżeli na rozprawę odroczoną lub przerwana nie stawiał się współoskarżony, który usprawiedliwił swoje niestawiennictwo, sąd może prowadzić rozprawę w zakresie nie dotyczącym bezpośrednio nieobecnego oskarżonego, jeżeli nie ograniczy to jego prawa do obrony.

Art. 376 § 3 kpk znajdzie zapewne zastosowanie w wąskiej liczbie przypadków, gdy współoskarżonemu A, który w sposób usprawiedliwiony nie przybył na rozprawę, postawiony został wyłącznie zarzut X, zaś obecnemu na rozprawie współoskarżonemu B, poza owym zarzutem X, jeszcze dodatkowo zarzuty Y i Z, z którymi to za-

rzutami A nie miał nic wspólnego. Sąd władny będzie wówczas, na mocy art. 376 § 3 kpk, prowadzić postępowanie przeciw oskarżonemu B o czynu Y i Z, ale w żadnym razie nie o czyn X.

Zgodnie z treścią art. 377 § 1 i 2 kpk, w przypadku, gdy lekarz stwierdzi wprowadzenie się przez oskarżonego, w sposób zawiniony, w stan niezdolności do udziału w rozprawie (np. nietrzeźwość, trans narkotyczny), sąd może prowadzić postępowanie mimo jego nieobecności, choćby nie złożył on jeszcze wyjaśnień.

Wreszcie - na podstawie art. 377 § 3 kpk, jeżeli oskarżony zawiadomiony o terminie rozprawy oświadcza, że nie weźmie w niej udziału albo uniemożliwia doprowadzenie go na rozprawę, sąd ma dwie możliwości: albo zarządzić przymusowe doprowadzenie oskarżonego, albo prowadzić rozprawę bez jego udziału.

Przepisy art. 375, 376 § 1 i 2 oraz 377 kpk mają na celu uniemożliwienie oskarżonemu torpedowania przebiegu rozprawy. Stwarzają one wprawdzie szeroki wachlarz wyjątków od zasady bezpośredniości, lecz wyjątki te są wręcz konieczne, gdyby ich bowiem nie było, wiele postępowań karnych nigdy nie mogłoby zakończyć się merytorycznym rozstrzygnięciem.

Oskarżony nie powinien w takich wypadkach skutecznie powoływać się na naruszenie przez sąd jego prawa do obrony, nikomu nie wolno bowiem żądać dla siebie korzyści z powodu własnego, naganego zachowania się - tzw. ogólnoprawna zasada rekryminacji.

OBROŃCY I PEŁNOMOCNICY

1. obrońca

Stanowisko prawne obrońcy jest sporne w doktrynie. Wyróżnić można w tym względzie dwa przeciwstawne stanowiska.

1. Obrońca jest pomocnikiem procesowym oskarżonego, gdyż pomaga oskarżonemu w wykonywaniu jego prawa do obrony, działać może wyłącznie na jego korzyść, zaś jakiegokolwiek niekorzystne dla oskarżonego zachowania obrońcy są bezskuteczne *ex lege*. To właśnie odróżnia obrońcę od przedstawiciela, ponieważ wszelkie, także niekorzystne dla reprezentowanego czynności przedstawiciela, są ważne i idą na jego (reprezentowanego) rachunek.¹

2. Obrońca jest *sui generis* przedstawicielem procesowych interesów oskarżonego, skoro nie działa w procesie we własnym imieniu, ale w imieniu oskarżonego i nie przysługuje mu więcej praw, niż samemu oskarżonemu. Przedstawicielstwo obrończe ma jednak szczególny charakter, bowiem obrońca może działać tylko na korzyść oskarżonego. To właśnie odróżnia przedstawicielstwo obrończe od innych rodzajów przedstawicielstwa.²

1 S. Śliwiński: Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne, Warszawa 1948, s. 395-402; S. Kalinowski: Stanowisko obrońcy w polskim procesie karnym, Pal. nr 8/1962, s. 8-9; A. Kaftal: O niektórych zagadnieniach prawa do obrony w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, Pal. nr 12/1964, s. 47; P. Kruszyński: Stanowisko prawne, jw., s. 23-38.

2 M. Cieślak: Polska procedura karna, Warszawa 1984, s. 270-274; S. Waltoś: Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 1985, s. 380-389; W. Daszkiewicz: Proces karny. Część ogólna, Warszawa 1996, s. 217; K. Marszał: Proces karny, Katowice 1997, s. 161; T. Grzegorzczak, J. Tylman: Polskie postępowanie karne, Warszawa 1998, s. 315-320.

Praktyczne konsekwencje przyjęcia obu prezentowanych stanowisk są identyczne. Wydaje się jednak, iż pogląd, jakoby obrońca był *sui generis* przedstawicielem procesowych interesów oskarżonego narusza jednolity system pojęć, wypracowanych przez teorię prawa oraz doktrynę prawa cywilnego.

Istotą bowiem każdego przedstawicielstwa jest to, że wszelkie, zarówno korzystne, jak i niekorzystne dla reprezentowanego czynności, dokonane przez przedstawiciela, wywołują skutki prawne dla osoby reprezentowanej. Na tym właśnie polega przedstawicielstwo. Wprowadzenie zaś pojęcia „przedstawiciel *sui generis*”, bo skutecznie działający wyłącznie na korzyść oskarżonego, zaciemnia obraz i prowadzi do podważenia treści przyjętych w nauce prawa instytucji. To tak, jakby twierdzić, że hipopotam jest szczególnym rodzajem nosorożca, który nie ma charakterystycznego rogu z przodu.

Ponadto nie jest prawdą, iż obrońcy nie przysługuje w procesie więcej praw, niż samemu oskarżonemu. Obrońca może bowiem, wbrew woli oskarżonego, kwestionować jego przyznanie się do winy, zgłosić dowód, przeciwko któremu oskarżony oponuje, itp., gdyż ma on w procesie stanowisko samoistne i nie jest związany bezwzględnie wolą oskarżonego. Wyłączną granicę działania obrońcy w procesie wyznacza art. 86 § 1 kpk - wolno mu przedsięwziąć czynności jedynie na korzyść oskarżonego, zaś czynności dlań niekorzystne nie mają żadnej mocy prawnej.

I ten argument przemawia za przyjęciem następującego poglądu. Obrońca nie jest przedstawicielem *sui generis*, lecz pomocnikiem procesowym oskarżonego, pomagającym mu w wykonywaniu prawa do obrony.

Do bycia obrońcą uprawniony jest jedynie adwokat - art. 82 kpk. Oskarżony może mieć najwyżej trzech obrońców - art. 77 kpk, natomiast obrońca może bronić kilku oskarżonych, jeżeli ich interesy nie pozostają w sprzeczności - art. 85 § 1 kpk.

Dawny kpk nie precyzował, kto i w jakim trybie stwierdzać miał ową sprzeczność interesów.

Nowy kpk przecina wszelkie niejasności. Art. 85 § 2 kpk stanowi bowiem, co następuje - stwierdzając sprzeczność interesów sąd wyda-

je postanowienie, zakreślając oskarżonym termin do ustanowienia nowych obrońców. W wypadku obrony z urzędu sąd wyznacza innego obrońcę. Na postanowienie przysługuje zażalenie.

Trafnie upoważnił ustawodawca sąd, nie zaś organa adwokatury do rozstrzygania, czy pomiędzy klientami tego samego obrońcy nie zachodzi sprzeczność interesów. Sąd bowiem, kierując się zasadą prawdy materialnej, odpowiada za zgodny z ową zasadą wynik sprawy. Prawidłowe wyrokowanie mogłoby zostać niezmiernie utrudnione, gdyby obrońca bronił kilku oskarżonych o przeciwnych interesach.

Podnosząc bowiem okoliczności korzystne dla X-a, obciążałby równocześnie Y-a, na którego korzyść, jako obrońca, obowiązany byłby również działać i odwrotnie - broniąc Y-a, działałby na niekorzyść X-a.

W omawianej sytuacji adwokat nie tylko popadałby w sprzeczności i wyraźnie naruszał sformułowany w art. 86 § 1 kpk obowiązek działania wyłącznie na korzyść oskarżonego, ale ogromnie skomplikowałby dokonywanie ustaleń faktycznych w procesie.

Jedynie sąd, na podstawie znajomości akt sprawy, może rozstrzygnąć, czy pomiędzy oskarżonymi bronionymi przez tego samego obrońcę zachodzi sprzeczność interesów, czy nie zachodzi. Stąd uregulowanie art. 85 § 2 kpk uznać trzeba za właściwe.

2. Pełnomocnik

Pełnomocnik, w przeciwieństwie do obrońcy, działa w pełni na rachunek reprezentowanego. Jeżeli podjęcie czynności dla klienta niekorzystne, będą one prawnie skuteczne. Stąd dotyczący pełnomocnika art. 88 kpk, odsyłający do przepisu o obrońcy, nie recypuje treści art. 86 § 1 kpk. Z pełnomocnika korzystać może każda strona, która nie jest oskarżonym, czyli w postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony, a w postępowaniu sądowym oskarżyciel prywatny, oskarżyciel posiłkowy oraz powód cywilny - vide art. 87 § 1 kpk.

Pełnomocnikiem osoby fizycznej, występującej w charakterze oskarżyciela posiłkowego bądź powoda cywilnego, może być wyłącznie adwokat, co wynika z treści art. 88 § 1 kpk. Przepis ten odsyła bo-

wiem wprost do art. 82 kpk. Jeżeli pokrzywdzonym w postępowaniu przygotowawczym, względnie oskarżycielem prywatnym, posiłkowym lub powodem cywilnym w postępowaniu sądowym jest instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, w charakterze pełnomocnika występuje także radca prawny bądź inny pracownik tej instytucji, względnie jej organu nadrzędnego - art. 88 § 2 kpk.

Wreszcie - radca prawny uprawniony jest do występowania w charakterze pełnomocnika innego, niż wymieniony w art. 88 § 2 kpk. podmiotu prawa nie będącego człowiekiem, np. spółki z o.o. czy spółki akcyjnej, a także osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą, ale tylko w zakresie roszczeń majątkowych - art. 88 § 3 kpk.

Tak więc osoba prawna nie będąca instytucją państwową, samorządową lub społeczną, jednostka organizacyjna nie mająca osobowości prawnej oraz osoba fizyczna prowadząca działalność gospodarczą władna jest ustanowić pełnomocnikiem radcę prawnego, lecz wyłącznie w zakresie dochodzenia roszczeń w powództwie adhezyjnym.

Całkowite novum wprowadza art. 87 § 2 kpk. Zgodnie z tym przepisem, osoba nie będąca stroną może ustanowić pełnomocnika, jeżeli wymagają tego jej interesy w toczącym się postępowaniu. Sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, mają jednak prawo nie dopuścić do udziału w postępowaniu pełnomocnika, jeżeli uznają, że nie wymaga tego obrona interesów osoby nie będącej stroną - art. 87 § 3 kpk.

Teoria i praktyka muszą dopiero w przyszłości rozstrzygnąć, jakie osoby nie będące stronami korzystać będą, w trybie art. 87 § 2 kpk, z pełnomocnika. Wydaje się, że uprawnienie takie powinno być przyznane podmiotom, o których mowa w art. 52 kk oraz osobom nie będącym stronami w razie naruszenia ich praw w postępowaniu przygotowawczym - art. 302 § 1 i 2 kpk. Np. właściciel nieruchomości, na terenie której prokurator zamierza przeprowadzić eksperyment procesowy może, w trybie art. 302 § 1 kpk, wnieść zażalenie na decyzję prokuratora. Wówczas, w oparciu o art. 87 § 2 kpk, będzie miał on prawo ustanowić pełnomocnika.

Pozostanie rzeczą sporną, czy uprawnienie takie przysługuje świadkowi.

CZYNNOŚCI PROCESOWE

1. Pojęcie czynności procesowych

Czynności procesowe można określić jako działania uczestnika procesu zgodne z jego wolą i świadomością, wywierające skutki w sferze prawa karnego procesowego.

Od czynności tych należy odróżnić zdarzenia procesowe, to znaczy zmiany w otoczeniu zewnętrznym nie wywołane przez aktywność człowieka, a mające wpływ (pośredni bądź bezpośredni) na przebieg i wynik procesu. Tytułem przykładu można tu wymienić śmierć oskarżonego, która powoduje umorzenie postępowania wobec niego (art. 17 § 1 pkt 5 kpk), bądź też wystąpienie przypadków losowych uniemożliwiających np. wniesienie stronie procesowej w terminie środka odwoławczego, co uzasadnia przywrócenie tego terminu przez organ procesowy (art. 126 § 1 kpk).

Czynności procesowe jako szczególna forma aktywności człowieka, powinny być działaniem świadomym i dobrowolnym. Dlatego też, skutków procesowych nie powinny wywoływać działania podjęte przy braku świadomości, pod wpływem przymusu fizycznego, bądź np. oświadczenia podjęte w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi.

Czynności procesowe, jako działania ludzkie nie obejmują swoim zakresem zaniechań. Przytoczona wyżej definicja nie wyklucza, iż skutki procesowe może wywołać beczynność uczestników procesu. Fakt, iż strona procesowa, np. oskarżony, nie korzysta z uprawnień procesowych, wywołać może skutek w postaci niekorzystnego dla niej orzeczenia sądu, jednakże nie oznacza to, iż podejmuje ona czynności procesowe na swoją niekorzyść.

2. Rodzaje czynności procesowych

A. Wprowadzenie

Czynności procesowe mogą być dokonywane przez wszystkich uczestników procesu karnego, a więc można wśród nich wyróżnić czynności, które wykonują:

- organy procesowe;
- strony procesowe;
- pozostali uczestnicy procesu.

W powyższym podziale należy podkreślić, iż najszersze uprawnienia do dokonywania czynności procesowych przysługują organom procesowym i stronom procesowym. W przypadku czynności organów procesowych, jako reprezentantów państwa i dysponujących z tego tytułu atrybutami jego władzy w procesie karnym, ustawa nakłada na nie wymóg szczególnego formalizmu. W toku historycznego rozwoju procesu karnego i powstania instytucji demokratycznego państwa prawnego ograniczenie to stało się szczególnie wyraźne.

W przypadku stron procesowych, jako ze swojej istoty bezpośrednio zainteresowanych rozstrzygnięciem co do przedmiotu procesu, ich upoważnienie do dokonywania czynności procesowych jest również szerokie, chyba że w sposób wyraźny ogranicza je ustawa, np. terminem do wniesienia aktu oskarżenia przez samoistnego oskarżyciela posiłkowego, bądź ograniczeniami praw powoda cywilnego w sferze postępowania dowodowego (art. 66 kpk), bądź możliwościami zaskarżenia decyzji sądu o odmowie przyjęcia powództwa cywilnego czy też pozostawienia go bez rozpoznania.

Natomiast w przypadku innych uczestników procesu, np. świadków bądź biegłych, ich aktywność w dziedzinie czynności procesowych jest limitowana przez rolę, jaką ustawa przewiduje dla nich w procesie karnym.

B. Ze względu na skutek czynności procesowe można podzielić na:¹

¹ S. Kalinowski: *Polski proces karny*, Warszawa 1981, s. 127.

- nie wpływające bezpośrednio na bieg procesu (np. wnioski dowodowe czy oświadczenia stron procesowych). Przyczyniają się one wprowadzić do osiągania celów procesu karnego, lecz nie powodują zmiany stadium procesu;
- czynności przesuwające proces w stadium następne (np. wniesienie przez prokuratora aktu oskarżenia do sądu (art. 331 kpk), a następnie wyznaczenie rozprawy głównej przez prezesa sądu (art. 350 § 1 kpk);
- powodujące powrót procesu do stadium poprzedzającego, np. zwrot sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego na posiedzeniu przed rozprawą główną (art. 339 § 3 pkt 4 kpk) bądź na rozprawie (art. 397 § 1 kpk).

C. Ze względu na swobodę podmiotów procesu przy ich dokonywaniu, zmianie i odwoływaniu wyróżniamy:

- czynności **w pełni dyspozytywne**, których dokonanie, zmiana lub odwołanie zależy w pełni od uznania podmiotów je dokonujących, np. tylko od nieskrępowanego uznania stron procesowych zależy składanie przez nie wniosków dowodowych i rezygnacja z przeprowadzania dowodu (co nie wyklucza dokonania czynności przez organ procesowy z urzędu - por. art. 167 kpk), bądź odstąpienie oskarżyciela prywatnego od oskarżenia przed rozpoczęciem przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej (art. 496 § 2 kpk);
- czynności charakteryzujące się **ograniczoną dyspozytywnością**, np. niemożność cofnięcia przez oskarżonego środka odwoławczego złożonego na jego korzyść przez oskarżyciela publicznego (art. 431 § 2 kpk);
- **czynności nakazane** przez ustawę, np. uchylenie przez sąd odwoławczy zaskarżonego orzeczenia w przypadku wystąpienia bezwzględnej przyczyny odwoławczej (art. 439 § 1 kpk);
- **czynności zabronione przez ustawę**, np. zadawanie pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej treść wypowiedzi (art. 171 § 3 kpk).

D. Ze względu na charakter i treść czynności procesowych można wśród nich wyróżnić²:

- czynności realne;
- spostrzeżenia procesowe;
- oświadczenia procesowe.

Do czynności realnych (rzeczowych)³ - można zaliczyć działania wywołujące zmiany w świecie zewnętrznym, jak przeszukanie, zatrzymanie, oględziny, wykonanie zdjęć, a nie procesy zachodzące wyłącznie w psychice człowieka.

Pod mianem **spostrzeżeń procesowych**, czyli tzw. czynności **recyptywnych**⁴, należy rozumieć procesy myślowe polegające na przyjęciu do wiadomości informacji procesowych i żądań, np. wysłuchanie przemówień stron (art. 406 kpk).

Oświadczenia procesowe są to przewidziane przez prawo karne procesowe przejawy woli, bądź wiedzy uczestnika procesu, kierowane pod adresem innych uczestników. Wyróżnia się wśród nich:

oświadczenia wiedzy, czyli przekazywanie przez uczestnika procesu informacji mogących mieć znaczenie dla postępowania karnego, np. wyjaśnienia oskarżonego, zeznania świadków, opinie biegłych, informowanie organu procesowego np. o przyczynach niemożności stawienia się na jego wezwanie. Należy do nich zaliczyć także twierdzenia dowodowe, które wymagają udowodnienia;

oświadczenia woli, czyli przejawy dążeń i zamierzeń uczestnika procesu.

Mogą one przybierać formę oświadczeń **wyraźnych** bądź **dorozumianych (konkludentnych)**. Dorozumiany objaw woli można przyjąć jedynie wówczas, gdy nie zachodzą wątpliwości, iż zachowanie danego uczestnika procesu uzewnętrznia określoną wolę. W szczególności prawidłowa ocena tej woli wymaga ustalenia motywu takiego zachowania. Tytułem przykładu można podać tu złożę-

2 M. Cieślak: Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne, Warszawa 1984, s. 51.

3 S. Śliwiński: Proces karny. Zasady ogólne, Warszawa 1948, s. 419.

4 S. Śliwiński, op. cit., s. 419.

nie przez stronę wniosku o uzasadnienie wyroku, jako dorozumiany przejaw woli złożenia apelacji (art. 422 § 1 kpk).

Wśród oświadczeń woli można wyróżnić:

a) **oświadczenia postulatywne** przybierające formę wniosków, żądań, prośb.

Wnioski stanowią określoną propozycję dokonania konkretnych rozstrzygnięć, kierowaną najczęściej pod adresem organów procesowych. Przykładem może być tu wniosek dowodowy (art. 169 kpk), akt oskarżenia jako wniosek o wszczęcie postępowania przeciwko określonemu oskarżonemu o oznaczony czyn (art. 332 kpk), czy też wniosek o wyłączenie sędziego (art. 42 kpk).

Żądaniami mogą być np. środki odwoławcze (apelacja bądź kasacja), w których wnosząca je strona domaga się zmiany bądź uchylecia zaskarżonego orzeczenia.

Prośby, w porównaniu z innymi wnioskami, wywołują słabsze skutki procesowe, gdyż organy procesowe mają większy zakres uznaniowości przy ich załatwianiu. Tytułem przykładu można tu wymienić prośbę skazanego o ulaskawienie (art. 560 i n. kpk);

b) **oświadczenia władcze (imperatywne)** będące przejawem woli organu kierującego procesem, która to wola jest wiążąca dla uczestników procesu.

Można tutaj wyróżnić:

polecenia wydawane organom podwładnym, np. w ramach nadzoru procesowego przez prokuratora organom ścigania w postępowaniu przygotowawczym (art. 93 § 4 kpk). Nie wiążą one innych uczestników procesu;

decyzje procesowe wiążące zarówno uczestników procesu, jak i inne organy lub instytucje, lecz te ostatnie tylko w przypadku, gdy wynika to z ustawy bądź samej decyzji, np. prawomocny wyrok skazujący oskarżonego rodzi po jego stronie obowiązek poddania się karze, statuując stan powagi rzeczy osądzonej, czyli niemożność ponownego postępowania w tej sprawie. Dla innych organów, np. administracji więziennej, oznaczać to może zobowiązanie do egzekucji kary. Ponadto ustalenia takiego wyroku co

do popełnienia przestępstwa wiązą sąd w postępowaniu cywilnym (art. 11 kpc).

W przypadku **decyzji procesowych** można dokonać ich podziału, który został *expressis verbis* wyrażony w ustawie na:

orzeczenia;

zarządzenia.

Kryterium rozróżnienia stanowi tu waga sprawy (zagadnienia) rozstrzyganego daną decyzją. Orzeczenia stanowią główną formę decyzji procesowych, wymaganą przy rozstrzyganiu istotnych kwestii procesu. Ich podstawę może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w postępowaniu, mających znaczenie dla sprawy (art. 92 kpk).

Zarządzenia są decyzjami wydawanymi z reguły w kwestiach mniej istotnych, porządkowych. Czasami jednak mogą mieć one zasadniczy wpływ na losy procesu, np. zarządzenie prezesa sądu o odmowie przyjęcia środka odwoławczego, jeśli jest on niedopuszczalny z mocy ustawy, wniesiony po terminie bądź przez osobę nieuprawnioną (art. 429 kpk). Zarządzenia różnią się od orzeczeń również tym, iż kodeks wyraźnie określa, w jakich kwestiach mogą być wydawane oraz przyznaje kompetencje ich wydawania wyłącznie organom jednoosobowym. W postępowaniu przygotowawczym wydaje je organ prowadzący to postępowanie lub prokurator nadzorujący. W postępowaniu sądowym może je wydawać wyłącznie prezes sądu (przewodniczący wydziału) lub przewodniczący składu orzekającego (art. 93 kpk). Sąd nigdy nie wydaje zarządzeń.

Orzeczenia możemy podzielić na:

1.

Merytoryczne, przesądzające o odpowiedzialności karnej, bądź niekiedy cywilnej oskarżonego (por. art. 415 kpk);

Formalne, dotyczące jedynie kwestii dopuszczalności procesu bądź kwestii trybu postępowania.

2.

Konstytutywne, powodujące powstanie, zmianę lub wygaśnięcie stosunku prawnego. Można tu podać tytułem przykładu wyrok

skazujący, który wymierzając określoną karę, bądź zasądzając powództwo cywilne tworzy po stronie oskarżonego obowiązek poddania się karze bądź zobowiązanie cywilnoprawne zadośćuczynienia szkodzie wyrządzonej przestępstwem.

Deklaratoryjne, które jedynie potwierdzają istnienie stanu prawnego, powstałego poza sferą procesu karnego. Potwierdzają one jedynie istniejący stan prawny w sferze regulowanej przez prawo materialne, np. wyrok uniewinniający potwierdza jedynie fakt, iż oskarżony nie popełnił przestępstwa, bądź postanowienie o umorzeniu postępowania z powodu przedawnienia.

3.

Odwoławalne, gdzie możliwa jest odwołalność stanu prawnego, które spowodowały. Odwołalność orzeczeń procesowych przez organ procesowy, który je wydał, np. możliwość zmiany bądź uchylenia środka zapobiegawczego, jeśli ustaną przyczyny jego stosowania (art. 253 kpk), należy do wyjątków. Regułą jest bowiem uchyłanie takich orzeczeń przez organ wyższego rzędu w trybie nadzoru bądź kontroli odwoławczej.

Nieodwoławalne, w przypadku których organ wydający orzeczenie nie jest w stanie ich uchylić ani zmienić. Przykładem są wyroki wydawane przez sąd pierwszej instancji, które zmienić bądź uchylić może jedynie sąd odwoławczy.

4.

Zaskarżalne tzn. takie, od których przysługuje środek zaskarżenia, np. apelacja, zażalenie bądź sprzeciw.

Niezaskarżalne, gdy środek zaskarżenia stronie bądź innemu uczestnikowi postępowania nie przysługuje. Orzeczenia takie są niezaskarżalne albo na mocy ustawy w momencie ich wydania, jak np. wydane przez sąd odwoławczy (pomijamy tu nadzwyczajne środki zaskarżenia jak kasacja), bądź też z powodu braku inicjatywy uprawnionego podmiotu, który nie złożył w terminie środka zaskarżenia.

5.

Kończące postępowanie w sprawie, wśród których można wyróżnić orzeczenia kończące proces całkowicie, bądź tylko w da-

nej instancji. Orzeczeniem kończącym proces w danej instancji jest wydanie wyroku przez sąd pierwszej instancji. Natomiast orzeczeniem kończącym proces definitywnie jest np. orzeczenie Sądu Najwyższego oddalające kasację.

Orzeczenia nie kończące postępowania w sprawie, incydentalne, np. postanowienie w przedmiocie wniosku dowodowego art. 170 kpk.

Najważniejszym jednak rozróżnieniem orzeczeń, znajdującym bezpośredni wyraz w ustawie, jest ich podział na:

postanowienia;

wyroki.

Wyroki są najważniejszymi orzeczeniami sądu wydawanymi w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, rozstrzygającymi o odpowiedzialności (karnej bądź cywilnej) oskarżonego. Warunkiem wydania przez sąd orzeczenia w formie wyroku jest istnienie wyraźnego upoważnienia w tej mierze. Podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych na rozprawie głównej (art. 410 kpk).

Wyroki można podzielić ze względu na stosunek do winy oskarżonego:

Orzeczenia przesądzające o przedmiocie procesu (merytoryczne).

Wyroki uniewinniające. Są one orzeczeniami merytorycznymi wydanymi wtedy, gdy sąd ustali brak winy oskarżonego, bądź, ustawowych znamion przestępstwa.

Wyroki skazujące. Stwierdzają one fakt popełnienia przez oskarżonego przypisanego mu czynu karalnego, muszą zawierać jego kwalifikację prawną oraz orzekać o rodzaju odpowiedzialności, jaką poniesie oskarżony.

Wyroki warunkowo umarzające postępowanie. Podobnie jak wyroki skazujące, można je wydać tylko przy braku wątpliwości co do winy oskarżonego w przypadku, gdy sąd na rozprawie stwierdzi istnienie przesłanek do zastosowania środka probacyjnego w postaci warunkowego umorzenia postępowania.

Orzeczenia nie przesądzające o przedmiocie procesu (formalne).

Wyroki bezwarunkowo umarzające postępowanie. Sąd może je wydać wtedy, gdy po rozpoczęciu przewodu sądowego stwierdzi okoliczności wyłączające ściganie. Jednakże w przypadku stwierdzenia negatywnych przesłanek procesowych, wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1 i 2, **sąd nie wydaje wyroku umarzającego, lecz wyrok uniewinniający.**

Ze względu na okoliczności publikacji (ogłoszenia) wyroku:

a) **wyroki wydane w obecności oskarżonego;**

b) **wyroki wydane bez obecności oskarżonego, wśród których można wyróżnić:**

wyroki zaoczne, które można wydać w trybie uproszczonym, jeżeli oskarżony i jego obrońca, którym doręczono wezwanie nie stawiają się na rozprawę główną, i wówczas sąd przeprowadza ją bez ich udziału (art. 479 § 1 kpk), chyba że oskarżony usprawiedliwszy swoje niestawiennictwo, wnosił o odroczenie rozprawy (art. 480 kpk). Wyrok taki może być zaskarżony w formie sprzeciwu, którego uwzględnienie powoduje ponowne rozpoznanie sprawy (art. 482 kpk);

wyroki wydane pod nieobecność oskarżonego, które mogą być ferowane w zwykłym trybie postępowania. Sąd ma taką możliwość w przypadku, jeśli oskarżony, który złożył już wyjaśnienia, opuścił salę rozprawy bez zezwolenia przewodniczącego, wówczas można dokończyć rozprawę pomimo nieobecności oskarżonego, zaś wydanego w tej sprawie wyroku nie uważa się za wyrok zaoczny (art. 376 § 1 kpk).

Szczególną kategorię orzeczeń stanowią:

wyroki łączne, które mogą być wydane, gdy zachodzą warunki do orzeczenia kary łącznej w stosunku do osoby prawomocnie skazanej wyrokami różnych sądów (art. 569 i n. kpk);

wyroki sądu odwoławczego, które mogą utrzymywać w mocy, zmieniać bądź uchylać wyrok sądu niższej instancji.

Postanowieniem jest orzeczenie rozstrzygające kwestię procesową, dla której ustawa nie zastrzega formy wyroku (art. 93 § 1 kpk).

W postępowaniu jurysdykcyjnym postanowienia może wydać tylko sąd.

W postępowaniu przygotowawczym postanowienia wydaje prokurator i organy prowadzące to postępowanie w przypadkach przewidzianych ustawą, w innych zaś - zarządzenia. Kodeks postępowania karnego zastrzega na tym wstępnym etapie procesu wydanie niektórych postanowień do kompetencji sądu (np. o zastosowaniu tymczasowego aresztowania - art. 250 § 1 kpk).

Wśród postanowień można wyróżnić:

postanowienia zamykające drogę do wydania wyroku, np. postanowienie o umorzeniu postępowania;

postanowienia uboczne, rozstrzygające kwestie incydentalne, jak np. powołanie biegłego, czy też dopuszczenie innego dowodu w sprawie.

Podział ten wiąże się ściśle z kwestią zaskarżalności postanowień. Zaskarżalne w drodze zażalenia są postanowienia sądu zamykające drogę do wydania wyroku (chyba że ustawa stanowi inaczej), postanowienia co do środka zabezpieczającego, zaś inne postanowienia tylko wtedy, gdy wyraźnie przewiduje to ustawa (art. 459 kpk).

Postanowienia mogą być wydawane na rozprawie bądź posiedzeniu (art. 95 kpk). W posiedzeniach takich może brać udział prokurator, zgłosić wniosek na piśmie bądź w inny sposób przekazać swoje oświadczenie, które umieszcza się w protokole. Posiedzenia w porównaniu z rozprawą cechują się ograniczoną kontradiktoryjnością. Strony inne niż prokurator oraz osoby nie będące stronami mają prawo lub obowiązek brać udział w posiedzeniu jedynie w przypadkach przewidzianych ustawą (np. art. 339 § 5 i art. 341 § 1 kpk).

3. Wadliwość czynności procesowych i jej skutki

A. Pojęcie wadliwości

Wadliwą jest czynność procesowa, która wprawdzie została praktycznie dokonana, ale obciążona jest brakami lub uchybieniami wynikającymi z jej niezgodności z prawem.

Warunkiem niewadliwości czynności procesowej, umożliwiającym dokonującemu ją podmiotowi wywarcie skutków w sferze procesu karnego, jest posiadanie przez nią następujących cech.

Dopuszczalność

Czynność prawna jest dopuszczalna, jeżeli jej dokonanie jest dozwolone przez prawo. Czynność niedopuszczalna to taka, którą dokonano przy braku ustawowych przesłanek lub wbrew zakazom ustawy.

Zakazy takie mogą być wyrażone w ustawie w sposób wyraźny bądź dorozumiany. Przykładowo, niedopuszczalne jest wpływanie na wypowiedzi przesłuchiwanej osoby za pomocą przymusu lub groźby bezprawnej, stosowanie hipnozy bądź narkoanalizy (art. 171 § 4 kpk).

W sposób dorozumiany kodeks zakazuje dokonywania czynności prawnych, jeśli nie zostały spełnione określone przesłanki ustawowe.

Przykładowo, przed przesłuchaniem świadka należy pouczyć go o przysługującym mu prawie do odmowy zeznań (art. 191 § 2 kpk), zaś oskarżonego o przysługującym mu prawie do milczenia (art. 175 § 1 kpk). Przeprowadzenie przesłuchania bez spełnienia tych wymogów jest niedopuszczalne.

Skuteczność

Skuteczność należy rozumieć jako możliwość wywarcia przez dopuszczalną czynność procesową skutków w sferze procesu karnego. Sam fakt dopuszczalności czynności prawnej nie jest tożsamy ze skutecznością, np. wniesienie po upływie terminu środka odwoławczego jest dopuszczalne, lecz nie jest to czynność skuteczna. Pogląd ten uzasadnia samo brzmienie ustawy, która wśród powodów odmowy przyjęcia środka odwoławczego wyróżnia: wniesienie go po terminie lub przez osobę nieuprawnioną, bądź też **niedopuszczalność z mocy ustawy** (art. 429 § 1 kpk). Ponadto art. 122 § 1 kpk stwierdza wyraźnie, iż czynność procesowa dokonana po upływie terminu zawitego jest bezskuteczna (a nie niedopuszczalna).

Ważność

Ważną jest czynność procesowa, która odpowiada przepisom prawa procesowego co do czasu, miejsca, sposobu i innych warunków jej

dokonania⁵. Do tych innych warunków należy zaliczyć prawidłowość oświadczenia woli, której przejawem była czynność procesowa. Czynność procesowa nie spełniająca powyższych wymogów dotknięta jest nieważnością.

Przy analizie tego pojęcia należy wyróżnić nieważność orzeczeń oraz nieważność pozostałych czynności procesowych.

Przyczyny **nieważności orzeczeń** wymienione są enumeratywnie w art. 101 § 1 kpk, zaś procedura stwierdzania nieważności w artykułach 102-104 kpk. Zagadnienia te będą analizowane w dalszych częściach pracy.

Nieważność **pozostałych czynności procesowych** wymaga poczynienia następujących uwag:

- nieważnością dotknięta jest niewątpliwie niedopuszczalna czynność procesowa jako dokonana wbrew zakazom ustawowym;
- nieważną jest także czynność procesowa dotknięta wadą oświadczenia woli, np. powzięta pod wpływem przymusu fizycznego bądź groźby bezprawnej;

w przeciwieństwie do nieważności orzeczeń, kpk nie przewiduje żadnej procedury stwierdzania /deklaratoryjnego/ nieważności pozostałych czynności procesowych. Zgodzić się więc należy z S. Śliwińskim⁶, iż czynności nieważne należy uważać za niebyłe, nie wywierające żadnych skutków prawnych od momentu ich dokonania i jako takie nie wymagają potwierdzenia swojej wadliwości.

B. Konwalidacja wadliwości czynności procesowych

Konwalidacja oznacza usuwanie wad czynności i całego postępowania przed wydaniem orzeczenia kończącego proces. Odbywa się ona bez konieczności wnoszenia środków odwoławczych, gdyż wskutek naprawienia uchybienia wnoszenie środków odwoławczych w tym zakresie staje się bezprzedmiotowe⁷. Nie jest ona możliwa w przypadku **nieusuwalnej** wadliwości czynności procesowej. Sytuacja taka

⁵ S. Śliwiński, op. cit., s. 423.

⁶ S. Śliwiński, op. cit., s. 423-425.

⁷ S. Waltoś: Proces Karny. Zarys systemu, Warszawa 1996, s. 50.

może wystąpić, gdy wadliwa czynność wywołała stan nieodwracalny, bądź też upłynął termin, w którym możliwe było „uzdrowienie” czynności. Tytułem przykładu można tu podać niemożność uwzględnienia przez Sąd Najwyższy kasacji na niekorzyść oskarżonego po upływie terminu prekluzyjnego (a więc nie podlegającego przywróceniu) sześciu miesięcy od momentu uprawomocnienia się orzeczenia (art. 524 § 3 kpk). Przejawem nieodwracalności stanu prawnego, wywołanego przez dokonanie wadliwej czynności procesowej, może być przesłuchanie oskarżonego nie pouczonego o prawie odmowy składania wyjaśnień, bądź odpowiedzi na pytanie, wskutek czego przyznał się on do winy, co z kolei spowodowało ujawnienie innych, obciążających go dowodów. Nawet jeśli taki protokół z przesłuchania oskarżonego zostanie wyłączony z akt sprawy i nie będzie mógł być podstawą skazania oskarżonego, nie da się wymazać z pamięci i psychiki organu przesłuchującego uzyskanych w bezprawny sposób informacji.

W związku z powyższym powstaje problem uwzględniania wpływu wadliwej czynności procesowej na czynności będące jej konsekwencją i w rezultacie - na wynik całego procesu. Systemy procesu karnego krajów zachodnich zajmują tu zróżnicowane stanowiska. Najbardziej skrajne stanowisko prezentuje ustawodawstwo USA, gdzie zakaz korzystania z „owoców zatrutego drzewa” (*fruits of the poisonous tree*) obejmuje nie tylko zakaz wykorzystywania w procesie dowodów nielegalnych, ale i dowodów będących ich skutkiem, np. dowodu uzyskanego w wyniku nielegalnego podsłuchu, jako naruszającego Czwartą Poprawkę do Konstytucji USA.

Bardziej umiarkowane stanowisko w tej kwestii można spotkać w procesie francuskim, gdzie istnieje instytucja unieważnienia (*nullite*) nieprawidłowych aktów śledztwa sądowego prowadzonego przez sędziego śledczego. Zgodnie z art. 170 francuskiego kpk z 1958 r. każde naruszenie ustawy przy dokonywaniu konfrontacji, przesłuchaniu i identyfikacji oskarżonego skutkuje nieważnością nie tylko wadliwej czynności, lecz całego następnego postępowania. Równie istotnym powodem nieważności może być inne naruszenie praw oskarżonego, lecz wtedy o tym, czy nieważność należy ograniczyć do bezprawnej czynności, czy rozszerzyć na całość lub część następnego postępowania, decyduje sąd przysięgłych.

Konwalidacja wadliwości czynności prawnej może nastąpić:

- z mocy prawa (bez konieczności wykazywania inicjatywy przez uczestników procesu), np. zmiany stanu prawnego wskutek czego wadliwość czynności traci swoje znaczenie;
- wskutek zdarzeń faktycznych wywierających skutki w sferze prawa karnego procesowego, np. osiągnięcie pełnoletniości przez nieletniego pokrzywdzonego działającego w procesie bez przedstawiciela ustawowego;
- z inicjatywy strony procesowej, która uzupełnia dotychczasowy brak, np. przez uzupełnienie braków pisma procesowego (art. 120 § 2 kpk), bądź przywrócenia na jej wniosek terminu do dokonania danej czynności;
- przez powtórzenie wadliwej czynności w sposób prawidłowy (zgodny z prawem). W tym jednak przypadku należy poczynić przynajmniej następujące uwagi:
- czynność wadliwa może być powtórzona przez ten sam organ, który jej dokonał - na tym samym etapie postępowania, bądź przez inny organ w następnym stadium,
- ponowne przeprowadzenie określonej czynności jest fizycznie możliwe (wykonalne),
- powtórzona czynność nie traci swojego znaczenia dla procesu, np. wskutek upływu czasu, gdyż w tym przypadku jest ona zbędna;
- powtórzenie czynności procesowej jako metoda jej konwalidacji w rzeczywistości oznacza wykonanie drugiej, nowej czynności tego samego rodzaju i wówczas nie czynność wadliwa, lecz czynność nowa staje się podstawą konwalidacji⁸.

Następstwem konwalidacji jest to, iż czynność procesowa jest uważana za ważną i wywierającą skutki procesowe od momentu jej podjęcia (*ex nunc*).

Od konwalidacji czynności procesowej należy odróżnić jej **konwersję**, polegającą na tym, iż wadliwa czynność procesowa wywołuje

⁸ R. Kmiecik: Konwalidacja i konwersja wadliwych dowodów w procesie karnym, PiP 5/1989, s. 100.

skutki procesowe innej czynności, np. niewłaściwe oznaczenie czynności procesowej, a zwłaszcza środka zaskarżenia, nie pozbawia czynności znaczenia prawnego (art. 118 § 2 kpk). Przykładowo, wniosek o ściganie złożony w przypadku przestępstwa ściganego z urzędu będzie wywierał skutki zawiadomienia o przestępstwie, zaś „rewizja” bądź „skarga” czy „zażalenie” złożone od wyroku sądu I instancji będzie potraktowane, o ile czynność zostanie wykonana w terminie, jako apelacja. Wynika to m.in. z faktu, iż znaczenie czynności procesowej ocenia się według treści złożonego oświadczenia (art. 118 § 1 kpk).

4. Forma, tryb podejmowania i zaznajamiania z treścią czynności procesowych

A. Wymogi formalne stawiane czynnościom procesowym

Zgodnie z zasadą ustności procesu, podstawową formą czynności procesowych jest forma ustna, lecz niekiedy ustawa nakazuje wykonanie danej czynności w formie pisemnej. Należy wskazać tu na odróżnienie pomiędzy formą dokonania i utrwalania danej czynności a przekazaniem jej treści uczestnikom procesu. W przypadku decyzji procesowych, a w szczególności orzeczeń są one sporządzane i utrwalane w formie pisemnej, natomiast mogą być komunikowane uczestnikom procesu w postaci ustnej (np. ogłoszenie wyroku w obecności strony), bądź pisemnej, jeśli ustawa tak przewiduje. Klasycznym przykładem wymogu pisemności, stawianego czynnościom procesowym, jest obowiązek składania środków odwoławczych (apelacji, zażalenia) na piśmie (art. 428 § 1 kpk).

W przypadku, kiedy kpk przewiduje dla czynności procesowej rygor zachowania formy pisemnej, można mówić o jego ujęciu **ogólnym (generalnym) i szczególnym**.

W ujęciu ogólnym każda czynność procesowa utrwalona w formie pisemnej staje się **pismem procesowym**, które powinno odpowiadać wymogom art. 119 kpk, to znaczy zawierać:

- oznaczenie organu, do którego jest skierowane oraz sprawy, której dotyczy,
- oznaczenie oraz adres wnoszącego pismo,

- treść wniosku lub oświadczenia, w miarę potrzeby z uzasadnieniem,
- datę i podpis składającego pismo, bądź jeśli nie może się ona podpisać, podpis osoby przez nią upoważnionej, ze wskazaniem przyczyny złożenia swojego podpisu.

Ujęcie szczególne oznacza, iż prawo karne procesowe wymaga w odniesieniu do niektórych pisemnych czynności procesowych zachowania, oprócz wymogów pisma procesowego, także rygorów określonych przez kpk dla danego rodzaju czynności.

Przykładowo, wniosek dowodowy powinien spełniać wymogi określone w art. 169 kpk, akt oskarżenia powinien odpowiadać warunkom określonym w art. 332 i 333 kpk, zaś opinia biegłego zawierać elementy przewidziane w art. 200 kpk.

Przy niespełnieniu przez podmiot dokonujący danej czynności w formie pisemnej przewidzianych dla niej wymogów, możliwe są więc następujące sytuacje:

- pismo procesowe nie odpowiada wymogom formalnym określonym w art. 119 kpk (wymóg ogólny), bądź przepisom szczególnym (wymóg szczególny), a brak jest tego rodzaju, że pismo nie może otrzymać biegu;
- brak polega na niezłożeniu należytych opłat (np. w przypadku kasacji - art. 527 kpk), bądź upoważnienia do podjęcia czynności procesowej (np. podjęcie czynności przez obrońcę oskarżonego, który nie przedstawił upoważnienia do obrony - art. 83 § 2 kpk).

W powyższych sytuacjach wzywa się osobę, od której pismo pochodzi, do usunięcia braków w terminie 7 dni. Jeśli w tym terminie braki zostaną uzupełnione, pismo wywołuje skutki od momentu jego wniesienia, w przeciwnym wypadku uznaje się je za nieważne, o czym należy ją pouczyć przy doręczeniu wezwania do uzupełnienia braków (art. 120 § 2 kpk).

Braki formalne (formy) czynności procesowych nie powinny być mylone z ich wadliwością merytoryczną, którą należy wiązać z kryterium zasadności czynności procesowej. Zachodzą tu bowiem różnice dotyczące zarówno organów rozstrzygających w przedmiocie uchybienia, jak i skutków wydawanych przez nie decyzji. Przykładowo - gdy

zaistnieją braki formalne aktu oskarżenia, prezes sądu zwraca go oskarżycielowi celem ich uzupełnienia w ciągu 7 dni (art. 337 § 1 kpk). Natomiast w przypadku, gdy zaistnieją przesłanki braku faktycznych podstaw oskarżenia, decyduje w tej kwestii sąd na posiedzeniu, umarzając postępowanie (art. 339 § 3 pkt 2 kpk), zaś jeśli wyniki postępowania przygotowawczego wykazują istotne braki, wówczas sąd może postanowić o zwrocie sprawy w celu usunięcia tych braków przed rozpoczęciem rozprawy (art. 339 § 3 pkt 4 kpk), bądź w jej trakcie (art. 397 kpk).

B. Tryb wydawania orzeczeń

Jak wspomniano wcześniej, podstawową grupę orzeczeń, wyróżniających się dzięki swojemu znaczeniu w procesie, stanowią orzeczenia sądowe. Regułą ustanowioną przez kpk jest podejmowanie takich orzeczeń w składzie kolegialnym. Orzeczenie sądowe może zapaść zarówno na rozprawie, jak i na posiedzeniu sądu. Wśród posiedzeń sądu można by pokusić się, w oparciu o terminologię procesową zastosowaną w kpk z 1928 r. o ich podział na **niejawne (co wówczas stanowiło element definicji posiedzenia)** i **jawne**, które na gruncie tamtej ustawy stanowiły synonim rozprawy.

Jednakże w świetle regulacji kodeksu postępowania karnego z 1997 r. uprawniony jest następujący podział form obradowania sądu:

rozprawa główna;

posiedzenie jawne;

posiedzenie niejawne.

Jeśli chodzi o rozprawę główną, to podstawowe kryterium jej odróżnienia od posiedzenia jawnego stanowi fakt, iż wyrok, jako najważniejsza forma orzeczenia sądu, może zapaść zasadniczo tylko po przeprowadzeniu rozprawy. Do wyjątków można zaliczyć tu: skazanie na wniosek prokuratora, oskarżonego bez przeprowadzania rozprawy (art. 343 kpk), bądź też wydanie na posiedzeniu nakazu karnego jako szczególnej formy wyroku (art. 500 § 4), czy też wydanie wyroku na posiedzeniu przez sąd odwoławczy w przypadku ujawnienia bezwzględnej przyczyny odwoławczej (art. 439 § 1 kpk).

Dalszą, co nie znaczy że mniej istotną, różnicą pomiędzy posiedzeniem a rozprawą jest publiczny charakter rozprawy i pełna kontrydiktoryjność postępowania.

Podział pomiędzy posiedzeniami jawnymi i niejawnymi sądu można oprzeć o nie w pełni ostre kryterium jawności wewnętrznej, czyli możliwości udziału stron. Jak wspomniano wcześniej, na mocy art. 96 § 1 kpk uprzywilejowaną pozycję ma tutaj prokurator, zaś prawa pozostałych stron i innych osób nie będących stronami są ograniczone do przypadków wskazanych ustawą (art. 96 § 2 kpk). Jeśli podmioty te nie mają prawa udziału w posiedzeniu sądu, można by przyjąć założenie, iż mimo obecności prokuratora takie posiedzenie jest niejawne.

W związku z zasadą kolegialności wydawania orzeczeń sądowych, kodeks postępowania karnego w sposób wyczerpujący reguluje kwestię **narady i głosowania nad orzeczeniem**.

W światowych systemach procesu karnego spotyka się zarówno łączne głosowanie nad całością orzeczenia, jak i odrębne głosowanie nad jego poszczególnymi elementami. Klasycznym przykładem drugiego rozwiązania w przypadku wyroków jest proces anglosaski, w przypadku procesu prowadzonego przed ławą przysięgłych. Rozprawa w takim procesie dzieli się na dwa etapy:

- rozstrzyganie o winie oskarżonego, o czym decyduje ława przysięgłych, złożona z losowo dobranych osób nie będących prawnikami i naradzających się i głosujących bez udziału sędziego i oskarżyciela;
- orzekanie o karze przez sędziego zawodowego.

Takie rozwiązanie pozwala uniknąć, w przypadku decydowania o winie oskarżonego, wpływu zawodowych sędziów na przysięgłych, którzy stanowią przejaw udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Jednakże, ponieważ przysięgli kierują się w swoim orzekaniu zasadą nieskrępowanej swobody oceny dowodów, ustawodawstwo anglosaskie rozwinęło szereg ograniczeń w przeprowadzaniu postępowania dowodowego na rozprawie głównej, celem uniknięcia bezprawnych wpływów na ich werdykt.

W polskim procesie karnym obowiązuje zasada łącznego decydowania o wszystkich składnikach orzeczenia przez cały skład orzekający w trakcie jednej narady i głosowania. Przebieg narady i głosowania nad orzeczeniem jest tajny i nie jest w żaden sposób dopuszczalne odtwarzanie jej przebiegu. W naradzie mogą brać udział jedynie członkowie składu orzekającego, bądź protokolant, chyba że przewodniczący uzna jego obecność za zbędną (art. 108 kpk). Celem narady jest podsumowanie wyników postępowania będącego podstawą do głosowania oraz określenie kwestii, jakie mają być rozstrzygnięte. Członkowie składu orzekającego dokonują wymiany poglądów w przedmiocie oceny stanu faktycznego i prawnego, będącego podstawą rozstrzygnięcia oraz zajmują się wyjaśnieniem mogących zaistnieć wśród nich wątpliwości. Kodeks postępowania karnego przyznaje w tej materii dominującą rolę przewodniczącemu składu orzekającego, który kieruje naradą i głosowaniem. Jednakże w przypadku zaistnienia wątpliwości co do porządku i sposobu narady i głosowania rozstrzyga o nich skład orzekający (art. 109 § 1 kpk).

Narada i głosowanie nad wyrokiem jako najważniejszą formą orzeczenia, obejmuje następujące zagadnienia, traktowane odrębnie:

- kwestie dotyczące winy i kwalifikacji prawnej czynu oraz okoliczności wpływające na znamiona podmiotowe i przedmiotowe przestępstwa;
- kwestie zastosowania kar zasadniczych bądź dodatkowych, czy też możliwych do zastosowania środków karnych;
- inne zagadnienia, które powinny być rozstrzygnięte wyrokiem, jak rozstrzygnięcie co do powództwa cywilnego, zasądzenie odszkodowania z urzędu, zdecydowanie o dowodach rzeczowych, kosztach sądowych bądź zaliczeniu aresztu tymczasowego na poczet kary pozbawienia wolności, jak również oczywiście kwestia dopuszczalności samego procesu, jeśli zachodzą w tej mierze jakieś wątpliwości.

Ostateczna treść orzeczenia jest ustalona w wyniku głosowania, które następuje bezpośrednio po naradzie. Celem uniknięcia wpływu sędziów zawodowych na ławników, bądź bardziej doświadczonych sędziów na swoich młodszych kolegów, kodeks określa procedurę składania głosów. Zgodnie z art. 109 § 2 kpk przewodniczący zbiera

głosy poczynając od najmłodszego wiekiem ławnika, następnie zaś głosują sędziowie według ich starszeństwa służbowego (w przypadku równorzędności starszeństwa służbowego decyduje wiek sędziego), sam zaś głosuje jako ostatni. W przypadku sądów odwoławczych i Sądu Najwyższego sprawozdawca, jeżeli nie jest przewodniczącym, głosuje pierwszy.

Wydanie orzeczenia nie wymaga jednomyslności, lecz bezwzględnej większości głosów. Dlatego też wszystkie składy sądów orzekających są nieparzyste. W przypadku, gdy żadne ze stanowisk wyrażanych przez głosujących nie uzyska większości, zdanie najmniej korzystne dla oskarżonego przyłącza się do zdania najbardziej doń zbliżonego, aż do uzyskania większości (art. 111 § 2 kpk). W ten sposób kodeks przewiduje tak zwaną „sztuczną” większość głosów, która jest uregulowana w sposób korzystny dla oskarżonego. Należy wziąć tu pod uwagę następujące sytuacje:

- w trakcie głosowania o winie wszyscy członkowie składu orzekającego uznali oskarżonego winnym. Natomiast w trakcie głosowania o karze głosy podzieliły się w ten sposób, iż żaden nie uzyskał większości. Przykładowo, po uznaniu oskarżonego jednomyslnie za winnego zbrodni zabójstwa pięciu członków składu orzekającego proponuje następujące kary: dożywocia, 25, 15, 10 i 8 lat pozbawienia wolności. W tym przypadku decyduje ogólna reguła z art. 111 § 2 kpk, gdzie głos wnoszący o karę najsurowszą - dożywocia - dołącza się do głosów opowiadających się za 25 i 15 latami pozbawienia wolności, przez co uzyskuje się wymaganą przez ustawę bezwzględną większość. W rezultacie sąd orzeknie karę 15 lat pozbawienia wolności;
- w trakcie głosowania o winie niektórzy członkowie składu orzekającego głosowali za uniewinnieniem oskarżonego, lecz zostali przegłosowani przez większość składu. W następstwie tego sędzia (a także ławnik), który głosował przeciwko uznaniu oskarżonego za winnego, może wstrzymać się od głosowania nad dalszymi kwestiami; wówczas głos tego sędziego (ławnika) przyłącza się do zdania najprzychylniejszego dla oskarżenia (art. 112 kpk). Korygując podany wyżej przykład możemy założyć, iż w 5-osobowym składzie, przy głosowaniu o winie trzech członków składu opowiedziało się za winą oskarżonego, zaś dwóch za uniewinnienie-

nien. W rezultacie tego dwóch przegłosowanych członków składu wstrzymało się od głosowania o karze i dalszych kwestiach (np. kosztach sądowych). Głosujący członkowie składu orzekającego wypowiedzieli się za następującymi karami: dożywocia, 25 i 15 lat pozbawienia wolności. Głosy obu sędziów (ławników) opowiadających się za uniewinnieniem przyłączane są do zdania najprzychylniejszego dla oskarżonego, wskutek czego orzeczona kara wynosi 15 lat pozbawienia wolności.

W polskim procesie karnym w przypadku orzeczenia o winie obowiązuje głosowanie całościowe, obejmujące całokształt rozstrzygnięcia, wraz z motywami jego podjęcia.

Orzeczenie podpisują wszyscy członkowie składu orzekającego, nie wyłączając przegłosowanego, chyba że orzeczenie zamieszczono w protokole (art. 113 kpk).

Podstawowym uprawnieniem członka składu sądzącego przegłosowanego w trakcie narady nad orzeczeniem jest możliwość zgłoszenia **zdania odrębnego** (*votum separatum*), co stanowi jedną z gwarancji niezawisłości sędziowskiej. Zdanie odrębne może być zgłoszone jedynie przy podpisywaniu orzeczenia, zaś zgłaszający je członek składu powinien podać, w jakim kierunku i z jakich powodów je kwestionuje (art. 114 § 1 kpk). Może ono dotyczyć nie tylko orzeczenia, lecz również jego uzasadnienia. W przypadku zgłoszenia zdania odrębnego sąd sporządza z urzędu uzasadnienie orzeczenia w terminie 7 dni od jego wydania, zaś składający zdanie odrębne jest zobowiązany do uzasadnienia swojego stanowiska w ciągu następnych 7 dni. Obowiązek ten nie dotyczy ławników (art. 114 § 3 kpk). Uzasadnienie zdania odrębnego składa się do akt sądowych, lecz nie jest ono ogłaszane i umieszczane w uzasadnieniu wyroku. Stanowiąc niejako uzupełnienie uzasadnienia orzeczenia, jako zawierające argumenty nie uwzględnione przez większość członków składu orzekającego, nie może jednak znaleźć się w treści tego uzasadnienia. Z treścią zdania odrębnego mogą jednak zapoznać się strony procesowe, którym służy prawo przeglądania akt sprawy (art. 156 § 1 kpk). Uzasadnienie zdania odrębnego nie może ujawniać okoliczności związanych z przebiegiem narady i głosowania nad orzeczeniem, co wynika z ich tajności (art. 108 § 1 kpk). Treść i uzasadnienie zdania odrębnego może

dostarczać jednak istotnych informacji dla strony składającej środek zaskarżenia od orzeczenia, jak również stanowić wskazówkę dla sądu odwoławczego rozpatrującego ten środek.

C. Terminy czynności procesowych

Czynności procesowe powinny być rozpoczęte bądź zakończone w określonym terminie. W przypadku niedotrzymania takiego terminu ustawa karnoprosowa przewiduje sankcje o różnym stopniu wpływu na sferę procesu karnego: od braku wpływu, do bezskuteczności czynności prawnej, która w żaden sposób nie może być konwalidowana.

Terminy mogą być rozumiane zarówno jako okresy, w jakich możliwe jest dokonanie danej czynności procesowej (liczone w dniach, miesiącach bądź latach), jak i moment czasowy, przed którym bądź po którym dana czynność nie może być skutecznie podjęta. Moment taki nie jest z reguły wyznaczony konkretną datą, lecz stanowi konsekwencję zajścia określonego zdarzenia procesowego, np. po rozpoczęciu przewodu sądowego na rozprawie głównej pokrzywdzony nie może wnieść ani powództwa cywilnego (art. 62 kpk) ani też złożyć oświadczenia o przyłączeniu się do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 54 § 1 kpk).

Ustanowienie terminów procesowych służy różnym celom. Z jednej strony można tu wskazać na względy ekonomii procesowej, nakazujące zakończenie postępowania karnego w jak najszybszym czasie. Z drugiej zaś wchodzi tu w grę aspekt ochrony praw uczestników procesu, a w szczególności stron procesowych, np. ustanowienie maksymalnych okresów stosowania tymczasowego aresztowania.

Nad przestrzeganiem terminów procesowych czuwają organy procesowe, przed którymi czynność procesowa jest wykonywana, bądź organy odwoławcze. Przykładowo - sąd odwoławczy może pozostać bez rozpoznania apelację wniesioną po terminie, mimo że została ona omyłkowo przyjęta przez prezesa sądu I instancji, bądź też jeśli przyjęcie tego środka odwoławczego nastąpiło wskutek niezasadnego przywrócenia terminu (art. 430 § 1 kpk).

Kodeks postępowania karnego najwięcej uwagi poświęca terminom procesowym rozumianym jako okres czasu przewidziany dla do-

konania konkretnej czynności procesowej, zwanym niekiedy terminami właściwymi. Możliwe są następujące podziały tych terminów.

Ze względu na **rodzaj podmiotu**, który jest związany terminem wyróżniamy:

- terminy wiążące organy procesowe;
- terminy wiążące strony bądź innych uczestników procesu.

Ze względu na **źródło** ustanowienia terminu rozróżniamy:

- terminy ustawowe;
- terminy określane przez organy procesowe, np. termin na przedstawienie przez stronę dowodu.

Ze względu na **skutek uchybienia terminowi i możliwość ich przywrócenia** wskazać należy na najbardziej istotny podział terminów ustawowych:

terminy zawite, których przekroczenie powoduje bezskuteczność czynności procesowej, lecz są one przywracalne;

terminy prekluzyjne, których przekroczenie również czyni czynność prawną bezskuteczną, lecz nie mogą być one przywrócone przez żaden organ procesowy;

terminy instrukcyjne (porządkowe), wiążące jedynie organa procesowe, niezachowanie których nie wywiera zasadniczo skutków w sferze procesu karnego, lecz mogą rodzić dla organu np. skutki dyscyplinarne.

Zgodnie z art. 122 § 2 kpk **zawite** są terminy do wnoszenia środków zaskarżenia oraz inne, która ustawa za zawite uznaje. O uznaniu przez ustawę terminu za zawity decyduje użycie w przepisie szczególnym określenia „termin zawity”.

Ustawa przewiduje możliwość przywrócenia terminu zawitego pod następującymi warunkami określonymi w art. 126 kpk:

1) niedotrzymanie terminu zawitego nastąpiło z przyczyn od strony niezależnych, a więc przyczyn nie zawinionych przez stronę, np. obłożna choroba, klęska żywiołowa, itp.;

2) strona w zawitym terminie 7 dni od daty ustania przeszkody zgłosiła do organu przed którym miała być dokonana czynność, wniosek o przywrócenie terminu i jednocześnie;

3) dopełniła czynności, która miała być wykonana w terminie.

Ten ostatni wymóg wynika ze względów ekonomii procesowej, gdyż jednoczesne pozytywne rozpatrzenie przez organ procesowy wniosku o przywrócenie terminu i zapoznanie się z treścią czynności pozwoli uniknąć nadmiernej zwłoki w postępowaniu.

Wymogi przywrócenia terminu do dokonania czynności dotyczą także osób innych niż strony.

O przywróceniu terminu decyduje organ przyjmujący wniosek, zaś na decyzję odmowną przysługuje zażalenie (art. 126 § 3 kpk).

Należy dodać, co następuje. Wniosek o przywrócenie terminu nie ma charakteru bezwzględnie suspensywnego, to znaczy nie powoduje automatycznie wstrzymania wykonania orzeczenia. Jednakże organ, do którego złożono wniosek, bądź organ odwoławczy, może wstrzymać wykonanie orzeczenia. Decyzja odmowna w tej mierze nie wymaga uzasadnienia (art. 127 kpk).

Terminy prekluzyjne, zwane niekiedy terminami materialno-procesowymi, są z reguły dłuższe niż terminy zawite, a ich przekroczenie powoduje nieodwracalne skutki procesowe ze względu na niemożność przywrócenia tych terminów. Tytułem przykładu można wskazać tu na terminy przedawnienia czy też niemożności uchylenia bądź zmiany na niekorzyść podejrzanego przez Prokuratora Generalnego prawomocnego postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego (art. 328 § 2 kpk) po upływie 6 miesięcy od uprawnienia się orzeczenia.

Przy **obliczaniu** terminów procesowych należy kierować się następującymi zasadami (art. 123 kpk):

- do biegu terminu nie wlicza się dnia, od którego liczy się dany termin, np. termin 7 dni na złożenie zażalenia na postanowienie doręczone (bądź ogłoszone) stronie w środę, 10 marca 1998 r. upływa we wtorek, 17 marca 1998 r.;
- jeżeli termin jest oznaczony w tygodniach, miesiącach lub latach koniec terminu przypada na ten dzień tygodnia lub miesiąca, który odpowiada początkowi terminu, zaś jeśli w danym miesiącu nie ma takiego dnia, koniec terminu przypada na ostatni dzień tego miesiąca;

- jeśli koniec miesiąca przypada na dzień ustawowo wolny od pracy, czynność może być wykonana w dniu następnym.

Kodeks postępowania karnego przewiduje wyjątki od zasady, iż pismo procesowe powinno dotrzeć do odpowiedniego organu procesowego w określonym terminie ustawowym.

Termin taki uważa się za zachowany, jeżeli przed jego upływem pismo zostało nadane w polskim urzędzie pocztowym, polskim urzędzie konsularnym bądź złożone przez żołnierza w dowództwie jednostki wojskowej, osobę pozbawioną wolności w administracji odpowiedniego zakładu, zaś przez członka załogi statku morskiego kapitanowi statku (art. 124 kpk).

Omyłkowe wniesienie w terminie pisma do niewłaściwego organu procesowego uważa się za wniesione z zachowaniem terminu (art. 125 k.p.k.). Organ taki jest zobowiązany do przekazania pisma organowi właściwemu.

D. Zaznajamianie z treścią decyzji procesowych

Jeśli chodzi o zaznajamianie z treścią czynności procesowych, to kodeks postępowania karnego przewiduje przede wszystkim procedurę takiego informowania dla organów procesowych podejmujących decyzje procesowe. Inni uczestnicy procesu, a przede wszystkim strony procesowe, wiąże jedynie wymóg zachowania odpowiedniej formy czynności i zachowania terminu na jej wykonanie oraz oznajmienie. W przypadku organów procesowych ustawa reguluje sposób uzasadniania, jak i doręczania decyzji procesowych. Określanie tej procedury w ustawie stanowi niewątpliwie gwarancję przestrzegania praw uczestników procesu.

Szczególną gwarancję praw stron procesowych i innych osób stanowi **uzasadnianie decyzji procesowych** przez podejmujące je organy. Obowiązek uzasadniania orzeczeń znajduje oparcie chociażby w funkcji wychowawczej i legitymizacyjnej procesu karnego, gdyż podanie motywów i podstaw rozstrzygnięcia powinno przekonać jego adresata o słuszności podjętej decyzji. Wynika on także z przyjętej w polskim procesie karnym zasady swobodnej i kontrolowanej oceny dowodów.

Formą podstawową jest forma ustna, lecz niekiedy ustawa wymaga formy pisemnej. Kwestia ta została różnie rozwiązana w przypadku orzeczeń i zarządzeń.

a) Uzasadnienie **orzeczenia** stanowi jego integralną część, jednakże kodeks określa jego treść tylko w przypadku wyroków.

- W przypadku **postanowień** uzasadnienie sporządza się na piśmie wraz z samym postanowieniem (art. 98 § 1 kpk). W sprawach szczególnie zawiłych lub z innych ważnych przyczyn można odroczyć sporządzenie uzasadnienia na czas do 7 dni. Ustawa zwalnia organ procesowy od obowiązku sporządzania uzasadnienia w przypadku dopuszczenia dowodu bądź wydania postanowienia o uwzględnieniu wniosku, któremu inna strona nie sprzeciwiła się, chyba że orzeczenie podlega zaskarżeniu (art. 98 § 3 kpk).

Zgodnie z art. 99 § 1 kpk tryb i formę uzasadnienia **wyroku** określają przepisy szczególne. Regułą jest tu ustna forma uzasadnienia, zaś w formie pisemnej sąd sporządza uzasadnienia:

na wniosek strony, jako tak zwaną zapowiedź apelacji (art. 422 § 1 kpk);

z urzędu, w przypadku zgłoszenia zdania odrębnego (art. 114 § 3 kpk), w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych (art. 672 kpk) oraz wyroków sądów odwoławczych (art. 457 § 1 kpk).

Jeśli chodzi o pisemne uzasadnianie wyroków sądów I instancji i sądów odwoławczych, to pomijając powyższe, należy wskazać na przynajmniej dwie różnice odnoszące się do:

treści uzasadnienia:

- w przypadku **sądu I instancji** powinno ono zawierać wskazanie, jakie dowody sąd uznał za udowodnione lub nieudowodnione, na jakich w tej mierze oparł się dowodach i dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych, a także wyjaśnienie podstawy prawnej wyroku oraz okoliczności, jakie miał na względzie przy wymiarze kary (art. 424 kpk);

- **sąd odwoławczy** powinien wskazać, czym się kierował wydając wyrok oraz dlaczego zarzuty i wnioski apelacji uznał za zasadne, bądź niezasadne (art. 457 § 2 kpk).

terminu sporządzenia uzasadnienia:

- dla **sądu I instancji** wynosi on 7 dni od złożenia wniosku o uzasadnienie wyroku, zaś w przypadku sporządzania uzasadnienia z urzędu - od momentu wydania orzeczenia. Jednakże w uzasadnionych przypadkach prezes sądu może przedłużyć ten termin na dalszy okres oznaczony (art. 423 § 1 kpk);
 - **sąd odwoławczy** ma na sporządzenie uzasadnienia 14 dni od momentu wydania wyroku (art. 457 § 1 kpk).
- b) **Zarządzenie** wymaga pisemnego uzasadnienia, jeśli podlega zaskarżeniu (art. 99 § 2 kpk).

Jeśli chodzi o **formę zaznajamiania** przez organ procesowy innych uczestników procesu, bądź innych osób z treścią decyzji procesowych, to można tu wskazać następujące reguły (art. 100 kpk):

- orzeczenie lub zarządzenie **wydane na rozprawie** ogłasza się ustnie;
- decyzja procesowa podjęta **poza rozprawą** powinna być doręczona prokuratorowi, a także stronie i osobie nie będącej stroną, którym przysługuje środek zaskarżenia, jeśli nie brali oni udziału w posiedzeniu lub nie byli obecni przy ogłoszeniu. W innych przypadkach jedynie strony mają prawo do powiadomienia ich o treści wydanego orzeczenia lub zarządzenia;
- stronom doręcza się wyrok zapadły na posiedzeniu (np. art. 343 § 4 kpk) oraz postanowienie z uzasadnieniem, jeśli sporządzenie uzasadnienia postanowienia zostało odroczone na czas do 7 dni na mocy art. 98 § 2 kpk;
- jeśli ustawa nie zwalnia od obowiązku równoczesnego sporządzenia uzasadnienia, orzeczenia doręcza się lub ogłasza wraz z uzasadnieniem. Jeśli zachodzi przypadek z art. 98 § 2 kpk (odroczenie sporządzenia uzasadnienia postanowienia), po ogłoszeniu postanowienia podaje się ustnie najważniejsze powody rozstrzygnięcia (art. 100 §4 kpk).

Jak wynika z powyższego, osoba uprawniona do zapoznania się z treścią decyzji procesowej może nie być obecna przy jej ogłoszeniu i ustawa nakazuje wówczas **doręczenie** takiej decyzji (orzeczenia bądź zarządzenia) w formie uwierzytelnionych odpisów (art. 128 § 1 kpk).

Doręczenia mogą dotyczyć zarówno decyzji, jako przejawów władczej woli organów procesowych, jak i innych aktów, które nie rodzą po stronie ich adresata konkretnych obowiązków procesowych.

W związku z powyższym istotny jest tutaj podział na **wezwania i zawiadomienia**.

Wezwanie stanowi przejaw **władczej woli** organu procesowego, skierowanej do osoby zobowiązanej i rodzącej dla niej obowiązek stawiienia się w określonym czasie i miejscu. W przypadku niepodporządkowania się wezwaniu, osoba taka może być narażona na określone sankcje, jak grzywna bądź przymusowe doprowadzenie (np. w przypadku świadka - art. 285 kpk).

Zawiadomienie jest przekazaniem informacji, najczęściej o miejscu i terminie dokonania danej czynności procesowej. Nie rodzi ono po stronie adresata obowiązku stawiennictwa, ani też nie jest poparte środkami przymusu procesowego.

Zarówno w wezwaniu, jak i zawiadomieniu należy oznaczyć organ wysyłający oraz podać w jakiej sprawie, w jakim charakterze, miejscu i czasie ma stawić się adresat, czy jego stawiennictwo jest obowiązkowe (co nie dotyczy zawiadomień), a także uprzedzić o skutkach niestawiennictwa (art. 129 § 1 kpk).

Zasadniczo doręczenie pisma procesowego polega na jego wręczeniu właściwej osobie. Może być ono dokonane przez pocztę lub funkcjonariusza organu wysyłającego, a w razie konieczności przez Policję (art. 131 § 1 kpk).

Jednakże od reguły doręczania pisma procesowego właściwej osobie ustawa przewiduje szereg wyjątków:

- w razie nieobecności adresata w jego mieszkaniu pismo doręcza się dorosłemu domownikowi, a w przypadku jego nieobecności - administracji domu, dozorczy lub sołtysowi, pod warunkiem że podejmą się oddać pismo adresatowi (art. 132 § 2 kpk);

- w przypadku, gdy doręczenie w sposób wskazany powyżej nie jest możliwe, pismo przesłane pocztą pozostawia się w najbliższym urzędzie pocztowym, zaś przesłane w inny sposób - w najbliższej jednostce samorządu terytorialnego szczebla podstawowego, np. w urzędzie gminy (art. 133 § 1 kpk). Należy wówczas na drzwiach mieszkania adresata zostawić zawiadomienie o terminie i miejscu złożenia pisma wraz z pouczeniem, iż może być ono odebrane w terminie 7 dni (art. 133 § 2 kpk);
- możliwe jest także pozostawienie pisma osobie upoważnionej do odbioru korespondencji w miejscu stałego zatrudnienia adresata (art. 133 § 3 kpk);
- w przypadku żołnierzy, funkcjonariuszy Policji, UOP, Służby Więziennej lub Straży Granicznej można doręczać pisma procesowe za pośrednictwem ich przełożonych (art. 134 § 1 kpk);
- w przypadku osób pozbawionych wolności doręcza się pismo za pośrednictwem odpowiedniego zakładu (karnego bądź aresztu śledczego) z (art. 134 § 2 kpk).

W powyższych przypadkach można mówić o **doręczeniu właściwym**, gdyż istnieje tu pewność, bądź wysoki stopień prawdopodobieństwa, iż pismo procesowe dotrze ostatecznie do właściwego adresata.

W niektórych jednak przypadkach ustawa bądź zwalnia od obowiązku pisemnej formy komunikowania się z adresatem, bądź przewiduje możliwość zastosowania **doręczenia zastępczego**.

Art. 137 kpk przewiduje, iż w przypadkach nie cierpiących zwłoki można zawiadamiać lub wzywać osoby telefonicznie albo w inny sposób, stosownie do okoliczności, pozostawiając w aktach sprawy odpis komunikatu z podpisem osoby nadającej.

Instytucja **doręczenia zastępczego** oparta jest zasadniczo o kryterium winy adresata, którego działania bądź zaniechania uniemożliwiają doręczenie mu. osobiście pisma procesowego i zapoznanie się z jego treścią. Można tu wskazać na następujące sytuacje:

- adresat odmawia przyjęcia pisma procesowego lub jego pokwitowania, bądź też nie jest w stanie tego uczynić. Wówczas doręczający sporządza na tym pokwitowaniu stosowną wzmiankę, zaś pismo uważa się za doręczone (art. 136 § 1 kpk);

- w przypadku strony przebywającej za granicą, która nie wskazała adresata do doręczeń w kraju, za doręczone uważa się pismo wysłane pod ostatnio znanym adresem w kraju, bądź też jeśli adresu takiego nie ma - załączone do akt sprawy (art. 138 kpk);
- za doręczone uważa się również pismo wysłane stronie pod podanym przez nią adresem, jeśli zmieniła go, nie podając nowego adresu lub nie przebywa pod wskazanym przez siebie adresem (art. 139 § 1 kpk).

Jednakże w powyższych przypadkach kpk przewiduje określone gwarancje praw uczestników procesu, ograniczając tym samym prawa organów procesowych w sferze wykorzystania instytucji doręczenia zastępczego:

- w przypadku oskarżonego powyższa regulacja nie znajduje zastosowania przed doręczeniem mu odpisu aktu oskarżenia (art. 139 § 2 kpk). Podyktowane jest to przede wszystkim wymogami prawa do obrony, które uzależniają możliwość jego efektywnego wykonywania od znajomości stawianych oskarżonemu zarzutów określonych w tym akcie.

Regulacja art. 139 § 1 kpk nie dotyczy pism wysyłanych po raz pierwszy po prawomocnym umorzeniu postępowania oraz do oskarżonego, co do którego umorzono postępowanie lub zapadł wyrok uniewinniający, chyba że oskarżony został już powiadomiony o przyjęciu apelacji oskarżyciela (art. 139 § 3 kpk). *Ratio legis* takiego unormowania stanowi zarówno ochrona praw oskarżonego, jak i innych uczestników postępowania, a w szczególności innych stron procesowych. W przypadku oskarżonego doręczenie zastępcze nie powinno być stosowane w sytuacji, kiedy w stosunku do niego zapadło orzeczenie uniewinniające bądź umarzające postępowanie, co wynika z zasady pewności prawa będącej konsekwencją obowiązywania w polskim procesie karnym zasady państwa prawa. Oskarżony, przeświadczony o zwolnieniu go (choćby nieprawomocnym) od odpowiedzialności za zarzucane mu czyny, może nie czuć się zobowiązany do przyjmowania pism procesowych w sprawie karnej, którą może uważać za ostatecznie zakończoną na jego korzyść. Z kolei strony procesowe nie będące oskarżonym nie mogą być pozbawione gwarancji udziału w postępowaniu toczącym się wskutek wniesienia nadzwyczajnego środ-

ka zaskarżenia (wniosku o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym lub kasacji) nawet w przypadku, gdy na podstawie dotychczasowego postępowania uznały sprawę za „przegraną” i nie zawiadomiły odpowiednich organów procesowych o zmianie miejsca pobytu.

Doręczenia dokonane bez zachowania powyższych reguł uważa się za dokonane, jeżeli adresat pisma oświadczy, iż pismo to otrzymał (art. 142 kpk).

Ustawa karnoprosowa przewiduje również obowiązek doręczenia orzeczeń, zarządzeń i zawiadomień nie tylko stronom procesowym, ale także ich obrońcom, pełnomocnikom i ustawowym przedstawicielom (art. 140 kpk). Szczegółowe zasady i tryb doręczania pism procesowych ma określić w drodze rozporządzenia Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Łączności.

5. Prawomocność orzeczeń sądowych

Orzeczenie, jako najbardziej istotna forma czynności procesowych staje się prawomocne, jeśli nie może być odwołane, zmienione, bądź uchylone zarówno przez organ, który je wydał, też przez inny organ procesowy w zwykłym trybie postępowania, co oznacza także trwałość wywartych przez nie skutków. Podobne rozważania można odnieść również do zarządzeń, jednakże ze względu na mniejszą wagę procesową tych ostatnich nie będą tu one analizowane. Uzasadnia to chociażby fakt, iż przewidziana przepisami kpk instytucja nieważności, jako pewnego typu kontratyp prawomocności, dotyczy przede wszystkim orzeczeń sądu, jako zasadniczej formy podejmowania decyzji przez te organy.

Orzeczenie prawomocne stwarza pewien określony stosunek prawny - stan pewności prawnej ukształtowanej przez decyzję organu procesowego, która wiąże sam organ, jak i innych uczestników procesu karnego, chyba że prawomocne orzeczenie zostanie zmienione bądź uchylone przez uwzględnienie nadzwyczajnych środków zaskarżenia jak kasacja bądź wniosek wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym. Należy wskazać na fakt, iż nigdy nie zyskują waloru prawomocności orzeczenia nieważne z mocy prawa (o czym będzie mowa dalej). Natomiast zastosowanie

nadzwyczajnych środków zaskarżenia nie jest sprzeczne z samą istotą prawomocności orzeczeń, gdyż o ile stanowi ona regułę, o tyle uwzględnienie tych środków, celem jej podważenia jest wyjątkiem, którego uwzględnienie w procesie uwarunkowane zostało szeregiem wymogów formalnych i merytorycznych.

Prawomocność orzeczeń pozwala na wyróżnienie jej dwóch, ściśle ze sobą powiązanych aspektów:

- a) **prawomocności formalnej,**
- b) **prawomocności materialnej.**

Ad a). Prawomocność formalna oznacza niemożność zmiany bądź uchylecia orzeczenia w drodze zwykłych środków odwoławczych (apelacji, zażalenia), bądź też w inny sposób (np. przez ten sam organ, który je wydał).

Orzeczenie prawomocne w znaczeniu formalnym nie może być więc skutecznie zaskarżone i jako takie uniemożliwia kontynuowanie postępowania w sprawie w zakresie objętym orzeczeniem.

Wartość prawomocności formalnej orzeczenie może uzyskać przykładowo w następujących sytuacjach:

- od danego orzeczenia środek zaskarżenia na mocy ustawy nie przysługuje. Staje się więc ono nieodwołalne i niepodważalne od momentu jego wydania. Przykładowo, nie przysługuje środek odwoławczy od orzeczenia wydanego przez sąd w postępowaniu sądowym w sprawach o wykroczenia w trybie (art. 516 § 3 kpk), bądź od orzeczenia wydanego przez sąd odwoławczy (art. 426 § 1 kpk).
- orzeczenie uprawomocniło się wskutek upływu terminu do wniesienia zwykłego środka odwoławczego, zaś strony, ich obrońcy bądź pełnomocnicy nie wykorzystali swojego uprawnienia;
- nastąpi odmowa przyjęcia środka odwoławczego przez prezesa sądu I instancji w drodze zarządzenia (art. 429 kpk), bądź sąd odwoławczy w drodze postanowienia pozostawił przyjęty środek odwoławczy bez rozpoznania (art. 430 kpk). Oczywiście, orzeczenie staje się prawomocne pod warunkiem, iż obie powyższe decyzje nie zostaną przez wnoszącego środek skutecznie zaskarżone (por. art. 429 § 2, art. 430 § 2 kpk);

- został wyczerpany tok odwoławczy, to znaczy uprawnione podmioty złożyły środki zaskarżenia, zaś sąd apelacyjny rozpoznał je i wydał orzeczenie w sprawie (art. 426 § 1 kpk);
- uprawniona strona nie złożyła w terminie wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku (art. 422 § 1 kpk);
- sąd odwoławczy pozostawił bez rozpoznania cofnięty środek odwoławczy (art. 432 kpk).

W przypadku, gdy do złożenia środków odwoławczych uprawnionych jest kilka osób, np. współoskarżonych bądź kilku pokrzywdzonych tym samym czynem, a tylko niektórzy z nich nie skorzystali ze swojego uprawnienia do zaskarżenia orzeczenia, bądź w określonych powyżej sytuacjach ich środki odwoławcze okazały się bezskuteczne, orzeczenie nie uprawomocnia się w stosunku do innych osób, które skutecznie uruchomiły postępowania odwoławcze. Dlatego też do czasu zakończenia tego postępowania nie można mówić w stosunku do nich o prawomocności formalnej. Ponadto należy wskazać na to, iż sąd odwoławczy uchyla lub zmienia orzeczenie na korzyść współoskarżonych, choćby nie wnieśli środka odwoławczego, jeżeli je uchylił lub zmienił na rzecz współoskarżonego, którego środek odwoławczy dotyczył, gdy te same względy przemawiają za uchyleciem lub zmianą na rzecz tamtych (art. 435 kpk). Taka możliwość działania sądu nie dotyczy innych poza oskarżonymi, stron procesowych. Niektóre orzeczenia nigdy nie zyskują waloru prawomocności formalnej, gdyż taki przysługuje przede wszystkim orzeczeniom kończącym postępowanie w sprawie. Nie mogą więc stać się prawomocnymi orzeczenia, które mogą być odwołane, np. o zmianie lub uchyleniu środka zapobiegawczego (art. 253 kpk), bądź też postanowienie o oddaleniu wniosku dowodowego (art. 170 § 4 kpk).

Nie mogą stać się również formalnie prawomocnymi orzeczenia dotknięte nieważnością (art. 101 kpk), gdyż deklaratoryjna decyzja sądu stwierdzająca nieważność potwierdza jedynie, iż nie wywierały one skutków procesowych już od momentu ich podjęcia.

Prawomocność formalna oznacza zarówno niemożność prowadzenia dalszego procesu w sprawie, jak i jest stwierdzeniem, iż postępowanie przechodzi ze stadium rozpoznawczego do stadium wykonawczego (np. rozpoczyna się wykonanie orzeczonej kary).

Prawomocność formalna może być wzruszona w następujących sytuacjach:

- w przypadku orzeczeń sądowych kończących postępowanie - za pomocą nadzwyczajnych środków zaskarżenia, jak kasacja (art. 519 i n. kpk), wznowienie postępowania (art. 540 i n. kpk), lub podjęcie postępowania warunkowo umorzonego (art. 549 i n. kpk);
- w przypadku orzeczeń zamykających proces na etapie postępowania przygotowawczego (postanowień prawomocnie umarzających to postępowanie) może to nastąpić przez:

wznowienie na mocy decyzji prokuratora nadzrędnego (art. 327 § 2 kpk);

nadzwyczajne wznowienie przez Prokuratora Generalnego (art. 328 kpk).

W obu powyższych sytuacjach wznowienie dotyczy tego samego podejrzanego, co do którego prawomocnie umorzono wcześniejsze postępowanie i może nastąpić jedynie przy spełnieniu określonych wymogów określonych w tych przepisach;

podjęcie na nowo prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego, jeśli dotyczy osoby innej niż ta, przeciwko której toczyło się postępowanie (art. 327 § 1 kpk).

Ad b). **Prawomocność materialna** jest ściśle związana z prawomocnością formalną, stanowi jej konsekwencję, jednakże wykraczające poza sferę prawomocnie zakończzonego procesu, bo sięgające procesów przyszłych, które mogłyby toczyć się w przyszłości. Jest ona negatywną przesłanką procesową, przeszkodą uniemożliwiającą toczenie się w przyszłości postępowania karnego przeciwko temu samemu oskarżonemu (tożsamość podmiotu) o ten sam czyn w znaczeniu faktycznym i prawnym (tożsamość przedmiotu).

Najpełniej odzwierciedla je paremia: *Ne bis in idem criminae iudicatur*. (zakaz powtórnego postępowania karnego „o to samo”)

Wiązać ją należy z negatywną procesową określoną w art. 17 ust. 1 pkt. 7 kpk czyli powagą rzeczy osądzonej (*res judicatae*).

Jak już wspomniano wcześniej, ograniczoność zakresu prawomocności materialnej wynika z konieczności zachowania tożsamości podmiotu i przedmiotu procesu. Możliwe jest zatem toczenie się w przyszłości procesu wobec tego samego oskarżonego, jeśli proces ten będzie dotyczył innego czynu, bądź o toczył się o ten sam czyn, ale w stosunku do innego oskarżonego.

Ponadto - w przypadku prawomocnego umorzenia postępowania karnego na podstawie względnych przesłanek negatywnych - zakres prawomocności materialnej jest węższy niż w przypadku *res iudicatae*. Możliwe jest bowiem ponowne toczenie się postępowania karnego nawet przeciwko temu samemu oskarżonemu i o ten sam czyn, jednakże w innej konfiguracji procesowej. Przykładowo jeśli poprzednie postępowanie zostało prawomocnie umorzone, gdyż skargę wniósł nieuprawniony oskarżyciel (np. oskarżyciel prywatny w sprawie publicznoskargowej i bez wyczerpania procedury określonej w art. 55 § 1 kpk), możliwe jest ponowne postępowanie wszczęte na podstawie skargi oskarżyciela publicznego.

Należy dodać, iż prawomocność materialna, podobnie jak formalna dotyczy nie tylko orzeczeń sądowych, lecz jest także cechą orzeczeń kończących postępowanie przygotowawcze.

6. Nieważność orzeczeń sądowych

A. Zagadnienia wstępne

Instytucja nieważności znana była polskiemu ustawodawstwu karnemu określonej w kpk w 1928 r. Dotyczyła ona orzeczeń sądowych, jako najważniejszej formy decyzji procesowych. Kodeks ten przewidywał, iż w przypadku decyzji procesowych nie będących orzeczeniami mogły być one dotknięte nieważnością w następujących przypadkach:

- niewłaściwość miejscowa sądu okręgowego;
- naruszenie zasad doręczeń pism procesowych przewidzianych w kodeksie, chyba że adresat pisma oświadczył, iż je otrzymał.

W przypadku orzeczeń sądowych kpk z 1928 r. uznawał je za nieważne, jeśli:

- nie została zachowana właściwość podmiotowa sądu, tzn. sąd powszechny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego;
- nie została zachowana właściwość rzeczowa sądu, tzn. w pierwszej instancji orzekł sąd niższego rzędu, mimo że wyłączne uprawnienie w tej mierze posiadał sąd wyższego rzędu.

Poszerzony katalog przyczyn stwierdzenia nieważności dotyczył sądu odwoławczego, który poza wymienionymi sytuacjami mógł ją orzec w następujących przypadkach:

- w składzie sądu uczestniczyła osoba nieuprawniona do wydawania wyroków, bądź
- orzekał sędzia podlegający wyłączeniu na mocy ustawy.

Nowy kodeks postępowania karnego z 1997 r. przywrócił instytucję nieważności orzeczeń sądowych, utrzymując jednocześnie konkurencyjny tryb uchylania bądź zmiany orzeczeń w przypadku zaistnienia przyczyn odwoławczych, określonych w art. 438-440 kpk.

Zagadnienie przyczyn odwoławczych, jako immanentnej części postępowania odwoławczego, zostanie opisane w następnych częściach podręcznika. Jednakże już w tym miejscu należy wskazać na kilka podstawowych różnic w usuwaniu wad orzeczeń sądowych w obu wskazanych trybach postępowania:

- w przypadku nieważności orzeczeń sądowych decyduje sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 102 § 2 kpk). Decyzja takiego sądu ma charakter deklaratoryjny, potwierdzający jedynie fakt, iż wadliwe oświadczenie na mocy ustawy było nieważne już w momencie jego wydania (*lex lege*). Natomiast orzeczenie podlegające uchyleniu jedynie w trybie postępowania odwoławczego wywiera skutki procesowe aż do momentu jego zmiany lub uchylenia;
- zgodnie z art. 102 § 1 kpk każdy organ postępowania jest obowiązany przedstawić uchybienie stanowiące przyczynę nieważności orzeczenia sądowi właściwemu do stwierdzenia nieważności. Natomiast w przypadku zaistnienia innych niż nieważność przyczyn uchylenia bądź zmiany orzeczenia może ono nastąpić jedynie w przypadku wszczęcia postępowania odwoławczego, co zależy od inicjatywy stron procesowych. Oznacza to, iż orzeczenie

dotknięte taką wadą i nie zaskarżone przez upoważniony podmiot procesowy będzie ważne i wywierające skutki prawne.

B. Podstawy nieważności

Nowy kodeks z 1997 r. przewiduje następujące podstawy nieważności orzeczeń, określone w art. 101 § 1 kpk:

1. Oskarżony nie podlegał orzecznictwu polskich sądów karnych. Chodzi tu o sytuację negatywnej przesłanki procesowej określonej w art. 17 ust. 1 pkt 8 kpk, np. nieważne orzeczenie dotyczyło dyplomaty zagranicznego chronionego immunitetem.

2. W wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona do orzekania. Jak wynika z uzasadnienia rządowego do projektu kpk z 1997 r., należy przez to rozumieć osoby w ogóle nie mające uprawnień do orzekania, czyli nie będące sędziami np. aplikant sądowy, woźny. Oznacza to, iż nie będzie stanowiło przyczyny nieważności np. wydanie orzeczenia przez sąd niewłaściwy miejscowo bądź rzeczowo (w tym ostatnim przypadku będzie to jednak bezwzględna przyczyna odwoławcza określona w art. 439 § 1 pkt 4).

3. W wydaniu orzeczenia brała osoba podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40 §1 pkt. 1-3 lub 6 oraz § 2 i 3 kpk.

Tak więc ustawa przewiduje, iż nie wszystkie przyczyny wyłączenia sędziego *iudex inhabilis* powodują nieważność orzeczenia, w wydaniu którego uczestniczył, lecz jedynie najbardziej poważne, tzn. kiedy sprawa dotyczy go osobiście, bądź jeśli z jedną ze stron procesowych (ich obrońców, pełnomocników) łączy go stosunek małżeństwa, pokrewieństwa lub powinowactwa, a także jeśli brał udział w niższej instancji w wydaniu zaskarżonego orzeczenia. Nieważne będzie także orzeczenie w przedmiocie kasacji, bądź wniosku o wznowienie postępowania, jeśli brał uprzednio udział w wydaniu orzeczenia zaskarżonego tymi nadzwyczajnymi środkami zaskarżenia. Jeśli chodzi o pozostałe przyczyny wyłączenia sędziego na mocy ustawy (art. 40 ust. 1 pkt 4, 5 oraz 7-9) stanowią one bezwzględną przyczynę odwoławczą (art. 439 § 1 pkt 7 kpk).

4. Orzeczenie zostało wydane pomimo tego, że inne postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało już prawomocnie ukończone. Podstawą stwierdzenia nieważności stanowi tu

więc powaga rzeczy osądzonej (*res iudicatae*) jako negatywnej przesłanki procesowej określonej w art. 17 § 1 pkt 7 kpk. Nie może więc takiej podstawy stanowić sam fakt wcześniejszego wszczęcia postępowania w tej samej sprawie, jeśli nie zostało ono prawomocnie zakończone;

5. Orzeczono karę lub środek karny nie znane ustawie. Można tu mieć na względzie jedynie kary i środki w ogóle nie przewidziane w kodeksie karnym (np. kara chłosty, mutylacyjna), zaś będzie ważne orzeczenie kary zbyt surowej, bądź też rażąco niesprawiedliwej, jednakże znanej ustawie (por. jednak art. 440 kpk);

6. orzeczenie zapadło z naruszeniem zasady większości głosów, lub nie zostało podpisane przez którąkolwiek z osób biorących udział w jego wydaniu. Chodzi tu o uchybienia mogące wystąpić w trakcie narady nad orzeczeniem, bądź po jego wydaniu. Nie jest istotne, czy dotyczyło ławnika czy sędziego, oraz czy błąd taki został zawiniony. Oczywiście, nie stanowi przyczyny nieważności zastosowanie określonej powyżej zasady „sztucznej” większości głosów, zgodnie z wymogami art. 111 § 2 i 112 kpk. Podobnie, brak podpisu któregoś z członków składu nie może być podstawą unieważnienia orzeczenia, jeśli ustawa nie przewiduje takiego obowiązku, np. w przypadku orzeczeń zamieszczanych w protokole, które zobowiązany jest podpisać jedynie przewodniczący składu i protokolant (art. 113 i n. kpk);

7. Sąd orzekł w składzie nie znanym ustawie. Dotyczyć to może przykładowo orzekania w składach parzystych, bądź złamania proporcji udziału ławników w stosunku do sędziów w danej sprawie (np. 4 ławników i 1 sędzia);

8. Zachodzi sprzeczność w treści orzeczenia, uniemożliwiająca jego wykonanie. Sprzeczność taka musi spełniać łącznie dwa warunki:

sprzeczność ta dotyczyć musi treści orzeczenia, a nie np. rozbieżności między orzeczeniem a jego uzasadnieniem oraz musi być rzeczywista, a nie pozorna, a także mieć taki charakter, że uniemożliwia jego wykonanie. Charakter pozorny mają sprzeczności, które mogą być wyjaśnione przez odpowiednią interpretację orzeczenia.

Przykładem sprzeczności skutkującej nieważnością może być uniewinnienie oskarżonego i jednocześnie zasądzenie od niego kary grzywny, powództwa cywilnego bądź obciążenie kosztami postępowania.

9. Zachodzi inna, co najmniej równie poważna obraza prawa. Jak wynika z powyższego, katalog przyczyn nieważności nie jest zamknięty, ani ściśle enumeratywny. Przy ocenie woli ustawodawcy w tej mierze należy kierować się przede wszystkim następującymi regułami:

- charakterem przyczyn nieważności jako tak kardynalnych naruszeń prawa, że dotknięte nimi orzeczenia nie mogą być ważne i wywoływać skutki prawne od momentu ich wydania, bez konieczności ich uchylenia bądź zmiany;
- ocena powagi obrazy prawa powinna być dokonywana nie tylko przez pryzmat pozostałych, enumeratywnie wymienionych w art. 101 przyczyn nieważności, lecz także w odniesieniu do przyczyn odwoławczych. Nie mogą być podstawą nieważności uchybienia wymienione w art. 438-440 kpk, ani mniej od nich poważne.

Można tu więc przytoczyć, tytułem przykładu, wydanie orzeczenia przez sędziego chorego psychicznie, skazanie na karę pozbawienia wolności osoby najbliższej dla oskarżonego „w jego zastępstwie”, czy też brak podstawowych elementów treści wyroku, np. orzeczenie o karze bez orzekania o winie.

Natomiast w art. 101 § 2 kodeks wyraźnie stwierdza, iż nie może być powodem nieważności wydanie przez sąd orzeczenia w sprawie o wykroczenie, pomimo braku podstaw do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym. Regulację taką należy uznać za słuszną w świetle faktu, iż sąd w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, korzystając z kompetencji określonych w art. 508 i n. kpk, stanowi ważną gwarancję praw jednostki oraz organ kontroli kolegów ds. wykroczeń.

C. Tryb stwierdzania nieważności

Postępowanie w sprawie nieważności właściwy sąd może wszcząć (art. 102 § 1 i 2 kpk):

- z urzędu;

- z inicjatywy organu postępowania, który jest zobowiązany do przekazania sprawy właściwemu sądowi;
- na wniosek strony.

Wszczęcie postępowania może mieć różny efekt suspensywności (zawieszenia wykonania) orzeczenia. W razie rozpoznawania z urzędu kwestii nieważności sąd wstrzymuje wykonanie orzeczenia (bezwzględna suspensywność), w innych zaś wypadkach może wstrzymać wykonanie (względna suspensywność) - art. 103 § 1 kpk.

W przedmiocie nieważności orzeka sąd na posiedzeniu, w którym mają prawo udziału strony, ich obrońcy bądź pełnomocnicy, co rodzi obowiązek ich powiadomienia (art. 102 § 5 kpk).

Sąd w przedmiocie nieważności wydaje postanowienie, na które przysługuje zażalenie, chyba, że wydał je Sąd Najwyższy (art. 102 § 4 kpk). Może więc on:

- odmówić stwierdzenia nieważności (gdy działa z urzędu bądź inicjatywy organu);
- oddalić wniosek o stwierdzenie nieważności;
- stwierdzić nieważność.

W przypadku stwierdzenia nieważności orzeczenia, sąd ma następujące możliwości (art. 102 § 3 kpk):

- zakończyć na tym swoją działalność bądź, w razie potrzeby: „przekazać sprawę komu należy”, to znaczy organowi, który podejmie działania mające na celu kontynuację procesu i ostatecznie osiągnięcie jego celu np. po utworzeniu właściwego składu sądu;
- podjąć inne odpowiednie rozstrzygnięcie, np. umorzyć postępowanie, jeśli przyczyną nieważności była powaga rzeczy osądzonej.

Kodeks reguluje również kwestię stosunku postępowania w przedmiocie nieważności do postępowania odwoławczego.

Przed wszystkim przewiduje, iż nieważność może być stwierdzona także w wyniku złożenia środka odwoławczego od orzeczenia dotkniętego nieważnością. Zgodnie z regułą oceny czynności procesowej według jej treści, a nie formy, a w szczególności nazwy (art. 118 kpk) może się zdarzyć, iż strona złoży pismo nazwane „apelacją” bądź „zażaleniem”, które, powołując się na przyczynę nieważności z art.

101 kpk będzie stanowić wniosek o jej stwierdzenie. W takim przypadku sąd odwoławczy powinien przekazać sprawę sądowi właściwemu do stwierdzenia nieważności, chyba że sam jest do tego uprawniony (sąd apelacyjny). Ponadto może zaistnieć sytuacja, że w toku postępowania odwoławczego sąd wykryje przyczynę nieważności i wówczas powinien postąpić, jak powyżej.

Kodeks w powyższej materii reguluje dwie kwestie:

a) obowiązywania w postępowaniu w sprawie stwierdzenia nieważności zakazu pogarszania sytuacji oskarżonego (*zakaz reformationis in peius*);

b) celowości stwierdzania nieważności w przypadku uchylenia przez sąd odwoławczy orzeczenia dotkniętego nieważnością.

Ad a). Zasadniczo w postępowaniu o stwierdzenie nieważności nie obowiązuje zakaz *reformationis in peius*. Wynika to z faktu deklaratoryjnego charakteru postanowienia stwierdzającego nieważność istniejącą już w momencie wydania dotkniętego nią orzeczenia. Jednakże w przypadku, gdy nieważność zostanie stwierdzona wyłącznie na skutek środka odwoławczego wniesionego na korzyść oskarżonego, w dalszym postępowaniu nie można orzec na jego niekorzyść w porównaniu z nieważnym orzeczeniem (art. 103 § 2 kpk). Zakaz orzekania na niekorzyść nie dotyczy przypadku, gdy orzeczono karę lub środek karny nie znany ustawie (art. 101 § 1 pkt.4).

Ad b). Ustawa stoi zasadniczo na stanowisku bezcelowości uznawania za nieważne orzeczenia uchylonego w drodze kontroli odwoławczej (art. 104 kpk). Jednakże po uchyleniu orzeczenia sąd odwoławczy ma dwie możliwości: umorzenia postępowania, bądź przekazania sprawy do ponownego rozpoznania. W przypadku przekazania sprawy do ponownego rozpoznania organ, który ją otrzymał, jest obowiązany uwzględnić przyczynę nieważności i w tym zakresie nie jest związany wskazaniem co do dalszego postępowania, wydanymi przez organ, który uchylił orzeczenie.

7. Utrwalanie i dokumentowanie czynności procesowych

Podstawową formą dokumentowania czynności i zdarzeń procesowych **jest forma protokołu**. Protokół jest dokumentem, a więc źródłem dowodowym, zaś jego treść - środkiem dowodowym.

Ustawa przewiduje:

obowiązkowe,

fakultatywne dokumentowanie danej czynności w formie protokołu.

Ustawowy nakaz stosowania co do określonych czynności formy protokołu oznacza, iż nie mogą go zastąpić żadne inne pisma, notatki czy zapiski organów procesowych, bądź innych uczestników postępowania. Takie bowiem substytuowanie jest na mocy ustawy niedopuszczalne.

Kpk z 1997 r. przewiduje **obowiązek** spisania protokołu jedynie w przypadku niektórych czynności procesowych. Zgodnie z art. 143 § 1 kpk spisania protokołu wymagają:

- 1) przyjęcie ustnego zawiadomienia,
- 2) przesłuchanie oskarżonego, świadka, biegłego i kuratora,
- 3) dokonanie oględzin,
- 4) dokonanie otwarcia zwłok oraz wyjęcie zwłok z grobu,
- 5) przeprowadzenie eksperymentu, konfrontacji oraz okazania,
- 6) przeszukanie osoby, pomieszczenia i rzeczy oraz zatrzymanie rzeczy,
- 7) otwarcie korespondencji i przesyłki oraz odtworzenie utrwalonych zapisów,
- 8) zaznajomienie podejrzanego z materiałami zebranymi w postępowaniu przygotowawczym,
- 9) przyjęcie poręczenia,
- 10) przebieg posiedzenia sądu przeprowadzonego na podstawie art. 339 kpk,
- 11) przebieg rozprawy.

W przypadku pozostałych czynności (art. 143 § 2 kpk) sporządza się protokół jeśli przewiduje tak przepis szczególny ustawy albo **fakultatywnie**, jeśli przeprowadzający czynności uzna to za potrzebne. W pozostałych przypadkach można ograniczyć się do sporządzenia notatki urzędowej. Szczególne odstępstwa od powyższej reguły wprowadza art. 319 kpk. Pozwala on na znaczne uproszczenia i ograniczenia postępowania dowodowego w dochodzeniu, a co za tym idzie możliwość rezygnowania z formy protokolarnej. Do **obligatoryjnych** czynności dowodowych zalicza się tu bowiem wykonywane w formie protokolarnej przesłuchanie podejrzanego i pokrzywdzonego oraz utrwalenie czynności, których nie będzie można powtórzyć. W przypadku innych czynności wystarcza sporządzenie notatek urzędowych. Jednakże strona procesowa może zażądać spisania protokołu z każdej czynności dowodowej (art. 319 § 2 kpk). Niezależnie od spisania protokołu można sporządzić stenogram czynności, którego pierwopis dołącza się do protokołu (art. 145 § 1 kpk). Ustawa przewiduje także możliwość utrwalania przebiegu czynności protokołowanej za pomocą aparatury utrwalającej obraz lub dźwięk, o czym należy uprzedzić osoby uczestniczące w czynności przed rozpoczęciem utrwalania (art. 147 § 1 kpk). **Obligatoryjnym** jest stosowanie takiej aparatury przy przesłuchaniu świadka lub biegłego, jeżeli nie będą mogli oni być przesłuchiwanymi w dalszym postępowaniu, a także przy przesłuchaniu dokonanym przez sędziego delegowanego ze składu, bądź sąd wezwany (art. 147 § 2 kpk). Szczegółowe regulacje odnoszące się do rodzajów urządzeń i środków technicznych, do rejestracji obrazu lub dźwięku dla celów procesowych oraz sposoby ich zabezpieczenia, przechowywania, odtwarzania i kopiowania zawiera rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości.

Ze względu na rangę protokołu jako podstawowego dokumentu procesowego ustawa precyzuje, jakie osoby mogą go spisać. Szczególne wymagania stawiane są protokołowi rozprawy, który może spisać aplikant bądź pracownik sekretariatu, a także asesor sądowy, jeżeli nie należy do składu orzekającego (art. 144 § 1 kpk). Protokoły z pozostałych czynności mogą być sporządzone przez organ dokonujący daną czynność, bądź też przez osoby przez niego przybrane, po ich przysiężeniu.

Gwarancji obiektywizmu protokolanta i scenografa stanowi to, iż ulegają oni wyłączeniu z tych samych powodów co sędzia.

Treścią protokołu jest przede wszystkim dokumentowanie przebiegu określonej czynności procesowych wydanych w jej trakcie postanowień i zarządzeń oraz wniosków i oświadczeń jej uczestników.

Wymogi formalne stawiane protokołom

Aby protokół mógł stać się pełnowartościowym dokumentem procesowym, musi być należycie podpisany, a także wiernie odzwierciedlać przebieg czynności, nie zawierać nieścisłości lub braków.

Jeśli chodzi o wymóg **podpisywania** protokołu, to upoważnionymi do składania nań podpisu są, oprócz protokolanta, różne osoby w zależności od rodzaju czynności. Protokół rozprawy oraz posiedzenia podpisują przewodniczący i protokolant (art. 149 kpk). Jeżeli przewodniczący składu nie może podpisać protokołu, wówczas podpisuje za niego jeden z członków składu orzekającego, podając przyczynę braku podpisu przewodniczącego. Protokół taki powinien być podpisany **niezwłocznie** po przeprowadzeniu rozprawy bądź posiedzenia. Jeżeli podpis nie może być złożony natychmiast, wówczas osoba zobowiązana do złożenia podpisu może to uczynić później, wskazując jednak datę złożenia podpisu oraz przyczynę opóźnienia.

Wszelkie inne protokoły podpisują osoby biorące udział w czynności, a więc np. świadek po złożeniu zeznań, bądź podejrzany po przedstawieniu mu zarzutów. Przed podpisaniem protokół powinien być odczytany, o czym należy uczynić stosowną wzmiankę (art. 150 § 1 kpk).

Z wymogu zgodności treści protokołu z rzeczywistym przebiegiem czynności procesowej wynikają uprawnienia stron procesowych, bądź innych osób uczestniczących w czynności do kwestionowania treści protokołu.

Uczestnicy czynności procesowej mogą już w momencie podpisywania protokołu zgłosić zarzuty co do jego treści, które wciąga się do protokołu wraz z oświadczeniem osoby wykonującej czynność (art. 150 § 2 kpk).

Gwarancję rzetelności protokołu stanowi wymóg omówienia skreśleń, poprawek i uzupełnień w protokole, które podpisują wszystkie osoby upoważnione do złożenia podpisów.

Tego typu rozwiązywania ustawowe pozwalają na jak najwierniejsze udokumentowanie przeprowadzonych czynności. Jest to szczególnie istotne w świetle faktu, iż najlepiej pamięta się przebieg czynności bezpośrednio po jej dokonaniu.

Gwarancję dokładności protokołu stanowi uprawnienie stron i osób mających w tym interes prawny do spowodowania korektury protokołu rozprawy bądź posiedzenia. Mogą bowiem składać wnioski o sprostowanie protokołu wskazując na nieścisłości i opuszczenia (art. 152 kpk). W zależności od rodzaju uchybienia w treści protokołów oraz stanowiska przewodniczącego do wniosku, różnie wygląda tryb jego rozpatrywania (art. 153 kpk).

1) Jeżeli przewodniczący przychyliła się do wniosku - wydaje zarządzenie o sprostowaniu protokołu.

2) Jeżeli przewodniczący nie jest skłonny uwzględnić wniosku, decyduje sąd w składzie, w jakim rozpoznawał sprawę. Przed wydaniem decyzji w przedmiocie wniosku zarówno przewodniczący, jak i skład orzekający zobowiązani są wysłuchać protokolanta. W razie uwzględnienia wniosku, należy w sprostowanym protokole umieścić stosowną wzmiankę, którą podpisuje przewodniczący i protokolant.

Jeśli przy rozstrzyganiu przez skład orzekający w przedmiocie wniosku nie można odtworzyć tego samego składu, postanowienie nie zapada, zaś poszczególni członkowie składu oraz protokolant składają do akt sprawy oświadczenia co do jego zasadności. Wniosek o sprostowanie protokołu rozprawy lub posiedzenia może być rozpoznany pod warunkiem, że zostanie złożony przed wysłaniem akt sprawy do wyższej instancji. W przypadku niedotrzymania tego terminu pozostawia się go bez rozpoznania (art. 153 § 4 kpk).

Sprostowanie **oczywistych pomyłek pisarskich lub rachunkowych w protokole rozprawy lub posiedzenia** może być dokonane w każdym czasie, na wniosek stron bądź z urzędu. Jeśli dokonano sprostowania, zawiadamia się o jego treści strony, a o odmowie sprostowa-

nia osobę, która złożyła wniosek o sprostowanie. Wniosek o sprostowanie dołącza się do protokołu (art. 155 kpk).

8. Przeglądanie akt sprawy i sporządzanie odpisów

Prawo przeglądania przez strony procesowe akt sprawy oraz sporządzania z nich odpisów, jako ważna gwarancja realizacji praw procesowych było opisywane wcześniej. Należy podkreślić jedynie, iż **w stadium postępowania sądowego** podmioty te oraz ich obrońcy i pełnomocnicy korzystają z tego prawa w sposób w zasadzie nieskrępowany, jedynie z zachowaniem wymogów przewidzianych dla tajemnic państwowych. Inne, niż wymienione wyżej, osoby mogą się zapoznawać z aktami sprawy sądowej jedynie za zgodą prezesa sądu (art. 156 § 1 kpk). Ponadto oskarżony lub obrońca mogą żądać wydania kserokopii dokumentów akt sprawy, zaś sam oskarżony wydania bezpłatnie jednego uwierzytelnionego odpisu orzeczenia wraz z uzasadnieniem (jeśli je sporządzono) - art. 156 § 1 kpk.

W postępowaniu przygotowawczym strony, ich obrońcy, pełnomocnicy i przedstawiciele ustawowi mogą przeglądać akta sprawy, sporządzać z nich odpisy i kserokopie oraz otrzymać odpisy uwierzytelnione tylko **za zgodą prowadzącego postępowanie przygotowawcze** (art. 156 § 5 kpk). Natomiast inne osoby mogą korzystać z takich uprawnień wyjątkowo, za zgodą prokuratora. Gwarancję praw stron stanowi możliwość złożenia zażalenia na odmowę udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym (art. 159 kpk).

Wzmocnieniu zasady kontrydiktoryjności służyć może przynajmniej częściowe zrównanie uprawnień oskarżyciela publicznego oraz innych stron procesowych w zakresie możliwości przeglądania akt sprawy. Podobnie jak w d. kpk z 1969 r., prokurator może przeglądać akta sprawy sądowej w każdym jej stanie i żądać ich przesłania. Jednakże nowy kpk z 1997 r. wymaga, aby korzystanie przez prokuratora z jego uprawnień nie tamowało biegu postępowania i nie ograniczało dostępu do akt innym uczestnikom postępowania, a w szczególności obrońce. Ponadto, jeśli prokurator jest w posiadaniu przesłanych mu akt sprawy sądowej, ma obowiązek udostępnić je stronie, obrońcy i pełnomocnikowi (art. 158 kpk). Inną gwarancję praw stron stanowi regulacja, iż nie można odmówić stronie zezwolenia na sporządzanie

odpisu protokołu czynności, w której strona uczestniczyła lub miała prawo uczestniczyć, jak również dokumentu pochodzącego od niej lub sporządzonego z jej udziałem (art. 157 § 3 kpk).

9. Odtwarzanie zaginionych lub zniszczonych akt

Poważną przeszkodą, utrudniającą bądź uniemożliwiającą prowadzenie procesu, może być zaginięcie lub zniszczenie w całości lub części akt sprawy. Sytuacja taka może wynikać ze świadomego działania człowieka (np. przestępczych działań oskarżonego bądź jego popleczników), bądź zaniedbania organu procesowego. Dość często sędziowie zabierają akta spraw celem zapoznania się z nimi poza budynkiem sądu. Możliwe są także sytuacje wyjątkowe, np. zniszczenie pomieszczeń, w których przechowuje się akta w wyniku pożaru bądź klęski żywiołowej.

Dla takich sytuacji ustawodawca przewidział postępowanie mające na celu odtworzenie tych akt. W zależności od etapu, na jakim znajduje się sprawa, różne są organy prowadzące takie postępowanie. Jeśli sprawa znajduje się w toku, postępowanie w przedmiocie odtworzenia jej akt prowadzi sąd, w którym ostatnio się toczyła (art. 160 § 2 kpk).

Jeśli akta takiej sprawy nie mogą być odtworzone, albo zostały odtworzone w części, należy czynności procesowe powtórzyć w zakresie niezbędnym do kontynuowania postępowania (art. 166 kpk).

Natomiast Sąd Najwyższy przeprowadza takie postępowanie jedynie w zakresie odtworzenia akt tego sądu (art. 160 § 2 kpk).

W przypadku spraw **prawomocnie osądzonych** ich akta odtwarza sąd, w którym sprawa się toczyła w pierwszej instancji lub inny sąd wskazany w ustawie (art. 160 § 3 kpk). W tym przypadku o zakresie odtwarzania decyduje cel takiego postępowania. W szczególności akta sprawy prawomocnie zakończonej odtwarza się w częściach niezbędnych do wykonania orzeczenia, wznowienia postępowania, przeprowadzenia postępowania w trybie kasacji albo urzeczywistnienia innych uzasadnionych interesów stron (art. 161 kpk).

DOWODY

1. Pojęcie i rodzaje dowodów

Kodeks postępowania karnego wielokrotnie używa pojęcia dowód, jednakże nie zawiera jego definicji. Wskazówki nie dostarczają tu także ogólne reguły języka polskiego ze względu na wieloznaczność tego terminu.

W doktrynie procesu karnego można spotkać się przynajmniej z następującymi sposobami rozumienia tego pojęcia¹:

- jako **przebieg rozumowania** prowadzący do przeświadczenia o określonym stanie rzeczy, czyli **proces myślowy**;
- jako ostateczny **wynik procesu myślowego** mającego na celu uzyskanie pewnego sądu („sąd podsumowujący”);
- jako samo **postępowanie dowodowe** (w sensie „przeprowadza się dowód”), które obejmować może zarówno czynności zmierzające do poznania określonej rzeczywistości, jak i ocenę uzyskanego materiału i wnioskowanie na jego podstawie;
- jako **środek dowodowy** rozumiany jako tzw. podstawa dowodu, czyli to, co stanowi informację, na podstawie której organ procesowy może wyrobić pogląd o jakimś stanie rzeczy (np. zeznania świadka, treść dokumentu);
- jako **źródło dowodowe**, czyli źródło informacji stanowiącej środek dowodowy. Takiej informacji może dostarczyć osoba lub rzecz.

Dla potrzeb niniejszego wykładu praktyczny walor posiada pojęcie dowodu w znaczeniu najczęściej występującym w praktyce, czyli

1 S. Śliwiński, s. 574-577.

środka dowodowego. W ten sposób nie odbiegamy od utartych przyzwyczajęń językowych.

Przyjęcie powyższego założenia pozwala na ukazanie funkcjonalnej więzi pomiędzy podziałem źródeł dowodów i środków dowodowych na osobowe i rzeczowe.

Osobowe źródła dowodowe

Osobowe środki dowodowe:

oskarżony.....wyjaśnienia;
 świadek.....zeznania;
 biegły.....opinie;
 dokument.....treść dokumentu.

Rzeczowe źródła dowodowe

Rzeczowe środki dowodowe:

dokument.....właściwości dokumentu;
 dowód rzeczowy.....właściwości dowodu rzeczowego.

Należy wyjaśnić, iż w przypadku dokumentu może być on zarówno osobowym, jak i rzeczowym źródłem dowodowym. W pierwszym przypadku środkiem dowodowym jest treść oświadczenia woli bądź wiedzy osoby sporządzającej dokument. W drugim zaś może on być jako źródło rzeczowe przedmiotem oględzin bądź badań służących ustaleniu, np. jego autentyczności bądź miejsca pochodzenia.

Należy podkreślić, że powyższy podział dowodów na osobowe i rzeczowe ma istotne znaczenie praktyczne, znajduje bowiem swoje odbicie w ustawie. Jednakże, chociażby tytułem przykładu, można tu wymienić również inne podziały spotykane w literaturze przedmiotu.

Obowiązywanie w polskim procesie karnym zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na rozprawie głównej uzasadnia dokonanie podziału dowodów na **pierwotne i wtórne**. Dowody pierwotne to dowody z pierwszego źródła, „z pierwszej ręki”, np. zeznania naocznego świadka zdarzenia, wyjaśnienia oskarżonego, treść oryginalnego dokumentu, oględziny miejsca przestępstwa. Organ procesowy przeprowadzający dowód styka się wówczas bezpośrednio ze źródłem dowodowym bez ogniów pośredniczących, co ułatwia mu postrzeganie i wyrobienie określonego osądu. W przypadku dowodów wtórnych pomiędzy organem przeprowadzającym dowód a źródłem dowodowym pojawia się „pośrednik”, np. świadek „ze słuchu”, który

relacjonuje okoliczności zdarzenia przekazane mu przez świadka naoczego. Kodeks postępowania karnego nie różnicuje wprawdzie wartości dowodowej dowodów pierwotnych i wtórnych, nie traktując tych ostatnich jako dowodów „gorszych”, jednakże dokonując oceny dowodów każdy organ procesowy, a w szczególności sąd, powinien w ramach zasady swobodnej oceny dowodów wziąć pod uwagę, iż każde ogniwo pośrednie może przyczynić się do zniekształcenia rzeczywistego stanu rzeczy.

Istotny walor praktyczny posiada podział dowodów w oparciu o ich wpływ na interesy oskarżonego na **dowody obciążające i odciążające**. Pierwsze z nich potwierdzają wysunięty zarzut popełnienia przestępstwa oraz wskazują na niekorzystne dla oskarżonego okoliczności jego dokonania, co może mieć znaczenie w sferze np. wymiaru kary. Podział taki jest znany ustawie karnoprocesowej, która w art. 369 kpk wskazuje, iż dowody na poparcie oskarżenia powinny być w miarę możliwości przeprowadzane przed dowodami służącymi do obrony. Nie można jednak zakładać, że rodzaj dowodu wprowadzanego do procesu (odciążający czy obciążający) jest ściśle związany z funkcją wykonywaną przez danego uczestnika procesu. Dowody odciążające mogą być przedstawiane nie tylko przez oskarżonego i jego obrońcę, lecz także przez oskarżyciela publicznego bądź inne strony. W przypadku organów procesowych istotne znaczenie ma tu zasada obiektywizmu, zobowiązująca je do badania oraz uwzględniania okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i niekorzyść oskarżonego (art. 4 kpk).

Ze względu na treść środka dowodowego wyróżniamy dowody **pojęciowe i zmysłowe**. Pierwsze z nich wyrażają jakąś treść pojęciową, intelektualną, co wiąże się ze sferą aktywności umysłu ludzkiego i pojęciem dowodu jako procesu umysłowego. Można tu wskazać tytułem przykładu wyjaśnienia oskarżonego, zeznania świadka czy treść dokumentu. Natomiast dowody zmysłowe ograniczają się zasadniczo do sfery postrzegania określonych zjawisk przez osoby przeprowadzające dany dowód. Można do nich zaliczyć właściwości przedmiotu, miejsca bądź ciała ludzkiego poddane oględzinom. Podział ten nie jest do końca precyzyjny, gdyż w przypadku człowieka nie sposób konsekwentnie oddzielić wrażeń zmysłowych od procesu ich intelektualnej analizy, procesu umysłowego.

Z punktu widzenia zachowania konkretnych wymogów ustawowych przy przeprowadzaniu dowodów (ich formalizmu) można je podzielić na **dowody ścisłe (formalne)** oraz **dowody swobodne**. Zasadnicze znaczenie w procesie mają dowody ścisłe, jako przeprowadzone w sposób odpowiadający wymogom ustawy i mogące stanowić podstawę ustaleń sądu w zakresie orzekania o przedmiocie procesu. Natomiast dowody swobodne są przeprowadzane np. w ramach postępowania sprawdzającego, bądź rozstrzygania kwestii ubocznych, incydentalnych (por. art. 97 kpk), nie przesądzających o winie i odpowiedzialności oskarżonego. Przeprowadzenie dowodów swobodnych nie musi odbywać się ściśle według wymogów kpk.

2. Postępowanie dowodowe

A. Przedmiot postępowania dowodowego

Dowodzenie rozumiane jako **proces myślowy** polega na uzasadnianiu prawdziwości lub fałszywości określonych tez bądź twierdzeń na podstawie faktów (okoliczności) uznanych za prawdziwe. Natomiast dowodzenie jako **proces realny** oznacza ogół czynności faktycznych i prawnych podejmowanych w celu pozyskania, utrwalenia i wykorzystania dowodu w procesie.

Oba te procesy koncentrują się na określonym przedmiocie postępowania dowodowego, czyli wszelkich okolicznościach faktycznych i prawnych mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Z pojęciem przedmiotu procesu karnego związany jest podział faktów objętych dowodzeniem na fakty główne i fakty uboczne. Przyjęcie takiego rozróżnienia ma zarówno doniosłe znaczenie teoretyczne, jak i praktyczne. Fakt główny jest związany pojęciowo z głównym przedmiotem procesu, to znaczy jest jego odpowiednikiem w sferze postępowania dowodowego, wpływającym na przedmiot i zakres tego postępowania. Fakt ten oznacza zdarzenie zawierające znamiona przestępstwa, podlegające udowodnieniu w procesie karnym. Natomiast fakty uboczne stanowią przesłankę rozumowania zmierzającego do udowodnienia faktu głównego. Fakt uboczny to zdarzenie, z którego wnioskujemy o fakcie głównym.

Tak więc przedmiot postępowania dowodowego obejmuje zarówno fakt główny jak i fakty uboczne, których udowodnienie nie jest ostatecznym celem dowodzenia w danym procesie.

Zakres postępowania dowodowego obejmuje wszelkie okoliczności mające istotne znaczenie dla sprawy, zarówno korzystne, jak i niekorzystne dla oskarżonego, a mogące wywrzeć bezpośredni lub pośredni wpływ na treść orzeczenia kończącego postępowanie.

Faktami ubocznymi o szczególnej doniosłości w sprawach, gdzie bezpośrednio nie można udowodnić zaistnienia faktu głównego, są **poszlaki**, prowadzące w sposób pośredni do rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu.

Poszlaka to innymi słowy fakt uboczny. Aby jednak poszlaki mogły prowadzić do orzeczenia skazującego, muszą spełniać następujące warunki:

- każda z poszlak jest należycie (bez wątpliwości) udowodniona;
- ogół poszlak tworzy logiczny, spójny łańcuch pozwalający na stworzenie przez organ procesowy określonej wersji zdarzenia;
- wersja taka wyklucza jakąkolwiek inną, alternatywną wersję. Jest jedyną wersją możliwą do zaakceptowania przy użyciu zasad logiki i doświadczenia życiowego.

Przedmiotem dowodzenia mogą być także **fakty ustalone już w innym postępowaniu (karnym, cywilnym, administracyjnym)**. Jak stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku składu 7 sędziów z 7 listopada 1972 r.:” przedmiotem dowodu mogą być okoliczności ustalone i rozstrzygnięte w innym postępowaniu, jeśli mają one znaczenie dla aktualnie rozstrzyganej sprawy”².

Również **twierdzenia niesporne**, czyli niekwestionowane przez żadnego z uczestników procesu, mogą być przedmiotem dowodu. Przykładowo, przyznanie się oskarżonego do winy nie jest „królową dowodów” i podlega ocenie organów procesowych w oparciu o całość zgromadzonego materiału dowodowego.

2 V KRN 498/72, OSNKW 1973, z. 4.

B. Ograniczenia zakresu postępowania dowodowego

Regulacje ustawowe ograniczające zakres postępowania dowodowego można podzielić na takie, które dopuszczają możliwość rezygnacji z przeprowadzania określonych dowodów (nie wymagają one dowodzenia), bądź też zakazują przeprowadzania ich (zakazy dowodowe).

Okoliczności nie wymagające dowodzenia.

Zakres okoliczności faktycznych stanowiących podstawę wyrokania nie pokrywa się z uzyskanym i wykorzystanym materiałem dowodowym, gdyż niekiedy przeprowadzenie dowodu jest zbędne ze względu na fakt, iż wszyscy uczestnicy procesu:

- mają niewątpliwą bądź prawdopodobną wiedzę na temat określonej okoliczności, bądź;
- kierują się domniemaniami znajdującymi oparcie w powszechnej wiedzy i doświadczeniu życiowym lub prawie.

Nie potrzebują w zasadzie udowodnienia:

fakty powszechnie znane (notoria powszechne) i

fakty znane sądowi z jego urzędowej działalności (notoria urzędowe).

Ich definicję zawiera art. 168 kpk, który stwierdza, iż fakty powszechne i fakty znane organowi z urzędu nie wymagają dowodu, jednakże w tym ostatnim przypadku należy na nie zwrócić uwagę stronom. Przyjęcie danej okoliczności za notorium nie wyklucza dowodu przeciwnego.

Taka regulacja podyktowana jest względami ekonomii procesowej. W przypadku faktów znanych powszechnie zakłada się, że znajomość faktów jest tak ogólna, że przeprowadzanie dowodu byłoby zbędną stratą czasu. Przykładowo, bez sensu byłoby przeprowadzanie dowodu, iż nie wolno przechodzić przez przejście dla pieszych, gdy pali się czerwone światło. Mimo powyższych uwag należy pamiętać, iż notoryjność powszechna ma na ogół charakter względny. Zależy to m.in. od upowszechnienia wiedzy w danym środowisku społecznym, bądź od poziomu intelektualnego stron procesowych. W przypadku, gdy zachodzi podejrzenie, iż np. poziom rozwoju intelektualnego

oskarżonego nie jest wystarczający do zrozumienia określonego faktu oczywistego, organ procesowy powinien wyjaśnić mu, dlaczego w tej mierze rezygnuje się z przeprowadzenia dowodu.

Notoryjność sądowa to znajomość faktów przez sędziego z jego urzędowej działalności w tej lub innej sprawie. Pod uwagę mogą być brane fakty znane sądowi z rozprawy sądowej (np. zachowanie się oskarżonego), jak i spoza rozprawy (np. iż oskarżony ma lub miał w tym sądzie inną sprawę karną, bądź też jest recydywistą). Fakt uznany za notorium sądowe powinien być znany całemu składowi orzekającemu, gdyż w przeciwnym wypadku będzie on wymagać dowodu.

Ponieważ zarówno notoria powszechne, jak i urzędowe dopuszczają dowód przeciwny, należy poinformować strony, że mają prawo wykazywać, iż to, co uważa się za prawdę urzędową, a nawet powszechnie znaną nie jest zgodne z rzeczywistością.

Oczywistość uważa się za najwyższy stopień notoryjności. Fakty oczywiste to fakty tak dobrze, powszechnie i bezspornie znane, że w powszechnym odczuciu wyłącza się możliwość ich nieznanomości przez kogokolwiek (np. prawa przyrody). Dlatego też nie wymagają one udowodnienia, aczkolwiek brak jest w ustawie zakazu przeprowadzania w stosunku do nich przeciwdowodu.

Uprawdopodobnienie zastępuje udowodnienie określonego faktu nie dlatego, iż jest on bezsporny bądź oczywisty, lecz dlatego, iż dla podjęcia przez organ określonej czynności procesowej ustawa nie wymaga pewności, lecz prawdopodobieństwa zaistnienia takiego faktu. Chociażby reguła *in dubio pro reo* przesądza co następuje - uprawdopodobnienie nie może być podstawą wyroku skazującego. Przykładami uprawdopodobnienia jest używanie przez ustawę określeń: „uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa” jako podstawa wszczęcia postępowania przygotowawczego (art. 303 kpk), „uzasadniona obawa ucieczki” jako podstawa stosowania środka zapobiegawczego (art. 258 § 1 pkt 1 kpk). Ustawa nie określa wprawdzie stopnia prawdopodobieństwa, który zezwala organowi procesowemu na rezygnację z uzyskania dowodu pewności, jednakże stopień ten powinien rosnąć wraz z natężeniem ograniczeń praw jednostki nakładanych przez organ kierujący się uprawdopodobnieniem. Przykładowo, do przedstawienia podejrzanemu zarzutów wystarcza „dostatecznie

uzasadnione podejrzenie”, iż popełnił on przestępstwo (art. 313 § 1 kpk), zaś do zastosowania w stosunku do niego środka zapobiegawczego (np. aresztu tymczasowego) wymaga się, aby zgromadzone dowody wykazały „duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo” (art. 249 § 1 kpk).

C. Domniemanie polegają na przyjęciu za udowodniony bez dowodzenia faktu A, o ile zaistniał fakt B. Domniemanie zastępuje proces dowodzenia.

W zależności od tego, czy przyjmowanie faktu A za udowodniony oparte jest na doświadczeniu życiowym i wskazaniach wiedzy, czy też na ustawie, domniemanie dzielimy na:

domniemanie faktyczne;

domniemanie prawne.

W przypadku **domniemań faktycznych** korzysta się z wiedzy i doświadczenia życiowego, np. jeśli wykładowca spóźnia się ponad 15 minut na wykład, istnieje domniemanie, iż wykład się nie odbędzie. Ponieważ domniemanie faktyczne nie dają pewności, są one zawsze wzruszalne, czyli dopuszczają dowód przeciwny

Z **domniemaniami prawnymi** mamy do czynienia wtedy, gdy nie ocena samego organu pozwala mu na określone wnioskowanie, lecz nakazuje je ustawa. Są one wyrazem preferowania przez ustawę tych wartości społecznych bądź prawnych, które wyraża teza korzystająca z takiego domniemania, np. w prawie cywilnym domniemanie ojcostwa służy ochronie praw dziecka. W przypadku domniemań prawnych organ procesowy wiąże ustawowy nakaz uznania prawdziwości pewnych faktów i okoliczności.

Wyróżniamy spośród nich:

domniemanie prawne wzruszalne (usuwalne) które dopuszczają dowód przeciwny. Może on wykazać, iż wnioskowany fakt nie zaistniał;

domniemanie prawne niewzruszalne (nieusuwalne), które nie mogą być podważone dowodem przeciwnym.

W procesie karnym występują zasadniczo domniemanie prawne wzruszalne. Najważniejszym z nich jest domniemanie niewinności

oskarżonego. Może ono być obalone jedynie prawomocnym wyrokiem skazującym, bądź prawomocnym orzeczeniem o warunkowym umorzeniu postępowania. Gdyby domniemanie takie było niewzruszalne, bezsensownym było prowadzenie procesu karnego, którego głównym zadaniem jest weryfikacja tego domniemania.

Przykładem domniemania prawnego niewzruszalnego jest chociażby domniemanie wpływu bezwzględnej przyczyny odwoławczej na treść orzeczenia, gdyż jej wystąpienie zawsze powoduje uchylenie orzeczenia (art. 439 § 1 kpk), czy też skuteczności doręczenia pisma wysłanego przez organ procesowy pod ostatnio znany adres w kraju stronie, która wyjechała za granicę, nie wskazując adresata dla doręczeń w kraju (art. 138 kpk).

3. Zakazy dowodowe

Przez zakazy dowodowe należy rozumieć normy prawne zabraniające uzyskiwania, bądź wprowadzania do procesu dowodów w określonych sytuacjach.

Wprowadzenie instytucji zakazów dowodowych do procesu karnego podyktowane było różnymi względami:

- potrzebą poszanowania godności i ważnych interesów jednostki, a w szczególności jej więzów rodzinnych i sfery życia prywatnego, w tym religijnego;
- ochroną ważnych interesów państwa;
- ochroną interesów osób wykonujących szczególnie ważne zawody i funkcje.

W związku z powyższym można dokonać podziału zakazów dowodowych ze względu na:

1) podmiot korzystający z zakazu dowodzenia (zakaz podmiotowy)

2) okoliczność, która nie może być przedmiotem dowodzenia (zakaz przedmiotowy);

3) sposób, w jaki dowód nie może być uzyskany ani wykorzystany w procesie (zakaz metody).

ad 1). Jeśli chodzi o **zakazy podmiotowe**, można tu przede wszystkim wskazać na zakaz przesłuchiwania świadka, który odmówił zeznań, będąc osobą najbliższą dla oskarżonego, bądź w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 182 kpk). Zakaz ten obejmuje również niemożność prawną wykorzystania zeznań złożonych przez takiego świadka w postępowaniu przygotowawczym, jeśli skorzystał on z prawa odmowy zeznań przed jego przesłuchaniem na pierwszej rozprawie głównej. O ustanowieniu zakazu zadecydowała tu nie treść zeznań (które mogłyby być np. korzystne dla oskarżonego), lecz więź łącząca świadka z oskarżonym (art. 186 § 1 kpk).

Wydaje się, że nie stanowi zakazu podmiotowego regulacja art. 185 kpk. Przepis powyższy stwierdza, iż można zwolnić od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania osobę pozostającą z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, jeżeli osoba taka wniesie o zwolnienie. Kwestia zwolnienia zależy więc od uznania organu procesowego, a poza tym wymaga stosownej inicjatywy świadka w tej mierze.

Ad 2). **Zakazy przedmiotowe** można podzielić ze względu na ich zakres na:

zakazy całkowite,

zakazy częściowe.

Zakazy całkowite zabraniają dowodzenia danej okoliczności jakimkolwiek środkami dowodowymi. Można wśród nich wymienić:

- zakaz dowodzenia przebiegu narady i głosowania nad orzeczeniem (art. 108 §1 kpk);
- zakaz dowodzenia prawa lub stosunku prawnego wbrew ustaleniom konstytucyjnego orzeczenia innego sądu, chyba że zostanie ono uchylone (art. 8 § 2 kpk).

Mają one charakter **zakazów całkowitych nieusuwalnych**, gdyż w tej mierze żaden organ nie może zdecydować o uchyleniu zakazu.

Zakazy częściowe zabraniają dowodzenia określonej okoliczności za pomocą określonych środków dowodowych. W szczególności należy wskazać na **zakazy częściowe nieusuwalne**, określone w art. 178 kpk, który stanowi, iż nie wolno przesłuchiwać jako świadków:

1) obrońcy co do faktów, o których dowiedział się udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę,

2) duchownego co do faktów, o których dowiedział się przy spowiedzi.

W takiej sytuacji żaden organ procesowy, bądź sam obrońca lub duchowny nie mogą wyrazić zgody na przesłuchanie dotyczące określonych powyżej okoliczności. Jednakże możliwe jest udowodnienie tych faktów za pomocą innych dowodów, na przykład wyjaśnień oskarżonego bądź zeznań innych osób, którym wyjawiał te okoliczności.

Ad 3). **Zakaz metody** sprowadza się przede wszystkim do uregulowanej w art. 171 kpk kwestii niedopuszczalności stosowania w procesie karnym określonych metod wpływania na swobodę wypowiedzi osoby przesłuchiwanej. Jak już wspomniano wcześniej, zakaz ten uniemożliwia uznanie wyników takich przesłuchań za dowody w sprawie (art. 171 § 6 kpk).

4. Wniosek dowodowy

Podstawową regułą proceduralną wprowadzania dowodów do procesu stanowi art. 167 kpk, który stwierdza, iż dowody przeprowadza się na wniosek stron albo z urzędu.

Wniosek dowodowy to żądanie strony procesowej przeprowadzenia określonego dowodu celem udowodnienia prezentowanej przez nią tezy dowodowej, bądź też obalenia twierdzeń strony przeciwnej. Jak wynika z powyższego, uprawnienie do składania wniosków dowodowych przysługuje przede wszystkim stronom. Adresatem takich żądań jest organ procesowy.

Jeśli chodzi o **treść wniosku dowodowego** to strona powinna w niej zawrzeć przede wszystkim oznaczenie dowodu oraz okoliczności, które mają być udowodnione, ewentualnie także określić sposób przeprowadzenia dowodu (art. 169 § 1 kpk).

Przytoczenie tych okoliczności ma służyć ocenie przez organ procesowy przy podejmowaniu decyzji w przedmiocie wniosku: o jego dopuszczeniu lub oddaleniu.

W szczególności wniosek dowodowy powinien wykazać, iż okoliczność mająca być przedmiotem dowodu jest istotna w sprawie, nie

została już udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy, zaś proponowany środek dowodowy jest przydatny do stwierdzenia tej okoliczności.

W przypadku, gdy wniosek dowodowy nie zawiera wskazanych wyżej okoliczności, wnioskodawca naraża się na sankcję albo w postaci jego oddalenia (art. 170 kpk), albo też zwrotu do uzupełnienia, jeśli nie spełnia on wymogów pisma procesowego określonych w art. 119 § 1 kpk (art. 120 kpk).

Wśród wniosków dowodowych można wyróżnić:

- **wnioski dowodowe właściwe**, które mają na celu bezpośrednie udowodnienie okoliczności mającej, zdaniem składającej wniosek strony, znaczenie dla rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu;
- **wnioski dowodowe pomocnicze** zmierzające do wykrycia lub, oceny właściwego dowodu (art. 169 § 2 kpk). Przykładowo oskarżony składa wniosek o przesłuchanie świadka X, znającego miejsce pobytu świadka Y, który to świadek może dostarczyć dla oskarżonego alibi;
- **wnioski dowodowe ewentualne**, wysuwane niejako z ostrożności procesowej, gdyż wnioskodawca składa je na wypadek, gdyby organ procesowy nie uznał tezy dowodowej za udowodnioną dotychczasowymi środkami dowodowymi.

Powody oddalenia wniosku dowodowego określa wyczerpująco art. 170 kpk, zaliczając do nich:

1. **Niedopuszczalność** przeprowadzenia dowodu. Chodzi tu przede wszystkim o sytuacje, kiedy przeprowadzenie dowodu byłoby sprzeczne z treścią art. 171 kpk, który *expressis verbis* definiuje dowody niedopuszczalne, a także kiedy realizacja wniosku naruszałaby zakazy dowodowe. Przykładowo, oddaleniu podlegałby wniosek o zastosowanie wobec oskarżonego tortur, bądź przesłuchania w charakterze świadka osoby najbliższej oskarżonemu, mimo skorzystania przez nią z prawa odmowy zeznań.

2. **Nieistotność** dla sprawy okoliczności, która ma być udowodniona. Jest to najczęściej występująca w praktyce procesowej przyczyna oddalenia wniosków dowodowych. Jednakże ze względu na jej wysoce ocenny, nieostry charakter powinna być stosowana przez organy

procesowe z dużą ostrożnością. Należy wskazać, iż stopień odpowiedzialności organów procesowych za kierowanie się tą przyczyną powinien wzrastać wraz ze stadium procesu, w którym podejmowana jest ta decyzja. O ile organy postępowania przygotowawczego, oddalając wniosek dowodowy mogą tu pozwolić sobie na większy zakres uznania, gdyż ich decyzja nie przesądza odpowiedzialności karnej oskarżonego, o tyle sąd orzekający powinien oddalać tylko takie wnioski dowodowe, które według jego uzasadnionego zdania nie mogą mieć żadnego wpływu na treść wyroku.

3. Okoliczność jest już **udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy**. Względy logiki i ekonomii procesowej nakazują oddalenie wniosków dowodowych zawierających żądanie udowadniania okoliczności, które organ procesowy uznał za na podstawie dotychczasowego postępowania dowodowego, za prawdziwe.

Przepis ten należy interpretować w kontekście art. 170 § 2 kpk, który stanowi, iż nie można oddalić wniosku dowodowego na tej podstawie, że dotychczasowe dowody wykazały przeciwieństwo tego, co wnioskodawca zamierza udowodnić. Przykładowo w sytuacji, gdy oskarżenie przedstawiło dowody na to, iż oskarżony przebywał *tempore criminis* na miejscu przestępstwa nie zezwala organowi procesowemu na oddalenie wniosku oskarżonego o przesłuchanie świadka, który ma potwierdzić jego alibi, iż w tym czasie przebywał zupełnie gdzie indziej.

4. **Nieprzydatność dowodu** do stwierdzenia danej okoliczności. Nieprzydatne może być dokonanie oględzin miejsca przestępstwa wskutek upływu czasu, bądź jego zmiany uniemożliwiającej odtworzenie przebiegu zdarzeń, np. odtworzenie śladów na śniegu w lipcu. Podobnie można oceniać wniosek o powołanie biegłego, który nie posiada wystarczających kwalifikacji (wiedzy specjalnej) do wydania opinii, która mogłaby stanowić dowód w sprawie.

5. **Niemożliwość przeprowadzenia dowodu**. Niemożliwe jest przykładowo przesłuchanie świadka, który zmarł lub zapadł na chorobę psychiczną uniemożliwiającą nawiązanie z nim kontaktu bądź uzyskanie wiarygodnych zeznań. Niemożliwości nie można utożsamiać z trudnościami, jakie może napotykać przeprowadzenie dowodu. Jedną z nich niekiedy względy praktyki procesowej przemawiają za rezygnacją

z przeprowadzania dowodu, kiedy jest to wprawdzie możliwe, lecz bardzo utrudnione. Przykładowo, ustawa zezwala na rezygnację z bezpośredniego przesłuchania świadka na rozprawie i odczytanie protokołów złożonych przez niego zeznań w postępowaniu przygotowawczym, bądź przed sądem w tej lub innej sprawie, jeśli przebywa za granicą, bądź nie można mu było doręczyć wezwania czy też nie stał się z powodu nie dających się usunąć przeszkód (art. 391 § 1 kpk).

Na oddalenie wniosku dowodowego nie przysługuje wprawdzie zażalenie, jednakże rezygnacja z przeprowadzenia dowodu nie ma charakteru definitywnego. Zgodnie bowiem z art. 170 § 4 kpk oddalenie wniosku dowodowego nie stoi na przeszkodzie późniejszemu dopuszczeniu dowodu, chociażby nie ujawniły się nowe okoliczności. Przykładowo - jeśli organ prowadzący postępowanie przygotowawcze zaniechał wezwania i przesłuchania świadka wnioskowanego przez stronę procesową, nie przeszkadza to przesłuchaniu takiego świadka przez sąd orzekający.

5. Czynności dowodowe

Czynności dowodowe można podzielić w zależności od ich celu na:

- zmierzające do uzyskania materiału dowodowego (czynności poszukiwawcze);
- mające na celu wprowadzenie dowodu do procesu karnego i jego oceny.

Wśród czynności mających na celu pozyskanie materiału dowodowego można wyróżnić czynności odnoszące się do:

- rzeczowych źródeł dowodowych;
- osobowych źródeł dowodowych.

Przepisy rozdziałów 23 i 25 kpk przewidują następujące sposoby uzyskiwania przez organ procesowy dowodów rzeczowych:

- oględziny miejsca, rzeczy lub oględziny zwłok;
- wydanie rzeczy, a następnie jej zatrzymanie;
- przeszukanie osoby, pomieszczeń i innych miejsc oraz rzeczy;
- eksperyment procesowy;

- zatrzymanie korespondencji, przesyłek lub utrwalenie treści rozmów telefonicznych.

A. Oględziny, jako czynność dowodową poszukiwawczą, regulują art. 207-210 kpk.

Do najważniejszych i często pierwszych źródeł informacji o przestępstwie należą **oględziny miejsca** popełnienia przestępstwa. Powinny być one przeprowadzane jak najszybciej od momentu uzyskania wiarygodnej informacji o popełnieniu przestępstwa. Ich zadaniem powinno być przede wszystkim niedopuszczenie do utraty śladów i dowodów przestępstwa. Szczególną rolę odgrywają oględziny w przypadku czynności nie cierpiących zwłoki (art. 308 kpk), które mogą być przeprowadzane jeszcze przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia.

Oględziny rzeczy są zwykle łączone z oględzinami miejsca przestępstwa. W wyniku tych czynności bada się zewnętrzne cechy przedmiotu jak: barwę, kształt, wielkość, konsystencję, jak również usytuowanie przedmiotu wraz z dokonaniem odpowiednich pomiarów. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. ogranicza ustawową regulację oględzin rzeczy (przedmiotu) do stwierdzenia, iż jeżeli przedmiot może ulec przy badaniu zniszczeniu lub zniekształceniu, część tego przedmiotu należy w miarę możliwości zachować w stanie nie zmienionym, a gdy nie jest to możliwe - stan ten utrwalić w inny sposób (art. 207 § 2 kpk).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. nie zawiera wyczerpującej regulacji **oględzin lub badań ciała**, jednakże można zasadnie wywnioskować, iż przeprowadzenie takiej czynności dowodowej jest z jednej strony wyjaśnieniem wątpliwości, czy miało miejsce przestępstwo, z drugiej zaś wynik takich oględzin może być decydujący dla określenia kwalifikacji prawnej czynu. Art. 208 kpk określa jedynie sposób przeprowadzenia oględzin stanowiąc, iż oględzin lub badań ciała, które mogą wywołać uczucie wstydu, powinna dokonać osoba tej samej płci, chyba że łączą się z tym szczególne trudności. Inne osoby odmiennej płci mogą być obecne przy wykonywaniu czynności jedynie w razie konieczności.

Celem **ogłędzin zwłok** jest dostarczenie wstępnych informacji dotyczących przyczyny i okoliczności śmierci oraz zabezpieczenie śladów na zwłokach lub w miejscu ich znalezienia. Można je przeprowadzać jedynie w przypadku, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie przestępnego spowodowania śmierci. Ogłędziny zwłok zwykle powinny być dokonywane przez prokuratora bądź sąd (w zależności od stadium postępowania) z udziałem biegłego lekarza (art. 209 § 1 i 2 kpk). Otwarcia zwłok (sekcji) dokonuje biegły w obecności sądu lub prokuratora (art. 209 § 4 kpk). W celu dokonania ogłędzin i otwarcia zwłok prokurator lub sąd może zarządzić ich ekshumację (art. 210 kpk).

B. Przeszukanie

O ile czynności ogłędzin miejsca przestępstwa koncentrują się na pewnym odcinku przestrzeni, o tyle czynności związane z **przeszukiwaniem osoby lub pomieszczeń** nie muszą być związane z miejscem popełnienia czynu przestępnego. W postępowaniu przygotowawczym zasadą jest, że policja może dokonać przeszukania na mocy polecenia prokuratora. Ustawa karnoprosesowa przewiduje, iż na żądanie sądu lub prokuratora (a w przypadkach nagłych policji) należy wydać rzeczy mogące stanowić dowód w sprawie lub mogące stanowić zabezpieczenie kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym, albo roszczeń o naprawienie szkody (art. 217 § 1 kpk).

Przedmioty mogące stanowić dowód w sprawie to te, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, zachowały na sobie ślady przestępstwa pochodzące bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa oraz mogące służyć jakom środek dowodowy do wykrycia sprawcy czynu lub ustalenia przyczyn, okoliczności przestępstwa.

Jeśli wydania rzeczy stanowiącej dowód w sprawie, bądź stanowiącej zabezpieczenie ww. roszczeń, żąda organ nie będący prokuratorem, wówczas zasadniczo powinien on dysponować postanowieniem prokuratora bądź sądu. Jednakże w przypadkach, gdy uzyskanie takiego postanowienia nie było możliwe, kodeks przewiduje dwa stopnie rozluźnienia powyższego ryguru:

- okazanie przez organ policji nakazu kierownika jednostki;

- okazanie przez funkcjonariusza policji legitymacji służbowej (art. 217 § 3 kpk).

Takie ograniczenie praw jednostki łagodzone jest przez regulację, która przewiduje, iż organ dokonujący zatrzymania rzeczy nie będący prokuratorem zwraca się do sądu bądź prokuratora o zatwierdzenie zatrzymania rzeczy. Osobie, u której znajdowała się rzecz podlegająca zatrzymaniu, należy doręczyć w terminie 7 dni od dokonania tej czynności postanowienie sądu lub prokuratora w przedmiocie zatwierdzenia tej czynności (art. 217 § 3 kpk).

W celu wykrycia lub zatrzymania, albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu odnalezienia rzeczy podlegającej zatrzymaniu na określonych powyżej zasadach, można dokonać przeszukania.

W zależności od okoliczności przestępstwa można rozróżnić:

przeszukanie pomieszczeń;

przeszukanie osoby.

Czynności związane z przeszukaniem podlegają rygorom prawnym określonym zarówno przez art. 50 Konstytucji RP (nienaruszalność mieszkania), art. 8 § 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka (Dz.U. nr 61 poz. 284 z 1993 r.), przepisy kpk (art. 219-236), art. 15 § 1 ustawy o policji jak też przepisom rozdziału 4 § 122-128 regulaminu prokuratorskiego.

Zasadą w postępowaniu przygotowawczym jest przeprowadzanie przeszukania przez prokuratora. Jednakże przeszukania może dokonać na polecenie sądu lub prokuratora Policja, a w wypadkach wskazanych w ustawie także inny organ (art. 220 § 1 kpk).

Policja dokonująca przeszukania zobowiązana jest okazać osobie, u której czynność ta się odbywa, postanowienie zawierające polecenie sądu bądź prokuratora o przeszukaniu (art. 220 § 2 kpk). W postanowieniu tym należy podać: cel przeszukania ze wskazaniem w miarę możliwości przedmiotów, które mogą być odnalezione i zatrzymane, imię i nazwisko, adres osoby (instytucji), u której ma być przeprowadzone przeszukanie oraz organ, któremu zlecono przeszukanie.

Możliwe jest również dokonanie przeszukania bez zachowania powyższych rygorów, w przypadkach nie cierpiących zwłoki, jeśli po-

stanowienie sądu bądź prokuratora nie mogło być wydane (art. 220 § 3 w zw. z art. 308 § 1 kpk).

W takim wypadku przeszukanie może nastąpić na podstawie nakazu kierownika jednostki Policji, bądź niekiedy za okazaniem legitymacji służbowej przez funkcjonariusza. Po dokonaniu przeszukania w takiej formie funkcjonariusz zobowiązany jest niezwłocznie zwrócić się do sądu bądź prokuratora o zatwierdzenie tej czynności, które powinno nastąpić w terminie 7 dni od dokonania przeszukania (art. 217 § 3 kpk).

Uwzględniając wyjątkowy charakter dochodzenia w niezbędnym zakresie uregulowanego w art. 308 kpk, należy podkreślić szczególną rolę, jaką powinien pełnić nadzór prokuratorski nad prawidłowością i legalnością przeszukania (art. 124 regulaminu prokuratorskiego). Prokurator powinien badać, czy zaistniały przesłanki przeszukania określone w art. 219 kpk, czy zostało ono należycie udokumentowane i czy wystąpił przypadek nie cierpiący zwłoki.

Przed rozpoczęciem przeszukania należy osobę, u której ma nastąpić ta czynność, zawiadomić o jego celu i wezwać do wydania poszukiwanych przedmiotów (art. 224 § 1 kpk).

Przeszukanie mieszkania w przypadkach nie cierpiących zwłoki można dokonać w porze nocnej (między godziną 22.00 a 6.00), gdyż wówczas może zaistnieć niemożność uzyskania pisemnego nakazu sądu bądź prokuratora. W innych przypadkach przeszukanie w porze nocnej nie jest możliwe, jednakże przeszukanie rozpoczęte za dnia może być kontynuowane po godzinie 22.00. Ograniczenie takie nie dotyczy lokali publicznych bądź służących przechowywaniu przedmiotów, które można przeszukiwać w porze nocnej (art. 221 § 3 kpk).

Podczas przeszukania mieszkania mają prawo obecności domownicy, ponadto organ prowadzący, jak i domownik mogą wskazać świadków przybranych (art. 224 § 2 i 3 kpk).

Przy przeszukaniu pomieszczeń należących do instytucji państwowej bądź społecznej obowiązują szczególne reguły określone w art. 222 i 225 kpk. W szczególności wymagane jest zawiadomienie kierownika takiej instytucji lub jego zastępcy albo organu nadrzędnego i dopuszczenie ich do uczestnictwa w czynności.

Jeśli chodzi o przeszukanie osoby i odzieży, powinno to nastąpić w miarę możliwości przez osobę tej samej płci (art. 223 kpk). Przeszukanie może również objąć podręczne przedmioty należące do osoby przeszukiwanej.

Celem przeszukania jest ujawnienie i zabezpieczenie rzeczowego materiału dowodowego, zaś wszystkie czynności z nim związane powinny być utrwalone w formie protokolarnej (art. 229 kpk). Protokół taki musi zawierać:

- oznaczenie sprawy, w związku z którą dokonuje się przeszukania lub zatrzymania rzeczy,
- określenie czasu przeprowadzenia czynności,
- listę zatrzymanych rzeczy, bądź w razie potrzeby ich opis,
- wskazanie polecenia sądu bądź prokuratora, na podstawie którego dokonano czynności, a jeśli nie ma takiego polecenia, wzmiankę o poinformowaniu osoby, u której dokonano przeszukania, iż otrzyma postanowienie w przedmiocie zatwierdzenia czynności.

W przypadku, gdy wydane lub znalezione przy przeszukaniu pismo lub inny dokument zawiera informację objętą tajemnicą państwową, służbową lub inną (chronioną ustawą) obowiązującą szczególnie rygory ich przekazywania i wykorzystywania określone w art. 225-226 kpk. Gwarancję praw jednostki stanowi art. 236 kpk przewidujący, iż na postanowienie dotyczące przeszukania i zatrzymania rzeczy oraz na inne czynności przysługuje zażalenie osobom, których prawa zostały naruszone.

Kodeks formułuje zasadę współmierności sposobu dokonania czynności przeszukania i zatrzymania rzeczy, jako *de facto* środka przymusu ograniczającego wolności obywatelskie, do jej celu. Zgodnie z art. 227 kpk powinny być one dokonane z zachowaniem umiaru i poszanowania godności osób, których ta czynność dotyczy, oraz bez wyrządzania niepotrzebnych szkód i dolegliwości.

C. Kontrola ruchu pocztowego i komunikacyjnego

Kontrola ruchu pocztowego i telekomunikacyjnego jest istotną metodą poszukiwania dowodów i ich zabezpieczania. Podobnie, jak w przypadku przeszukania i zatrzymania rzeczy, stanowi ona poważną ingerencję w prawa obywatela, a zwłaszcza ochronę jego sfery życia

prywatnego. Art. 49 Konstytucji RP zapewnia wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się, której ograniczenia mogą nastąpić jedynie na mocy ustawy i w sposób w niej przewidziany.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje, iż ustanawianie kontroli i utrwalanie treści rozmów telefonicznych może nastąpić jedynie w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania bądź w celu zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa. Art. 237 kpk przewiduje dwa tryby stosowania takiej kontroli:

- zasadniczo kontrolę taką może zarządzić sąd na wniosek prokuratora (art. 237 § 1 kpk);
- w przypadkach nie cierpiących zwłoki kontrolę i utrwalanie treści rozmów może zarządzić prokurator. Jednakże prokuratorskie postanowienie w tej mierze wymaga zatwierdzenia w przeciągu 5 dni przez sąd (art. 237 § 2).

Kodeks przewiduje następujące ograniczenia stosowania kontroli ruchu telekomunikacyjnego:

ograniczenia przedmiotowe: zarządzenie takiej kontroli jest możliwe tylko w przypadku katalogu 16 przestępstw enumeratywnie wymienionych w art. 237 § 3 kpk;

ograniczenia podmiotowe: kontrolę taką można stosować jedynie w stosunku do osoby podejrzanej, oskarżonego oraz w stosunku do pokrzywdzonego lub innej osoby, z którą może się kontaktować oskarżony, albo która może mieć związek ze sprawcą lub z grożącym przestępstwem (art. 237 § 4 kpk);

ograniczenia czasowe: kontrola taka może być wprowadzona najwyżej na okres 3 miesięcy, z możliwością jej przedłużenia w szczególnie uzasadnionych przypadkach na okres nie dłuższy niż kolejne 3 miesiące (art. 238 § 1 kpk);

ograniczenia celowościowe: kontrola taka powinna być zakończona niezwłocznie po ustaniu przyczyn jej ustanowienia, określonych w art. 237 § 1-3 kpk, najpóźniej jednak z upływem okresu, na który została wprowadzona (art. 238 § 2 kpk). Z celu zarządzenia kontroli wynika także sposób jej realizacji. Prawo odtwarzania zapisów ma jedynie sąd i prokurator, zaś za zgodą tych, organów, w przypadkach nie cierpiących zwłoki także Poli-

cja (art. 237 § 6 kpk). Natomiast jedynie sąd i prokurator mają prawo zapoznawania się z rejestrem przeprowadzonych rozmów telefonicznych (art. 237 § 7 kpk).

Za umożliwienie wykonania postanowienia sądu lub prokuratora w zakresie przeprowadzenia kontroli rozmów telefonicznych oraz ich rejestracji są odpowiedzialne urzędy, instytucje oraz podmioty świadczące usługi w dziedzinie poczty i telekomunikacji (art. 237 § 5 kpk), czyli zarówno urzędy pocztowe i telekomunikacyjne, jak i prywatni operatorzy sieci komórkowej (Centertel, Era GSM, GSM Plus).

Gwarancję praw jednostki stanowi regulacja, iż po zakończeniu kontroli sąd zarządza zniszczenie utrwalonych zapisów w dwóch sytuacjach:

- jeśli nie mają one znaczenia dla toczącego się postępowania;
- jeśli sąd nie zatwierdził postanowienia prokuratora o zarządzeniu kontroli w przypadku nie cierpiącym zwłoki (art. 238 § 3 kpk).

Na postanowienie dotyczące kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych przysługuje zażalenie. Zażalenie na postanowienie prokuratora rozpatruje sąd (art. 240). Z celu zarządzania kontroli wynika ustawowa możliwość odroczenia ogłoszenia postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych osobie, której ona dotyczy, na czas niezbędny ze względu na dobro sprawy, lecz nie później niż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania (art. 239 kpk). Wydaje się, iż ograniczenie takie nie powinno dotyczyć pokrzywdzonego, gdyż w jego przypadku regułą powinno być zarządzanie kontroli prowadzonych rozmów telefonicznych za jego zgodą.

Jeśli chodzi o **kontrolę korespondencji i przesyłek**, to zgodnie z art. 218 kpk oprócz podmiotów prowadzących działalność w zakresie poczty i telekomunikacji, także urzędy celne i przedsiębiorstwa transportowe mogą być zobowiązane na mocy postanowienia sądu bądź prokuratora do wydania tym organom korespondencji i przesyłek mających znaczenie dla toczącego się postępowania karnego. Pojęciem korespondencji określić można nie tylko listy i pisma przesyłane drogą pocztową, lecz również wszelkie inne sposoby komunikowania się przy pomocy różnych środków technicznych (np. telefaksy, Internet - por. art. 241 kpk).

Kontrola korespondencji, jako dowodowa czynność poszukiwawcza, może występować w dwóch znaczeniach. *Sensu stricto* oznacza ona wydanie przez odpowiednie urzędy korespondencji bądź przesyłek znajdujących się w ich posiadaniu. Natomiast pojęcie takiej kontroli *sensu largo* obejmuje również analizowane wcześniej przepisy o poszukiwaniu i zatrzymaniu rzeczy.

Podobnie jak w przypadku kontroli rozmów telefonicznych ogłoszenie postanowienia o kontroli korespondencji może być odroczone na czas oznaczony, niezbędny ze względu na dobro sprawy (art. 218 § 2 kpk). Otwierać korespondencję bądź przesyłki lub zarządzać ich otwarcie mogą jedynie sąd bądź prokurator. Jeśli treść korespondencji, bądź zawartość przesyłki nie mają znaczenia w prowadzonym postępowaniu karnym, należy je niezwłocznie zwrócić właściwym urzędom lub przedsiębiorstwom.

Z otwarcia korespondencji lub przesyłki podobnie jak odtworzenia treści rozmów telefonicznych, sporządza się protokół (art. 143 § 1 pkt 7 kpk).

6. Sposób przeprowadzania dowodów z osobowych źródeł dowodowych

W procesie karnym można wyróżnić trzy podstawowe osobowe źródła dowodowe: świadek, oskarżony, biegły.

Pozyskiwanie od nich informacji, mających znaczenie dla prowadzonego postępowania, może nastąpić dzięki czynnościom: przesłuchania, oględzin osoby (o czym była mowa wcześniej) i opinii biegłego.

A. Przesłuchanie

Przesłuchanie stanowi podstawową metodę uzyskania informacji z osobowych źródeł dowodowych. Przesłuchania dokonuje organ procesowy w sposób ustny i bezpośredni, zaś jego wyniki muszą być utrwalone w formie protokolarnej (art. 143 § 1 pkt 2 kpk).

Przesłuchanie jest czynnością, w której zasadniczy udział biorą zeznający i odbierający zeznania, dlatego też na jego efektywność wpływać będą relacje między nimi w trakcie dokonywania tych czynności. Organ procesowy, aby nie dopuścić do dyskwalifikacji dowodu

z przesłuchania, powinien zachować rygory procesowe, w szczególności chroniące swobodę wypowiedzi, określone przede wszystkim w art. 171 kpk. Przesłuchanie świadka (tak jak i podejrzanego) obejmować winno cztery stadia:

- stadium swobodnej rozmowy;
- przesłuchanie wstępne;
- zeznania spontaniczne;
- stadium pytań i odpowiedzi mających na celu uzupełnienie, wyjaśnienie lub kontrolę wypowiedzi.

Swobodna rozmowa obejmuje uzyskanie wiadomości o świadku (jego osobowości, poziomie inteligencji) oraz uprzedzenie o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań bądź zatajanie prawdy (art. 190 § 1 kpk).

Przesłuchanie wstępne - art. 191 § 1 kpk, rozpoczyna się od zapytania świadka o jego dane osobowe, wiek, zawód oraz karalność za fałszywe zeznania, a także stosunek do stron. W przypadku przysługującego mu prawa odmowy składania zeznań należy go o tym pouczyć (art. 191 § 2 kpk).

Po wstępnym przesłuchaniu, organ przesłuchujący umożliwia **swobodne wypowiedzenie się** świadka ograniczone jednakże celem danej czynności (art. 171 § 1 kpk). Należy podkreślić bowiem, iż wypowiedź swobodna w rozumieniu art. 171 § 1 kpk nie jest równoznaczna z wypowiedzią dowolną, musi bowiem mieścić się w granicach celu postępowania i danej czynności procesowej. Jeśli wypowiedź takie granice przekracza organ przesłuchujący może ją przerwać. Wynika to z jego obowiązku ciągłego kontrolowania logiczności, konkretności i znaczenia dowodowego wypowiedzi.

W polskim procesie karnym obowiązuje tzw. metoda mieszana przesłuchiwania, gdzie swobodzie wypowiedzi towarzyszy **stadium pytań i odpowiedzi**. Oprócz organu przesłuchującego prawo zadawania pytań osobie przesłuchiwanej mają (art. 171 § 2 kpk):

- strony,
- obrońcy,
- biegli.

Pytania zadaje się osobie przesłuchiwanej bezpośrednio, chyba że organ przesłuchujący zarządzi inaczej. Pytania powinny być formułowane w sposób jasny i zrozumiały dla przesłuchiwanego, bez sugestynowości w swej treści i przy uwzględnieniu jego poziomu intelektualnego oraz wymogów art. 171 kpk.

O znaczeniu dowodu z wyjaśnień oskarżonego świadczy regulacja, iż nie można go zastępować treścią pism, zapisków lub notatek urzędowych (art. 174 kpk).

B. Konfrontacja (art. 172 kpk)

Jest to czynność dowodowa mająca na celu kontrolę i weryfikację dowodów uzyskanych ze źródeł osobowych. Polega ona na bezpośrednim i równoczesnym przesłuchaniu dwóch osób na te same okoliczności faktyczne, jeśli ich zeznania, bądź wyjaśnienia uzyskane w wyniku wcześniejszych przesłuchań, pozostają w sprzeczności.

Konfrontować można zarówno świadków, jak i podejrzanych. Natomiast nie jest dopuszczalna konfrontacja z udziałem świadka anonimowego (art. 184 kpk). Przebieg konfrontacji wymaga utrwalenia w formie protokolarnej (art. 143 § 1 pkt 5 kpk), zaś ważność tej szczególnej formy przesłuchania nakazywałaby utrwalanie jej przebiegu za pomocą technicznych środków rejestrujących obraz i dźwięk (art. 147 kpk).

C. Okazanie to czynność dowodowa służąca uzyskaniu bądź kontroli dowodów. Polega ona na okazaniu osobie przesłuchiwanej innej osoby, jej wizerunku lub rzeczy, z którymi mógł się wcześniej zetknąć, w celu jej rozpoznania (art. 173 kpk). Warunkiem mocy dowodowej tej czynności jest rozpoznawanie okazywanej osoby, kiedy znajduje się ona w grupie co najmniej 4 osób. Okazanie powinno być przeprowadzane w sposób wyłączający sugestię, a w razie potrzeby można wyłączyć w jego trakcie możliwość rozpoznania osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną.

D. Opinia biegłego

Różnorodność materiału dowodowego, z jakim ma do czynienia organ procesowy, jak również specjalizacja metod badawczych służących jego gromadzeniu i ocenie, stworzyć może sytuację, iż or-

gan taki nie jest w stanie samodzielnie rozstrzygnąć okoliczności mających istotny wpływ na rozstrzygnięcie procesu. Jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie wymaga wiedzy specjalnej zasięga się opinii biegłego albo biegłych (art. 193 § 1 kpk). Można też zwrócić się do instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 193 § 2 kpk).

Pojęcie wiadomości specjalnych jest szerokie, jednakże nie stanowią ich wiadomości, które są dostępne dla dorosłego człowieka o odpowiednim doświadczeniu życiowym, wykształceniu i zasobie wiedzy ogólnej.

W kwestii dopuszczenia dowodu z opinii biegłego wydaje się postanowienie, które powinno zawierać między innymi oznaczenie instytucji bądź biegłego, który ma sporządzić opinię oraz w przypadku instytucji wymaganą specjalność i kwalifikację osób, które powinny wziąć udział w przeprowadzeniu ekspertyzy. Ponadto postanowienie takie powinno określać przedmiot i zakres ekspertyzy a w razie potrzeby określenie pytań szczegółowych, a także termin dostarczenia opinii (art. 194 kpk).

Przedmiotem dowodu z biegłego może być badanie rzeczy lub zjawisk, którego celem będzie np. próba odtworzenia przebiegu zdarzenia, czy też zbadanie właściwości fizykochemicznych rzeczy. Powołany biegły składa pisemną, bądź ustną opinię zawierającą m.in. czas dokonania badań, sprawozdanie z dokonanych czynności i spostrzeżeń oraz oparte na nich wnioski (art. 200 kpk). W razie stwierdzenia niejasności, niepełności bądź sprzeczności opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie można wezwać ponownie tych samych biegłych, albo powołać innych biegłych (art. 201 kpk).

W zasadzie od uznania organu procesowego, czyli jego oceny w kwestii czy rozstrzygnięcie danej okoliczności wymaga wiadomości specjalnych, zależy powołanie dowodu z opinii biegłego.

Jednakże kodeks zna dwa przypadki obligatoryjnego zasięgnięcia opinii biegłego:

- opinię o stanie zdrowia psychicznego może wydać co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów, nie pozostających w żadnym stosunku, który mógłby wywołać uzasadnioną wątpliwość

co do ich samodzielności, np. nie mogą pozostawać w związku małżeńskim (art. 202 kpk);

- powołania biegłego wymaga dokonanie oględzin zwłok i ich otwarcia (art. 209 kpk).

Opinia biegłego może stanowić pełnowartościowy dowód w sprawie, o ile spełnia przynajmniej następujące warunki:

- została wydana przez biegłego (instytucje) posiadającego odpowiednie kwalifikacje, doświadczenie i wiedzę w oparciu o najnowsze, sprawdzone metody badawcze;
- jest spójna, logiczna i niesprzeczna z innymi opiniami wydanymi w sprawie;
- u jej podstaw leży wystarczający zakres czynności badawczych, zawiera wystarczające uzasadnienie i logiczne wnioski udzielające przekonujących odpowiedzi na pytania formułowane przez organ procesowy.

Należy podkreślić, iż wszelkie opinie biegłych powinny dotyczyć okoliczności stanowiących przedmiot ekspertyzy (a nie tylko trafności poprzedniej opinii). Z drugiej zaś strony, nie powinny zawierać sformułowań dotyczących winy oskarżonego, bądź też oceny prawnej zarzucanego mu czynu.

7. Poszczególne osobowe źródła dowodowe

A. Świadek

§ 1. Uwagi wstępne

Świadek, jako podstawowe osobowe źródło osobowe, może być obiektem zarówno czynności poszukiwawczych, jak i ujawniających oraz utrwalających dowody. Organy procesowe powinny dążyć do odnalezienia wszelkich osób, które mogą być w posiadaniu informacji mających znaczenie w sprawie, **świadców w znaczeniu faktycznym**.

O ile poszukiwanie takich świadków może się odbywać zarówno w drodze czynności procesowych, jak i pozaprocessowych: operacyjno-rozpoznawczych, o tyle ujawnienie posiadanych przez niego informacji i ich utrwalenie może nastąpić tylko za pomocą czynności procesowych.

Elementem niezbędnym do przekształcenia świadka faktycznego w **świadka w sensie procesowym** jest wezwanie go przez organ procesowy w charakterze świadka do złożenia zeznań (art. 177 § 1 kpk). Niekiedy świadek faktyczny nigdy nie uzyska statusu świadka w znaczeniu procesowym, przykładowo ze względu na:

- istnienie zakazu dowodowego uniemożliwiającego jego przesłuchanie (np. art. 178 kpk);
- niemożność jego skutecznego wezwania np. z powodu śmierci
- niemożność uzyskania od niego wiarygodnych zeznań np. z powodu choroby psychicznej, wieku

§ 2. Obowiązki świadka

Jak wspomniano wcześniej, podstawowym obowiązkiem świadka jest stawienie się na wezwanie organu procesowego i złożenie zeznań. Jeśli świadek nie może stawić się na wezwanie z powodu choroby, kalectwa lub nie dającej się pokonać przeszkody, można go przesłuchać w miejscu jego pobytu (art. 177 § 2 kpk).

W sytuacjach, gdy wartość dowodowa zeznań świadka może być podważana z uwagi na jego stan fizyczny, psychiczny bądź niesprawność umysłową, sąd bądź prokurator może zarządzić przesłuchiwanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa czemu świadek nie może się sprzeciwić (art. 192 § 2 kpk).

Szczególne obowiązki spoczywają tu na pokrzywdzonym. Art. 192 § 1 kpk stanowi, iż jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może się sprzeciwić oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym.

Obowiązkowym badaniom nie podlegają ci świadkowie i pokrzywdzeni, którzy odmówili zeznań lub zostali od nich zwolnieni, gdy są oni osobami najbliższymi dla oskarżonego, bądź pozostają z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku (art. 192 § 3 kpk).

Za zgodą świadka można poddać go oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu lub psychologicznemu, jeśli ma to służyć celom dowodowym (art. 192 § 4 kpk). Badania takie nie mogą być jednak połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym, jako stanowiącym formę ograniczenia wolności obywatelskich.

Świadek, wyrażając zgodę na poddanie się takiej czynności, musi się liczyć z tym, iż protokół z oględzin i badań podlega ujawnieniu na rozprawie, nawet w stosunku do osób uprawnionych do odmowy zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania. Zgoda na dokonanie takich czynności powinna być więc wyraźna, a nie dorozumiana i powinna znaleźć się w protokole. Nakłada to więc na organ procesowy obowiązek udzielania informacji o skutkach związanych z wyrażeniem zgody przez świadka (arg. ex art. 16 kpk).

§ 3. Prawa świadka

Podstawowym uprawnieniem świadka jest możliwość odmowy zeznań (art. 182 kpk), bądź odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania w sytuacji, gdy łączy go z oskarżonym nie tylko stosunki rodzinne, ale również szczególnie bliskie więzi osobiste (art. 183 § 1 i 185 kpk).

Prawo do odmowy zeznań mają osoby najbliższe w stosunku do podejrzanego (oskarżonego): małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz faktycznym wspólnym pożyciu (art. 115 § 11 kk). Nowością w tej dziedzinie jest przyznanie przez kodeks postępowania karnego z 1997 r. prawa odmowy zeznań świadkowi, który w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 172 § 3 kpk).

W takich sytuacjach organ procesowy powinien pouczyć świadka o przysługującym mu prawie, a jeśli świadek z niego korzysta, bezwzględnie zwolnić go od obowiązku zeznawania. Jeśli na podstawie przesłuchania wstępnego okaże się, że świadkiem jest osoba, która na skutek ujawnienia okoliczności może narazić siebie lub osobę sobie najbliższą na odpowiedzialność karną, należy uprzedzić go o treści art. 182 i 183 kpk. Ma to na celu ochronę interesów świadków, których organ nie pouczył o przysługujących im uprawnieniach uchylania się od odpowiedzi na pytania, a świadkowie ci z prawa takiego nie skorzystali ze szkodą dla siebie. W przypadku, gdy świadek wystąpi w tym stadium przesłuchania z oświadczeniem w przedmiocie zwolnienia od złożenia zeznań, bądź odpowiedzi na poszczególne pytania, gdyż jest osobą pozostającą w szczególnie bliskim stosunku osobistym z oskarżonym, to decyzje w tej sprawie podejmuje organ dokonujący przesłuchania. Pod pojęciem bliskiego stosunku osobistego (art. 185

kpk) rozumieć należy wprowadzić inny niż określony w art. 182 kpk, jednakże musi to być stosunek silnie wiążący świadka z oskarżonym.

Jeżeli świadek oświadczy, że nie zamierza skorzystać z przysługującego mu prawa odmowy zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania, wówczas zeznania takie mogą być odczytane na rozprawie w warunkach określonych w art. 391 kpk nawet w sytuacji, gdy świadek zmarł przed rozprawą.

W przypadku, gdy świadek taki oświadczy nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania na rozprawie przed sądem pierwszej instancji, iż chce skorzystać ze swego prawa, uprzednio złożone zeznanie nie może służyć za dowód ani być odtworzone (art. 186 § 1 kpk). Jednakże w takiej sytuacji na rozprawie mogą być ujawniane sporządzone w postępowaniu karnym protokoły z oględzin świadka (art. 186 § 2 kpk).

Wśród pozostałych uprawnień świadka można wyliczyć:

- możliwość ustanowienia pełnomocnika (art. 87 § 2 kpk);
- możliwość żądania, aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę najbliższą (art. 183 § 2 kpk);
- możliwość zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania świadka do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby najbliższej w związku z jego czynnościami. W takiej sytuacji pisma procesowe dostarcza się do zakładu pracy świadka lub wskazany przez niego adres (art. 191 § 3 kpk).

§ 4. Świadek anonimowy (*in cognito*)

W przypadku uzasadnionej obawy dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub jego osoby najbliższej sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może zarządzić zachowanie w tajemnicy danych osobowych świadka (art. 184 § 1 kpk). Dane takie są dostępne wyłącznie prokuratorowi i sądowi, a gdy zachodzi konieczność - również funkcjonariuszowi Policji prowadzącemu postępowanie. Protokoły zeznań świadka anonimowego wolno udostępniać oskarżonemu i obrońcy, z zachowaniem

środków niezbędnych do nieujawnienia jego tożsamość (art. 184 § 2 kpk).

Świadka takiego przesłuchuje prokurator lub sędzia wyznaczony ze składu, w miejscu zapewniającym dyskrecję. Możliwe jest przesłuchanie świadka z udziałem oskarżonego lub obrońcy przy zachowaniu warunków uniemożliwiających jego identyfikację (np. urządzenia zniekształcające głos, bądź chroniące przed rozpoznaniem wzrokowym (art. 184 § 3 i 4 kpk)). Oskarżony i obrońca mogą zadawać pytania świadkowi anonimowemu tylko za pośrednictwem sądu lub prokuratora.

Jak wspomniano wcześniej, w przypadku świadka *in cognito* nie jest możliwa konfrontacja, zaś okazanie powinno odbywać się w warunkach uniemożliwiających rozpoznanie osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną. Kodeks przewiduje wśród wyjątków od zasady bezpośredniości możliwość odczytywania zeznań takiego świadka na rozprawie prowadzonej z wyłączeniem jawności (art. 393 § 4 kpk).

Oceniając tę instytucję, należy wskazać przede wszystkim na ograniczone możliwości jej zastosowania i zagrożenia dla prawa oskarżonego do obrony. *Ratio legis* stanowiła tu przede wszystkim intencja zwiększenia efektywności ścigania sprawców przestępstw, głównie o charakterze zorganizowanym, gdzie ochrona tożsamości świadka mogłaby go skłonić do współpracy z organami procesowymi. Jednakże może ona być skuteczna jedynie w przypadku, gdy sprawca nie znał swojej ofiary w momencie popełniania przestępstwa. Poza tym należy podkreślić, iż instytucji świadka anonimowego nie towarzyszą w Polsce programy pomocy dla ofiar/świadków, istniejące np. w USA, które zapewniają świadkom zmianę tożsamości i szereg gwarancji o charakterze zarówno prawnym, jak i praktycznym, mającym na celu ochronę świadka, jego mienia i bliskich.

Jeśli chodzi o zagrożenia dla prawa oskarżonego do obrony, mogące wynikać ze stosowania instytucji świadka *in cognito*, należy wskazać przede wszystkim, iż uniemożliwienie jego bezpośredniego przesłuchania przez obronę wpływa na osłabienie waloru dowodowego takiej czynności. Jak wskazywano wcześniej przesłuchanie jest procesem interaktywnym, polegającym na dostosowywaniu sposobu (metody) przesłuchania do reakcji osoby przesłuchiwanej, możliwości

zadawania pytań sprawdzających, uzupełniających treść wypowiedzi. W przypadku świadka anonimowego możliwe są w tej sytuacji przekłamania wynikające z faktu, iż pytania do świadka są zadawane przez inny podmiot niż obrońca bądź oskarżony. Ponadto dalsze zagrożenie wynika z tego, iż z reguły odpowiedzi na pytania obrony będzie notował organ procesowy, i on będzie oceniał, jaka ich część będzie uznana za nieistotne. Niebezpieczeństwo osłabienia możliwości efektywnego wykonywania prawa do obrony rodzić może regulacja, iż protokoły z przesłuchania świadka anonimowego będą sporządzane w sposób uniemożliwiający jego identyfikację, co może powodować istotne zmiany ich treści.

§ 5. Świadek koronny

Instytucja świadka koronnego ma swoje korzenie w anglosaskim systemie procesu karnego, natomiast jest stosowana w przypadku określonego przez ustawę katalogu przestępstw także w krajach kontynentu europejskiego, jak Włochy czy Niemcy. Jej podstawę stanowią koncesje udzielane ze strony państwa przestępcy, który w zamian za możliwość bezkarności bądź złagodzenia kary za popełniony przez siebie czyn, wyjawia informację o czynach przestępnych innych osób. Założeniem tej instytucji jest złamanie solidarności przestępczej w przypadku najpoważniejszych przestępstw, a w szczególności przestępczości o charakterze zorganizowanym.

W polskim procesie karnym celem stosowania instytucji świadka koronnego jest ujawnienie enumeratywnie wymienionych w ustawie przestępstw, wykrycie innych niż świadek koronny sprawców przestępstwa oraz zapobieżenie dalszym przestępstwom. Instytucja ta została wprowadzona na mocy ustawy o świadku koronnym z dnia 25 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 114 z dnia 26 września 1997 r., poz. 738).

Ustawa o świadku koronnym zawiera szereg ograniczeń o charakterze:

przedmiotowym: jej zastosowanie jest możliwe jedynie w przypadku zamkniętego katalogu przestępstw określonych w art. 1 ustawy, takich jak: przestępstwa terrorystyczne, handel kobietami i dziećmi, o karnoprawnej ochronie obrotu gospodarczego, handlu i wytwarzaniu środków psychotropowych i odurzających bądź fałszowaniu środków i znaków płatniczych albo skarbowych, powodujące znaczne uszczuplenie należności Skarbu Państwa czy

też udział w związku przestępczym, bądź w zorganizowanym związku o charakterze zbrojnym;

podmiotowym: gdyż z dobrodziejstw tej instytucji nie może skorzystać podejrzany, który biorąc udział w jednym z przestępstw określonych powyżej (art. 4 ustawy o świadku koronnym):

- a) popełnił zabójstwo bądź podlegał do niego,
- b) nakłaniał inną osobę do popełnienia czynu zabronionego w celu skierowania przeciwko niej postępowania karnego,
- c) zakładał związek lub zorganizowaną grupę przestępczą, albo związkiem lub grupą kierował;

warunkowym: warunkiem uznania przez organy procesowe sprawcy przestępstwa za świadka koronnego jest uprzednie spełnienie przez niego określonych wymogów, które muszą być spełnione łącznie:

a) przekazania (do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu) organowi prowadzącemu postępowanie informacji, które mogą przyczynić się do ujawnienia przestępstwa i wykrycia pozostałych sprawców lub zapobieżenia dalszym przestępstwom oraz wyjaśnienia wszelkich jego okoliczności - sprawca zyskuje status podejrzanego, który składa wyjaśnienia (art. 3 ustęp 1 ustawy);

b) możliwość zobowiązania się sprawcy do zwrotu korzyści majątkowych odniesionych z przestępstwa oraz naprawienia wyrządzonej nim szkody.

O uznaniu sprawcy przestępstwa za świadka koronnego współdecydują prokurator i sąd. Prokurator prowadzący bądź nadzorujący postępowanie przygotowawcze musi uzyskać zgodę prokuratora apelacyjnego, a następnie złożyć wniosek do sądu właściwego do rozpoznania sprawy o dopuszczeniu dowodu z zeznań świadka koronnego. Sądową kontrolą dopuszczalności i zasadności dopuszczenia takiego dowodu kończy postanowienie o odmowie dopuszczenia, bądź dopuszczeniu takiego dowodu. Na odmowne postanowienie sądu w tej materii prokuratorowi przysługuje zażalenie.

Do podstawowych koncesji jakie może uzyskać świadek koronny należy zaliczyć to, iż:

- nie podlega on karze za przestępstwo, w którym uczestniczył, lecz którego okoliczności ujawnił (art. 9 ustęp 1 ustawy o świadku koronnym);
- umarza się wobec niego postępowanie karne;
- istnieje możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary w wypadku podjęcia albo wznowienia postępowania przeciwko świadkowi koronnemu, który nie dotrzymał warunków określonych ustawą.

W przypadku niewywiązania się świadka koronnego z nałożonych na niego obowiązków, może nastąpić fakultatywne bądź obligatoryjne podjęcie zawieszonego w stosunku do niego postępowania. Sytuacja pierwsza ma miejsce, jeśli taki świadek złożył fałszywe zeznania, odmówił zeznań, bądź popełnił nowe przestępstwo, działając w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Fakultatywne podjęcie zawieszonego w stosunku do świadka koronnego postępowania może nastąpić w sytuacji, gdy popełnił on nowe przestępstwo umyślne, bądź nie wykonał zobowiązania dotyczącego zwrotu korzyści majątkowych oraz naprawienia szkody.

8. Biegły

A. Uwagi ogólne

Jak wspomniano wcześniej, biegły jest osobowym źródłem dowodowym, posiadającym wiadomości specjalne niezbędne do rozstrzygnięcia sprawy. Kodeks statuuje dwie kategorie biegłych:

- biegłych indywidualnych, którymi mogą być biegli sądowi (wpisani na listę biegłych), bądź inni biegli (niesądowi), posiadający odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie (art. 195 kpk),
- instytucje naukowe i specjalistyczne.

Należy podkreślić, iż kodeks nie przyznaje prymatu opinii ww. instytucji nad opinią biegłych indywidualnych. Wynika z tego, iż organ procesowy może zwrócić się o wydanie opinii biegłego, z pominięciem instytucji wyliczonych w art. 193 § 2 kpk.

B. Wyłączenie biegłego

Niektóre kategorie osób nie mogą być biegłymi, nawet jeśli posiadają wiadomości specjalne i kwalifikacje biegłego. W szczególności w konkretnym postępowaniu nie mogą wystąpić jako biegli (art. 196 § 1 kpk):

- osoby, których nie wolno przesłuchiwać w charakterze świadków (zakaz z art. 178 kpk);
- osoby najbliższe dla oskarżonego, bądź pozostające z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym (art. 182 i 185 kpk),
- osoby podlegające odpowiednio wyłączeniu na podstawie art. 40 § 1 pkt 1-3 i 5 kpk;
- świadkowie w znaczeniu procesowym i świadkowie faktyczni;
- osoby, co do których istnieją powody osłabiające zaufanie do ich wiedzy i bezstronności, albo inne ważne powody (art. 196 § 3 kpk).

W przypadku ujawnienia przyczyn uzasadniających wyłączenie biegłego po wydaniu przez niego opinii nie może ona stanowić dowodu w procesie, a na miejsce biegłego wyłączonego powołuje się innego biegłego.

C. Prawa i obowiązki biegłego

Podstawowym obowiązkiem biegłego jest sporządzenie na żądanie organu procesowego opinii i przedstawienie jej w procesie. Ponadto, ponieważ kodeks przewiduje instytucję przesłuchania biegłego (art. 200 § 3 kpk) spoczywają na nim podobne obowiązki jak na świadku a w szczególności:

- obowiązek stawienia się na wezwanie i złożenia zeznań (art. 177 kpk) z zachowaniem rygorów tajemnicy państwowej, służbowej i zawodowej (art. 179-181 kpk),
- obowiązek złożenia przysięgi, chyba że chodzi o biegłego sądowego, który złożył przysięgę w momencie ustanowienia go biegłym,
- obowiązek zeznawania prawdy i odpowiedzialność za fałszywe zeznania, o czym powinien być pouczony.

Do podstawowych uprawnień biegłego należy otrzymanie stosownego wynagrodzenia z tytułu pełnienia funkcji w procesie, ponadto może on (w miarę potrzeby) zapoznawać się z aktami sprawy i brać udział w przeprowadzaniu dowodów.

Szczególne uprawnienia przysługują biegłym psychiatrom, wydającym opinię o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego. Mogą oni zgłosić wniosek o konieczności połączenia badań psychiatrycznych z obserwacją w zakładzie leczniczym. W przedmiocie wniosku orzeka sąd, określając miejsce obserwacji. Obserwacja taka nie powinna trwać dłużej jak 6 tygodni, z możliwością jej przedłużenia przez sąd (na wniosek zakładu) na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji (art. 202 kpk).

Dla sporządzenia opinii przez biegłych istotne jest ich uprawnienie do brania udziału w czynnościach przesłuchania oskarżonego lub świadka i prawo zadawania pytań (art. 171 § 2 kpk).

9. Specjaliści

Podobną jak biegli funkcję, pełnią w procesie karnym specjaliści. Wzywa się ich do udziału w procesie celem wykonania czynności (technicznych), np. pomiarów, obliczeń, zdjęć, utrwalenia śladów niezbędnych do przeprowadzenia oględzin, eksperymentu, ekspertyzy, przeszukania lub zatrzymania rzeczy (art. 205 § 1 kpk).

Można wśród nich wyróżnić dwie kategorie:

- specjalistów będących funkcjonariuszami organów procesowych (w szczególności Policji),
- pozostałych specjalistów („cywilnych”).

Od tych ostatnich odbiera się przyrzeczenie, którego treść określa art. 205 § 2 kpk. W protokole czynności dowodowej należy podać dane osobowe i specjalność specjalisty, także miejsce pracy i stanowisko oraz rodzaj i zakres wykonanych przez niego czynności.

Do specjalistów stosuje się odpowiednio przepisy o biegłych. Jednakże ich powołanie nie wymaga formy postanowienia, nie odbiera się przyrzeczenia takiego jakie składa biegły i co wynika z charakteru ich czynności, nie sporządzają oni opinii.

10. Wywiad środowiskowy

Dowód z wyjaśnień oskarżonego był już analizowany przy omawianiu stron procesowych.

Natomiast art. 213 kpk nakazuje ustalić w postępowaniu dane osobopoznawcze oskarżonego, jego stosunki rodzinne i majątkowe, wykształcenie, zawód i źródła dochodów. Dane te można podzielić więc na dane dotyczące personaliów i dane dotyczące osobowości oskarżonego. Ponadto organy procesowe zobowiązane są w przypadku, gdy oskarżony był już prawomocnie skazany, dołączyć do akt postępowania odpis wyroku skazującego i dane dotyczące odbycia kary, a jeśli to nie wystarcza do uznania go za recydywistę w myśl art. 64 kk - akta poprzednich spraw oraz opinię zakładów poprawczych, wychowawczych i karnych, w których przebywał.

Ustawa przewiduje dwa tryby przeprowadzania wywiadu środowiskowego przez zawodowego kuratora sądowego.

Fakultatywnie zarządza przeprowadzenie wywiadu sąd bądź prokurator, jeśli uzna, że zachodzi taka potrzeba (art. 214 § 1 kpk);

Obligatoryjnie należy przeprowadzić taki wywiad, kiedy zachodzą określone w ustawie okoliczności dotyczące, bądź osoby oskarżonego, bądź też rodzaju zarzucanego mu czynu:

- w stosunku do oskarżonego o zbrodnię, który w chwili czynu nieukończył 21. roku życia,
- gdy istnieje uzasadniona wątpliwość co do poczytalności oskarżonego,
- w sprawie o umyślne przestępstwo przeciwko życiu.

Pewne wątpliwości budzić może kryterium przeprowadzenia wywiadu fakultatywnego („w miarę potrzeby”). Powstaje pytanie, czy o tej potrzebie decydują elementy przedmiotowe - jak rodzaj sprawy, czy też podmiotowe, a więc osobowość sprawcy - podobnie jak w przypadku wywiadu obligatoryjnego.

Za aktualny w tej mierze należy uznać pogląd Sądu Najwyższego przyjmujący, iż decydować o tym będą zarówno jedno, jak i drugie elementy, ponieważ dane dotyczące oskarżonego należy zawsze oce-

niać w powiązaniu zarówno z okolicznościami popełnienia przestępstwa, z jego charakterem oraz rolą jaką spełniał on w danym czynie³.

Wywiady środowiskowe będą przygotowywane w oparciu o rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości, określające regulamin czynności kuratora sądowego w tym zakresie oraz wzór kwestionariusza tego wywiadu. Przy wykonywaniu tych zadań kuratorzy mogą w razie potrzeby korzystać z pomocy Policji (art. 214 § 6 kpk). Gwarancję praw osób, które udzieliły informacji w ramach wywiadu, stanowi obowiązek zachowania przez kuratora w tajemnicy danych tych osób. Mogą być one ujawnione jedynie na żądanie sądu, bądź prokuratora (art. 214 § 4 kpk).

Wynik wywiadu środowiskowego powinien, oprócz oznaczenia osoby kuratora i oskarżonego, zawierać zwięzły opis dotychczasowego życia oskarżonego oraz dokładne informacje o środowisku oskarżonego, w szczególności rodzinnym, szkolnym i zawodowym. Powinien być on opatrzony także własnymi spostrzeżeniami i wnioskami kuratora.

Tak szeroki zakres informacji wymaga zachowania przez kuratora obiektywizmu i szczególnej staranności w zbieraniu i dokumentowaniu tych danych. Gwarancję obiektywizmu stanowić ma instytucja wyłączenia kuratora, przy odpowiednim stosowaniu przepisów odnoszących się do wyłączenia sędziego (art. 40 i 41 kpk). O wyłączeniu orzeka sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator (art. 214 § 8 kpk).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. traktuje wywiad środowiskowy jako pełnoprawny środek dowodowy, zaś jego wyniki podlegają odczytywaniu na rozprawie (art. 393 § 1 kpk). Ponadto osoby, które przeprowadziły wywiad, mogą być przesłuchiwane w charakterze świadka (art. 216 kpk) i z czynności tej sporządza się protokół (art. 143 § 1 pkt 2 kpk).

W przypadku przeprowadzenia wywiadu środowiskowego w postępowaniu przygotowawczym, należy wyniki wywiadu udostępnić podejrzanemu wraz z pozostałym materiałem dowodowym zebrany w sprawie w trybie art. 321 kpk, a także dać mu możliwość wypowiedzenia się co do ich treści. Wywiad środowiskowy powinien być prze-

3 Wyrok SN z dnia 18.05.1972, IV KR 60/72, OSNKW 1972/11/2.

prowadzony w miarę dyskretnie, z poszanowaniem praw do ochrony sfery życia prywatnego, rodzinnego i zawodowego oskarżonego.

11. Badanie osoby oskarżonego

Jak wspomniano wcześniej, obowiązkiem oskarżonego jest podanie się oględzinom zewnętrznym ciała oraz badaniom psychologicznym i psychiatrycznym (art. 74 § 2 kpk). Badania takie mogą być połączone z dokonaniem zabiegów na jego ciele (z wyjątkiem chirurgicznych), jeżeli jest to niezbędne dla sprawy, dokonywane są przez uprawnione osoby i nie zagraża to zdrowiu oskarżonego. Badanie oskarżonego przez biegłych psychologów lub lekarzy, z zachowaniem powyższych zasad zarządza w razie potrzeby sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator (art. 215 kpk).

ŚRODKI PRZYMUSU PROCESOWEGO

1. Zagadnienia ogólne

Środki przymusu procesowego to przewidziane ustawą ograniczenia praw obywateli, służące realizacji obowiązków procesowych przez uczestników postępowania i zapewnieniu prawidłowego biegu procesu karnego.

Odróżnić je należy od tak zwanych pozaprocesowych środków przymusu, których stosowanie nie jest uzależnione od prowadzenia postępowania karnego, np. tak zwane zatrzymanie porządkowe przewidziane przez ustawę o Policji z 1990 r. (art. 15 ust. 1 pkt. 3). Zatrzymanie porządkowe, penitencjarne i administracyjne nie realizują zadań procesowych i z tego powodu w doktrynie określa się je mianem zatrzymań pozaprocesowych.

Środki przymusu procesowego mogą być definiowane w ujęciu węższym lub szerszym.

I. Środki przymusu procesowego *sensu stricto* określone są w dziale VI kpk, w którym zostały uregulowane instytucje:

- ujęcia obywatelskiego (art. 243 kpk);
- zatrzymania (art. 244-248 kpk);
- środki zapobiegawcze wymienione w rozdziale 28 kpk;
- poszukiwanie oskarżonego i list gończy (rozdział 29 kpk);
- list żelazny (rozdział 30 kpk);
- kary porządkowe (rozdział 31 kpk);
- zabezpieczenie majątkowe (rozdział 32 kpk).

Środki przymusu procesowego *sensu largo* obejmują, oprócz wymienionych wyżej środków przymusu, także wszelkie inne ograniczenia swobód obywateli w procesie karnym, obejmujące przykładowo:

- naruszenie nietykalności osobistej, np. przez pobranie krwi bądź odcisków palców;
- przeszukanie pomieszczeń, osób, rzeczy, bądź zajęcie przedmiotów;
- naruszenie tajemnicy korespondencji przez jej zajęcie bądź podsłuch telefoniczny;
- przymusowe przeprowadzanie badań lekarskich, psychologicznych bądź oględzin.

Bazując na systematyce kodeksowej, należy skoncentrować się na środkach przymusu procesowego *sensu stricto*. Jednakże nie sposób nie zgłosić pod adresem ustawodawcy pewnych uwag krytycznych, odnośnie traktowania niektórych instytucji zawartych w dziale VI kpk jako środków przymusu procesowego. W szczególności wątpliwości może budzić zaliczenie do tych środków listu żelaznego, jako swoistej gwarancji udzielanej oskarżonemu przebywającemu za granicą przez sąd wojewódzki, że o ile stawi się on dobrowolnie przed organ wymiaru sprawiedliwości i nie będzie się ukrywał, bądź w inny bezprawny sposób utrudniał postępowania, będzie odpowiadał z wolnej stopy, to znaczy nie będzie tymczasowo aresztowany. Niewątpliwie kryterium zaliczenia listu żelaznego do środków przymusu stanowiła możliwość zastosowania np. aresztu tymczasowego w sytuacji, kiedy oskarżony nie dotrzymywał warunków przewidzianych tym listem.

Ponadto poszukiwanie oskarżonego i list gończy stanowią pewne ograniczenie praw obywatelskich (np. ochrona wizerunku bądź innych dóbr osobistych gwarantowanych przez art. 23 i 24 kc), jednakże jako czynność poszukiwawcza wywiera bezpośrednie negatywne skutki wobec oskarżonego tylko w przypadku osiągnięcia jej celu, to znaczy schwytania go.

2. Zatrzymanie

A. Ujęcie obywatelskie to uprawnienie przysługujące każdemu obywatelowi do zatrzymania osoby w momencie popełniania przez nią przestępstwa, bądź w bezpośrednim pościgu po jego dokonaniu. Warunkiem legalności ujęcia jest obawa ukrycia się sprawcy przestępstwa, bądź niemożność ustalenia jego tożsamości (art. 243 § 1 kpk). W ten sposób ustawa ogranicza możliwość nadużywania tego środka

przymusu przez podmioty nie będące organami procesowymi, nakazując im ponadto niezwłoczne przekazanie ujętej osoby Policji (art. 243 § 2 kpk).

B. Zatrzymanie właściwe - zwane też zatrzymaniem *sensu stricto* art. 244 kpk. Zatrzymanie tego dokonuje Policja lub inny organ ścigania karnego, uprawniony do tego z mocy art. 312 kpk. Zatrzymać można osobę podejrzaną, co do której istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełniła przestępstwo i zachodzi obawa ucieczki lub ukrycia się tej osoby, albo zatarcia śladów przestępstwa, bądź też nie można ustalić jej tożsamości. Zatrzymanego należy natychmiast pouczyć o przysługujących mu prawach i przyczynach zatrzymania oraz wysłuchać go.

Zatrzymanemu służy prawo złożenia zażalenia na zatrzymanie do sądu (art. 246 § 1 kpk). Wynika ono także z art. 41 ust. 2 Konstytucji RP, który stanowi, iż każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności takiego pozbawienia.

Kodeks przewiduje kompleksową kontrolę sądową zatrzymania, gdyż zatrzymany w zażaleniu może kwestionować nie tylko zasadność i legalność tego środka przymusu, lecz także prawidłowość jego wykonania.

Ponieważ kpk nie określa w art. 246 terminu do wniesienia zażalenia na zatrzymanie, na zasadach ogólnych przyjętych w stosunku do wszystkich zażaleń należy więc uznać, iż wynosi on 7 dni i liczy się od momentu zatrzymania.

Właściwy miejscowo sąd rejonowy rozpatruje sprawę na posiedzeniu w składzie jednoosobowym. W posiedzeniu bierze udział prokurator (arg. ex art. 96 § 1 kpk), a nie bierze udziału zatrzymany, co nie wyklucza jego przesłuchania przez sąd.

W razie stwierdzenia bezzasadności lub nielegalności zatrzymania, sąd niezwłocznie poleca zwolnić zatrzymanego (art. 246 § 3 kpk), zaś jeśli jest on w momencie rozpatrzenia zażalenia na wolności, ogranicza się jedynie do stwierdzenia bezpodstawności bądź nielegalności zatrzymania. Jednakże w obu przypadkach sąd zawiadamia o bezzasadności lub nielegalności zatrzymania prokuratora i organ przełożony

nad organem, który dokonał zatrzymania (art. 246 § 4 kpk). Wynika to z ogólnej reguły, iż nadzór nad prawidłowością zatrzymania należy do prokuratora.

Zatrzymanemu przysługuje prawo do niezwłocznego skontaktowania się z obrońcą oraz bezpośredniej z nim rozmowy, jednakże organ zatrzymujący może zastrzec, iż będzie obecny podczas takiego kontaktu (art. 245 § 1 kpk).

C. Zatrzymanie na żądanie organów procesowych - tego rodzaju zatrzymanie mogą zarządzić sąd lub prokurator (art. 247 kpk). Uprawnienie to przysługuje im jedynie w toku prowadzonego przez nich postępowania. Może być ono połączone z przeszukaniem i przymusowym doprowadzeniem osoby. Jeśli zatrzymanie zarządził prokurator, wówczas na taką decyzję przysługuje zażalenie do sądu na zasadach określonych powyżej (art. 246 kpk). Natomiast na zatrzymanie zarządzone przez sąd zażalenie nie przysługuje (art. 247 § 2 kpk).

Jeśli nie budzi wątpliwości niesłuszność zatrzymania, osobie, wobec której zastosowano ten środek przymusu, służy odszkodowanie od Skarbu Państwa za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, jakich doznała ona w wyniku zatrzymania (art. 552 § 4 kpk). Odszkodowania tego można dochodzić przed sądem wojewódzkim, zgodnie z przepisami kpk (art. 554 § 2 kpk).

Ponadto może ona w takiej sytuacji dochodzić swoich praw także w procesie cywilnym w drodze powództwa o ochronę dóbr osobistych (art. 23 i 24 kc).

3. Środki zapobiegawcze

A. Uwagi ogólne

Środki zapobiegawcze to takie środki przymusu, które mają na celu zapewnienie i zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo stosowane są także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa (art. 249 kpk).

Artykuł 249 określa tak zwaną **podstawę ogólną** stosowania wszystkich środków zapobiegawczych, jaką jest wykazanie przez dowody zebrane w sprawie dużego prawdopodobieństwa, iż oskarżony popełnił przestępstwo.

Natomiast **podstawy szczególne** stosowania tych środków określa art. 258 kpk.

Od innych środków przymusu odróżnia więc środki zapobiegawcze przede wszystkim wyraźne określenie osoby, wobec której mogą być stosowane i celu ich stosowania.

Mogą być one bowiem stosowane wyłącznie wobec osoby oskarżonego i jedynie w celu procesowym (zapewnienie prawidłowego biegu postępowania), a niekiedy w celach pozaprocesowych (prewencyjnych).

Środki zapobiegawcze możemy podzielić na:

środki izolacyjne - do których zaliczamy tylko tymczasowe aresztowanie,

środki nieizolacyjne - czyli wszystkie pozostałe środki zapobiegawcze, w tym poręczenie - majątkowe, społeczne, osoby godnej zaufania; dozór Policji; zakaz wydalenia z kraju i środek zapobiegawczy z art. 276 kpk.

B. Tymczasowe aresztowanie

Polega na pozbawieniu wolności oskarżonego, mającym miejsce w procesie karnym przed prawomocnym rozstrzygnięciem przedmiotu procesu karnego. Zastosowanie tymczasowego aresztowania uzależnione jest od istnienia **podstawy ogólnej** i **podstaw szczególnych**, dopuszczających taką decyzję oraz braku **zakazów (przesłanek negatywnych)**, **stanowiących przeszkodę do jego zastosowania**.

Jak już wskazano wcześniej **podstawy ogólne** tymczasowego aresztowania są wspólne dla wszystkich środków zapobiegawczych (art. 249 kpk).

Podstawy szczególne zawiera art. 258 kpk, zgodnie z którym tymczasowe aresztowanie (bądź odpowiednio inny środek zapobiegawczy) można zastosować jeżeli:

1. Zachodzi uzasadniona obawa ucieczki lub ukrywania się oskarżonego, zwłaszcza wtedy, gdy nie można ustalić jego tożsamości, albo nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu. Obawy wyżej wymienione muszą być realne, czyli wynikać z zebranych dowodów, nie wystarczy samo przypuszczenie takiego zachowania się oskarżonego.

2. Zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony będzie nakłaniał do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień, albo w inny, bezprawny sposób utrudniał postępowanie karne. Takim innym, bezprawnym utrudnieniem postępowania jest każde działanie utrudniające zbieranie lub utrwalanie dowodów, np. niszczenie lub zacieranie śladów, produkowanie fałszywych dowodów, itp.

3. W myśl art. 258 § 2 kpk potrzeba zastosowania tymczasowego aresztowania w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania może być uzasadniona grożącą oskarżonemu surową karą, ale tylko wtedy, gdy:

a) zarzuca się mu popełnienie zbrodni lub występku zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat, albo,

b) sąd pierwszej instancji skazał oskarżonego na karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata.

4. Zastosowanie tymczasowego aresztowania może uzasadnić istnienie obawy popełnienia przez oskarżonego, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub umyślnego występku, przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu albo bezpieczeństwu powszechnemu, a zwłaszcza gdy **popełnieniem takiego groził** - art. 258 § 3 kpk.

Stosowanie tymczasowego aresztowania (i innych środków zapobiegawczych) wymaga **łączonego występowania podstawy ogólnej i którejsz z podstaw szczególnych**. Tak więc nie wystarcza sama obawa ucieczki bądź matactwa, o ile nie istnieje duży stopień prawdopodobieństwa, że oskarżony popełnił przestępstwo.

Wśród przytoczonych wyżej podstaw szczególnych można wyróżnić podstawy o charakterze **procesowym** (obawa ucieczki i matactwa - punkt 1 i 2) oraz **pozaprocesowym (represyjnym)**. Pierwsze z nich służą wyłącznie osiągnięciu celów ściśle procesowych, to znaczy zapewnieniu prawidłowego przebiegu postępowania. Pozostałe mają, w ujęciu kpk z 1997 r., służyć także innym celom i dlatego mogą budzić pewne wątpliwości, np. w kontekście ich zgodności z zasadą domniemania niewinności.

W szczególności dotyczą one podstawy z art. 258 § 3 kpk, zezwalającej na stosowanie aresztu, jeśli zachodzi uzasadniona obawa

popelnienia przez podejrzanego przestępstwa przeciwko zdrowiu, życiu lub bezpieczeństwu powszechnemu, a zwłaszcza, **gdy popelnieniem takiego przestępstwa groził**. W ten sposób areszt tymczasowy, spełniając funkcję zapobiegania przestępczości, pełni *de facto* rolę właściwą dla kary pozbawienia wolności. Jednakże od tej kary różni go fakt, iż pozbawienie oskarżonego wolności następuje przed prawomocnym wyrokiem sądu, ustalającym jego winę. Ten kompromis pomiędzy prewencyjnymi a procesowymi zadaniami aresztu tymczasowego wynika z konieczności przyznania organom procesowym pewnych możliwości działania w sytuacjach, gdy oskarżony, pozostając na wolności, mógłby dopuścić się nowych przestępstw, np. kierując się uczuciem zemsty wobec ofiary usiłowanego zabójstwa lub napadu na obciążających go świadków. Nie zwalnia to jednak organów stosujących areszt od wnikliwego badania realności takiego zagrożenia, a w szczególności gróźb wysuwanych pod adresem potencjalnych ofiar nowych przestępstw.

Podobne rozważania można odnosić do podstawy aresztu określonej w art. 258 § 2 kpk, która bazuje na pewnego typu domniemaniu, iż waga zarzucanego oskarżonemu przestępstwa (zbrodnia, występki o zagrożeniu górnym powyżej 8 lat), bądź skazanie go przez sąd pierwszej instancji na karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata uzasadnia obawę iż będzie się on uchylał przed wymiarem sprawiedliwości, bądź w inny sposób zakłócał przebieg postępowania. Tego typu domniemania nie zwalniają sądu decydującego o stosowaniu aresztu od sprawdzenia, czy zarzut popelnienia takiego przestępstwa i jego kwalifikacja prawna zostały należycie udowodnione. Powinien on także upewnić się, czy rzeczywiście istnieje realne zagrożenie zakłócenia przebiegu postępowania przez oskarżonego, gdyż żadna z podstaw aresztu nie zezwala na jego automatyczne stosowanie, a tym bardziej nie czyni go obligatoryjnym.

Pomimo wystąpienia określonej wyżej koniunkcji podstawy ogólnej i jednej (bądź więcej) podstawy szczególnej, nie jest możliwe zastosowanie tymczasowego aresztowania w razie wystąpienia przesłanki negatywnej. Przesłanki te mogą mieć charakter bezwzględny, uniemożliwiając zastosowanie tego środka i względny, stanowiące taką przeszkodę w niektórych wypadkach.

Przesłanki negatywne bezwzględne - nie można zastosować tymczasowego aresztowania, gdy:

a) przewiduje się orzeczenie przez sąd kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub kary łagodniejszej albo, że okres tymczasowego aresztowania przekroczy przewidywany wymiar kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia art. 259 § 2 kpk;

b) przestępstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności nie przekraczającą roku - art. 259 § 3 kpk.

Jest to tzw. zasada proporcjonalności aresztu. Nie ma ona zastosowania w wypadkach, gdy środek ten stosuje się z powodu ukrywania się, uporczywego niestawienia się na wezwania lub niemożności ustalenia tożsamości oskarżonego - art. 259 § 4 kpk.

Przesłanki negatywne względne - w wypadku ich wystąpienia ocena co do tego, czy odstąpić od stosowania tymczasowego aresztu, należy do organu procesowego. To nadaje im charakter względny.

1. Tymczasowego aresztowania nie stosuje się, jeżeli wystarczający jest inny środek zapobiegawczy - art. 257 § 1 kpk.

2. Zgodnie z art. 259 § 1 kpk jeżeli szczególne względy nie stoją temu na przeszkodzie - należy odstąpić od tymczasowego aresztowania, zwłaszcza gdy:

a) spowodowałoby to dla życia lub zdrowia oskarżonego poważne niebezpieczeństwo,

b) pociągnęłoby wyjątkowo ciężkie skutki dla oskarżonego lub jego najbliższej rodziny.

Kodeks postępowania karnego i ustawy szczególne przewidują podmiotowe ograniczenia stosowania tymczasowego aresztowania związane z immunitetami procesowymi.

Podmiot uprawniony do stosowania tymczasowego aresztowania.

Organem uprawnionym do stosowania tymczasowego aresztowania jest wyłącznie sąd (art. 250 § 1 kpk). Sąd orzeka o tymczasowym aresztowaniu nie tylko w postępowaniu jurysdykcyjnym, ale także i w

przygotowawczym. W tym ostatnim sąd stosuje tymczasowe aresztowanie na wniosek prokuratora, zaś w postępowaniu sądowym z urzędu lub na wniosek stron.

W postępowaniu przygotowawczym tymczasowe aresztowanie stosuje sąd rejonowy, w którego okręgu prowadzi się postępowanie, a w wypadkach nie cierpiących zwłoki, także inny sąd. Po wniesieniu aktu oskarżenia tymczasowe aresztowanie stosuje sąd, przed którym sprawa się toczy (art. 250 § 2 kpk).

Postępowanie w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania.

Przed zastosowaniem tymczasowego aresztowania sąd jest obowiązany przesłuchać oskarżonego - art. 249 § 3 kpk, chyba że jest to niemożliwe z powodu jego ukrywania się lub nieobecności w kraju.

Do czynności tej należy dopuścić obrońcę, jeśli się stawi.

Decyzja sądu o tymczasowym aresztowaniu ma formę postanowienia.

Jeżeli stan zdrowia tego wymaga, tymczasowe aresztowanie może być wykonane tylko w postaci umieszczenia w odpowiednim zakładzie leczniczym (art. 260 kpk).

O zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd jest zobowiązany niezwłocznie zawiadomić zakład pracy lub uczelnię, a w stosunku do żołnierza jego dowódcę - art. 261 § 3 kpk.

Poza tym sąd stosujący tymczasowe aresztowanie ma obowiązek (art. 262 kpk):

1. Zawiadomienia o tym sądu opiekuńczego, jeżeli zachodzi potrzeba zapewnienia opieki nad dziećmi tymczasowo aresztowanego.
2. Zawiadomienia organu opieki społecznej, jeżeli zachodzi potrzeba zastosowania opieki nad osobą niedołężną lub chorą, którą tymczasowo aresztowany się opiekował.
3. Przedsięwzięcia czynności niezbędnych dla ochrony mienia i mieszkania tymczasowo aresztowanego.

Sąd jest obowiązany podjąć te czynności z urzędu i powiadomić o nich tymczasowo aresztowanego.

Okres tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym.

Okres tymczasowego aresztowania liczy się od dnia zatrzymania.

W postępowaniu przygotowawczym przewiduje się (art. 263 kpk.):

1. Okres nie dłuższy niż 3 miesiące, oznaczony przez sąd stosujący ten środek.

2. Sąd właściwy do rozpoznania sprawy może przedłużyć tymczasowe aresztowanie do 6 miesięcy.

3. Sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym może przedłużyć tymczasowe aresztowanie na dalszy okres oznaczony, niezbędny do ukończenia postępowania przygotowawczego, nie dłuższy niż łącznie do 12 miesięcy.

4. Przedłużenia tymczasowego aresztowania na okres oznaczony przekraczający termin 12 miesięcy może dokonać tylko Sąd Najwyższy na wniosek Prokuratora Generalnego w sytuacjach wskazanych w art. 263 § 4 kpk.

Tymczasowe aresztowanie może być przedłużone od razu na okres, do którego określony sąd może to czynić. Przedłużanie aresztu może nastąpić też kilkakrotnie.

Okres tymczasowego aresztowania w postępowaniu sądowym.

W postępowaniu sądowym przewiduje się jeden termin tymczasowego aresztowania. Jest to łączny czas, obejmujący postępowanie przygotowawcze i sądowe lub tylko sądowe, jeżeli środek ten nie był stosowany w postępowaniu przygotowawczym. Limit ten został określony na 2 lata od chwili wydania pierwszego wyroku przez sąd pierwszej instancji (art. 263 § 3 kpk). Okres ten może być przedłużony przez Sąd Najwyższy na określony czas na wniosek sądu, przed którym sprawa się toczy- vide art. 263 § 4 kpk.

Kontrola tymczasowego aresztowania

Kontrola tymczasowego aresztowania jest przeprowadzana:

1) na skutek zażalenia - na zasadach ogólnych (art. 252 § 1 kpk) - można je składać tylko raz;

2) na wniosek oskarżonego o uchylenie lub zmianę tymczasowego aresztowania (art. 254 kpk). Wniosek taki można składać w każdym czasie. Na odmowne postanowienie sądu zażalenie nie przysługuje;

3) z urzędu - gdy organ procesowy dojdzie do wniosku, że jego utrzymywanie jest nieuzasadnione, powinien je niezwłocznie uchylić lub zmienić (art. 253 kpk).

Zaliczenie tymczasowego aresztowania na poczet oznaczonej kary.

Uregulowanie tej kwestii umieszczone jest w art. 63 § 1 kk.

W myśl tego przepisu, na poczet orzeczonej kary zalicza się okres rzeczywistego pozbawienia wolności w sprawie, zaokrąglając czas jego stosowania do pełnego dnia, przy czym jeden dzień rzeczywistego pozbawienia wolności równa się jednemu dniowi kary pozbawienia wolności, dwóm dniom kary ograniczenia wolności lub dwóm dniom stawkom grzywny.

Na poczet orzeczonej kary zaliczeniu podlega również areszt tymczasowy, odbyty przez oskarżonego w innej sprawie, w której postępowanie toczyło się równocześnie, a zapadł w niej prawomocny wyrok uniewinniający, umorzono postępowanie albo odstąpiono od wymierzenia kary (art. 417 kpk).

C. Poręczenie

Poręczenie jest środkiem zapobiegawczym nieizolacyjnym. Ma ono zapewnić zarówno stawiennictwo oskarżonego na każde wezwanie, jak i powstrzymać go od utrudniania postępowania w inny sposób.

Kodeks postępowania karnego przewiduje trzy rodzaje poręczenia.

1. Poręczenie majątkowe (art. 266-270 kpk).
2. Poręczenie społeczne (art. 271 kpk).
3. Poręczenie osoby godnej zaufania (art. 272 kpk).

Poręczenie majątkowe jest samodzielnym środkiem zapobiegawczym, które w postępowaniu przygotowawczym stosuje prokurator,

a w postępowaniu rozpoznawczym sąd. Orzeczenie w przedmiocie poręczenia majątkowego ma zawsze postać postanowienia. Poręczenie może złożyć oskarżony lub inna osoba, w postaci papierów wartościowych, zastawu lub hipoteki stanowiących rękojmię, iż oskarżony stawia się na każde wezwanie organów procesowych, nie będzie uciekał, ani też w inny sposób utrudniał postępowania (art. 266 § 1 kpk).

Wysokość, rodzaj i warunki poręczenia majątkowego są ustalane w zależności od sytuacji materialnej oskarżonego i osoby składającej poręczenie, charakteru przestępstwa i wysokości wyrządzonej szkody (art. 266 § 2 kpk). Wynika to między innymi z uregulowania, iż w przypadku przepadku bądź ściągnięcia przedmiotu poręczenia pokrzywdzony ma pierwszeństwo zaspokojenia z niego swoich roszczeń wynikających z przestępstwa, jeżeli w inny sposób nie można uzyskać naprawienia szkody (art. 269 § 1 kpk).

W przypadku, gdy oskarżony nie dotrzymuje warunków poręczenia, orzeka się o przepadku lub ściągnięciu wartości majątkowych stanowiących przedmiot poręczenia, które może być obligatoryjne bądź fakultatywne:

obligatoryjnie decyduje się o przepadku lub ściągnięciu w razie ucieczki lub ukrycia się oskarżonego;

fakultatywnie wydaje się taką decyzję w wypadku utrudniania postępowania karnego w inny sposób (art. 268 kpk).

O przepadku przedmiotu poręczenia lub ściągnięciu sumy poręczenia decyduje z urzędu sąd rozpoznający sprawę, a jeśli jest ona na etapie postępowania przygotowawczego - sąd właściwy do rozpoznania sprawy na wniosek prokuratora. Postanowienie w tym przedmiocie zapada na posiedzeniu, w którym prawo udziału mają oskarżony i poręczyciel, bądź mogą złożyć wyjaśnienia na piśmie. Oskarżonego pozbawionego wolności sprowadza się w miarę potrzeby. Na postanowienie sądu o przepadku przedmiotu poręczenia lub ściągnięciu sumy poręczenia przysługuje zażalenie (vide art. 270 § 1,2 i 3 kpk).

Poręczenie majątkowe ustaje z chwilą prawomocnego zakończenia postępowania karnego i wówczas zwraca się poręczającemu sumę bądź przedmiot poręczenia. Jednakże w przypadku skazania oskarżonego na bezwzględną karę pozbawienia wolności, zwrot taki nie może

nastąpić przed momentem rozpoczęcia przez oskarżonego tej kary (art. 269 § 2 kpk).

Ze względu na wagę poręczenia majątkowego, jako najważniejszej wolnościowej alternatywy dla aresztu tymczasowego, kodeks nakłada wyraźne ograniczenia jego cofnięcia. Organ procesowy jest zobowiązany poinformować osobę składającą poręczenie nie tylko o jej obowiązkach i procedurze orzekania o przypadku bądź ściągnięciu, lecz także o tym, iż skuteczne cofnięcie poręczenia majątkowego jest uzależnione od ustanowienia nowego poręczenia, zmiany go na inny środek zapobiegawczy bądź odstąpienia przez organ procesowy od stosowania poręczenia (art. 269 § 3 kpk). Oczywiście, cofnięcie poręczenia bądź zwrot sumy czy przedmiotu poręczenia nie jest możliwe po wydaniu postanowienia o ściągnięciu sumy bądź przypadku przedmiotu poręczenia.

Poręczenie społeczne jest środkiem zapobiegawczym, którego istota polega na zapewnieniu, udzielonym przez grupę społeczną, że oskarżony stawi się na każde wezwanie oraz, że nie będzie utrudniał postępowania (art. 271 kpk).

Zapewnienie takie może być przyjęte od:

- a) kierownictwa zakładu pracy, szkoły lub uczelni, w której oskarżony jest pracownikiem, uczniem lub studentem,
- b) organizacji społecznej, której oskarżony jest członkiem,
- c) zespołu żołnierskiego, jeżeli oskarżony jest żołnierzem.

Poręczenie osoby godnej zaufania reguluje art. 272 kpk. Poręczenie można też przyjmując od osoby godnej zaufania.

D. Dozór Policji

Zgodnie z art. 275 § 1 kpk sąd lub prokurator, tytułem środka zapobiegawczego, może oddać oskarżonego pod dozór Policji.

Może on polegać na:

- 1) zakazie wydalania się z określonego miejsca pobytu i obowiązku zawiadamiania o zamierzonym wyjeździe oraz terminie powrotu;

2) zgłaszaniu się do organu dozoruującego w określonych odstępach czasu;

3) innych ograniczeniach swobody oskarżonego, niezbędnych do wykonywania dozoru, a w szczególności stosowania się do wymagań zawartych w postanowieniu sądu lub prokuratora o ustanowieniu dozoru.

E. Zakaz opuszczania przez oskarżonego kraju

W razie uzasadnionej obawy ucieczki można zastosować w charakterze środka zapobiegawczego zakaz opuszczania przez oskarżonego kraju (art. 277 kpk). Zakaz ten może być połączony z zatrzymaniem paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy, albo z zakazem wydania takiego dokumentu. Środek ten może zastosować sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator.

F. Środek zapobiegawczy z art. 276 kpk

Tytułem środka zapobiegawczego można zawiesić oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu albo nakazać powstrzymywanie się od określonej działalności lub prowadzenia nieokreślonego rodzaju pojazdów. W ten sposób nastąpiła recepcja w nowym kpk środka karnego znanego kodeksowi karnemu z 1997 r. (art. 39 pkt 2 i 3 kk). W przeciwieństwie jednak do kary dodatkowej zakaz taki ma charakter tymczasowy i jest stosowany przed prawomocnym przesądzeniem o winie oskarżonego.

4. Poszukiwanie oskarżonego i list gończy

Jeżeli miejsce pobytu oskarżonego nie jest znane, zarządza się jego poszukiwanie - art. 278 kpk. Natomiast jeżeli oskarżony, w stosunku do którego wydano postanowienie o tymczasowym aresztowaniu ukrywa się, sąd lub prokurator może wydać postanowienie o poszukiwaniu go listem gończym (art. 279-280 kpk). W liście gończym podaje się sąd lub prokuratora, który wydał postanowienie o poszukiwaniu listem gończym, dane osobo-poznawcze poszukiwanego, ewentualnie również jego fotografię, informację o treści zarzutu, wezwanie każdego, kto zna miejsce pobytu poszukiwanego, do zawiadomienia o tym Policji i ostrzeżenie o odpowiedzialności karnej za ukrywanie po-

szukiwanego. W liście gończym można wyznaczyć nagrodę za ujęcie poszukiwanego.

O sposobie rozpowszechniania listu gończego decyduje organ procesowy, co może obejmować jego rozpowszechnienie przy wykorzystaniu mass mediów bądź też rozesłanie lub rozplakatowanie.

5. List żelazny

Jest to specyficzny środek przymusu, który zapewnia oskarżonemu przebywanie na wolności, aż do prawomocnego ukończenia postępowania karnego, jeżeli spełni określone w ustawie warunki (art. 281 kpk). kpk uzależnia wydanie listu żelaznego od:

1. Przebywania oskarżonego za granicą.

2. Złożenia przez niego oświadczenia, że stawia się do sądu lub prokuratora w oznaczonym terminie pod warunkiem odpowiadania z wolnej stopy. W trakcie pobytu w kraju oskarżony ma pozostawać do dyspozycji sądu lub prokuratora, gdyż celem jego przyjazdu jest udział w procesie.

Dlatego ciążą na oskarżonym określone obowiązki. Oskarżony jest obowiązany (art. 282 kpk):

1. Stawiać się w oznaczonym terminie na wezwanie sądu i prokuratora.

2. Obracać sobie miejsce pobytu w kraju i nie wydalać się z niego bez pozwolenia sądu.

3. Nie nakłaniać świadków lub oskarżonych do fałszywych zeznań, albo w inny sposób utrudniać postępowanie karne.

Wydanie listu żelaznego może być uzależnione od złożenia poręczenia majątkowego (art. 283 § 1 kpk). Kontrowersyjne jest zaliczanie listu żelaznego do kategorii środków przymusu. Przymus taki sprowadzić można zasadniczo do określonego wyżej obowiązku niewydalania się oskarżonego bez zezwolenia sądu z obranego miejsca pobytu w kraju.

List żelazny stanowi swoistą umowę między właściwym miejscowo sądem wojewódzkim a oskarżonym przebywającym za granicą.

Charakter typowego środka zapobiegawczego zyskuje on w sytuacji łączenia go z poręczeniem majątkowym.

6. Kary porządkowe

Kary porządkowe obejmują kary *sensu stricto* i sankcje wymuszające. Kary porządkowe *sensu stricto* polegają na możliwości nałożenia kary pieniężnej, w wysokości nie przekraczającej najniższego miesięcznego wynagrodzenia, na świadka, biegłego, tłumacza lub specjalistę, który bez usprawiedliwienia nie stawia się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie karne. Nałożenie kary jest uprawnieniem, a nie obowiązkiem. Karę pieniężną można uchylić jeżeli ukarany usprawiedliwi swoje niestawiennictwo (art. 285-286 kpk).

Sankcje wymuszające różnią się od kary *sensu stricto* tym, że mają na celu skłonienie oznaczonej osoby do spełnienia obowiązku procesowego, polegającego np. na złożeniu zeznania. Jeżeli osoba ukarana uporczywie się uchyla, to można wobec niej zastosować aresztowanie nie przekraczające 30 dni (art. 287 kpk).

Zabezpieczenie majątkowe stanowi formę przymusowego wykonywania czynności procesowych.

Zabezpieczenie majątkowe może mieć miejsce **z urzędu** lub **na wniosek**.

Kpk przewiduje następujące postacie zabezpieczenia majątkowego.

1. Zabezpieczenie kar majątkowych - następuje wówczas, gdy popełniono przestępstwo, za które można orzec grzywnę, przepadek przedmiotów lub nałożyć obowiązek naprawienia szkody lub nawiązkę (art. 291 § 1 kpk).

2. Zabezpieczenie roszczeń o naprawienie szkody ma miejsce w razie popełnienia przestępstwa przeciwko mieniu lub wyrządzenia przestępstwem szkody w mieniu (art. 292 § 2 kpk).

Zabezpieczenie występuje w sposób określony w Kodeksie postępowania cywilnego.

Zabezpieczenie majątkowe **na wniosek** jest związane z powództwem cywilnym i może być orzeczone w toku postępowania przy-

gotowawczego przez prokuratora, jeżeli zostało złożone wraz z powództwem cywilnym. Na postanowienie co do zabezpieczenia roszczenia przysługuje zażalenie do sądu (art. 292 § 1 kpk).

Postanowienie o zabezpieczeniu majątkowym powinno zawierać określenie zakresu i sposobu zabezpieczenia. Należy więc w nim wskazać w szczególności przedmiot zabezpieczenia, tzn. czy zabezpiecza one roszczenia cywilnoprawne kary, czy też inne środki karne. Określać winno także wysokość zabezpieczonego roszczenia oraz sposób jego zaspokojenia.

Szczególną formą tego środka przymusu jest **tymczasowe zajęcie** (art. 295 § 1 kpk) stosowane bez postanowienia sądu lub prokuratora, w formie zajęcia przez Policję mienia ruchomego osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa określonego w art. 291 kpk. Policja może zastosować ten środek jedynie w wypadku, gdy zachodzi obawa usunięcia tego mienia. Zajęcie takie nie może dotyczyć przedmiotów nie podlegających egzekucji (art. 295 § 3 kpk). Gwarancję praw podejrzanego w tym przypadku stanowi regulacja, iż tymczasowe zajęcie wymaga zatwierdzenia przez prokuratora w ciągu 5 dni od jego dokonania (art. 295 § 1 kpk). Jeśli prokurator nie wyda w tym terminie postanowienia o zatwierdzeniu, lub jeżeli w ciągu 14 dni od dokonania tymczasowego zajęcia nie zostanie wydane postanowienie o zabezpieczeniu majątkowym - tymczasowe zajęcie upada (art. 295 § 4 kpk). Regulacje powyższe stosuje się odpowiednio do organów kontroli finansowej, jeśli ujawniły one przestępstwo (art. 296 kpk). Zabezpieczenie upada w sytuacji, gdy nie zachodzą przesłanki jego realizacji, tzn. postępowanie karne nie osiągnęło celu, dla którego ustanowiono zabezpieczenie. Oznacza to, iż w prawomocnym wyroku nie orzeczono grzywny, przepadku przedmiotów, nawiązki, a także nie nałożono obowiązku naprawienia szkody, ani nie zasądzono roszczenia naprawienia szkody (art. 294 § 1 kpk). W tym ostatnim przypadku zabezpieczenie upada jedynie wtedy, jeśli powództwo o to roszczenie nie zostanie wytoczone przed sądem cywilnym w ciągu trzech miesięcy od momentu uprawomocnienia się orzeczenia. Jeśli powód cywilny dotrzyma tego terminu, zabezpieczenie pozostaje w mocy, chyba że sąd cywilny zdecyduje inaczej (art. 294 § 2 kpk).

POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE

1. Zagadnienia wprowadzające

Postępowanie przygotowawcze to wstępne stadium procesu karnego, służące przygotowaniu postępowania sądowego. Jest to zasadniczo etap niezbędny, aczkolwiek w szczególnych trybach postępowania może on ulec znacznej redukcji (postępowanie uproszczone), bądź nie wystąpić w ogóle (postępowanie z oskarżenia prywatnego).

W porównaniu z postępowaniem sądowym cechuje ten etap procesu zasadniczo inkwizycyjny charakter, wynikający z ograniczenia praw stron oraz ograniczenia jawności tego postępowania do jawności wewnętrznej, czyli zapewnienia możliwości zapoznawania się z przebiegiem i jego wynikami stronom procesowym.

Istotę postępowania przygotowawczego oddają przede wszystkim cele, jakie ma ono osiągnąć. Art. 297 kpk z 1997 r. zalicza do nich:

1) ustalenie, czy został popełniony czyn zabroniony i czy stanowi on przestępstwo,

2) wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy,

3) zebranie danych dotyczących osoby oskarżonego, jego stosunków rodzinnych i majątkowych, co może być połączone z wywiadem środowiskowym (art. 213 i 214 kpk),

4) wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie rozmiarów szkody,

5) zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów (funkcja przygotowawcza).

Ponadto § 2 art. 297 stwierdza, iż w postępowaniu przygotowawczym należy dążyć także do wyjaśnienia okoliczności, które sprzyjały popełnieniu czynu (**funkcja profilaktyczna**).

O ile kodeks postępowania karnego z 1969 r. (dalej powoływany jako d. kpk) do zadań tego etapu procesu zaliczał m.in. „zebranie i utrwalenie dowodów dla sądu” (art. 261 pkt 5 d. kpk), to w nowym kodeksie ograniczono je do „zebrania, zabezpieczenia i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów” (art. 297 § 1 pkt 5). Nie jest już także zadaniem postępowania przygotowawczego „wszechstronne wyjaśnienie okoliczności sprawy” (art. 261 pkt. 2 d. kpk), a jedynie „wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie rozmiarów szkody” (art. 297 § 1 pkt 4 kpk). Mimo że kpk z 1997 r. nie określił wśród zadań postępowania przygotowawczego, komu ma służyć „zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów” (art. 297 § 1 pkt 5), to jednak przynajmniej w przypadku dochodzenia można zasadnie przyjąć, iż jego wyniki służyć będą z reguły oskarżycielowi publicznemu do wnoszenia i popierania na rozprawie oskarżenia, a nie dla wyroknącego sądu jako podstawa orzeczenia. Tego typu rozwiązanie powinno zwiększyć znaczenie rozprawy głównej i rolę zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na tej rozprawie.

2. Fazy postępowania przygotowawczego

Podstawą faktyczną wszczęcia postępowania przygotowawczego jest uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 303 kpk). Takie podejrzenie organ postępowania przygotowawczego może powziąć albo wskutek własnych działań (w szczególności czynności operacyjno-rozpoznawczych), bądź też wskutek złożenia przez obywatela zawiadomienia o przestępstwie, lub wniosku o ściganie.

Jeśli chodzi o zawiadomienie o przestępstwie, to można tu wyróżnić **obywatelski (społeczny) oraz prawny obowiązek** zawiadamiania o przestępstwie.

Art. 304 § 1 kpk stanowi, iż każdy dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu ma **społeczny obowiązek** powiadomić o tym prokuratora lub policję.

Obowiązek prawny składania zawiadomień o przestępstwie dotyczy:

- instytucji państwowych, samorządowych i społecznych, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu. Instytucje takie są zobligowane tak-

że do przedsięwzięcia, do czasu przybycia organu ścigania, bądź wydania przez ten organ stosownego zarządzenia niezbędnych czynności, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa (art. 304 § 2 kpk);

- każdego obywatela, mającego wiarygodną informację o przestępstwie zabójstwa, bądź jednym z najpoważniejszych przestępstw przeciwko podstawowym interesom politycznym i gospodarczym RP (np. szpiegostwo, zdrada kraju). Niespełnienie takiego obowiązku opatrzone jest sankcją karną w postaci kary pozbawienia wolności do lat 5 (art. 240 kk).

Jednakże nie zawsze zawiadomienie o przestępstwie bądź informacja własna organów ścigania wystarcza do stwierdzenia uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, jako podstawy wszczęcia procesu karnego. W takich sytuacjach organ postępowania przygotowawczego może dokonać czynności sprawdzających, określonych w art. 307 kpk.

Nowy kodeks rozszerza w sposób wyraźny zakres instytucji czynności sprawdzających i określa je mianem „postępowania sprawdzającego”, obejmując tym terminem także sprawdzanie własnych informacji organu ścigania nasuwających przypuszczenie, iż popełniono przestępstwo. Jednakże w tym przypadku organ ścigania nie jest związany terminami dokonania sprawdzeń, gdyż obowiązują one jedynie przy sprawdzaniu zawiadomienia o przestępstwie (art. 307 § 5 w zw. z § 2 kpk). W postępowaniu takim nie przeprowadza się czynności wymagających formy protokolarnej ani dowodu z opinii biegłego, natomiast możliwe jest przyjęcie do protokołu wniosku o ściganie bądź zawiadomienia o przestępstwie (art. 307 § 2 kpk). Czynności sprawdzające powinny mieć więc z zasady charakter czynności operacyjnych a nie procesowych, nie mających waloru dowodowego. Różnice między sprawdzaniem zawiadomienia o przestępstwie a sprawdzaniem własnych informacji organów ścigania sprowadzają się do tego, że w przypadku sprawdzania informacji własnych nie zachodzi konieczność (a właściwie możliwość) przesłuchiwania osoby składającej zawiadomienie o przestępstwie, bądź wniosek o ściganie (gdyż taka tu nie występuje) oraz, jak wspomniano wcześniej, organ ścigania nie jest ograniczony 30-dniowym terminem wykonania czyn-

ności sprawdzających, obowiązującym w przypadku sprawdzeń zawiadomień bądź wniosków o ściganie (art. 307 § 1 kpk).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. pozwala na wyróżnienie podstawowych faz (etapów) postępowania przygotowawczego oraz ich punktów granicznych:

1. wszczęcie postępowania przygotowawczego

postępowanie „w sprawie” (*in rem*)

2. przedstawienie zarzutów

postępowanie przeciwko osobie (*in personam*)

Ad 1. Jeśli informacje uzyskane dzięki zawiadomieniu o przestępstwie, wniosku o ściganie, bądź w toku czynności sprawdzających wskazują na uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa, organ ścigania obowiązany jest wydać niezwłocznie postanowienie o wszczęciu dochodzenia lub śledztwa. W przeciwnym wypadku wydaje decyzję o odmowie wszczęcia postępowania.

Decyzję taką podejmują różne organy, w zależności od formy postępowania:

w śledztwie postanowienie o jego wszczęciu, odmowie wszczęcia i umorzeniu wydaje prokurator;

w dochodzeniu postanowienie o jego wszczęciu wydaje Policja, przysyłając niezwłocznie odpis prokuratorowi. Natomiast postanowienie o odmowie wszczęcia lub umorzenia wydaje prokurator albo Policja, lecz w tym ostatnim przypadku wymaga ona zatwierdzenia przez prokuratora (art. 305 § 3 kpk).

O podjęciu decyzji o wszczęciu, odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania przygotowawczego informuje się osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie oraz ujawnionego pokrzywdzonego, zaś podejrzanego - o umorzeniu tego postępowania - z pouczeniem o przysługujących im uprawnieniach (art. 305 § 4 kpk).

Pokrzywdzonemu oraz instytucji państwowej, społecznej, bądź samorządowej przysługuje zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego, zaś stronom - na postanowienie o jego umorzeniu. W celu złożenia zażalenia mogą się one

zapoznawać z aktami sprawy (art. 306 § 1 kpk). Jak już wskazano wcześniej, przy analizie uprawnień pokrzywdzonego, zażalenie takie wnosi się do prokuratora nadzrędnego nad prokuratorem, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, a jeśli nie zostanie ono uwzględnione - trafia do sądu (art. 306 § 2 kpk).

Za zwiększenie praw jednostki w procesie karnym należy uznać regulację kodeksu z 1997 r. wprowadzającą zażalenie na bezczynność organów ścigania, które może złożyć zawiadamiający o przestępstwie, jeśli w terminie 6 tygodni od złożenia zawiadomienia nie zostanie powiadomiony o wszczęciu lub odmowie wszczęcia postępowania. Zażalenie takie rozpatruje (w zależności od formy postępowania) prokurator powołany do nadzoru nad danym organem ścigania, bądź prokurator nadzrędny (art. 306 § 3 kpk).

Od momentu wszczęcia postępowania przygotowawczego toczy się ono **w sprawie (in rem)**, gdyż o ile ujawniono przestępstwo, nie jest jeszcze znana osoba podejrzana o jego popełnienie. Aktywność działania organów ścigania jest więc w tej fazie ukierunkowana na wykrycie takiej osoby. W przypadku jednak, gdy w momencie wykrycia przestępstwa znana jest tożsamość osoby podejrzanej o jego popełnienie (np. został on ujęty na gorącym uczynku), fazę *in rem* od momentu wszczęcia postępowania zastępuje faza *in personam*.

Ad 2. Generalnie należy stwierdzić, iż czynnością procesową powodującą przejście postępowania przygotowawczego ze stadium *in rem* do stadium *in personam* jest **przedstawienie zarzutów**. Można tu wyróżnić dwie postacie tej instytucji:

przedstawienie zarzutów zwykłe;

przedstawienie zarzutów uproszczone.

Podstawą **zwykłego przedstawienia zarzutów** jest dostatecznie uzasadnione podejrzenie iż określona osoba popełniła przestępstwo (faktyczna podstawa (art. 313 § 1 kpk). W takiej sytuacji na podstawie dowodów uzasadniających to podejrzenie sporządza się postazedstawieniu zarzutów, ogłasza się je podejrzanemu i przesłuchuje go. Takie postanowienie powinno zawierać określenie osoby podejrzanego, zarzucanego mu czynu oraz podania jego kwalifikacji prawnej (art. 313 § 2 kpk). Ze względu na ustną formę tej czynności procesowej, do

czasu zapoznania się z aktami postępowania podejrzany może żądać ustnego przedstawienia mu zarzutów, a także sporządzenia pisemnego uzasadnienia postanowienia - o czym należy go pouczyć. Uzasadnienie powinno zawierać przede wszystkim fakty i okoliczności przyjęte za podstawę zarzutów (art. 313 § 4 kpk).

W przypadku, gdy w toku postępowania przygotowawczego okaże się, iż podejrzanemu należy zarzucić dodatkowy czyn, bądź czyn w zmienionej istotnie postaci, jak też zastosować surowszą kwalifikację prawną czynu, wówczas wydaje się nowe bądź uzupełniające postanowienie o przedstawieniu zarzutów przy zachowaniu określonego wyżej trybu postępowania (art. 314 kpk).

Uproszczone przedstawienie zarzutów może mieć miejsce w przypadkach czynności nie cierpiących zwłoki (dochodzenia w niezbędnym zakresie). W toku dochodzenia w niezbędnym zakresie można przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jeśli zachodzą przesłanki do sporządzenia takiego postanowienia (art. 308 § 2 kpk).

Zwiększeniu, w porównaniu z d. kpk z 1969 r., uległy uprawnienia prokuratora, gdyż ma on zgodnie z nową ustawą dłuższy, 5-cio dniowy termin (dotychczas 3-dniowy) do zatwierdzenia zarzutów przedstawionych podejrzanemu w toku dochodzenia w niezbędnym zakresie. Ponadto kodeks z 1997 r. przewiduje, iż w powyższym okresie prokurator albo wydaje postanowienie o przedstawieniu zarzutów, albo odmawiając wydania takiego postanowienia w stosunku do osoby przesłuchanej w charakterze podejrzanego, umarza postępowanie (art. 308 § 3 kpk). Nowa regulacja uzupełniła lukę ustawową, gdyż na gruncie kodeksu z 1969 r. w powyższej sytuacji prokurator miał jedynie możliwość odmowy wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów. W ten sposób ustawodawca rozstrzygnął wątpliwości co do charakteru prawnego decyzji o odmowie wydania przedmiotowego postanowienia, narosłe pod rządami poprzedniego ustawodawstwa, statuując w takiej sytuacji wymóg, iż powrót do postępowania przygotowawczego wobec tej samej osoby będzie wymagał wznowienia wobec niej dochodzenia lub śledztwa (art. 327 § 2 kpk).

3. Formy postępowania przygotowawczego

Nowy kodeks postępowania karnego przewiduje dwie podstawowe formy postępowania przygotowawczego:

śledztwo;

dochodzenie.

Obie te formy postępowania można odróżniać w oparciu o kryterium:

- a) **podmiotowe: organ prowadzący bądź osoba podejrzanego;**
- b) **przedmiotowe (czyn przestępny).**

Ad a. Śledztwo jest domeną prokuratora, zaś dochodzenie jest prowadzone przez Policję (art. 311 § 1 i 2 kpk), bądź inne organy. Uprawnienia Policji przysługują także organom Straży Granicznej, Urzędu Ochrony Państwa oraz kontroli finansowej, w zakresie ich właściwości, bądź innym organom przewidzianym w przepisach szczególnych (art. 312 kpk).

Wśród śledstw można wyróżnić:

śledztwa własne prowadzone przez prokuratorów osobiście (art. 311 §1 kpk);

śledztwa powierzone przez prokuratora Policji (art. 311 § 3 kpk):

- w całości,
- w określonym zakresie,
- w celu dokonania poszczególnych czynności śledczych.

Jednakże powierzenie śledztwa w całości lub w części Policji obwarowane jest ograniczeniem polegającym na tym, iż nie może obejmować czynności wymagających formy **postanowień** oraz wszelkich czynności związanych z przedstawieniem zarzutów, zmianą postanowienia o przedstawieniu zarzutów lub zamknięciem postępowania przygotowawczego (art. 311 § 4 kpk), chyba że zachodzi przypadek czynności nie cierpiących zwłoki (art. 308 § 2 i 3 kpk).

Kryterium podmiotowe organu prowadzącego uzupełniane jest przez przyjęcie konstrukcji obligatoryjnego śledztwa w sprawach, gdy podejrzanym jest funkcjonariusz Policji, UOP, Straży Granicznej lub

finansowych organów dochodzenia (art. 309 §1 pkt 4 kpk). W takim przypadku nie jest możliwe powierzenie czynności śledczych Policji, czy innemu organowi ścigania.

Nie negując słuszności takiego rozwiązania, opartego na założeniu, iż prokurator, jako wykwalifikowany prawnik obdarzony gwarancjami niezależności, daje większą rękojmię bezstronności w takich sprawach niż policja, trudno przypuszczać, aby bez pomocy innych organów był on w stanie wykonać wszelkie czynności śledcze.

Ad b). Zakres spraw, w których jest prowadzone śledztwo, określono podobnie jak w d. kpk z 1969 r. opierając je na kryterium wagi sprawy (art. 309 § 1 kpk). Należą do nich przede wszystkim sprawy o zbrodnie, występki wymienione w art. 309 § 1 pkt 2 kpk oraz inne występki, które na mocy ustawy należą do właściwości sądu wojewódzkiego (art. 309 § 1 kpk). W tych przypadkach **prowadzenie śledztwa jest obligatoryjne**.

Oprócz konstrukcji śledztwa obligatoryjnego utrzymano, wzorem kodeksu z 1969 r. instytucję **śledztwa fakultatywnego**, które może być prowadzone w każdej sprawie ze względu na jej wagę lub zawłość (art. 309 § 1 pkt 5 kpk).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje podstawowe terminy czasu trwania dochodzenia (1 miesiąc) i śledztwa (3 miesiące). Prokurator nadrzędny może przedłużyć w uzasadnionych wypadkach śledztwo na dalszy okres oznaczony, nie przekraczający 1 roku. Przedłużenie tego okresu na dalszy okres oznaczony może nastąpić jedynie na mocy decyzji Prokuratora Generalnego (art. 309 § 2 i 3 kpk).

Wśród **dochodzeń** można wyróżnić:

dochodzenie zwykłe;

dochodzenie uproszczone;

dochodzenie w niezbędnym zakresie.

Dochodzenie jest prowadzone w sprawach, w których prowadzenie śledztwa nie jest obowiązkowe. Powinno być ono ukończone w ciągu jednego miesiąca, jednakże może być przedłużone przez prokuratora nadzorującego do 3 miesięcy, z możliwością jego dalszego

przedłużenia, lecz także nie dłużej niż do 3 miesięcy. W wypadku niezakończenia dochodzenia w powyższym terminie, sprawa musi być przejęta do śledztwa (art. 310 § 2 i 3 kpk).

Jedną z najważniejszych różnic pomiędzy śledztwem i dochodzeniem stanowią znaczne możliwości odstępowania od protokolarnego utrwalania czynności dochodzących. Zgodnie z art. 319 kpk dochodzenie można ograniczyć do ustalenia, czy zachodzą wystarczające podstawy do wniesienia aktu oskarżenia lub innego zakończenia postępowania. Należy jednak w dochodzeniu dokonać czynności związanych z przedstawieniem zarzutów (art. 313 kpk), ich zmianą (art. 314 kpk), zamknięciem dochodzenia (art. 321 kpk), przesłuchać podejrzanego i pokrzywdzonego oraz utrwalić w formie protokolarnej czynności, których nie będzie można powtórzyć. Od utrwalenia innych czynności można odstąpić, sporządzając jedynie notatki urzędowe, które nie mogą być odczytywane na rozprawie (art. 393 § 1 kpk). Notatki takie mają służyć jedynie prokuratorowi przy podejmowaniu decyzji o losach oskarżenia oraz formalnego (protokolarnego) przeprowadzenia wskazanych w notatce dowodów w dalszym toku postępowania przygotowawczego.

Jednakże uproszczenia przewidziane w art. 319 kpk nie mają charakteru obligatoryjnego i w zależności od sytuacji dochodzenie zwykle może być nadal sformalizowane, tak jak śledztwo, lub przybrać formę wolną od formalizmów dowodowych, uproszczoną. Wprawdzie o skorzystaniu z uproszczeń określonych przez art. 319 §1 kpk ma decydować organ prowadzący dochodzenie, jednak strona może zawsze żądać spisania protokołu z każdej czynności dowodowej (art. 319 § 2 kpk). Można przypuszczać, że nawet jeśli strony nie wykażą w tej mierze stosownej inicjatywy, organy prowadzące dochodzenie będą ostrożnie korzystały z nowego uregulowania. Ponieważ wyniki dochodzenia będą mogły stanowić podstawę do złożenia przez prokuratora do sądu nie tylko aktu oskarżenia, jak to jest obecnie, lecz także wniosku o warunkowe umorzenie postępowania, bądź skazania oskarżonego bez wyznaczania rozprawy, wydaje się możliwa tendencja do nadmiernej rozbudowy zakresu postępowania dowodowego w dochodzeniu. Organ dochodzeniowy, mając do wyboru bądź skorzystanie z uproszczeń i odformalizowanie postępowania, bądź trudności z zebraniem i utrwaleniem pominiętych dowodów w razie ewentualnego

zwrotu sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego, może wybrać rozwiązanie pierwsze.

Obok dochodzenia zwykłego kpk przewiduje **dochodzenie uproszczone**, w którym w pełni znajdują zastosowanie uproszczenia przewidziane w art. 319 kpk (art. 468 kpk). Ponadto znajdują w nim zastosowanie dalsze uproszczenia, dotyczące już czynności procesowych innych niż dowodowe. Możliwe jest tu ustne przedstawienie zarzutów (art. 473 kpk) i przeprowadzenie końcowego zaznajomienia podejrzanego z materiałem dowodowym jedynie na jego wniosek (art. 474 § 1 kpk (oraz skrócony akt oskarżenia (art. 474 § 3 kpk). Wprowadzono jednocześnie obowiązek przekazywania prokuratorowi odpisu postanowienia o wszczęciu dochodzenia (art. 472 § 1 kpk), oraz zatwierdzenie przez prokuratora postanowień o odmowie wszczęcia dochodzenia, jego umorzeniu, bądź zawieszeniu postępowania (art. 472 § 2 kpk).

Odstępstwo od zasady, iż wszczęcie dochodzenia bądź śledztwa wymaga uprzedniego wydania postanowienia w tym zakresie stanowi instytucja **czynności nie cierpiących zwłoki, czyli tzw. dochodzenia w niezbędnym zakresie**. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. wyraźnie określa pięciodniowy termin na ich wykonanie, liczony od wykonania pierwszej czynności zabezpieczającej, od której również rozpoczynają się ustawowe terminy dochodzenia lub śledztwa (art. 308 § 4 i 5 kpk). Ustawa przewiduje, iż w granicach koniecznych dla zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, prokurator albo Policja mogą w każdej sprawie przeprowadzić w niezbędnym zakresie czynności procesowe, a zwłaszcza dokonać oględzin (także z udziałem biegłych), przeszukania lub poddania osoby podejrzanego badaniom lekarskim bądź psychologicznym określonym w art. 74 § 2 pkt.1 kpk, bądź dokonać innych koniecznych czynności, jak pobrania próby krwi lub wydzielin organizmu (art. 308 § 1 kpk).

W tym przypadku mamy do czynienia z zatarciem podmiotowych i przedmiotowych kryteriów odróżnienia śledztwa i dochodzenia. Jednakże takie odstępstwa od zasady wszczynania postępowania przygotowawczego dopiero po wydaniu formalnego postanowienia o jego wszczęciu łagodzi krótki okres na wykonanie czynności nie cier-

piących zwłoki oraz regulacja, iż po dokonaniu takich czynności w sprawach, w których obowiązkowe jest śledztwo, prowadzący takie dochodzenie przekazuje niezwłocznie sprawę prokuratorowi (art. 308 § 1 kpk).

4. Gwarancje praw jednostki

Jeśli chodzi o gwarancje praw jednostki w postępowaniu przygotowawczym, to większość z nich została już opisana we wcześniejszych partiach opracowania, przy analizie uprawnień podejrzanego i pokrzywdzonego. W tym miejscu należy jednak podkreślić, że nowy kodeks z 1997 r. wyraźnie stwierdza, iż podejrzany i pokrzywdzony są stronami postępowania przygotowawczego (art. 299 § 1 kpk). Wzorem poprzedniego kodeksu, nowe ustawodawstwo utrzymuje założenie, iż podejrzany pojawia się w procesie przez przedstawienie zarzutów, z tym że obecnie określa się wyraźnie, że chodzi tu zarówno o wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jak i przedstawienie zarzutów w związku z przesłuchaniem w charakterze podejrzanego (art. 71 § 1 kpk).

Ponadto, jak wskazano we wcześniejszych partiach niniejszego opracowania, kodeks wyraźnie stanowi, iż już przed pierwszym przesłuchaniem podejrzany powinien być pisemnie pouczony o swoich uprawnieniach i obowiązkach procesowych (art. 300 kpk).

Nowy kpk z 1997 r. poszerza też gwarancje udziału stron w czynnościach dowodowych postępowania przygotowawczego. Stanowi przede wszystkim, iż stronie, która złożyła określony wniosek dowodowy oraz jej obrońcy bądź pełnomocnikowi nie można w ogóle odmówić dopuszczenia do udziału w czynności (art. 315 § 2 kpk). Kodeks stwarza jedynie możliwość niesprowadzania podejrzanego pozbawionego wolności, jeżeli spowodowałoby to znaczne trudności.

Zgodnie z art. 316 § 1 kpk, jeżeli czynności śledztwa lub dochodzenia nie będzie można powtórzyć na rozprawie, należy strony, ich pełnomocników, przedstawicieli ustawowych i obrońców (o ile są w sprawie ustanowieni) dopuścić do czynności, chyba że zachodzi niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu. Zaistnienie niebezpieczeństwa utraty lub zniekształcenia dowodu upoważnia organ procesowy także do niesprowadzania podejrzanego pozbawionego

wolności, gdy zwłoka z tym związana mogłaby takie niebezpieczeństwo spowodować (art. 316 § 2 kpk).

Czynności niepowtarzalne powinny w tym przypadku być rozumiane szeroko, np. oględziny połączone z otwarciem zwłok (art. 209 kpk), oględziny przedmiotu, który może ulec zniszczeniu podczas ekspertyzy, jak i czynności, co do których istnieje uzasadniona obawa, że nie będzie można ich powtórzyć na rozprawie, np. przesłuchanie ciężko chorego świadka lub wybierającego się za granicę (por. art. 316 § 3 kpk), czy też czynności niepowtarzalne ze względu na zmiany w psychice świadka, np. okazanie osoby lub rzeczy (art. 173 kpk). Należy do nich zaliczyć zarówno czynności zmierzające do utrwalenia dowodów znajdujących się już we władaniu organów procesowych, jak i czynności zmierzających do ich uzyskania (poszukiwawczych), np. przeszukanie.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje również obowiązkowe dopuszczenie stron, ich obrońców i pełnomocników procesowych do czynności, dokonywanych wskutek złożonego przez nich żądania (art. 315 § 2 kpk).

Podobnie, w przypadku dopuszczenia dowodu z opinii biegłych, podmiotom owym doręcza się postanowienie w tym przedmiocie i zezwala na wzięcie udziału w przesłuchaniu biegłych oraz zapoznanie się z pisemną opinią biegłego. Jednakże oskarżonego pozbawionego wolności nie sprowadza się, jeśli powodowałoby to znaczne trudności (art. 318 kpk).

Natomiast w kwestii udziału stron, ich przedstawicieli, pełnomocników i obrońców w innych czynnościach procesowych, które będzie można powtórzyć na rozprawie, nowy kpk przewiduje uprawnienie prokuratora do odmowy dopuszczenia do udziału w czynności w oparciu o niezbyt ostre kryterium „w szczególnie uzasadnionych przypadkach” i ze względu „na ważny interes” śledztwa lub dochodzenia (art. 317 § 2 kpk). Mimo że następuje tu pewne zaostrożenie kryterium odmowy w porównaniu z poprzednim kpk z 1969 r., jednakże nie należy chyba przeceniać wagi nowego uregulowania w świetle faktu, iż negatywne postanowienie prokuratorskie w tej mierze nie podlega zaskarżeniu.

Zgodnie z nową ustawą karnoproselową z 1997 r., strony mogą składać zażalenia na postanowienia i zarządzenia wydane w postępowaniu przygotowawczym na zasadach ogólnych (art. 465 w zw. z art. 459 kpk). Kodeks postępowania karnego z 1997 r. rozszerza krąg postanowień, na które przysługuje stronom zażalenie, wprowadzając m.in. zażalenie na odmowę udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym, jak i na inne czynności naruszające ich prawa (art. 302 § 2 kpk). Natomiast osoby nie będące stronami mogą składać zażalenia zarówno na decyzje, jak i na inne czynności naruszające ich prawa (art. 302 § 1 i 2 kpk). Wydaje się jednak, iż powołany art. 302 kpk kodeksu z 1997 r., nie rozstrzygnął ostatecznie sporu doktrynalnego, czy w postępowaniu przygotowawczym osoby nie będące stronami mogą posiadać więcej praw niż strony procesowe.

5. Sposoby zakończenia postępowania przygotowawczego

Zakończenie postępowania przygotowawczego może przybrać formę trzech podstawowych decyzji:

zamknięcia;

umorzenia;

zawieszenia.

Zamknięcie śledztwa lub dochodzenia może nastąpić, jeśli organ procesowy uzna, iż zostały zrealizowane możliwe do osiągnięcia cele, a w szczególności wyczerpany zakres materiału dowodowego, jaki był możliwy i konieczny do zebrania i utrwalenia na tym etapie procesu. W przypadku zaistnienia podstawy do takiej decyzji, organ prowadzący postępowanie powiadamia podejrzanego i obrońcę o terminie końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania, z pouczeniem ich o prawie uprzedniego przejrzenia akt w określonym przez organ terminie. Ustawa przewiduje wymóg, aby był to termin „odpowiedni” (a więc wystarczający), a ponadto powinien być tak wyznaczony, aby obrona była zawiadomiona o nim przynajmniej na 7 dni przed dokonaniem czynności (art. 321 § 1 i 2 kpk). W czynnościach zaznajomienia się oskarżonego z aktami ma prawo, a w przypadku obrony obli-gatoryjnej - obowiązek wziąć udział jego obrońca (art. 321 § 3 kpk).

Jednakże tylko w przypadku obrony obligatoryjnej nie usprawiedliwione niestawiennictwo obrońcy tamuje bieg postępowania (art. 321 § 4 kpk). Po przejrzeniu akt postępowania strony mogą składać wnioski o jego uzupełnienie w terminie 3 dni, i wówczas służy im prawo udziału w czynnościach uzupełniających (art. 321 § 5 kpk). W przypadku, gdy nie zachodzi potrzeba uzupełnienia śledztwa lub dochodzenia (nie zgłoszono wniosków, lub zostały już one uwzględnione) wydaje się postanowienie o zamknięciu postępowania i ogłasza się je, lub o jego treści zawiadamia strony, ich pełnomocników i obrońców (art. 321 § 6 kpk)

Umorzenie postępowania przygotowawczego następuje, jeżeli śledztwo bądź dochodzenie nie dostarczyło podstaw do wniesienia aktu oskarżenia.

Możliwe są wówczas następujące sytuacje.

Umorzenie dokonywane przez prokuratora, który w przypadku poczytalnego oskarżonego nie musi uprzednio zaznajać podejrzanego z materiałami postępowania. Postanowienie o umorzeniu powinno zawierać, oprócz ogólnych wymogów przewidzianych dla formy postanowienia w art. 94 kpk, także określenie czynu i jego kwalifikację prawną, wskazanie przyczyn umorzenia, a w przypadku istnienia podejrzanego - jego dane personalne (art. 322 kpk).

Istotnym novum, stanowiącym wyjątek od zasady legalizmu ścigania, jest instytucja umorzenia absorpcyjnego, uregulowana w art. 11 kpk, której pierwowzór stanowi niewątpliwie art. 154 niemieckiego kpk (StPO). Umorzenie takie może być fakultatywnie zastosowane w sprawach o występki, zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 5, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo (art. 11 § 1). Przesłanką negatywną stosowania tej instytucji jest naruszenie przez umorzenie interesu pokrzywdzonego. Przepis art. 11 § 2 kpk przewiduje możliwość zawieszenia postępowania, jeśli kara za inne przestępstwo w określonej wyżej sytuacji nie jest jeszcze prawomocnie orzeczona. Takie zawieszone postępowanie należy podjąć lub umorzyć przed upływem 3 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia w sprawie o inne przestępstwo.

U podstaw nowej regulacji leży niewątpliwie założenie oszczędzania sił i środków przeznaczonych na ściganie przestępstw, co umożliwi ich koncentrację na najpoważniejszej przestępczości.

Umorzenie ze względu na niepoczytalność podejrzanego.

W przypadku ustalenia, że podejrzany dopuścił się czynu zabronionego w stanie niepoczytalności i jednocześnie istnieją podstawy do zastosowania środków zabezpieczających, prokurator kierować będzie sprawę do sądu z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 kpk). W porównaniu z d. kpk z 1969 r. (art. 282) zawężeniu uległy więc kompetencje prokuratora, gdyż nie może on już samodzielnie umorzyć postępowania i musi wystąpić do sądu o zastosowanie tych środków. Wydaje się, że przekazanie kompetencji do umorzenia postępowania w takich sytuacjach stanowi wzmocnienie gwarancji praw jednostki i jest w pełni zgodne ze standardami praw człowieka, a w szczególności Europejską Konwencją Ochrony Praw Człowieka.

W powyższej sytuacji nowe uregulowania przewidują, iż sąd rozstrzyga tę kwestię na posiedzeniu przed rozprawą (art. 339 § 1 i 340 kpk), przeprowadzonym w warunkach pełnej kontradiktoryjności, to znaczy z udziałem stron procesowych (art. 339 § 5 kpk).

Istotne zmiany nastąpiły również w dziedzinie stosowania warunkowego umorzenia postępowania karnego. Wątpliwości ze strony doktryny co do kompetencji prokuratorów przy wymierzaniu *de facto* wymiaru sprawiedliwości w tych sprawach, jako przedstawicieli organu niesądowego, miały u podłoża nie tylko argumenty o charakterze zasadniczym (m.in. sprzeczność z normami prawa międzynarodowego), lecz i praktyczne, wynikające z wadliwej praktyki procesowej. W świetle nowego kodeksu, w przypadku zaistnienia podstaw do warunkowego umorzenia postępowania karnego, prokurator może jedynie zwrócić się do sądu z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania, który zastępuje wówczas akt oskarżenia (art. 336 § 1 kpk). Wniosek taki powinien więc określać osobę oskarżonego, zarzucany mu czyn i jego kwalifikację prawną, natomiast w zakresie uzasadnienia może się ograniczyć do wskazania dowodów świadczących o tym, że вина oskarżonego nie budzi wątpliwości oraz wskazania okoliczności uzasadniających warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 § 2

kpk). Jeśli sąd rozstrzygający na posiedzeniu przed rozprawą w przedmiocie zasadności wniosku prokuratora (art. 341 kpk) nie znajdzie podstaw do warunkowego umorzenia, wniosek ten zastępuje akt oskarżenia. W tym przypadku oskarżyciel publiczny jest zobowiązany, w terminie 7 dni do uzupełnienia wniosku o wykazy dowodów, które mają być przedstawione na rozprawie i listę ujawnionych pokrzywdzonych (art. 333 i art. 341 § 2 *in fine* kpk).

Zawieszenie postępowania przygotowawczego może nastąpić, jeżeli zachodzi długotrwała przeszkoda uniemożliwiająca prowadzenie postępowania, a w szczególności jeżeli nie można ująć podejrzanego, albo nie może on brać udziału w postępowaniu z powodu choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby. Postanowienie o zawieszeniu postępowania, jeżeli nie zostało wydane przez prokuratora, wymaga jego pisemnego zatwierdzenia (art. 325 kpk). Na postanowienie w przedmiocie zawieszenia postępowania przysługuje zażalenie (art. 22 § 2 kpk).

6. Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym

Jeśli chodzi o nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym, to należy stwierdzić, iż nowy kodeks postępowania karnego dąży do wzmocnienia tej instytucji. Uzupełniając wcześniejsze rozważania należy podkreślić, że nadzór prokuratorski rozciąga się na wszystkie czynności wstępnego etapu procesu, z wyjątkiem tych, które prowadzi sam prokurator (art. 326 § 1 kpk) bądź sąd, obejmując nim również postępowanie sprawdzające (art. 307 kpk). Nadzór ten obejmuje nie tylko czynności poprzedzające wszczęcie postępowania przygotowawczego, jego przebieg i zakończenie, ale dotyczy także jego szczególnej formy, jaką jest dochodzenie uproszczone.

Nadzór charakteryzuje z jednej strony możliwość władczego ingerowania w działania nadzorowanego organu ścigania, z drugiej zaś łączy się on z odpowiedzialnością prokuratora za prawidłowy i sprawny przebieg postępowania (art. 326 § 2 kpk).

Uprawnienia prokuratora przysługujące mu z tytułu prowadzonego nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym, są w szczególności określone w art. 326 § 3 kpk. Można wśród nich wyróżnić:

prawo do informacji i uczestnictwa w czynnościach postępowania przygotowawczego: może on zaznajamiać się z materiałami postępowania, zaznajamiać z zamierzeniami prowadzącego postępowanie, uczestniczyć w czynnościach prowadzonych przez organy ścigania;

władczą ingerencję w działania prowadzących postępowanie przygotowawcze przez wskazywanie im kierunków postępowania, wydawanie postanowień i zarządzeń lub poleceń oraz zmienianie i uchylanie postanowień i zarządzeń wydanych przez prowadzącego postępowanie;

prawo substytucji nadzorowanych organów, czyli możliwość przejęcia całej sprawy, bądź określonych czynności procesowych do osobistego prowadzenia.

Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym jest **nadzorem procesowym**, jednakże łączy się on z **nadzorem służbowym**, prowadzonym np. w ramach struktur policyjnych przez przełożonego policjanta prowadzącego postępowanie przygotowawcze. W nowym kpk z 1997 r. za ważną gwarancję skuteczności nadzoru prokuratorskiego należy uznać regulację, iż w razie niewykonania przez organ nie będący prokuratorem postanowienia, zarządzenia lub polecenia wydanego przez prokuratora sprawującego nadzór, na jego żądanie przełożony funkcjonariusza wszczyna postępowanie służbowe. O wyniku takiego postępowania przełożony ma obowiązek poinformować prokuratora (art. 326 § 4 kpk).

Powyższe uprawnienia nadzorcze prokuratora nie kończą się wraz z zakończeniem postępowania przygotowawczego. Szczególnym uprawnieniem prokuratora jest możliwość wzruszania prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego.

Można tu wymienić podjęcie na nowo, wznowienie i nadzwyczajne wznowienie prawomocnie umorzonego śledztwa bądź dochodzenia.

1. **Podjęcie na nowo** prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego może nastąpić w każdym terminie (chyba że nastąpiło przedawnienie ścigania) na mocy postanowienia prokuratora, który uprzednio umorzył postępowanie lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, jeżeli nie będzie toczyć się przeciwko osobie, która w poprzednim postępowaniu występowała w charakterze podejrzanego. Regulację tę stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy odmówiono wszczęcia śledztwa lub dochodzenia (art. 327 § 1 kpk).

2. **Wznowienie** prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego następuje tylko przeciwko osobie, która występowała w tym postępowaniu w charakterze podejrzanego. Następuje ono na mocy postanowienia prokuratora nadzrędnego nad tym, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu. Gwarancję praw podejrzanego stanowi wymóg, iż podstawą wznowienia musi być ujawnienie nowych, istotnych faktów i dowodów, nieznanych w uprzednim postępowaniu oraz stosowanie ustawowych ograniczeń okresu tymczasowego aresztowania do łącznego czasu trwania tego środka (w postępowaniu umorzonym i wznowionym) (art. 327 § 2 kpk).

Podjęcie na nowo bądź wznowienie postępowania przygotowawczego poprzedzone może być dokonaniem przez prokuratora czynności dowodowych, sprawdzających zasadność podjęcia takich decyzji. Jeśli po wniesieniu aktu oskarżenia stwierdzi się bezzasadność decyzji o wznowieniu postępowania przygotowawczego, decyzję o umorzeniu postępowania podejmuje sąd (art. 327 § 4 kpk).

3. **Nadzwyczajne wznowienie** prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego może nastąpić na mocy decyzji Prokuratora Generalnego, który uchyla postanowienie o umorzeniu w stosunku do osoby, która uzyskała status podejrzanego w umorzonym postępowaniu, jeśli uzna umorzenie za bezzasadne. Wznowienie takie nie jest możliwe w przypadku, gdy sąd utrzymał w mocy postanowienie o umorzeniu (art. 328 § 1 kpk).

Nadzwyczajne wznowienie jest niekiedy nazywane **quasi-kasacją**. Do kasacji upodabnia tę instytucję wysoka ranga organu podejmującego decyzję, fakt, iż wzrusza ona postanowienia prawomocne, oraz gwarancja praw jednostki w postaci ograniczenia 6-miesięcznym terminem (od daty uprawomocnienia się postanowienia) możliwości

uchylenia, bądź zmiany postanowienia na niekorzyść podejrzanego. Po upływie tego okresu zmiana, bądź uchylenie może nastąpić wyłącznie na korzyść podejrzanego (art. 328 § 2 kpk). Nie należy jednak zapominać, iż kasacja dotyczy prawomocnych **orzeczeń sądowych** sądu II instancji i jest rozpatrywana przez Sąd Najwyższy.

7. Sądowa kontrola postępowania przygotowawczego

Na tle kodeksu postępowania karnego z 1997 r. można stwierdzić, iż sądowa kontrola postępowania przygotowawczego może przebiegać w różnych płaszczyznach oraz wiązać się z różnymi etapami postępowania. Może ona polegać na powierzeniu postępowania sądom (sędziom sądu rejonowego), które będą nadzorowały czynności podległych im organów, bądź na sprawdzaniu przez sąd czynności wykonanych przez organy niesądowe, w których gestii pozostawiono prowadzenie postępowania przygotowawczego. Kontrola taka może mieć miejsce zarówno w stadium postępowania przygotowawczego, jak i jurydykcyjnego.

Do decyzji podejmowanych przez sąd w stadium postępowania przygotowawczego należy zaliczyć:

- umarzanie postępowania w razie stwierdzenia niepoczytalności podejrzanego i stosowanie środków zabezpieczających (art. 324 kpk);
- decydowanie o skierowaniu podejrzanego na obserwację psychiatryczną w zakładzie leczenia zamkniętego (art. 203 § 2 kpk);
- warunkowe umorzenie postępowania karnego na wniosek prokuratora po zakończeniu postępowania przygotowawczego (art. 336 kpk);
- zarządzanie kontroli i utrwalania treści rozmów telefonicznych (art. 237 § 1 kpk) oraz zatwierdzanie postanowień prokuratora w przypadkach nie cierpiących zwłoki (art. 237 § 2 kpk);
- stosowanie tymczasowego aresztowania w toku dochodzenia i śledztwa (art. 250 i 263 kpk);
- stosowanie aresztu jako kary porządkowej w toku postępowania przygotowawczego, na wniosek prokuratora (art. 290 § 1 kpk);

- wydawanie listu żelaznego w toku dochodzenia lub śledztwa (art. 281 kpk);
- orzekanie o przepadku przedmiotu poręczenia majątkowego (art. 270 § 1 i n. kpk);
- orzekanie o przepadku rzeczy tytułem środka zabezpieczającego po umorzeniu postępowania przygotowawczego (art. 323 § 3 kpk).

Przejawem kontroli następczej (sprawowanej po podjęciu decyzji przez organ ścigania) jest w kpk z 1997 r. rozpatrywanie przez sąd (na posiedzeniu, w składzie 1-osobowym) zażaleń na następujące czynności:

- odmowę wszczęcia postępowania przygotowawczego oraz jego umorzenia, jeśli zażalenie nie zostanie uwzględnione przez prokuratora nadzrędnego (art. 306 kpk);
- postanowienia prokuratora dotyczące kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych (art. 240 kpk);
- postanowienia prokuratora o stosowaniu nieizolacyjnych środków zapobiegawczych (art. 252 § 2 i 3 kpk);
- postanowienia prokuratorskie o zastosowaniu zabezpieczenia majątkowego (art. 293 § 2 kpk);
- postanowienia o zatrzymaniu osoby (art. 246 kpk).

Jak wynika z powyższego, zasadniczą funkcją realizowaną przez sąd w trakcie postępowania przygotowawczego jest funkcja gwarancyjna (zapewnienie gwarancji praw jednostki), której przejawy zostały w nowym kodeksie postępowania karnego znacznie poszerzone. Skromny jest natomiast udział sądu w pełnieniu funkcji przygotowawczej. Jediną sądową czynnością dowodową w postępowaniu przygotowawczym jest przesłuchanie na wniosek strony lub organu procesowego świadka, jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo, że nie będzie można go przesłuchać na rozprawie (art. 316 § 3 kpk).

8. Mediacja

Zarówno przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego, jak i przy rozpatrywaniu wniosku o skazywaniu podejrzanego bez przeprowadzania rozprawy dochodzi do głosu funkcja **mediacyjno-**

konsensualna postępowania przygotowawczego. Podstawą realizacji tej funkcji jest uzgodnienie kwestii restytucji, czyli naprawienia szkody lub zadośćuczynienia pokrzywdzonemu. Art. 320 § 1 kpk przewiduje, iż w toku postępowania przygotowawczego prokurator, jeżeli ma to znaczenie dla wystąpienia do sądu ze stosownym wnioskiem, może z własnej inicjatywy albo za zgodą stron skierować sprawę do odpowiedniej instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia mediacji między podejrzanym a pokrzywdzonym (art. 320 § 1 kpk). Warunki, jakim ma odpowiadać mediator bądź instytucja mediacyjna, zostały określone przez projekt rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1997 r., wydany na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 320 § 3 kpk. Po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego mediator przedstawia swoje sprawozdanie z przebiegu i wyniku mediacji, które prokurator bierze pod uwagę, podejmując decyzję o wystąpieniu z odpowiednim wnioskiem do sądu (art. 320 § 2 kpk).

Podkreślić należy, iż uzgodnienia zawarte pomiędzy pokrzywdzonym a podejrzanym w postępowaniu przygotowawczym (w oparciu o art. 320 kpk) nie są wiążące dla sądu orzekającego, który może kontrolować ich zasadność zarówno w trakcie posiedzenia przed rozprawą jak i na samej rozprawie.

9. Akt oskarżenia

A. Zagadnienie ogólne

Akt oskarżenia to żądanie uprawnionego oskarżyciela wszczęcia postępowania sądowego i ukarania określonego oskarżonego za zarzucone mu przestępstwo.

Zgodnie z kpk z 1997 r. akt oskarżenia powinien być wniesiony przez prokuratora w ciągu 14 dni od daty zamknięcia śledztwa lub dochodzenia, albo od otrzymania aktu oskarżenia sporządzonego przez Policję w postępowaniu uproszczonym. W przypadku podejrzanego tymczasowo aresztowanego termin ten wynosi 7 dni (art. 331 kpk).

Poza trzema podstawowymi elementami określonymi powyżej (osoba oskarżonego, zarzucony mu czyn i jego kwalifikacja prawna) akt oskarżenia powinien spełniać wymogi określone w art. 332 i 333 kpk. W szczególności powinien on zawierać: dane osobopoznawcze

oskarżonego, informacje o stosowaniu środka zapobiegawczego, określenie okoliczności popełnienia czynu i wysokości wyrządzonej nim szkody, wskazanie czy został on popełniony w warunkach powrotu do przestępstwa (art. 64 kk), wskazanie właściwego sądu i trybu postępowania, a także uzasadnienie oskarżenia. Uzasadnienie takie powinno zawierać nie tylko dowody i fakty, na których opiera się oskarżenie i wyjaśnienie podstaw prawnych oskarżenia, ale także okoliczności, na które powołuje się oskarżony w swej obronie (art. 332 § 2 kpk). Regulacja taka ma zapobiegać prezentowaniu przez oskarżyciela przed sądem jednostronnego, oskarżycielskiego obrazu sprawy.

Akt oskarżenia, który stanowi zwięźczenie przygotowawczej funkcji postępowania przygotowawczego, powinien zawierać listę osób, których wezwania żąda oskarżyciel, oraz wykaz innych dowodów, które mają być przeprowadzone na rozprawie.

Akt oskarżenia powinien zawierać również listę ujawnionych pokrzywdzonych, ich adresy oraz adresy osób podlegających wezwaniu na rozprawę. Może on zawierać również istotny wyjątek od zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na rozprawie głównej, gdyż prokurator może wnieść o zaniechanie wezwania i odczytanie na rozprawie zeznań świadków przebywających za granicą lub mających stwierdzić okoliczności, którym oskarżony w wyjaśnieniach swych nie zaprzeczył, a okoliczności nie są tak doniosłe, aby konieczne było bezpośrednio przesłuchanie świadków na rozprawie (art. 333 § 2 kpk). Regulacja ta nie dotyczy świadków, którym przysługuje prawo odmowy zeznań (art. 182 kpk).

B. Szczególne rodzaje aktu oskarżenia

Można tu wyróżnić:

**uproszczone akty oskarżenia,
namiastki aktów oskarżenia.**

Wśród **uproszczonych** aktów oskarżenia można wymienić:

a) akt oskarżenia sporządzony w trybie uproszczonym, który nie musi zawierać uzasadnienia (art. 474 § 3 kpk),

b) akt oskarżenia w sprawach z oskarżenia prywatnego, który może ograniczyć się do oznaczenia osoby oskarżonego, zarzucanego

mu czynu oraz wskazania dowodów uzasadniających oskarżenie. Nie musi on więc określać kwalifikacji prawnej czynu oraz zawierać uzasadnienia (art. 487 kpk),

c) ustny akt oskarżenia, który może być złożony:

- przez pokrzywdzonego na ręce Policji w postępowaniach w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 488 § 1 kpk),
- przez oskarżyciela publicznego jako rozszerzenie oskarżenia na nowy czyn, jeśli zajądą przesłanki z art. 398 § 1 kpk.

Do **namiatek** aktu oskarżenia można zliczyć:

Pisma procesowe, które zastępują akt oskarżenia i pełnią do niego podobne funkcje:

- wniosek o ukaranie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia rozpatrywanych przez sądy (art. 509 § 2 kpk);
- wniosek o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 kpk);
- wniosek prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (324 kpk).

C. Tryb wnoszenia aktu oskarżenia

Razem z aktem oskarżenia przesyła się sądowi akta postępowania przygotowawczego wraz z załącznikami. Każdemu z oskarżonych przesyła się po jednym akcie oskarżenia. O fakcie przesłania aktu oskarżenia do sądu oskarżyciel publiczny zawiadamia oskarżonego i ujawnionego pokrzywdzonego, a także osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie. Istotną gwarancję praw pokrzywdzonego można upatrywać w obowiązku pouczenia przez oskarżyciela publicznego o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych i „w razie potrzeby” możliwości występowania w procesie w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 334 § 2 kpk). Nie sposób nie docenić tego uregulowania w świetle badań praktyki procesowej opartej na d. kpk z 1969 r., które wykazały, iż podstawową przyczyną nikłej aktywności pokrzywdzonych w procesie karnym była nieznajomość przysługujących im uprawnień.

POSTĘPOWANIE PRZED SĄDEM PIERWSZEJ INSTANCJI

1. Kontrola oskarżenia

A. Uwagi wstępne

Wyodrębnienie rozdziału poświęconego *expressis verbis* tematyce wstępnej kontroli oskarżenia nawiązuje bezpośrednio do znanej w teorii procesu karnego koncepcji „oddania pod sąd”¹. Jest ona częścią postępowania sądowego i stanowi niezwykle ważny etap na rzecz właściwego przygotowania warunków do sprawnego przeprowadzenia rozprawy głównej.

Przyjęte rozwiązania mają na celu - z jednej strony - ochronę interesów oskarżonego, który nie powinien być przedmiotem bezpodstawnych oskarżeń i łączącej się z tym zjawiskiem stygmatyzacji (wiążącej się z koniecznością zasiadania na ławie oskarżonych), a z drugiej - chodzi o zaoszczędzenie Skarbowi Państwa zbędnych wydatków związanych z angażowaniem instytucji sprawujących wymiar sprawiedliwości w tego typu sprawach. Chroni się tym samym również i prestiż oraz autorytet organów wymiaru sprawiedliwości, albowiem bulwersujące są społecznie sytuacje, kiedy proces toczy się latami, zaś w efekcie okazuje się, iż oskarżenie było całkowicie bezpodstawne.

Nie ulega wątpliwości - jak trafnie to dostrzegł Sąd Najwyższy² - że o efektywności pracy organów wymiaru sprawiedliwości nie decydują tylko wysiłki podejmowane przez same sądy, ale jest ona w dużej

1 Por. m.in. S. Kalinowski: Polski proces karny w zarysie, Warszawa 1981, s. 288 i n., S. Śliwiński: Oddanie pod sąd w procesowym prawie karnym, Warszawa 1955.

2 Uchwała Zgromadzenia Ogólnego Sądu Najwyższego z dn. 15.07.1974 r. - KW PR 2/74 - Zalecenia kierunkowe w sprawie dalszego podnoszenia poziomu w sprawności postępowania sądowego - OSNKW 1974, z. 10, poz. 179.

mierze zależna od należytego wypełniania swych funkcji - na wcześniejszych etapach postępowania karnego - przez inne organy (jak np. prokuraturę, Policję itp.), których to działania przyczyniają się pośrednio do prawidłowego przygotowania kolejno następujących po sobie faz procesu. W konsekwencji należy dbać o to, aby do trafnego i słusznego - w odczuciu społecznym - rozstrzygnięcia doszło przy takim nakładzie środków, jakie są niezbędne i usprawiedliwione istotnymi potrzebami postępowania. Dostrzec też należy, że znaczny upływ czasu od zdarzenia, które stanowiło podstawę wszczęcia postępowania, do chwili prawomocnego rozstrzygnięcia sprawy, zwłaszcza w połączeniu z przewlekłością postępowania, nie tylko utrudnia prawidłowe rozstrzygnięcie, ale zmniejsza zakres jego społecznego oddziaływania.

Wstępna kontrola oskarżenia będzie więc poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie, czy wniesione do sądu oskarżenie nadaje się do merytorycznego rozstrzygnięcia w ramach rozprawy głównej bądź posiedzenia. Ustawodawca słusznie założył, że będzie odbywać się ona w dwóch etapach:

- formalnej kontroli aktu oskarżenia (art. 337 kpk);
- sądowej kontroli oskarżenia.

B. Formalna kontrola aktu oskarżenia

Skierowanie do sądu aktu oskarżenia nakłada na prezesa sądu (ewentualnie przewodniczącego wydziału bądź upoważnionego sędziego - art. 93 § 2 kpk) obowiązek ustalenia czy odpowiada on - najogólniej rzecz biorąc - wzorcowi nakreślonemu przez ustawodawcę. Warunki formalne skargi inicjującej postępowanie sądowe zostały określone w art. 332 i 333 kpk, a nadto w art. 119 kpk, który to przepis określa elementy składowe każdego pisma procesowego. Nadto dokonujący kontroli zobligowany jest do oceny, czy zostały zrealizowane postulaty zawarte w art. 334 kpk, a w szczególności, czy ze skargą zostały przesłane sądowi akta postępowania przygotowawczego wraz z załącznikami, w tym także po jednym odpisie aktu oskarżenia dla każdego oskarżonego. W myśl tego przepisu, o przesłaniu aktu oskarżenia do sądu oskarżyciel publiczny winien zawiadomić oskarżonego i ujawnionego pokrzywdzonego, a także osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie. Nadto należy pouczyć

pokrzywdzonego o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych, a w razie potrzeby także o prawie do zgłoszenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

Pewne odstępstwa od tych rygorów przewidują przepisy dotyczące postępowań szczególnych, albowiem w trybie uproszczonym akt oskarżenia może nie zawierać uzasadnienia (art. 474 § 3 kpk), zaś w trybie prywatnoscargowym może ograniczać się do oznaczenia osoby oskarżonego, zarzucanego mu czynu oraz wskazania dowodów, na których opiera się oskarżenie (art. 487 kpk). Z kolei w postępowaniu w sprawach o wykroczenia wnioszek o ukaranie zastępuje akt oskarżenia (art. 509 § 2 kpk).

Szczególną też postać aktu oskarżenia przewiduje się w sytuacji wniesienia go przez oskarżyciela posiłkowego (art. 55 § 2 kpk).

Przeprowadzana kontrola aktu oskarżenia nie wymaga, aby prezes sądu wydał w tym zakresie decyzję pozytywną, w której stwierdzono-by, iż wniesiona skarga nie zawiera braków. W razie jednak ich stwierdzenia organ ten zarządzeniem zwraca go oskarżycielowi w celu usunięcia braków w terminie 7 dni (art. 337 § 1 kpk).

Oskarżyciel publiczny, który nie złożył zażalenia, jest obowiązany wnieść w terminie 7 dni (licząc od dnia następnego po otrzymaniu odpisu zarządzenia) poprawiony lub uzupełniony akt oskarżenia. Niezachowanie tego terminu przez oskarżyciela należy rozpatrywać w kontekście regulacji zawartej w art. 120 § 2 kpk i wywieść stąd wnioszek, iż w praktyce oznacza to brak skargi uprawnionego oskarżyciela, co w konsekwencji - zgodnie z art. 17 § 1 pkt 7 kpk - prowadzi do umorzenia postępowania karnego.

Jeżeli wydane przez prezesa sądu zarządzenie o zwrocie aktu oskarżenia jest - zdaniem oskarżyciela - niesłuszne, to przysługuje mu prawo złożenia zażalenia do sądu. Wnosi się je - zgodnie z art. 337 § 2 kpk - do sądu właściwego do rozpoznania sprawy. Wydane w tym przedmiocie postanowienie ostatecznie zamyka dyskusję nad kwestią, czy wniesiony akt oskarżenia zawiera braki formalne i obliguje oskarżyciela publicznego - w przypadku niekorzystnego dla niego rozstrzygnięcia - do wniesienia w terminie 7 dni poprawionego lub uzupełnionego aktu oskarżenia. Przekroczenie tego terminu rodzi także konieczność umorzenia postępowania (art. 17 § 1 pkt 7 kpk).

Ten sam skutek nastąpi, jeżeli ujawnionych braków aktu oskarżenia nie uzupełni we wskazanym terminie oskarżyciel posiłkowy bądź prywatny. W odniesieniu do tych stron taką podstawę stwarza art. 120 § 2 kpk, którego treść pozwala uznać, iż pismo procesowe - a takim jest też akt oskarżenia - zawierające braki uważa się za bezskuteczne, o ile w terminie siedmiodniowym nie usunięto stwierdzonych braków.

Przepisy dotyczące wstępnej kontroli aktu oskarżenia nie odnoszą się do spraw, które toczą się w sądzie na podstawie przepisów rozdziału 54 kpk. Nie mamy tutaj bowiem do czynienia z aktem oskarżenia, lecz z wnioskiem o ukaranie (art. 509 § 2 kpk), który zastępuje akt oskarżenia.

C. Merytoryczna kontrola aktu oskarżenia

Pozytywny wynik formalnej kontroli aktu oskarżenia pozwala przejść do następnego etapu postępowania, w ramach którego następuje wstępne badanie sprawy. Jest ono sprawowane dwuetapowo, a mianowicie przez prezesa sądu (przewodniczącego wydziału lub upoważnionego sędziego) oraz sąd. Zadaniem tego etapu procesu jest niekiedy podejmowanie decyzji o charakterze merytorycznym, w związku z czym konieczny jest udział sądu, o czym decyduje prezes sądu.

Przesłanki skierowania sprawy na posiedzenie można podzielić na te, które noszą charakter obligatoryjny oraz na te, które cechuje fakultatywność.

Bezwzględnie należy skierować sprawę na posiedzenie, jeżeli:

Prokurator złożył wniosek o orzeczenie wobec podejrzanego środków zabezpieczających.

Taką konieczność przewiduje art. 323 § 1 kpk, który stanowi, że prokurator, po uprawomocnieniu się postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego - w razie zaistnienia podstaw określonych w art. 99 § 1 lub art. 100 kk - występuje do sądu z wnioskiem o orzeczenie, tytułem środka zabezpieczającego, przypadku określonego w art. 39 pkt 4 kk. Osoba roszcząca sobie prawo do korzyści lub przedmiotów, których przepadek orzeczono tytułem środka zabezpieczającego, może dochodzić swoich roszczeń tylko w postępowaniu cywilnym (art. 340 § 2 i 3 kpk).

Na marginesie wskazać trzeba, że jeżeli w toku postępowania przygotowawczego zostanie ustalone, iż podejrzany dopuścił się czynu w stanie niepoczytalności, a istnieją podstawy do zastosowania środków zabezpieczających, to prokurator - po zamknięciu śledztwa bądź dochodzenia - nie podejmuje samodzielnie decyzji procesowych, lecz kieruje sprawę do sądu z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających. Wówczas jednak wniosek kieruje się na rozprawę, chyba że w świetle materiałów postępowania przygotowawczego popełnienie czynu zabronionego przez podejrzanego i jego niepoczytalność *tempore criminis* nie budzą wątpliwości, a prezes sądu na wniosek obrońcy, uzna za celowe rozpoznanie sprawy na posiedzeniu z udziałem obrońcy i podejrzanego. Ten ostatni nie bierze w nim udziału, jeżeli z opinii biegłych wynika, że byłoby to niewskazane, chyba że sąd uzna jego udział za konieczny. Ma natomiast prawo uczestniczenia w tym posiedzeniu pokrzywdzony (art. 324 i 354 kpk).

Udział prokuratora w posiedzeniu o orzeczenie wobec podejrzanego środków zabezpieczających jest zawsze obowiązkowy (art. 339 § 5 kpk).

Zachodzi konieczność rozważenia kwestii warunkowego umorzenia postępowania.

Przesłanki instytucji warunkowego umorzenia postępowania karnego - obecnie tylko stosowanej w postępowaniu sądowym - zostały określone w art. 66 i n. kk. Są one następujące:

a) zagrożenie czynu karą nie przekraczającą 3 lat pozbawienia wolności bądź 5 lat pozbawienia wolności, o ile pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, sprawca naprawił szkodę lub pokrzywdzony i sprawca uzgodnili sposób naprawienia szkody;

b) wina i społeczna szkodliwość nie są znaczne;

c) okoliczności popełnienia czynu nie budzą wątpliwości;

d) dotychczasowa niekaralność sprawcy za przestępstwo umyślne;

e) pozytywna prognoza, tzn. że właściwości i warunki osobiste sprawcy oraz dotychczasowy sposób życia uzasadniają przypuszcze-

nie, że pomimo umorzenia postępowania karnego będzie on przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności nie popełni przestępstwa;

f) brak sprzeciwu sprawcy na zastosowanie wobec niego instytucji warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 2 kpk).

Inicjatywa skierowania sprawy na posiedzenie celem warunkowego umorzenia postępowania może być efektem wniosku prokuratora lub prezesa sądu.

Pierwszy - jeżeli zostały spełnione przesłanki uzasadniające warunkowe umorzenie postępowania - może zamiast aktu oskarżenia sporządzić i skierować (w trybie art. 336 § 1 kpk) wniosek o takie umorzenie. Musi on odpowiadać wymogom aktu oskarżenia - w zakresie rygorów określonych w art. 332 § 1 pkt 1, 2, 4, i 5 kpk, a zatem winien zawierać:

a) imię i nazwisko oskarżonego, inne dane o jego osobie oraz dane o zastosowaniu środka zapobiegawczego,

b) dokładne określenie zarzucanego oskarżonemu czynu ze wskazaniem czasu, miejsca, sposobu i okoliczności jego popełnienia oraz skutków, a zwłaszcza wysokości powstałej szkody,

c) wskazanie przepisów ustawy karnej, pod które zarzucany czyn podpada,

d) wskazanie sądu właściwego do rozpoznania sprawy i trybu postępowania,

e) uzasadnienie, które jednak można ograniczyć do wskazania dowodów świadczących o tym, że wina oskarżonego nie budzi wątpliwości, a nadto okoliczności przemawiających za warunkowym umorzeniem.

We wniosku prokurator może wskazać proponowany okres próby, obowiązki, które należy nałożyć na oskarżonego, a nadto - stosownie do okoliczności - wnioski co do dozoru (art. 336 § 1-3 kpk).

Złożony - wraz z aktami sprawy - wniosek podlega wstępnej kontroli na identycznych zasadach co akt oskarżenia (art. 336 § 5 kpk).

Z kolei prezes sądu może skierować na posiedzenie każdą inną sprawę wniesioną do sądu z aktem oskarżenia w trybie publicznoskar-

gowym, o ile oczywiście zostały spełnione przesłanki stosowania wobec sprawcy instytucji warunkowego umorzenia postępowania.

W posiedzeniu, na którym ewentualnie może zapaść postanowienie o warunkowym umorzeniu postępowania, udział oskarżonego jest obowiązkowy, jeżeli prezes sądu lub sąd tak zarządzi. W innym wypadku należy go zawiadomić o terminie posiedzenia i pozostawić kwestię uczestnictwa jego woli. Udział prokuratora w tym posiedzeniu jest obowiązkowy (art. 339 § 5 kpk).

Nie ulega wątpliwości, że w interesie wymiaru sprawiedliwości leży bezpośredni kontakt sądu z oskarżonym, aby zorientować się zarówno co do prognozy, jak też w zakresie doboru środków w okresie próby, czasu jej trwania itp. okoliczności. Udział w tym posiedzeniu będzie również pożądanym, o ile protokół przesłuchania oskarżonego jest lakoniczny (nie wynika z niego, że sprawca przyznał się do popełnienia zarzuconego mu czynu), a zwłaszcza wtedy, kiedy nie korzysta z pomocy obrońcy.

Bezsprzecznie udział oskarżonego w tym posiedzeniu będzie konieczny, jeżeli sąd będzie analizował możliwość porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia. W tym celu - stosownie do treści art. 341 § 3 kpk - ustawodawca przewidział nawet możliwość odroczenia posiedzenia i wyznaczenia stronom odpowiedniego terminu.

Również w sytuacji, kiedy oskarżony i pokrzywdzony złożą w toku posiedzenia stosowny w tym względzie wniosek, sąd zarządza przerwę lub odracza posiedzenie, umożliwiając im poczynienie adekwatnych uzgodnień, które są brane pod uwagę w toku dalszego procesu decyzyjnego (art. 341 § 3 i 4 kpk).

Umarzając warunkowo postępowanie - stosownie do treści art. 67 kk - sąd określa okres próby, który wynosi od roku do lat 2 i biegnie od uprawomocnienia się orzeczenia. Podejmując taką decyzję, sąd może w tym okresie oddać sprawcę pod dozór kuratora lub osoby godnej zaufania, stowarzyszenia, instytucji albo organizacji społecznej, do której działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym. Umarzając warunkowo postępowanie karne, sąd zobowiązuje sprawcę do naprawienia szkody w całości lub

części, a może także nałożyć na niego - na okres nie przekraczający 2 lat - obowiązki w postaci:

- a) informowania sądu lub kuratora o przebiegu okresu próby,
- b) przeproszenia pokrzywdzonego,
- c) wykonywania ciążącego na nim obowiązku łżenia na utrzymanie innej osoby,
- d) powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających,

a nadto orzec świadczenie pieniężne (o którym mowa w art. 39 pkt 7 kk) oraz zakaz prowadzenia pojazdów (wymieniony w art. 39 pkt 3 kk).

W postanowieniu - poza ogólnymi wymogami, które określa art. 94 § 1 kpk - dotyczącym warunkowego umorzenia postępowania należy precyzyjnie określić czyn oskarżonego, wskazać jego kwalifikację prawną oraz oznaczyć okres próby. Nakładając na oskarżonego obowiązki należy pamiętać, aby określić sposób i termin ich wykonania, a nadto, w razie uznania za celowe, orzec o dozorze kuratora, osoby godnej zaufania albo instytucji lub organizacji społecznej. Rozstrzygnięcie winno również uwzględniać kwestię dowodów rzeczowych (odpowiednie zastosowanie mają tutaj przepisy art. 230 § 2 i 3 oraz art. 231-233 kpk), z uwzględnieniem potrzeby ich zabezpieczenia na wypadek podjęcia postępowania - art. 342 § 1-3 kpk.

Na postanowienie o warunkowym umorzeniu postępowania zażalenie przysługuje prokuratorowi, pokrzywdzonemu i oskarżonemu (art. 342 § 4 kpk). Z kolei na orzeczenie w części dotyczącej rozstrzygnięcia o dowodach rzeczowych zażalenie przysługuje podejrzanemu, pokrzywdzonemu i osobie, od której przedmioty te odebrano lub która zgłosiła do nich roszczenie (art. 342 § 5 w zw. z art. 323 § 2 kpk).

Merytoryczne rozpoznanie wniosku o warunkowe umorzenie postępowania nie jest możliwe, jeżeli:

- wydaniu tego orzeczenia sprzeciwia się oskarżony,
- sąd uznaje, że warunkowe umorzenie postępowania nie byłoby uzasadnione (art. 341 § 2 kpk.).

Wówczas sprawę kieruje się na rozprawę, a wniosek prokuratora o warunkowe umorzenie postępowania zastępuje akt oskarżenia. Z tej racji, że jest on niepełny, prokurator obowiązany jest - w terminie 7 dni - dokonać czynności wymienionych w art. 333 § 1-3 kpk, a więc dodatkowo uzupełnić złożony wniosek o:

- a) listę osób, których wezwania na rozprawę żąda,
- b) wykaz innych dowodów, których przeprowadzenia na rozprawie domaga się,
- c) postulat zaniechania wezwania i odczytanie na rozprawie zeznań świadków przebywających za granicą lub mających stwierdzić okoliczności, którym oskarżony w wyjaśnieniach swych nie zaprzeczył, a okoliczności te nie są tak doniosłe, aby konieczne było przesłuchanie świadków na rozprawie,
- d) listę ujawnionych osób pokrzywdzonych z podaniem ich adresów, a także adresów osób, o których była mowa w punkcie a).

Skierowanie sprawy na rozprawę nie wyłącza bynajmniej możliwości warunkowego umorzenia postępowania. Zgodnie z treścią art. 414 § 1 kpk takie rozstrzygnięcie - po rozpoczęciu przewodu sądowego - zapada w formie wyroku.

Prokurator złożył wniosek o skazanie oskarżonego bez kierowania sprawy na rozprawę.

Wprowadzenie tej instytucji do polskiej procedury karnej jest wyrazem nowego trendu, jakim jest konsensualizm w czasie podejmowania czynności procesowych³. Konstrukcja instytucji przewidzianej w art. 335 kpk znajduje swój odpowiednik we włoskim *patteggiamento*. Geneza tej instytucji jest amerykańska - *plea bargaining*. Jest ona obliczona na opanowanie coraz to większych zaległości spraw karnych w sądach i prokuraturach poprzez umożliwienie ich merytorycznego rozstrzygnięcia z pominięciem rozprawy.

Stosownie do regulacji zawartej w art. 335 kpk prokurator może - za zgodą oskarżonego - dołączyć do aktu oskarżenia wniosek o skaza-

3 Por. S. Waltoś: Nowe instytucje w kodeksie postępowania karnego z 1997 r., PiP 1997, z. 8.

nie oskarżonego za zarzucany mu występki zagrożony karą nie przekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, bez przeprowadzenia rozprawy i wymierzenie mu kary z zastosowaniem nadzwyczajnego jej złagodzenia, orzeczenie środka karnego (z wyłączeniem przypadku przedmiotów), odstąpienie od wymierzenia kary lub warunkowe zawieszenie wykonania kary - jeżeli okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości, a postawa oskarżonego wskazuje na to, że cele postępowania zostaną osiągnięte pomimo nieprzeprowadzenia rozprawy.

U podstaw przyjętej konstrukcji leży założenie, że oskarżonemu bardziej opłaci się przyjąć - ze strony prokuratora - ofertę łagodniejszego skazania, aniżeli ryzykować niepewne rozstrzygnięcie po przeprowadzeniu rozprawy. Biorąc pod uwagę fakt, że nie jest tutaj wymagane pełne przeprowadzenie postępowania przygotowawczego (arg. ex art. 335 § 2 kpk), przeto powszechną może stać się praktyka kierowania do sądów wniosków w sprawach, w których niedostateczność dowodów będzie ukrywana wynegocjowaną zgodą na łagodniejsze skazanie.

Analiza powyższych regulacji prowadzi do wniosku, że zgoda oskarżonego na skazanie bez rozprawy ma być wyrażona osobiście (nie może go w tym zastąpić obrońca) i winna nastąpić w formie pisemnej (może być złożona do protokołu przesłuchania go w charakterze podejrzanego lub stanowić odrębny dokument). Zawarte zaś porozumienie między oskarżonym a prokuratorem może dotyczyć ściśle określonej wysokości i określonego rodzaju środka, a nawet postulować odstąpienie od wymierzenia kary.

Ocena zasadności wniosku o skazanie oskarżonego bez rozprawy dokonywana jest przez sąd na posiedzeniu. Biorą w nim udział obowiązkowo prokurator (art. 339 § 5 kpk) oraz oskarżony i pokrzywdzony, jeżeli prezes sądu lub sąd tak zarządzi (art. 343 § 2 kpk). W sytuacji braku takiego zarządzenia należy także zawiadomić oskarżonego i pokrzywdzonego o terminie posiedzenia, skoro przysługuje im prawo do wzięcia w nim udziału.

Obecność pokrzywdzonego i oskarżonego w trakcie przedmiotowego posiedzenia będzie szczególnie pożądana w związku ze złożonym przez pokrzywdzonego wnioskiem o naprawienie szkody (art. 46 kk), oczekiwaniem złożenia przez oskarżonego zapewnienia, że przy-

mie na siebie zobowiązanie prowadzenia stosownego trybu życia (art. 343 § 3 kpk), albo też o ile sąd - na podstawie art. 343 § 3 w zw. z art. 341 § 3 kpk - uzna za celowe doprowadzenie do porozumienia oskarżonego z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia w całości lub części zaistniałej szkody. Wydaje się też konieczne osobiste stawiennictwo oskarżonego przed sądem, o ile istnieją wątpliwości co do tego, czy jego zgoda na skazanie jest dobrowolna, oraz czy uświadamia sobie jej skutki.

Uwzględniając wniosek prokuratora sąd - stosownie do art. 343 § 4 kpk - skazuje oskarżonego wyrokiem. W takiej sytuacji postępowania dowodowego nie przeprowadza się, ograniczając się jedynie do ujawnienia danych dotyczących osoby oskarżonego oraz wyników wywiadu środowiskowego (odczytanie następuje tylko na żądanie oskarżonego i jego obrońcy). Inne, podlegające odczytaniu dokumenty można uznać bez ich odczytywania za ujawnione w całości lub w części, jeżeli obecne na posiedzeniu strony zgodnie o to wnoszą. Wówczas to przewodniczący składu orzekającego informuje o ich treści (art. 343 § 1 w zw. z art. 394 kpk).

Nie akceptując wniosku prokuratora wydaje się możliwe, aby sąd - podobnie jak to się dzieje w trakcie rozprawy głównej (art. 387 § 3 kpk) - zaproponował w nim stosowną korektę. Brak zgody na modyfikację wniosku o skazanie oskarżonego bez rozprawy skutkuje jego oddalenie i rodzi obowiązek wyznaczenia rozprawy. Taki sam skutek pociąga za sobą fakt np. uznania, że przyjęta kwalifikacja prawna czynu nie jest adekwatna do treści zebranego w sprawie materiału dowodowego, bądź też propozycja w zakresie kary narusza zasady jej wymiaru.

Akt oskarżenia wniósł oskarżyciel posiłkowy.

Przepisy nowej procedury karnej radykalnie zmieniły instytucję oskarżyciela posiłkowego. W celu ochrony interesów pokrzywdzonego wprowadzono instytucję samoistnego (subsydiarnego) oskarżyciela posiłkowego, który uzyskał prawo złożenia skargi bezpośrednio do sądu w sprawach o przestępstwa publicznoskargowe (art. 330 § 2 kpk).

W praktyce - mimo wprowadzenia przymusu adwokackiego w zakresie sporządzania aktu oskarżenia - istnieć będzie zawsze potrzeba oceny, czy nie zachodzi potrzeba umorzenia postępowania z powodu oczywistego braku faktycznych podstaw oskarżenia. Rozwiązanie to chroni oskarżonego przed nieuzasadnionym stawianiem go w stan oskarżenia, zwłaszcza że prokurator musiał wcześniej trzykrotnie wypowiedzieć się o braku podstaw do oskarżenia (art. 330 § 2 kpk).

Przyjęte rozwiązanie ma również na celu ograniczenie liczby oskarżycieli posiłkowych (art. 56 § 1 kpk), zwłaszcza jeżeli jest to konieczne dla prawidłowego zabezpieczenia toku postępowania. Sąd również na takim posiedzeniu może orzec, że kolejny oskarżyciel posiłkowy nie może brać udziału w tym postępowaniu, gdy bierze w nim już udział określona przez sąd liczba oskarżycieli.

Zachodzi potrzeba wydania postanowienia w kwestii tymczasowego aresztowania stosowanego w sprawie.

Nie ulega wątpliwości, że stosowanie tego najsurowszego środka zapobiegawczego powinno zawsze pozostawać pod szczególną kontrolą. Z tej racji w sprawie, w której wobec oskarżonego środek ten jest stosowany, należy zawsze po jej przekazaniu do sądu wyznaczyć posiedzenie i orzec z urzędu o utrzymaniu, zmianie bądź uchyleniu tego środka. W razie potrzeby - przy modyfikacji zastosowanego środka - sąd może zastosować także łagodniejsze środki zapobiegawcze (art. 344 kpk).

Fakultatywnie kieruje się sprawę na posiedzenie, jeżeli zachodzi potrzeba wydania rozstrzygnięcia przekraczającego uprawnienia prezesa sądu, a w szczególności kiedy (art. 339 § 3 i 4 kpk):

a) zachodzi potrzeba wydania postanowienia o umorzeniu postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 2-11 kpk z powodu niedopuszczalności procesu. Zauważyć należy, że katalog owych przesłanek nie jest wyczerpujący i w art. 17 § 1 pkt 11 kpk mieszczą się takie same istotne podstawy umorzenia postępowania, jak np. abolicja, amnestia itp.,

b) konieczne jest wydanie orzeczenia o umorzeniu postępowania z uwagi na oczywisty brak faktycznych podstaw oskarżenia. Okoliczność ta musi być ewidentna i nie może być wynikiem odmiennej oce-

ny zebranego w sprawie materiału dowodowego, aniżeli to uczynił prokurator,

c) zachodzi konieczność wydania postanowienia o niewłaściwości sądu (w trybie art. 35 § 1 kpk każdy sąd z urzędu bada swą właściwość, a w razie stwierdzenia swej niewłaściwości przekazuje sprawę właściwemu sądowi lub innemu organowi) lub o zmianie wskazanego w akcie oskarżenia trybu postępowania (np. może zachodzić potrzeba zmiany trybu z uproszczonego na zwyczajny z uwagi na okoliczności wymienione w art. 79 § 1 kpk),

d) rysuje się potrzeba zwrotu sprawy oskarżycielowi celem usunięcia istotnych braków postępowania przygotowawczego (śledztwa lub dochodzenia), jeżeli akta wskazują na istotne braki tego postępowania, zwłaszcza na potrzebę poszukiwania dowodów, przy czym dokonanie niezbędnych czynności w postępowaniu sądowym powodowałoby znaczne trudności (art. 345 § 1 kpk). Orzekając w tym przedmiocie, sąd ma obowiązek wskazania kierunku uzupełnienia, a w razie potrzeby także odpowiednie czynności, jakie należy przedsięwziąć. Po uzupełnieniu postępowania przygotowawczego oskarżyciel publiczny składa nowy akt oskarżenia albo podtrzymuje poprzedni, albo zwraca sądowi akta sprawy z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania lub umarza postępowanie (art. 345 § 2 i art. 346 kpk),

e) istnieje potrzeba wydania postanowienia o zawieszeniu postępowania (np. w sytuacji, kiedy nie można ująć oskarżonego albo jest on przewlekłe chory),

f) należy orzec w przedmiocie tymczasowego aresztowania (np. istnieje konieczność zastosowania tego środka zapobiegawczego w związku z groźbami kierowanymi przez oskarżonego względem świadków oskarżenia) lub innego środka przymusu (np. w zakresie kontroli i utrwalania rozmów),

g) zaistnieje potrzeba wydania nakazu karnego,

h) zachodzi konieczność rozważenia możliwości przekazania sprawy do postępowania mediacyjnego, którego istota została określona w art. 320 kpk.

Przedstawione wyżej wyliczenie bynajmniej nie jest wyczerpujące i poza ramami art. 339 § 3 i 4 kpk pozostaje np. możliwość wy-

znaczenia posiedzenia mającego na celu przyjęcie bądź odmowę przyjęcia powództwa cywilnego (art. 65 § 1 i 2 kpk), a także oceny wniosku o wyłączenie sędziego (art. 42 § 4 kpk). Prezes sądu może - w ramach przygotowania do rozprawy głównej - wnieść sprawę na posiedzenie, jeżeli ze względu na zawilość sprawy lub z innych ważnych powodów uzna, że może to przyczynić się do usprawnienia postępowania, a zwłaszcza należytego przygotowania i organizacji rozprawy głównej (art. 349 kpk).

We wszystkich sytuacjach fakultatywnego skierowania spraw na posiedzenie, w trybie określonym w art. 339 § 3 i 4 kpk, udział prokuratora w posiedzeniu jest obowiązkowy. Inne strony, obrońcy i pełnomocnicy mogą w nich wziąć udział, jeżeli się stawia (zawiadomienie ich o terminie posiedzenia nie jest obowiązkowe, chyba że ustawa stanowi inaczej) - art. 339 § 5 kpk

W dalszym toku postępowania karnego sąd - zgodnie z treścią art. 347 kpk - nie jest związany ani oceną faktyczną, ani prawną przyjętą za podstawę postanowień i zarządzeń wydanych w toku wstępnej kontroli oskarżenia. W praktyce oznacza to, że sąd - na dalszych etapach postępowania - może dokonać odmiennych ustaleń i wydać decyzję, których wcześniej nie chciał podjąć (np. stwierdzenie, że brak było przesłanek do warunkowego umorzenia postępowania na posiedzeniu nie przekreśla możliwości podjęcia takiej właśnie decyzji wyrokiem).

Brak istnienia przesłanek, o których mowa w art. 339 kpk, obliuguje prezesa sądu do skierowania sprawy do merytorycznego rozpoznania na rozprawie.

2. Przygotowanie do rozprawy głównej

W postępowaniu karnym, zwłaszcza w toku rozprawy głównej przed sądem pierwszej instancji, znajdują najpełniejsze zastosowanie podstawowe zasady procesowe, w tym zasada kontradiktoryjności, bezpośredniości, ustności, jawności i równości stron. Konstrukcja tego etapu ma na celu zabezpieczenie warunków realizacji zasady prawdy materialnej, będącej podstawą rozstrzygnięć co do istoty sprawy.

Istotne jest też, aby do trafnego jurydycznie i słusznego ze społecznego punktu widzenia rozstrzygnięcia sprawy dochodziło przy takim nakładzie czasu i środków, jakie są niezbędne i usprawiedliwio-

ne istotnymi potrzebami postępowania. Nie ulega również wątpliwości, że znaczny upływ czasu od zdarzenia, które stanowi przedmiot postępowania, do chwili rozstrzygnięcia sprawy, zwłaszcza w połączeniu z przewlekłością postępowania, nie tylko utrudnia prawidłowe rozstrzygnięcie, ale zmniejsza zakres jego społecznego oddziaływania.

Realizując powyższy postulat, ustawodawca w art. 348 kpk zaleca, aby rozprawę wyznaczyć bez nieuzasadnionej zwłoki. Przepis ten należy odczytywać zarazem w ten sposób, że przed podjęciem tej decyzji winno się dokonać formalnej i merytorycznej kontroli oskarżenia, a także rozważyć kwestię możliwości rozstrzygnięcia sprawy na posiedzeniu.

Istotne - zwłaszcza w sprawach z udziałem znacznej liczby oskarżonych - będzie należyte rozplanowanie czynności, które mają być dokonane. W tym celu prezes sądu może wnieść sprawę na posiedzenie, jeżeli ze względu na zawilość sprawy lub z innych ważnych powodów uzna, że może się to przyczynić do usprawnienia postępowania, a zwłaszcza należytego przygotowania rozprawy głównej (art. 349 kpk).

Wprawdzie ustawodawca nie określa kręgu uczestników, którzy mogą wziąć udział w takim posiedzeniu, to jednak uznać trzeba, że winien być on jak najszerszy. Wynika to z celu, jakie to posiedzenie ma spełniać, a także specyfiki sprawy.

Ostatecznie jednak zarządzenie o wyznaczeniu rozprawy podejmuje prezes. On to określa:

- 1) sędziego albo członków składu orzekającego,
- 2) dzień, godzinę, salę rozprawy,
- 3) strony i inne osoby, które należy wezwać na rozprawę lub zawiadomić o jej terminie,
- 4) inne czynności konieczne do przygotowania rozprawy (art. 350 § 1 kpk).

Ad 1. Niezmiernie istotnym zagadnieniem, które ustawodawca reguluje wręcz drobiazgowo, jest kwestia wyboru składu orzekającego. Wprawdzie czasy, kiedy do rozpoznawania określonych spraw „delegowano” dyspozycyjnych sędziów należą do przeszłości, to jednak twórcy kodeksu stworzyli mechanizm eliminujący tzw. czynnik admi-

nistracyjny (prezesów sądów, przewodniczących wydziałów) od ustalania składów sądzących. Tak więc sędziego (ewentualnie sędziów) powołanych do orzekania w sprawie wyznacza się w kolejności wpływu spraw oraz jawnej dla stron listy sędziów danego sądu lub wydziału. Odstępstwo od tej zasady - z racji choroby lub innej ważnej przeszkody - będzie tylko możliwe w formie pominięcia sędziego, co każdorazowo należy zaznaczyć w zarządzeniu o wyznaczeniu rozprawy (art. 351 § 1 kpk).

Usytuowanie tego przepisu pozwala stwierdzić, że norma ta nie dotyczy posiedzeń, a także postępowania przed sądem II instancji i procesu kasacyjnego.

Daleko bardziej skomplikowana jest procedura określania składu orzekającego, gdy aktem oskarżenia zarzuca się popełnienie zbrodni zagrożonej karą 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności. Wówczas ustalenie składu orzekającego następuje - z inicjatywy prokuratora lub obrońcy - w drodze losowania, przy którym mają prawo być obecni.

Stosowny w tym zakresie wniosek prokurator może złożyć nie później niż w terminie 7 dni po wniesieniu do sądu aktu oskarżenia, zaś obrońca w ciągu 7 dni od dnia doręczenia mu odpisu aktu oskarżenia (art. 351 § 2 kpk).

Szczegółowe zasady wyznaczania i losowania składu orzekającego określa - w drodze rozporządzenia - Minister Sprawiedliwości.

W gestii prezesa sądu rejonowego - co wynika z art. 476 § 1 kpk - leży możliwość podjęcia decyzji o rozpoznaniu sprawy należącej do trybu uproszczonego w składzie ławniczym, jeżeli jest to uzasadnione okolicznościami sprawy.

Ad 2. i 3. Oznaczając dzień, godzinę i salę rozprawy należy mieć na względzie rozplanowanie czynności, które mają być na niej dokonane w celu ograniczenia do niezbędnych granic czasu uczestnictwa świadków, biegłych itp. Należy w szczególności - przy ich dużej liczbie - planować przesłuchanie z uwzględnieniem określonego okresu czasu i z tej racji dzielić na pewne partie, wzywając poszczególne grupy uczestników na określone godziny.

Rozważając kolejność wezwań i zawiadomień o terminie uczestników postępowania należy mieć na względzie, że wzywa się tylko te osoby, które mają obowiązek uczestnictwa, zaś w przypadku oskarżonego pozbawionego wolności należy zawsze wydać zarządzenie o doprowadzeniu go na rozprawę (art. 350 § 2 kpk).

Zawiadamia się natomiast pozostałych uczestników postępowania (są nimi strony, obrońcy, pełnomocnicy). Szczególna postać zawiadomienia przewidziana została w odniesieniu do prokuratora, albowiem dokonuje się tego wokandą - spisem spraw, które tego dnia mają być rozpoznane.

Ad 4. Istotnym zagadnieniem w trakcie planowania rozprawy będzie np. kwestia nie tylko zapewnienia uczestnikom postępowania bezpieczeństwa, lecz także - w sprawach budzących zainteresowanie społeczeństwa - wprowadzenie dla publiczności kart wstępu, uwzględniając wielkość sali rozpraw. Zapewnienie sprawnego przebiegu postępowania to również decyzja prezesa sądu, np. o sprowadzeniu na salę rozpraw dowodów rzeczowych, a także wyznaczenia obrońcy z urzędu w sytuacjach określonych w art. 78 § 1, art. 79 § 1 i 2 i art. 80 kpk w zw. z art. 81 kpk.

Prezes sądu, po rozważeniu wniosków stron (np. prokuratora - zawartych w akcie oskarżenia, obrońcy - zgłoszonych we wniosku dowodowym) lub z urzędu, dopuszcza dowody i zarządza ich sprawdzenie na rozprawę. Przyznanie inicjatywy dowodowej wiąże się z obowiązkiem sądu wykrycia prawdy materialnej niezależnie od tego, czy strony w tym względzie przejawiają jakąkolwiek aktywność.

Analiza art. 352 kpk (w powiązaniu z treścią art. 368 kpk) prowadzi do wniosku, że prezes, podejmując decyzję w zakresie dowodów, może wypowiedzieć się jedynie pozytywnie, natomiast oddalenie wniosku, jako wymagające postanowienia, należy do sądu.

Wyznaczając termin rozprawy - stosownie do art. 353 § 1 kpk - należy mieć na względzie to, że pomiędzy doręczeniem zawiadomienia a terminem rozprawy powinno upłynąć co najmniej 7 dni. Okres ten - z uwagi na poszanowanie prawa do obrony - ma umożliwić oskarżonemu należyte przygotowanie linii obrony.

W razie niezachowania tego terminu - w stosunku do oskarżonego lub jego obrońcy - rozprawa na ich wniosek, zgłoszony przed rozpoczęciem przewodu sądowego, ulega odroczeniu. Naruszenie dyspozycji tego przepisu rodzi ten skutek, że może ono stanowić uchybienie mogące mieć wpływ na treść orzeczenia (art. 438 pkt 2 kpk).

W toku postępowania sądowego - zwłaszcza kiedy oskarżony nie ma obrońcy - należy go pouczyć o możliwości złożenia wniosku z art. 353 kpk. Jego zaś ocenie należy pozostawić decyzję, czy z tej możliwości skorzysta.

Uprawnienia wynikające z art. 353 kpk - w zakresie złożenia wniosku o odroczenie rozprawy - nie przysługują innym stronom i ewentualnie ustanowionym przez nie pełnomocnikom.

Wyznaczając termin niejawnej rozprawy - w wypadku złożenia przez prokuratora wniosku o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i o zastosowanie środków zabezpieczających - należy mieć na względzie to, że nie stosuje się przepisów o oskarżycielu posiłkowym, a powództwo cywilne nie jest dopuszczalne (art. 354 kpk).

3. Przepisy ogólne o rozprawie głównej

Przewodniczący składu orzekającego (w jednoosobowym składzie sądu sędzia ma prawa i obowiązki przewodniczącego) jest - bez wątplenia - jedną z centralnych postaci procesu karnego. Do jego zadań, zgodnie z treścią art. 366 § 1 kpk, należy kierowanie rozprawą główną i czuwanie nad jej prawidłowym przebiegiem. Winien też stwarzać sprzyjające ku temu warunki, aby zostały wyjaśnione wszystkie istotne okoliczności sprawy, a w miarę możliwości także okoliczności sprzyjające popełnieniu przestępstwa. W trosce o sprawność postępowania, nie lekceważąc wskazań wynikających z zasady prawdy materialnej, winien dążyć do tego, aby merytoryczne rozstrzygnięcie nastąpiło na pierwszej rozprawie głównej.

Tak ogólnie zarysowane postulaty znajdują swoje rozwinięcie w normach szczegółowych. W szczególności przewodniczący:

a) umożliwia stronom wypowiedzenie się co do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu. W praktyce oznacza to, że strona (bądź

obrońca lub pełnomocnik) ma takie uprawnienie, lecz nie musi z niego korzystać. Jeżeli jednak w jakiegokolwiek kwestii jedna ze stron zabiera głos, prawo to - zgodnie z postulatem prowadzenia kontradiktoryjnego procesu - przysługuje również wszystkim innym stronom. O kolejności wypowiedzi decyduje przewodniczący bacząc, aby obrońcy oskarżonego i oskarżonemu przysługiwał głos ostatni (art. 367 kpk);

b) podejmuje decyzję o przychylnym załatwieniu wniosku dowodowego strony, któremu żadna inna strona nie sprzeciwiła się. W pozostałych wypadkach sąd wydaje stosowne postanowienie (np. o oddaleniu wniosku dowodowego, o jego uwzględnieniu - przy braku jednomyślności stron) - art. 368 kpk;

c) wydaje wszelkie zarządzenia niezbędne do utrzymania spokoju i porządku na sali sądowej (art. 372 kpk);

d) stwarza warunki nieskrępowanej wypowiedzi osobom przesłuchiwanym i zapewnia sprawną realizację - skodyfikowanych w art. 370 kpk - zasad przeprowadzenia tej czynności. Zgodnie z tym przepisem, po swobodnej relacji osoby przesłuchiwanej - oczywiście w granicach określonych celem danej czynności - mogą zadawać jej pytania w następującym porządku:

- oskarżyciel publiczny,
- oskarżyciel posiłkowy,
- pełnomocnik oskarżyciela posiłkowego,
- oskarżyciel prywatny,
- pełnomocnik oskarżyciela prywatnego,
- powód cywilny,
- pełnomocnik powoda cywilnego,
- biegły,
- obrońca,
- oskarżony,
- członkowie składu orzekającego.

Odstępstwo od tej zasady jest przewidziane na rzecz strony, na której wniosek świadek został dopuszczony, bowiem zadaje ona pytania przed pozostałymi stronami, a także w odniesieniu do członków składu orzekającego, którzy mogą w każdym momencie zadawać pytania dodatkowe.

W wypadku pojawienia się pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej treść wypowiedzi, albo nieistotnych bądź też niestosownych przewodniczący uchyla je.

e) zapobiega porozumiewaniu się osób przesłuchanych z osobami, które jeszcze nie zostały przesłuchane, a w szczególności zwraca uwagę na to, aby przy przesłuchaniu świadka nie towarzyszyli świadkowie, którzy jeszcze nie zostali przesłuchani (art. 371 kpk).

f) zwraca uwagę na kolejność przeprowadzanych dowodów: służące poparciu oskarżenia powinny być - w miarę możliwości - przeprowadzone przed dowodami służącymi do obrony (art. 369 kpk.).

Od zarządzeń przewodniczącego wydanych na rozprawie głównej przysługuje odwołanie do składu orzekającego (art. 373 kpk), który to podejmuje decyzję ostateczną w postaci postanowienia.

Utrzymanie powagi na sali rozpraw - o czym już wcześniej była mowa - wymaga odpowiedniej atmosfery szacunku do sądu. Sprzyja temu treść art. 379 § 1 kpk wymagającego, aby wszyscy powstali gdy sąd wchodzi na salę, bądź ją opuszcza. Wstaje również każda osoba, do której sąd się zwraca lub do sądu przemawia, chyba że przewodniczący zwolni ją od tego obowiązku - np. z uwagi na inwalidztwo, zaawansowany wiek, itp.

Z drugiej strony, od sądu należy oczekiwać należytego szacunku wszystkim uczestnikom postępowania, wyrażającego się wysokim poziomem kultury prowadzącego proces, poszanowaniem ich praw, co umożliwi realizację jednego z najważniejszych zadań, jakim jest wychowawcze oddziaływanie na sprawcę i społeczeństwo.

Wszystkie te przepisy, dotyczące oskarżonego, stosuje się odpowiednio do osoby, której prokurator zarzuca popełnienie czynu zabronionego w stanie niepoczytalności i wnosi o umorzenie postępowania oraz o zastosowanie wobec niej środków zabezpieczających (art. 380 kpk).

4. Rozpoczęcie rozprawy głównej

Każdą rozprawę główną rozpoczyna wywołanie sprawy. Jest to czynność polegająca na głośnym oznajmieniu, iż będzie rozpoznawana sprawa (wskazuje się sygnaturę akt), dotycząca (podaje się nazwi-

ska i imię oskarżonego) o czyn (wskazuje się przyjętą w akcie oskarżenia kwalifikację prawną czynu). Wywołanie sprawy następuje na zarządzenie przewodniczącego. Dokonuje tej czynności przed salą rozpraw woźny sądowy lub protokolant.

Następnie wszyscy uczestnicy postępowania wchodzi na salę rozpraw, na którą udaje się również skład orzekający. W związku z jego wejściem, wszyscy obecni powstają z miejsc. Zajmują je ponownie, kiedy za stołem sędziowskim równocześnie zasiadają sędziowie.

Od tego momentu zaczyna działać zasada ciągłości procesu, co oznacza, iż może on zostać przerwany tylko przez zarządzenie przerwy w rozprawie lub poprzez jej odroczenie (art. 401 i 404 kpk).

Następnie przewodniczący sprawdza, czy wszyscy wezwani stawili się, oraz czy nie ma przeszkód w rozpoznaniu sprawy (art. 381 kpk).

Sprawdzenie obecności osób wezwanych, a także zawiadomionych ma istotne znaczenie w kontekście możliwości dalszego biegu sprawy. Trzeba sobie uzmysłowić, że przed podjęciem konkretnych decyzji należy ustalić, czy uczestnicy postępowania prawidłowo pokwitowali wezwania bądź zawiadomienia, a nadto, czy tę nieobecność należycie usprawiedliwili. Jeżeli jednak sąd nie będzie dysponował dokumentem świadczącym o należytym powiadomieniu bądź wezwaniu, bądź też nadesłano właściwe usprawiedliwienie, albo zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że niestawiennictwo wynikało z powodu przeszkód żywiołowych lub innych wyjątkowych przyczyn, rozprawę należy odroczyć (arg. ex 117 § 2 kpk).

W sytuacji prawidłowego wezwania, bądź zawiadomienia stron o rozprawie, skutki niestawiennictwa w odniesieniu do podstawowych uczestników postępowania (oskarżonego i jego obrońcy, oskarżyciela publicznego, oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika, powoda cywilnego, świadka, biegłego) są różne.

W razie nie usprawiedliwionego niestawiennictwa oskarżonego, którego obecność jest obowiązkowa, przewodniczący zarządza jego natychmiastowe doprowadzenie lub przerywa w tym celu rozprawę, albo też sąd ją odracza. Niestawiennictwo zaś jego obrońcy rodzi konieczność odroczenia rozprawy tylko w sytuacji, kiedy jest ona obowiązkowa. Natomiast w innych sytuacjach oskarżony winien złożyć

oświadczenie, czy domaga się, aby proces toczył się z udziałem obrońcy (wówczas rozprawa podlega odroczeniu), czy też będzie bronił się sam (można wówczas kontynuować proces).

Proces karny - pod nieobecność oskarżonego - może być przeprowadzony tylko w szczególnych przypadkach, a mianowicie:

a) jeżeli oskarżony wprowił się ze swej winy w stan niezdolności do udziału w rozprawie (art. 377 § 1 kpk);

b) gdy oskarżony oświadcza, że nie weźmie w niej udziału, albo uniemożliwia doprowadzenie go na rozprawę (art. 377 § 3 kpk);

c) w postępowaniu uproszczonym (art. 479 kpk);

d) w przedmiocie wydania wyroku łącznego (art. 573 § 2 kpk).

Rozprawa nie może się odbyć także pod nieobecność oskarżyciela, albowiem jego udział w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego jest obowiązkowy, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 46 kpk).

Z kolei niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego (oraz jego pełnomocnika - o ile był ustanowiony w sprawie) bez usprawiedliwionych powodów uważa się za odstąpienie od aktu oskarżenia i skutkuje umorzeniem postępowania (art. 496 § 3 kpk).

W razie niestawiennictwa powoda cywilnego do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego, sąd pozostawia powództwo cywilne bez rozpoznania, chyba że powód złożył wniosek o jego rozpoznanie pomimo jego nieobecności (art. 383 kpk).

Wreszcie niestawiennictwo świadka będzie stwarzało podstawę do nałożenia kary pieniężnej oraz przymusowego doprowadzenia (art. 285 kpk). To ostatnie nie zawsze będzie konieczne, albowiem strony mogą wyrazić zgodę - w trybie art. 392 kpk - na odczytanie zeznań tego świadka.

Z kolei niestawiennictwo biegłego będzie rodziło konieczność odroczenia rozprawy w sytuacji, kiedy zaistnieje konieczność złożenia opinii na rozprawie. Jeżeli wcześniej załączono ją do akt, a nie będą zachodzić wątpliwości co do poczynionych ustaleń, to również można ją odczytać (art. 393 kpk) i wtedy odraczanie rozprawy staje się z tego tytułu zbędne.

Na tym etapie postępowania istnieje wątpliwość składania szeregu wniosków i oświadczeń, które aby były skuteczne, muszą zostać złożone przed rozpoczęciem przewodu sądowego.

Dotyczy to w szczególności:

a) żądania odroczenia rozprawy z uwagi na niezachowanie 7-dniowego terminu pomiędzy zawiadomieniem oskarżonego a terminem rozprawy (art. 353 § 2 kpk);

b) kwestii wyłączenia sędziego podejrzanego o stronniczość (art. 41 § 2 kpk);

c) wyłączenia prokuratora i innych oskarżycieli publicznych (art. 47 w zw. z art. 41 kpk);

d) złożenia przez pokrzywdzonego, w sprawie w której akt oskarżenia wniósł oskarżyciel publiczny, oświadczenia, że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 54 kpk);

e) możliwości przyłączenia się w sprawie prywatnoskargowej do toczącego się postępowania przez innego pokrzywdzonego (art. 59 § 2 kpk);

f) wytoczenia przez pokrzywdzonego powództwa cywilnego (art. 62 kpk);

g) wytoczenia analogicznego powództwa cywilnego przez prokuratora (art. 64 kpk);

h) możliwości zgłoszenia udziału w postępowaniu przedstawiciela organizacji społecznej (art. 90 § 1 kpk);

i) złożenia oświadczenia o odstąpieniu od oskarżenia przez oskarżyciela prywatnego (art. 496 § 2 kpk);

j) prawa wniesienia przez oskarżonego przeciwko oskarżycielowi wzajemnego aktu oskarżenia o czyn ścigany z oskarżenia prywatnego (art. 497 § 1 kpk).

Po sprawdzeniu obecności przewodniczący zarządza opuszczenie sali przez świadków, przy czym pokrzywdzony ma prawo wziąć udział w rozprawie i pozostać na sali, choćby miał składać zeznania jako świadek (w tym wypadku przesłuchuje się go w pierwszej kolejności). Sąd może też - uznając to za celowe - zobowiązać pokrzy-

wdzonego do obecności na rozprawie lub jej części z uwagi na potrzebę konfrontacji (art. 384 kpk).

Podobne zasady - jak do pokrzywdzonego - obowiązują w odniesieniu do biegłych, chyba że przewodniczący - co do ich obecności na sali rozpraw - zarządzi inaczej (art. 384 § 1 kpk).

Realizacja tych wszystkich postulatów umożliwia przejście do następnego etapu postępowania - rozpoczęcia przewodu sądowego.

5. Przewód sądowy

A. Uwagi ogólne

Najistotniejszym etapem rozprawy głównej, którego efekty stwarzają podstawę do wydania merytorycznego rozstrzygnięcia o winie lub niewinności oskarżonego, jest przewód sądowy. Rozpoczyna go odczytanie aktu oskarżenia, a następnie dokonuje się wysłuchania oskarżonego. Kolejnym jego etapem jest postępowanie dowodowe, po czym mamy do czynienia z zamknięciem przewodu sądowego.

B. Odczytanie aktu oskarżenia

Jak już zaznaczono wcześniej, przewód sądowy rozpoczyna się od odczytania aktu oskarżenia, którą to czynność dokonuje - na zarządzenie przewodniczącego - oskarżyciel (publiczny, prywatny lub posiłkowy). Również ta strona przytacza uzasadnienie aktu oskarżenia. Można poprzestać na przedstawieniu podstaw oskarżenia w wypadku, kiedy jest ono szczególnie obszerne (art. 385 kpk). Zawsze jednak należy dbać o to, aby uczestnicy postępowania byli poinformowani o treści oskarżenia i dowodach, na jakich się opiera.

W ramach postępowań szczególnych, a mianowicie w postępowaniu uproszczonym (art. 478 kpk), w postępowaniu w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 485 w zw. z art. 478 kpk) oraz w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (art. 509 § 1 w zw. z art. 478 kpk) akt oskarżenia - w sytuacji nieobecności oskarżyciela na rozprawie - odczytuje protokolant. Tym samym zaniknął inkwizycyjny element postępowania, polegający na odczytywaniu aktu oskarżenia przez przewodniczącego lub innego członka składu orzekającego.

Jako istotny krok w kierunku wzmocnienia zasady kontradyktoryjności należy ocenić wprowadzenie przez ustawodawcę możliwości złożenia przez oskarżonego pisemnej odpowiedzi na akt oskarżenia. Taka możliwość - wyraźnie skodyfikowana w art. 338 § 2 kpk - stwarza podstawę, podobnie jak w przypadku odpowiedzi na pozew w postępowaniu cywilnym, ustosunkowania się do twierdzeń aktu oskarżenia, zapobiegając jednocześnie jednostronności w ocenie obrazu przedmiotu procesu. Wydaje się też, że zarazem można oczekiwać składania wniosków dowodowych, które będą podważały tezy zawarte w akcie oskarżenia, co dodatkowo umożliwi realizację postulatu koncentracji czynności procesowych w toku dalszego postępowania.

W razie wniesienia odpowiedzi na akt oskarżenia, przewodniczący informuje obecnych na sali rozpraw o jej treści (art. 385 § 3 kpk).

C. Wyjaśnienia oskarżonego

Po odczytaniu aktu oskarżenia przewodniczący poucza oskarżonego o prawie składania wyjaśnień, odmowy ich złożenia lub odpowiedzi na pytania, a następnie zapytuje go, czy przyznaje się do zarzucanego mu czynu oraz czy chce złożyć wyjaśnienia i jakie (art. 386 § 1 kpk). Poucza też o prawie zadawania pytań osobom przesłuchiwanym oraz składania wyjaśnień co do każdego dowodu (art. 386 § 2 kpk).

W toku składanych wyjaśnień oskarżony może przyznać fakt popełnienia czynu, kwestionując jednocześnie zaistnienie przestępstwa z uwagi na wystąpienie jednego z kontratypów. Możliwe jest bowiem, że działał on w ramach obrony koniecznej (art. 25 kk), stanu wyższej konieczności (art. 26 kk), czy też w celu przeprowadzenia eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego (art. 27 kk). Oskarżony może również umniejszyć swoją rolę w popełnionym przestępstwie, wskazując na współoskarżonych jako na inspiratorów czynu, czy też próbować przerzucić na nich całą odpowiedzialność wskazując, iż działał on w błędzie (np. przenosząc kradziony towar nie wiedział, iż pochodzi on z przestępstwa).

Treść art. 386 § 1 kpk wyraźnie wskazuje, że oskarżony ma w toku postępowania sądowego prawo do składania wyjaśnień, co implikuje twierdzenie, że nie ma takiego obowiązku. Jeżeli więc oskarżony

odmawia wyjaśnień lub wyjaśnia wyraźnie odmiennie niż poprzednio, albo oświadcza, że pewnych okoliczności nie pamięta, wolno mu na rozprawie odczytywać tylko w odpowiednim zakresie protokoły jego wyjaśnień złożonych poprzednio w charakterze oskarżonego w tej lub innej sprawie w postępowaniu przygotowawczym albo przed sądem (art. 389 § 1 kpk). Ustawodawca położył tutaj wyraźny nacisk na poszanowanie zasady bezpośredniości, kładąc kres nagminnemu odczytywaniu protokołów wyjaśnień oskarżonych złożonych na wcześniejszych etapach postępowań. W przeciwieństwie do poprzednich uregulowań stworzył możliwość odczytywania takich protokołów „tylko w odpowiednim zakresie”.

Warto odwołać się - dokonując interpretacji tego przepisu - do niektórych orzeczeń Sądu Najwyższego, które w znacznej części zachowały swoją aktualność.

W wyroku z dnia 14.10.1970 r. (IV KR 177/70) zwrócono uwagę, że przedmiotowy przepis (obecnie art. 389 § 1 kpk) wyłącza możliwość odczytywania zeznań złożonych w charakterze świadka przez osobę, która następnie stała się oskarżonym. Wprawdzie sąd może za zgodą stron odczytywać na rozprawie głównej wszelkie protokoły przesłuchania świadków i oskarżonych, sporządzone w postępowaniu przygotowawczym albo innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę, jednakże nie dotyczy to sytuacji, w której nastąpiła zmiana roli procesowej ze świadka na oskarżonego⁴.

Z kolei w wyroku z dnia 22.11.1974 r. (IV KR 426/73) Sąd Najwyższy zwrócił uwagę, że przepisu art. 334 § 1 d. kpk (obecnie art. 389 § 1 kpk), zezwalającego w ściśle określonych warunkach na odstępstwo od zasady bezpośredniości, ze względu na jego charakter wyjątkowy nie można interpretować rozszerzająco, ani uzależniać jego wykładni od tego, czy w konkretnym wypadku wychodzi ona na korzyść, czy na niekorzyść oskarżonego. Wykładnia bowiem każdego przepisu powinna być jednolita i mieć walor ogólnie obowiązujący, a nie zmienna i dostosowana każdorazowo do indywidualnego interesu danej strony⁵.

4 OSNKW 1971, z. 1, poz. 11.

5 OSNKW 1971, z. 3-4, poz. 42.

Wreszcie zaaprobować trzeba pogląd (wyrok SN z dnia 25.03.1976 r. - II Kr 20/76), że ujawnienie na rozprawie wyjaśnień oskarżonych, złożonych w toku postępowania przygotowawczego, nie jest wyrazem preferowania materiału dowodowego zebranego w śledztwie lub dochodzeniu i nie stanowi naruszenia zasady bezpośredniości, w określonych bowiem przepisami procesowymi sytuacjach jest to wręcz obowiązkiem wynikającym z podstawowego celu procesu karnego, jakim jest ustalenie prawdy⁶.

Teza tego orzeczenia pozostaje w łączności z wyrokiem z dnia 19.10.1979 r. (RW 335/79), w którym stwierdza się, że wprowadzie przedmiotowa regulacja nie statuuje powinności sądu co do odczytywania na rozprawie protokołów złożonych poprzednio przez oskarżonego wyjaśnień, jednakże możliwość, o której mowa w tym przepisie (obecnie jest to art. 389 § 1 kpk), przeistacza się w obowiązek sądu, zwłaszcza w sytuacji, gdy nieodczytanie wyjaśnień oskarżonego może prowadzić do niezgodnych z prawdą ustaleń faktycznych⁷.

Zdaniem Sądu Najwyższego (wyrok z dnia 28.01.1983 r. - RW 1239/82), omawiany przepis uprawnia do odczytywania na rozprawie protokołów wyjaśnień oskarżonego złożonych poprzednio przez niego w tym charakterze w rozpoznawanej lub w innej sprawie w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym, prowadzonym także przez organy ścigania lub wymiaru sprawiedliwości państw obcych⁸.

Nie jest natomiast dopuszczalne odczytanie w postępowaniu sądowym, toczącym się w sprawie o przestępstwo, sporządzonego przed wszczęciem postępowania karnego protokołu przesłuchania „sprawcy wykroczenia” (uchwała SN z dnia 22.01.1992 r. - I KZP 42/91)⁹.

Po odczytaniu protokołu przewodniczący - zgodnie z treścią art. 389 § 1 kpk - zwraca się do oskarżonego o wypowiedzenie się co do jego treści i o wyjaśnienie zachodzących sprzeczności. W ten sposób oskarżony ma możliwość wytłumaczenia powodów zmiany swoich

6 OSNKW 1976, z. 9, poz. 116.

7 OSNKW 1980, z. 1, poz. 11.

8 OSNKW 1983, z. 7-8, poz. 61.

9 OSNKW 1992, z. 5-6, poz. 35.

wyjaśnień, co pozwala też sądowni na właściwą ocenę tych powodów, a w konsekwencji na ocenę, które z wyjaśnień są wiarygodne. Rola sądu nie powinna przy tym sprowadzać się do biernego wysłuchania oskarżonego co do powodów zmiany jego wyjaśnień, lecz do szczegółowego pytania oskarżonego co do istotnych okoliczności, które wynikają z ujawnionych wyjaśnień. Dopiero szczegółowe pytanie oskarżonego co do powodów zmiany wyjaśnień z jednoczesnym ich przypomnieniem (ujawnieniem) daje sądowi możliwość dokonania właściwej oceny ich wiarygodności (wyrok SN z dnia 14.03.1974 r. - II KR 311/73)¹⁰.

W toku składania wyjaśnień (do chwili zakończenia pierwszego przesłuchania na rozprawie głównej) oskarżony, któremu zarzucono występki zagrożony karą nie przekraczającą 8 lat pozbawienia wolności, może złożyć wniosek o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. Z racji na daleko idące skutki takiego wniosku ustawodawca przewidział, że jeżeli oskarżony nie ma obrońcy z wyboru, sąd może (fakultatywność), na jego wniosek, wyznaczyć mu obrońcę z urzędu (art. 387 kpk).

Warto zwrócić uwagę, że w odróżnieniu od instytucji z art. 335 kpk nie ma tutaj mowy o wymierzeniu kary z nadzwyczajnym jej złagodzeniem i o odstąpieniu od wymierzenia kary.

Wypada zgodzić się jednak z S. Waltosem¹¹, że stosowanie tych instytucji będzie możliwe na zasadach określonych w art. 59 i 60 kk - po spełnieniu wskazanych tam przesłanek. Oskarżony natomiast nie będzie mógł skorzystać z tych dobrodziejstw tylko na tej podstawie, że złożył wniosek w trybie art. 387 § 1 kpk.

Sąd - oceniając przedmiotowy wniosek - musi sprawdzić, czy zostały spełnione łącznie następujące warunki:

- złożenie go przed zakończeniem pierwszego przesłuchania na rozprawie,
- okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości,

¹⁰ OSNKW 1974, z. 7-8, poz. 146.

¹¹ Por. S. Waltoś: Nowe instytucje..., op. cit.

- prokurator i pokrzywdzony wyrażają zgodę na ten szczególny sposób prowadzenia procesu,
- cele postępowania zostaną osiągnięte mimo nieprzeprowadzenia rozprawy w całości,
- akceptacja stron dla zmian zaproponowanych przez sąd (np. co do rodzaju i wymiaru kary).

Brak spełnienia chociażby jednego z powyższych warunków rodzi konieczność przeprowadzenia dalszych etapów rozprawy głównej. Przychylając zaś się do wniosku, sąd może uznać za ujawnione dowody wymienione w akcie oskarżenia lub dokumenty przedłożone przez stronę i zamknąć przewód sądowy (art. 387 § 4 kpk).

Wniosek taki - złożony tuż po skierowaniu aktu oskarżenia do sądu - sąd rozpoznaje na rozprawie, co oznacza, iż brak jest możliwości wyznaczenia w celu jego merytorycznego rozpoznania posiedzenia. Rozwiązanie to nie jest optymalne, bowiem powoduje (np. wzywaniem na termin rozprawy świadków, by następnie zaniechać ich przesłuchania) zbyteczny wzrost społecznych kosztów wymiaru sprawiedliwości. Równie trafne rozstrzygnięcie - wzorem regulacji z art. 335 kpk - mogłoby zapaść na posiedzeniu.

Inną instytucją, służącą przyspieszeniu biegu postępowania sądowego, jest możliwość przeprowadzenia - za zgodą stron - postępowania dowodowego tylko częściowo, jeżeli wyjaśnienia oskarżonego przyznającego się do winy nie budzą wątpliwości (art. 388 kpk).

Stosowanie tego przepisu uwarunkowane jest zgodą stron, a ponadto stwierdzeniem, że w wyjaśnieniach oskarżony przyznaje się do winy w sposób nie budzący wątpliwości. Nie oznacza to, żeby wystarczające było użycie przez oskarżonego formuły „przyznaję się do winy”, bez potrzeby składania wyjaśnień na temat istotnych okoliczności, w jakich oskarżony popełnił przestępstwo, albowiem dopiero podanie przez oskarżonego okoliczności popełnienia przestępstwa pozwala sądowi orzekającemu dokonać oceny tych wyjaśnień z punktu widzenia ich wiarygodności, a w dalszej kolejności - ich oceny z punktu widzenia podmiotowego i przedmiotowego (wyrok SN z dnia 26.01.1971 r. - V KRN 558/70)¹².

12 OSNKW 1971, z. 6, poz. 91.

Stanowisko to koresponduje z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 29.01.1974 r. - V KRN 8/74, w którym to stwierdzono, że ocena, czy przyznanie się oskarżonego do winy nie budzi wątpliwości, powinna być oparta na rozważeniu całokształtu okoliczności zawartych w wyjaśnieniach oskarżonego, nie można więc przy dokonywaniu tej oceny ograniczać się jedynie do oparcia się na deklaracji oskarżonego o przyznaniu się do winy, gdy treść dalszych wyjaśnień oskarżonego przeczy tej deklaracji lub poddaje ją w wątpliwość. W razie częściowego tylko przeprowadzenia postępowania dowodowego, postępowanie to, łącznie z wyjaśnieniami oskarżonego przyznającego się do winy powinno dostarczyć sądowi wszelkich niezbędnych okoliczności do ustalenia rzeczywistego przebiegu zdarzenia rozpatrywanego w procesie, prawnej oceny czynu oskarżonego i zespołu okoliczności pozwalających na orzeczenie kary zgodnie z dyrektywami jej wymiaru¹³.

D. Dalsze postępowanie dowodowe

I. Konsekwencją zasady bezpośredniości w postępowaniu sądowym jest to, że oskarżony ma prawo być obecny przy wszystkich czynnościach postępowania dowodowego. Ma on w szczególności prawo zadawania pytań osobom przesłuchiwanym oraz składania wyjaśnień co do każdego dowodu (art. 386 § 2 w zw. z art. 390 § 1 kpk).

W wyjątkowych tylko wypadkach, gdy należy się obawiać, że obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego, przewodniczący może zarządzić, aby na czas przesłuchania danej osoby oskarżony opuścił salę sądową. Po powrocie należy niezwłocznie poinformować oskarżonego o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwić mu złożenie wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów (art. 390 § 2 w zw. z art. 375 § 2 kpk).

Wydalenie oskarżonego z rozprawy, jako odejście od podstawowej zasady procesowej wyrażonej w art. 390 § 1 kpk, powinno być ograniczone do niezbędnej konieczności. Winno być zawsze poprzedzone ostrożną oceną, czy rzeczywiście powstała konieczność do wy-

13 OSNKW 1974, z. 7-8, poz. 145.

dania takiej decyzji. Prawa oskarżonego do udziału w całym postępowaniu dowodowym nie można traktować jak zwykłej formalności procesowej, udział bowiem oskarżonego w rozprawie jest jedną z gwarancji jego prawa do obrony, sądowi zaś stwarza dodatkowe przesłanki do dokonania prawidłowych ustaleń faktycznych i trafnych ocen, również na podstawie odbioru wrażeń wynikających z zachowania się uczestników procesu (np. świadków, oskarżonych), sposobu składania zeznań i wyjaśnień, udzielania odpowiedzi na zadawane pytania, itp. - co w sumie daje sądowi pełniejsze możliwości oceny wszystkich występujących w sprawie dowodów (wyrok SN z dnia 17.02.1975 r. - I KR 222/74)¹⁴.

Postępowanie dowodowe - oprócz sytuacji, o której mowa w art. 390 § 1 kpk - może się toczyć również wówczas, jeżeli oskarżony wpadł się ze swej winy w stan niezdolności do udziału w rozprawie (art. 377 § 1 kpk) oraz kiedy istnieją warunki do wydania wyroku zaoczego (art. 479 kpk).

Najczęściej spotykanym - również w toku postępowania sądowego - źródłem dowodowym są zeznania świadków. Sposób przeprowadzania tego dowodu został wyczerpująco przedstawiony w części dotyczącej zasady bezpośredniości oraz przepisów ogólnych o dowodach.

II. Zwrot sprawy prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego ma na celu wymuszenie należytej jakości przeprowadzonego postępowania przygotowawczego. Jeżeli bowiem uznać, że zarówno śledztwo, jak i dochodzenie ma zgromadzić dostępny materiał dowodowy, to fakt ten - w związku ze skierowaniem do sądu aktu oskarżenia - powinien podlegać kontroli również sądu. Instytucja ta powinna być wykorzystywana zwłaszcza w tych sprawach, w których braki przeprowadzonego postępowania przygotowawczego będą stały na przeszkodzie w realizowaniu zasady ciągłości rozprawy sądowej i definitywnego rozstrzygnięcia sprawy w jednym terminie.

Ustawodawca, określając ramy tej instytucji, przewidział kilkustopniowy charakter kontroli.

¹⁴ OSNKW 1975, z. 7, poz. 92.

W pierwszym etapie - o czym była już mowa - sprawuje ją sąd po wpłynięciu aktu oskarżenia (art. 339 § 3 pkt 4 w zw. z art. 345 kpk).

W następnej kolejności - już w toku rozprawy głównej - dokonuje jej skład orzekający (art. 397 § 1 kpk).

Sąd może zwrócić sprawę prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego jedynie wtedy, gdy istotne braki tego postępowania ujawnią się w toku rozprawy, a ich usunięcie przez sąd uniemożliwiałoby wydanie prawidłowego orzeczenia w rozsądnym terminie. Tak więc nie będą stanowiły podstawy do podjęcia takiej właśnie decyzji istotne braki znane już w chwili wyznaczania rozprawy głównej, nawet gdyby miało to w efekcie spowodować przewlekłość postępowania sądowego.

Oceniając zagadnienie „istotnych braków” w kontekście potrzeby uzupełnienia materiału dowodowego, sąd powinien dokładnie rozważyć, która z ewentualnych decyzji: zarządzenie przerwy w rozprawie, lub jej odroczenie, czy też cofnięcie sprawy do stadium postępowania przygotowawczego - szybciej, lepiej i bardziej gospodarnie pozwoli tej potrzebie uczynić zadość.

Sąd, przekazując sprawę prokuratorowi, winien wskazać kierunek uzupełnienia, a w razie potrzeby także odpowiednie czynności, jakie należy przedsięwziąć (art. 397 w zw. z art. 345 § 2 kpk).

Tak więc przekazanie sprawy do uzupełnienia postępowania przygotowawczego w celu poszukiwania dowodów może nastąpić tylko wtedy, gdy istnieją realne możliwości znalezienia określonych dowodów.

Jeżeli zakres postępowania przygotowawczego wskazuje na to, że określone dowody były już poszukiwane, ale bez rezultatu, to sąd powinien sprawę rozpoznać w granicach aktu oskarżenia i zebranych dowodów (postanowienie SN z dnia 6.07.1974 r. - IV KZ 126/74)¹⁵.

Brak możliwości - mimo podjęcia przez sąd odpowiednich czynności - ustalenia aktualnego miejsca pobytu świadka przesłuchanego w postępowaniu przygotowawczym i w związku z tym możliwości

¹⁵ OSNKW 1974, z. 11, poz. 214.

doręczenia mu wezwania nie uzasadniają przekazania sprawy prokuratorowi w trybie art. 397 § 1 kpk.

W takiej sytuacji sąd powinien postąpić w myśl art. 391 § 1 kpk, albo podjąć jeszcze dalsze próby ustalenia miejsca pobytu świadka (postanowienie SN z dnia 30.08.1983 r. - Z 145/83)¹⁶.

Ustalenie przez sąd podczas rozprawy, na podstawie przeprowadzonych dowodów, że czyn zarzucany oskarżonemu w akcie oskarżenia został błędnie oceniony pod względem prawnym, nie uzasadnia przekazania sprawy prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego w celu zakwalifikowania tego czynu z właściwego przepisu ustawy karnej i to nawet wówczas, gdy prawidłowa kwalifikacja prawna czynu powodować będzie zmianę właściwości sądu lub jego składu (postanowienie SN z dnia 12.03.1979 r. - Z 5/79)¹⁷.

O zwrocie sprawy prokuratorowi sąd orzeka postanowieniem, na które służy zażalenie (art. 345 § 3 w zw. z art. 397 § 2 kpk).

Po uzupełnieniu śledztwa lub dochodzenia oskarżyciel publiczny składa nowy akt oskarżenia, albo podtrzymuje poprzedni, albo zwraca sądowi akta sprawy z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania lub postępowanie umarza (art. 346 w zw. z art. 397 § 2 kpk).

Nowy kodeks postępowania karnego, w porównaniu z regulacją zawartą w odpowiedniku z 1969 r., zaostriżył też warunki zwrotu sprawy na rozprawie, eliminując przede wszystkim możliwość zwrotu sprawy prokuratorowi w celu rozszerzenia postępowania na czyny osób nie objętych oskarżeniem i w ten sposób podkreślając znaczenie zasady skargowości.

III. Rozszerzenie oskarżenia na inny czyn - skodyfikowane w art. 398 kpk - może mieć miejsce, jeżeli w toku rozprawy wyjdą na jaw okoliczności stwierdzające, że oprócz zarzuconego aktem oskarżenia czynu oskarżony dopuścił się także innego przestępstwa. Wówczas oskarżyciel ma prawo na tej samej rozprawie oskarżyć go o popełnienie tego nowego, wykrytego przestępstwa i popierać oskarżenie o ten czyn (jest to tzw. proces wpadkowy).

16 OSNKW 1984, z. 3-4, poz. 36.

17 OSNKW 1979, z. 5, poz. 61.

Sąd władny jest przystąpić do rozpoznania tego oskarżenia, jeżeli:

- okoliczności uzasadniające postawienie konkretnego zarzutu wyszły na jaw w toku rozprawy;
- oskarżyciel zarzucił oskarżonemu inny czyn, oprócz objętego aktem oskarżenia;
- oskarżony wyraził zgodę na natychmiastowe rozpoznanie nowego zarzutu;
- zdaniem sądu, nie zachodzi potrzeba przeprowadzenia postępowania przygotowawczego co do nowego czynu.

W razie odroczenia rozprawy, np. w przypadku braku zgody na natychmiastowe rozpoznanie sprawy o nowy czyn, oskarżyciel wnosi nowy lub dodatkowy akt oskarżenia (art. 398 § 2 kpk).

IV. Zgodnie z zasadą skargowości przyjmuje się, że treść aktu oskarżenia określa granice rozprawy. Ma ona jednak charakter dynamiczny i niekiedy w jej toku mogą wyjść na jaw nowe okoliczności, które pozwalają inaczej spojrzeć na kwalifikację zawartą w akcie oskarżenia. Wówczas to - np. z racji na sposób popełnienia przestępstwa, wysokość wyrządzonej szkody - może zachodzić potrzeba zmiany kwalifikacji prawnej czynu.

Jeżeli w toku rozprawy okaże się, że nie wychodząc poza granice aktu oskarżenia można czyn zakwalifikować według innego przepisu prawnego, sąd uprzedza o tym obecne na rozprawie strony. Na wniosek oskarżonego można przerwać rozprawę w celu umożliwienia przygotowania się do obrony (art. 399 kpk).

Upředzenie stron polega na wskazaniu kwalifikacji prawnej, jakiej możliwość rysuje się, na tle ujawnionych okoliczności, oczywiście w ramach zakreślonych aktem oskarżenia. Nie ma więc potrzeby - na tym etapie postępowania - uzasadniania podstaw nowej kwalifikacji (wyrok SN z dnia 22.09.1983 r. - I KR 162/83)¹⁸.

Ratio legis takiego rozwiązania polega na zwróceniu uwagi stron - z racji braku związania sądu w toku rozprawy opisem czynu i jego kwalifikacją - na rysującą się możliwość zakwalifikowania czynu na

18 OSNKW 1984, z. 7-8, poz. 82.

podstawie innego przepisu prawa materialnego, celem zajęcia w tym zakresie stanowiska. Oskarżonemu zaś stwarza możliwość podjęcia przed tym zarzutem obrony.

Uprzedzenie o możliwości zmiany kwalifikacji prawnej czynu zapada w formie postanowienia i może niekiedy powodować przeniesienie procesu do sądu wyższej instancji (np. w sytuacji zmiany kwalifikacji prawnej czynu z art. 280 § 1 kk na art. 280 § 2 kk).

V. Instytucja przerwy i odroczenia rozprawy pozostaje w sprzeczności z zasadą ciągłości, a więc postulatem prowadzenia rozprawy w zwartym i konsekwentnym toku czynności procesowych tak, aby rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło nie tylko w rozsądnym terminie, lecz - możliwie - na pierwszej rozprawie głównej.

Spełnienie woli ustawodawcy nie zawsze będzie możliwe. Z tej racji już sami twórcy kodeksu wprowadzili dwie instytucje: przerwy (art. 401 kpk) i odroczenia (art. 404 kpk) rozprawy.

Przerwać rozprawę główną można z uwagi na:

- konieczność sprowadzenia dowodu (np. doprowadzenie nieobecnego świadka);
- potrzebę wypoczynku;
- inną ważną przyczynę (np. chorobę ławnika).

Zarządza ją przewodniczący i może ona trwać nie dłużej niż 35 dni. W razie przekroczenia tego terminu rozprawę uważa się za odroczoną (art. 401 § 2 i 402 § 3 kpk).

Zarządzając przerwę, przewodniczący może oznaczyć jednocześnie czas i miejsce dalszego ciągu rozprawy. Osoby obecne na rozprawie przerwanej są obowiązane - pod rygorem zastosowania względem nich kar porządkowych - stawić się w nowym terminie bez wezwania (art. 402 § 1 kpk).

Rozprawę przerwaną prowadzi się po przerwie w dalszym ciągu, a od początku jeżeli:

- a) skład sądu uległ zmianie,
- b) sąd uzna to za konieczne (art. 402 § 2 kpk).

Taką decyzję w ostatnim przypadku będzie uzasadniał fakt zarządzenia szeregu, kolejno po sobie następujących przerw, które

spowodowały, iż w pamięci członków składu orzekającego zatarły się okoliczności ujawnione w toku rozprawy.

Orzeczenia zapadające w czasie przerwy w rozprawie wydaje się w składzie rozpoznającym sprawę, a w wypadku niemożności jego utworzenia - w takim samym składzie (art. 403 kpk). Tak więc w sprawie o czyn z art. 148 § 1 kk sąd na posiedzeniu, rozpoznając wniosek o uchylenie tymczasowego aresztowania, będzie rozpoznawał w tym samym imiennie składzie pięcioosobowym (2 sędziów i 3 ławników). Jeżeli np. jeden z członków jest chory, w jego miejsce wstępuje inny sędzia lub ławnik.

Z kolei decyzja o odroczeniu rozprawy - na okres dłuższy aniżeli 35 dni - zapada w formie postanowienia sądu. Taką decyzję podejmuje się wówczas, kiedy zarządzenie przerwy nie byłoby wystarczające.

Rozprawę odroczoną prowadzi się w nowym terminie od początku. Przy braku sprzeciwu stron, sąd może wyjątkowo prowadzić rozprawę odroczoną w dalszym ciągu, chyba że skład sądu uległ zmianie (art. 404 § 1 i 2 kpk).

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na stanowisko Sądu Najwyższego głoszące, że z zasadą szybkości postępowania pozostaje w jaskrawej sprzeczności rozkładanie rozprawy głównej „na raty” przez wykorzystywanie i nadużywanie formalnie dopuszczalnych przerw i odroczeń rozprawy, a ponadto na okresy nie mające rzeczowego uzasadnienia. Niedopuszczalne jest - jako oczywiście sprzeczne z zasadą ciągłości (koncentracji) rozprawy - zarządzanie wielokrotnych i wielodniowych (np. 2-3 - tygodniowych) przerw w rozprawie, nie dających się wytłumaczyć względami na niezbędny wypoczynek, potrzebę wyszukania i sprowadzenia określonego dowodu lub na inną ważną przyczynę - wiążącymi się z tokiem prowadzenia rozprawy.

Zarządzanie przerw w rozprawie nie należy do dyskrejonalnych, wyłączonych spod kontroli procesowej, a w konsekwencji wolnych od obowiązku jawnego wskazywania na ich podstawę faktyczną, uprawnień przewodniczącego rozprawy. Obowiązek ten wynika z wyraźnego określenia przez ustawę przyczyn warunkujących dopuszczalność przerwy w rozprawie (wyrok SN z dnia 10.01.1977 - V KR 215/76)¹⁹.

¹⁹ OSNKW 1977, z. 6, poz. 64.

Zgodzić się należy również z tezą, że wprowadzie stosowny przepis pozwala na kontynuowanie rozprawy odroczonej, nie stawiając formalnych ograniczeń co do okresu, który upływa pomiędzy rozprawami, jednakże ze względu na wyjątkowy charakter tego przepisu, stanowiącego odstępstwo od zasady ciągłości rozprawy, jak też ze względu na zbliżony charakter odroczenia rozprawy do przerwy, okres ten nie może być rażąco dłuższy od okresu przewidzianego dla przerwy w rozprawie (wyrok SN z dnia 23.12.1976 r. - II KR 145/76)²⁰.

W wypadku zawieszenia, a następnie podjęcia postępowania, rozprawę prowadzi się od początku, chyba że zawieszenie trwało krócej niż 35 dni, a skład sądu nie uległ zmianie (art. 404 § 3 kpk).

E. Zamknięcie przewodu sądowego

Zamknięcie przewodu sądowego wieńczy zakończenie postępowania dowodowego. Następuje ono po ustaleniu przez przewodniczącego, że strony nie wnoszą o uzupełnienie postępowania dowodowego (art. 405 kpk).

Warunkiem wydania zarządzenia o zamknięciu przewodu sądowego jest też uznanie sprawy za wyjaśnioną, albowiem w przeciwnym wypadku - w trosce o poczynienie ustaleń zgodnych z rzeczywistością - sąd winien określi dowód przeprowadzić z urzędu. W tym celu sąd - aż do ogłoszenia wyroku - może wznowić przewód sądowy, wydając w tym względzie stosowne postanowienie (art. 409 kpk).

Ustawodawca wskazuje tylko na dwie przyczyny podjęcia takiego orzeczenia:

- możliwość uprzedzenia stron o zmianie kwalifikacji prawnej czynu, jeżeli tego nie uczyniono w toku przewodu sądowego,
- konieczność udzielenia dodatkowego głosu stronom.

Wydaje się, że daleko częstszą przyczyną wznowienia postępowania będzie konieczność uzupełnienia postępowania dowodowego o zeznania nowych świadków, potrzebę ich bardziej szczegółowego przesłuchania na dodatkowe okoliczności, czy też konieczność konfrontacji.

20 OSNKW 1977, z. 4-5, poz. 44.

Po dokonaniu tych czynności należy ponowić procedurę zamknięcia przewodu sądowego opisaną, w art. 405 kpk i przejść do etapu głosów stron.

6. Głosy stron

Kolejnym, bardzo istotnym etapem rozprawy głównej są głosy stron. Następuje on po zamknięciu przewodu sądowego i jego zadaniem jest - z uwzględnieniem zasad kontrydiktoryjności - ocena całokształtu zebranego materiału dowodowego.

Tym etapem postępowania kieruje przewodniczący, udzielając głosu stronom, ich przedstawicielom oraz w miarę potrzeby przedstawicielowi społecznemu, który przemawia przed obrońcą i oskarżonym. Kolejność wystąpień precyzuje treść art. 406 kpk i przedstawia się ona następująco:

- oskarżyciel publiczny;
- pełnomocnik oskarżyciela posiłkowego;
- oskarżyciel posiłkowy;
- pełnomocnik oskarżyciela prywatnego;
- oskarżyciel prywatny;
- pełnomocnik powoda;
- powód;
- przedstawiciel społeczny;
- obrońca oskarżonego;
- oskarżony.

Oczywiście dostrzec należy, że nie jest możliwe, aby w jednym postępowaniu wystąpiły wszystkie wyżej wymienione podmioty, albowiem np. w sprawach publicznoskargowych nie może występować oskarżyciel prywatny. Uwzględniając zatem ustaloną hierarchię, trzeba mieć na względzie fakt, iż ustawodawca starał się przyjętą koncepcją objąć wszystkie rysujące się w praktyce możliwości.

Przyjęta regulacja obliuguje do udzielenia głosu stronom i ich przedstawicielom, natomiast kwestia udziału przedstawiciela społecznego na tym etapie postępowania pozostaje do słusznego uznania przewodniczącego.

Jeżeli oskarżyciel lub powód cywilny ponownie zabiera głos, np. w ramach repliki, należy również udzielić głosu obrońcy i oskarżonemu (art. 406 § 2 kpk). W teorii procesu karnego zwraca się w związku z takim uregulowaniem uwagę na uprzywilejowaną pozycję oskarżonego, któremu zawsze przysługuje prawo głosu, jako ostatniemu (*favor defensionis*). Ma on zatem pełną możliwość krytyki wcześniejszych wystąpień i jako ostatni dokonuje oceny zebranego materiału dowodowego.

Przemówienia (głosy) stron nie powinny stanowić tylko zwykłej formalności. Zauważyć należy, że np. twierdzenia oskarżonego podniesione w końcowym wystąpieniu stanowią środek dowodowy i winny zostać ocenione w kontekście całokształtu materiału dowodowego ujawnionego w toku rozprawy głównej.

Wszyscy uprawnieni do zabrania głosu mogą oceniać zebrane dowody i wskazywać na istniejące w tym względzie luki. Taka sytuacja może spowodować, iż jeszcze w toku tego etapu postępowania przewodniczący udzieli dodatkowego głosu stronom, a następnie sąd zdecyduje, aby wznowić przewód sądowy i uzupełnić postępowanie dowodowe.

W wypadku, gdy sąd postanawia wznowić przewód sądowy w celu wyjaśnienia okoliczności dotyczących choćby jednego z oskarżonych, decyzja taka otwiera dla wszystkich oskarżonych możliwość zgłaszania nowych wniosków dowodowych. Sąd więc powinien - po wykonaniu czynności, dla których wznowił przewód - ponownie zwrócić się do wszystkich uczestniczących w procesie stron z zapytaniem, czy wnoszą o uzupełnienie postępowania dowodowego, a w razie odpowiedzi odmownej ogłosić przewód sądowy za zamknięty i następnie udzielić wszystkim stronom głosu (wyrok SN z dnia 23.07.1976 - I KR 130/76)²¹.

Oskarżonemu, który nie włada językiem polskim, należy przed udzieleniem głosu przetłumaczyć przynajmniej skrót przemówień (art. 407 kpk).

21 OSNKW 1976, z. 10-11, poz. 134.

7. Wyrokowanie

A. Uwagi ogólne

Ostatnim etapem rozprawy głównej jest wyrokowanie, które składa się z trzech etapów tajnych (są to: narada, głosowanie i sporządzenie wyroku) oraz trzech jawnych (ogłoszenie wyroku, ustne przytoczenie najważniejszych powodów wyroku i pouczenie o sposobie i trybie zaskarżenia wyroku). Przytoczenie ustnego uzasadnienia może jednak odbyć się z wyłączeniem jawności zewnętrznej, o ile sprawa w toku rozprawy była w całości lub części rozpoznawana z wyłączeniem jawności.

Przepisy dotyczące wyrokowania zostały zamieszczone nie tylko w rozdziale 47 kodeksu, lecz także we wcześniejszych jego partiach. Normy o charakterze ogólnym, dotyczące orzeczeń - a tym samym i wyroków - skodyfikowane zostały w art. 92 i n. kpk, zaś regulujące naradę i głosowanie w art. 108 i n. kpk.

Przyjęty układ omawiania poszczególnych zagadnień winien zatem zachęcić Czytelnika do przypomnienia sobie tych partii materiału. Tak więc omówienie kwestii związanych z wyrokowaniem będzie wielokrotnie ograniczać się do odesłania Czytelnika do już wcześniej omówionych zagadnień.

B. Narada i głosowanie

Po wysłuchaniu głosów stron - zgodnie z dyspozycją art. 408 kpk - sąd niezwłocznie przystępuje do narady.

Intencją ustawodawcy - przy poszanowaniu zasady szybkości i bezpośredniości - jest stworzenie takich warunków, aby członkowie składu orzekającego, przystępując do narady, pozostawali pod wrażeniem dopiero co przeprowadzonego przewodu sądowego i głosów stron.

Przebieg narady i głosowania jest tajny, i z tych czynności nie sporządza się protokołu. Można jednak - w przypadku sporządzenia uzasadnienia zdania odrębnego przez któregoś z członków składu orzekającego - zorientować się częściowo co do stanowiska osoby składającej *votum separatum*.

Narada nie zawsze musi prowadzić do etapu głosowania nad wyrokiem. Sąd może bowiem - w trybie art. 409 kpk - aż do ogłoszenia wyroku wznowić przewód sądowy i uzupełnić postępowanie dowodowe. Władny jest także - na podstawie art. 397 § 1 kpk - zwrócić sprawę prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego.

Podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej (art. 410 kpk).

W toku narady należy więc pominąć te dowody, które znajdują się w aktach sprawy, ale nie zostały przeprowadzone w postępowaniu sądowym. Tak więc np. nie mogą stanowić podstawy wyroku zeznania świadka, który następnie stał się oskarżonym, czy też zeznania świadka złożone pod przymusem.

Prawidłowość rozstrzygnięcia sprawy zależy od wykonania przez sąd dwóch podstawowych obowiązków.

Pierwszy z nich dotyczy postępowania dowodowego i sprowadza się nie tylko do prawidłowego - zgodnego z przepisami kpk - przeprowadzenia dowodów zawnioskowanych przez strony, ale również do przeprowadzenia z urzędu wszelkich dowodów potrzebnych do ustalenia okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia o winie oskarżonego, kwalifikacji prawnej zarzucanego mu czynu i kwestii ewentualnego wymiaru kary. Potrzeba przeprowadzenia takich dowodów zachodzi wtedy, gdy z przeprowadzonych na wniosek stron dowodów wynika, że okoliczności, o których wyżej mowa, nie zostały w sposób wystarczający wyjaśnione.

Drugi ze wspomnianych obowiązków sprowadza się do prawidłowej oceny całokształtu okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej, a więc poza zasięgiem rozważań sądu nie mogą pozostać dowody istotne dla rozstrzygnięcia kwestii winy, oceny prawnej czynu oraz wymiaru kary (wyrok SN z dnia 7.06.1974 r. - V KRN 43/74)²².

Nierozdzielnie z instytucjami narady i głosowania związane jest zagadnienie odroczenia wydania wyroku. Przedmiotową konstrukcję stosuje się wówczas, kiedy ze względu na zawilość sprawy (tak pod względem faktycznym, jak i prawnym) lub też z innych ważnych po-

22 OSNKW 1977, z. 11, poz. 212.

wodów, sąd nie może wydać orzeczenia w tym samym dniu, w którym wysłuchał głosów stron i przystąpił do narady.

Postanowienie o odroczeniu wyroku - które nie jest zaskarżalne - może wydać tylko sąd. Winien w tym orzeczeniu określić okres odroczenia (nie może on przekraczać 7 dni) oraz czas i miejsce ogłoszenia wyroku (art. 411 kpk).

Przekroczenie 7-dniowego okresu odroczenia skutkuje tym, że rozprawę prowadzi się od początku (art. 411 § 2 kpk).

Z wydania wyroku - podobnie jak z rozprawy - należy sporządzić protokół, albowiem czynność ta należy do rozprawy głównej.

C. Sporządzenie wyroku

Niezwłocznie po ukończeniu głosowania sąd sporządza wyrok na piśmie (art. 412 kpk). Czynność tę najczęściej podejmuje przewodniczący składu orzekającego, bądź jest ona dokonywana pod jego kierunkiem przez protokolanta.

Wyrok - zgodnie z art. 174 Konstytucji RP - wydaje się w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej i jest podpisywany przez wszystkich członków składu orzekającego (także i sędziego przegłosowanego).

Brak podpisu któregośkolwiek z sędziów powoduje, iż orzeczenie jest nieważne z mocy samego prawa (art. 101 § 1 pkt 5 kpk).

Każdy wyrok winien zawierać (art. 413 kpk):

- 1) oznaczenie sądu, który go wydał, oraz sędziów, ławników, oskarżycieli i protokolanta;
- 2) datę oraz miejsce rozpoznania sprawy i wydania wyroku;
- 3) imię i nazwisko oraz inne dane określające tożsamość oskarżonego;
- 4) przytoczenie opisu i kwalifikacji prawnej czynu, którego popełnienie oskarżyciel zarzucił oskarżonemu;
- 5) rozstrzygnięcie sądu;
- 6) wskazanie zastosowanych przepisów ustawy karnej.

Wyrok skazujący powinien dodatkowo zawierać:

- 1) dokładne określenie przypisanego oskarżonemu czynu oraz jego kwalifikację prawną;

2) rozstrzygnięcia co do kary i środków karnych, a w razie potrzeby, co do zaliczenia na ich poczet tymczasowego aresztowania i zatrzymania oraz środków zapobiegawczych wymienionych w art. 276 kpk.

Wskazując na praktyczne aspekty omawianego zagadnienia podnieść należy, że wydane przez sąd pierwszej instancji rozstrzygnięcie nie powinno odwoływać się do innych dokumentów zawartych w aktach sprawy (np. poprzez zamieszczenie zwrotu „oskarżonego uznaje się za winnego popełnienia czynu opisanego w akcie oskarżenia”), albowiem wyrok winien jednoznacznie określać treść przypisanego oskarżonemu czynu i stanowić w tym zakresie zwartą całość. Takie odniesienie winno się tylko wiązać z opisem czynu zawartym w wyroku.

Dokładne określenie przypisanego oskarżonemu czynu to również konieczność uwzględnienia w jego zmodyfikowanym opisie np. innej wartości mienia zabranego przez sprawcę, innego sposobu działania, co może też rzutować na zagadnienie kwalifikacji prawnej czynu. Nie wolno więc - np. ustalając, że przywłaszczona przez oskarżonego kwota była np. o 1000 zł mniejsza - uniewinnić go w tym zakresie.

Przedstawione sytuacje należy uznać za typowe, lecz zarysowane możliwości rozstrzygnięć bynajmniej nie wyczerpują całości zagadnienia.

Wydanie orzeczenia skazującego nakłada na sąd obowiązek rozstrzygnięcia szeregu dalszych kwestii, a mianowicie:

a) oceny zasadności powództwa cywilnego (poprzez wydanie merytorycznego rozstrzygnięcia w postaci zasądzenia bądź oddalenia roszczenia - w sytuacji, kiedy daje ku temu podstawę materiał dowodowy zgromadzony w sprawie), bądź pozostawienia go bez rozpoznania (poprzez wydanie formalnego rozstrzygnięcia - gdy materiał dowodowy ujawniony w toku rozprawy nie wystarcza do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego, a jego uzupełnienie spowodowałoby znaczną przewlekłość postępowania, a także z przyczyn określonych w art. 65 § 3 kpk) - art. 415 § 1 i 3 kpk;

b) wypowiedzenia się w kwestii zasądzenia odszkodowania na rzecz pokrzywdzonego z urzędu - art. 415 § 5 kpk;

c) zajęcia stanowiska co do określonego w ustawie obowiązku orzeczenia o nawiązce lub o naprawieniu szkody - art. 415 § 6 kpk;

d) oceny zasadności wniosku prokuratora co do kwestii odpowiedzialności podmiotu, który uzyskał korzyść majątkową w warunkach określonych w art. 52 kk - art. 416 kpk;

e) zaliczenia na poczet orzeczonej kary okresu tymczasowego aresztowania odbytego przez oskarżonego w innej równocześnie toczącej się sprawie, w której zapadł prawomocny wyrok uniewinniający, umorzono postępowanie albo odstąpiono od wymierzenia kary - art. 417 kpk.

Podobne kwestie - z wyjątkiem pkt. d) i e) - należy ocenić przy zastosowaniu w wyroku instytucji warunkowego umorzenia postępowania.

W kodeksie przyjęto - wzorem wcześniejszych regulacji - zasadę, że orzeczenia kończące postępowanie, zapadające po rozpoczęciu przewodu sądowego podejmowane są w formie wyroku.

W razie więc stwierdzenia - po rozpoczęciu przewodu sądowego - okoliczności wyłączającej ściganie lub danych przemawiających za warunkowym umorzeniem postępowania, sąd wyrokiem umarza postępowanie, albo umarza je warunkowo. Jednakże w razie stwierdzenia, że:

- czynu nie popełniono, albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia;
- czyn nie zawiera ustawowych znamion czynu zabronionego, albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa,

sąd wydaje wyrok uniewinniający, chyba że sprawca w chwili czynu był niepoczytalny (art. 414 § 1 kpk).

Umarzając postępowanie, sąd winien mieć na względzie to, że odpowiednio stosuje się regulacje zawarte w art. 322 § 2 i 3, art. 323 § 1 i 2 oraz art. 340 § 2 i 3 kpk. Sąd stosuje też środek zabezpieczający wskazany w art. 99 § 1 kk, jeżeli wyniki przewodu sądowego to uzasadniają, a umorzenie następuje z powodu niepoczytalności sprawcy w chwili popełnienia czynu (art. 414 § 2 i 3 kpk).

Umarzając postępowanie warunkowo, sąd korzysta odpowiednio z regulacji dotyczących stosowania instytucji w ramach merytorycznej kontroli oskarżenia (art. 414 § 4 kpk).

Z kolei, przewidując możliwość warunkowego umorzenia postępowania albo ewentualność orzeczenia kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, sąd może wznowić przewód sądowy, celem umożliwienia oskarżonemu zawarcia porozumienia z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia (art. 414 § 5 kpk).

Całkowicie zaś nową regulację przewidziano w art. 416 kpk.

Zgodnie z tym przepisem, w razie skazania oskarżonego sąd, w następstwie wniosku złożonego przez prokuratora, zobowiązuje w wyroku podmiot, który uzyskał korzyść majątkową w warunkach art. 52 kk, do jej zwrotu w całości lub części na rzecz Skarbu Państwa.

Taki wniosek pozostawia się bez rozpoznania, o ile względem oskarżonego zapada wyrok:

- uniewinniający lub umarzający postępowanie,
- skazujący go za przestępstwo, które takiej korzyści nie przyniosło.

Przed zakończeniem przewodu sądowego sąd przesłuchuje w charakterze świadka podmiot określony w art. 52 kk, któremu to przysługuje prawo odmowy zeznań (art. 72, 75, 87 i 89 kpk mają odpowiednie zastosowanie).

D. Ogłoszenie wyroku

Po podpisaniu wyroku, przewodniczący ogłasza go publicznie przez odczytanie jego treści. Ustawodawca przewidział szczególnie uroczystą formę publikacji, albowiem w czasie ogłaszania tego orzeczenia wszyscy obecni, z wyjątkiem sądu, winni zajmować pozycję stojącą (art. 418 § 1 kpk).

Ogłoszenie wyroku - zawsze jawne - jest tą czynnością, która powoduje, że jego treść nie może być modyfikowana przez sąd, który go wydał (z wyjątkiem zaistnienia oczywistej omyłki pisarskiej - art. 105 kpk oraz błędnego zaliczenia okresu tymczasowego aresztowania na poczet kary - art. 420 kpk). Publikacja wyroku następuje najczęściej

po przeprowadzeniu rozprawy, ale może również być efektem przeprowadzonego posiedzenia - art. 343 § 4 w zw. z art. 335 kpk.

Fakt zgłoszenia zdania odrębnego podaje się do wiadomości po ogłoszeniu wyroku, a jeżeli członek sądu orzekającego, który zgłosił zdanie odrębne, wyraził na to zgodę, także jego nazwisko (art. 418 § 2 kpk).

Niestawiennictwo stron, ich obrońców i pełnomocników nie stoi na przeszkodzie ogłoszeniu wyroku. Jeżeli oskarżony - pozbawiony wolności - nie był obecny przy ogłaszaniu na rozprawie orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie, a nie miał obrońcy, orzeczenie to należy oskarżonemu doręczyć wraz z pouczeniem o przysługującym prawie, terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia (art. 419 § 2 w zw. z art. 100 § 6 kpk).

W odniesieniu do pozostałych stron oraz w przypadku pozostawiania oskarżonego na wolności, dzień ogłoszenia wyroku rozpoczyna bieg terminu do złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku.

E. Ustne przytoczenie najważniejszych powodów wyroku

W myśl art. 418 § 3 kpk przewodniczący, albo jeden z członków sądu orzekającego, podaje ustnie najważniejsze powody wyroku. Winny one być zbliżone swym zakresem do wymogów, jakie stawia się pisemnemu ich odpowiednikowi (art. 424 kpk).

Nie można wprowadzić wymagań, aby argumentacja w przypadku ustnego podania najważniejszych powodów wyroku była identyczna, jak w uzasadnieniu pisemnym, jednak znaczne w tym względzie rozbieżności mogą stworzyć wrażenie powierzchowności w dokonywaniu tej pierwszej czynności i inspirować strony do wnoszenia środka zaskarżenia.

Ustne przytoczenie najważniejszych powodów wyroku ma także walor wychowawczy. Jeśli się zważy, że jest ono dokonywane w obecności publiczności, to efekt pozytywny można osiągnąć nie tylko w odniesieniu do oskarżonego, lecz także innych uczestników postępowania.

F. Pouczenie o prawie, terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia

Pouczenie stron o sposobie odwołania się od wyroku następuje bezpośrednio po przytoczeniu ustnych motywów rozstrzygnięcia. Tej czynności dokonuje przewodniczący składu orzekającego, zamieszczając o tym fakcie stosowną wzmiankę w protokole rozprawy głównej.

Brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie - stosownie do treści art. 16 § 1 kpk - nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla stron.

Strona - jeżeli zamierza wnieść apelację - w terminie zawitym 7 dni od daty ogłoszenia wyroku może złożyć na piśmie wniosek o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku. Dla oskarżonego pozbawionego wolności, który nie ma obrońcy i nie był obecny podczas ogłaszania wyroku, termin ten biegnie od daty doręczenia mu wyroku.

Wskazać też trzeba, że sporządzenie uzasadnienia z urzędu (np. w przypadku zgłoszenia zdania odrębnego - art. 114 § 3 kpk) nie zwalnia strony od złożenia wniosku o doręczenie uzasadnienia (art. 422 § 1-3 kpk).

Zgodnie z treścią art. 445 § 1 kpk termin do wniesienia apelacji wynosi 14 dni i biegnie dla każdego uprawnionego od doręczenia mu wyroku wraz z uzasadnieniem. Rozpoznaniu przez sąd drugiej instancji podlega również apelacja wniesiona przed upływem terminu do złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia.

Czynność dokonana po upływie terminu zawitego (a więc złożenie wniosku o sporządzenie na piśmie uzasadnienia wyroku po upływie 7 dni od dnia ogłoszenia orzeczenia lub wniesienie apelacji z przekroczeniem terminu 14 dni liczonego od doręczenia odpisu wyroku wraz z uzasadnieniem) jest bezskuteczna. W takim przypadku prezes sądu odmawia przyjęcia takiego wniosku lub apelacji, wydając stosowne zarządzenie, na które przysługuje zażalenie (art. 422 § 3 i art. 429 § 1 i 2 kpk).

Osobie nie będącej oskarżonym, która zgłasza roszczenie do mienia objętego przepisami przedmiotów, przysługuje prawo dochodze-

nia swych roszczeń tylko na drodze postępowania cywilnego (art. 421 kpk).

G. Zamknięcie rozprawy głównej

Decyzję o zamknięciu rozprawy głównej podejmuje przewodniczący składu orzekającego i przybiera ona postać zarządzenia.

Przed jej wydaniem sąd może np. jeszcze incydentalnie orzekać co do kwestii tymczasowego aresztowania. W sytuacji uchylenia tego środka zapobiegawczego - stosownie do treści art. 264 § 1 kpk - na przewodniczącym będzie ciążył obowiązek niezwłocznej realizacji postanowienia w celu zwolnienia tymczasowo aresztowanego, jeżeli nie jest on pozbawiony wolności w tej lub innej sprawie.

Strony mogą zgłaszać nadto dalsze wnioski, które sąd winien ocenić, wydając stosowne postanowienia.

H. Czynności końcowe w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji

Zakończenie rozprawy bynajmniej nie kończy postępowania przed sądem pierwszej instancji. Proces karny może bowiem - z uwagi na wniesienie skargi apelacyjnej - zostać przeniesiony do sądu wyższej instancji lub - ze względu na brak zainteresowania stron w złożeniu wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku - zakończyć się uprawomocnieniem orzeczenia.

Uważa się, że czynności końcowe obejmują okres dzielący zamknięcie rozprawy a wniesienie apelacji, bądź zamknięcie rozprawy, a uprawomocnienie się orzeczenia.

Na tym etapie postępowania do najistotniejszych czynności należy zaliczyć:

- wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku,
- sporządzenie uzasadnienia wyroku.

Zagadnienie wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku zostało wyczerpująco omówione w części poświęconej kwestiom poczenia o prawie, terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia.

Zająć należy się wobec tego jedynie kwestią sporządzenia uzasadnienia wyroku.

Zgodnie z art. 424 § 1 kpk winno być ono sporządzone w ciągu 7 dni od daty złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia, a w wypadku sporządzenia uzasadnienia z urzędu - od daty ogłoszenia wyroku. W sprawie zawilej, w razie niemożności sporządzenia uzasadnienia w terminie, prezes sądu może przedłużyć ten termin na czas oznaczony.

Wyrok wraz z uzasadnieniem doręcza się stronie, która złożyła wniosek na podstawie art. 422 kpk. Jeżeli sprawę rozpoznano z wyłączeniem jawności, ze względu na ważny interes państwa, zamiast uzasadnienia doręcza się zawiadomienie, że uzasadnienie zostało sporządzone.

Zgodnie z art. 424 kpk uzasadnienie powinno zawierać:

- wskazanie, jakie fakty sąd uznał za udowodnione lub nie udowodnione, na jakich w tej mierze oparł się dowodach i dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych - czyli ustalenie podstawy faktycznej wyroku,
- wyjaśnienie podstawy prawnej wyroku,
- przytoczenie okoliczności, które sąd miał na względzie przy wymiarze kary, a zwłaszcza przy zastosowaniu nadzwyczajnego złagodzenia kary, środków zabezpieczających, uwzględnieniu powództwa cywilnego oraz przy innych rozstrzygnięciach zawartych w wyroku.

Uzasadnienie orzeczenia podpisują sędziowie, którzy wyrok wydali, nie wyłączając przegłosowanego. W sprawach rozpoznawanych w składzie jednego sędziego i dwóch ławników uzasadnienie podpisuje tylko przewodniczący, chyba że zgłoszono zdanie odrębne. Wówczas podpisują je także ławnicy.

POSTĘPOWANIE ODWOŁAWCZE

1. Środki zaskarżenia - uwagi ogólne

Nie ulega wątpliwości, że każde działanie człowieka może być - w myśl zasady *errare humanum est* - nacechowane błędem. Tak więc konieczne jest stworzenie i zapewnienie takiego systemu kontroli, który w praktyce eliminowałby te orzeczenia, które zapadły na ustaleniach faktycznych nie opartych na prawdzie, a także te, które były podejmowane w okolicznościach naruszających istotne prawa stron.

Owe błędy wynikać mogą, przykładowo, z niewłaściwie dokonanej wykładni prawa, wadliwego stosowania przepisów, błędnej oceny faktów, a także z nieadekwatnego zastosowania środków represji karnej. Mogą dotyczyć kwestii pierwszoplanowych, jak i usterek zaistniałych w wyroku, bądź drugorzędnych, związanych z tokiem postępowania, np. wadliwie wprowadzonej przez przewodniczącego składu orzekającego kolejności zadawania pytań osobie przesłuchiwanej w charakterze świadka.

W celu wyeliminowania tych nieprawidłowości ustawodawca przewidział cały system **środków zaskarżenia**, dzięki któremu strona lub inny uprawniony podmiot ma prawo - będąc niezadowolonym z wydanego orzeczenia, bądź podjętego zarządzenia - do zaskarżenia tych decyzji procesowych, doprowadzając do ich zmiany lub uchylecia.

System środków zaskarżenia może być oparty - jak w państwach zachodnich - na modelu trójinstancyjnym (w klasycznym modelu sąd apelacyjny przeprowadza na nowo dowody, zaś jego ustalenia i rozumowanie kontroluje sąd kasacyjny), bądź w postaci dwuinstancyjnej (gdzie w ramach postępowania przed sądem II instancji następuje pełna kontrola poczynionych przez sąd niższej instancji ustaleń fakty-

cznych, zastosowanych norm prawnych i wymiaru kary, przy czym uzupełnienie postępowania dowodowego następuje wyjątkowo).

Polski model postępowania karnego hołduje tej drugiej koncepcji i z tej racji środki zaskarżenia możemy podzielić na pięć zasadniczych grup:

- zwyczajne środki odwoławcze (apelacja od wyroku - art. 444 i n. kpk, zażalenie na postanowienie - art. 302 § 1 i art. 459 kpk, zażalenie na zarządzenie - art. 302 § 1, art. 466 § 1 kpk, a także zażalenia na inne czynności bądź ich zaniechanie - art. 246 § 1, art. 302 § 2, art. 467 § 1 kpk);
- nadzwyczajne środki odwoławcze (kasacja - art. 518 i n. kpk, wznowienie postępowania zakończanego prawomocnym orzeczeniem - art. 540 i n. kpk);
- sprzeciwy (w postępowaniu uproszczonym - art. 482 § 1 kpk oraz nakazowym - art. 506 § 3 kpk);
- natychmiastowe odwołanie (art. 373 kpk);
- wniosek o stwierdzenie nieważności (art. 102 § 2 kpk).

2. Ogólna charakterystyka środków odwoławczych

W ramach środków zaskarżenia najistotniejszą rolę odgrywają środki odwoławcze. Są to w istocie wnioski stron, a także innych podmiotów uczestniczących w procesie, za pomocą których uprawnieni domagają się kontroli przez organ instancyjnie wyższy orzeczeń, zarządzeń i innych czynności (bądź ich zaniechań) dokonanych w toku postępowania przygotowawczego i sądowego.

Zestawiając cechy środków zaskarżenia i odwoławczych trzeba wskazać, że te ostatnie charakteryzują się **dewolutywnością**, tj. obowiązkiem przeniesienia rozpoznania sprawy przez organ instancyjnie wyższy.

W teorii prawa karnego procesowego wskazuje się, że ta cecha środków odwoławczych może mieć charakter bezwzględny lub względny. Dewolutywność bezwzględna oznacza, że kontroli na skutek wniesienia środka odwoławczego może dokonać tylko organ instancyjnie wyższy. W przypadku dewolutywności względnej kontrola tego organu jest uzależniona od tego, czy organ instancyjnie niższy,

który np. wydał zaskarżone orzeczenie, uwzględni odwołanie. Jeżeli tego nie uczyni, dopiero wówczas odsyła wniesiony środek odwoławczy sądowi drugiej instancji. Apelacja ma charakter bezwzględnie dewolutywny, natomiast zażalenie względnie dewolutywny (art. 463 § 1 kpk).

Innym pojęciem, charakteryzującym środki odwoławcze, jest zagadnienie **suspensywności**, dotyczące kwestii wstrzymania wykonalności zaskarżonego orzeczenia lub zarządzenia do czasu rozpoznania środka odwoławczego.

Podobnie - jak w przypadku dewolutywności - również w ramach suspensywności wyróżniamy jej wymiar bezwzględny i względny. W pierwszym wypadku bezwzględnym skutkiem jest wstrzymanie wykonalności orzeczenia lub zarządzenia (np. gdy zostaje wniesiona apelacja). W drugiej zaś sytuacji wstrzymanie realizacji tych decyzji zależy od uznania organu procesowego (np. co do zażalenia - art. 462 kpk).

Kolejną cechą środków odwoławczych jest **skargowość**, zwana inaczej **dyspozycyjnością**. Oznacza to, że kontrola za pomocą tych środków uruchamiana jest tylko na skutek wniesienia skargi przez uprawniony podmiot.

Do siatki pojęciowej, charakteryzującej środki odwoławcze, należy dodać również ich **reformacyjny charakter**. Jawi się on tym, że po ich rozpoznaniu organ procesowy może zaskarżone orzeczenie uchylić, zmienić, a także utrzymać w mocy.

3. Ogólna charakterystyka skargi odwoławczej

Zgodnie z treścią art. 425 § 1 kpk od orzeczenia (czyli postanowienia bądź wyroku) wydanego w pierwszej instancji stronom (w postępowaniu przygotowawczym są to pokrzywdzony i podejrzany, zaś w postępowaniu sądowym stanowią je prokurator, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny, powód cywilny i oskarżony) i podmiotowi określonego w art. 416 kpk (odpowiedzialnemu posiłkowo, który w związku z wydaniem wyroku skazującego został zobowiązany do zwrotu w całości lub części korzyści majątkowej) przysługuje prawo wniesienia środka odwoławczego. W pierwszym wypadku mówimy o kontroli zażaleniowej, w drugim zaś - apelacyjnej. Będą zatem

miały zastosowanie w obu tych trybach kontrolnych zawsze przepisy ogólne dotyczące postępowania odwoławczego oraz - w zależności od wniesionego środka zaskarżenia - normy dotyczące zażalenia (rozdział 50 kpk), bądź apelacji (rozdział 49 kpk).

Powołany na wstępie art. 425 § 1 kpk, określający generalnie, w jakich to sytuacjach przysługuje środek odwoławczy, doznaje szeregu istotnych modyfikacji i ograniczeń.

Po pierwsze wskazać trzeba, że w pierwszej instancji zapada szereg orzeczeń, których zaskarżenie nie jest dopuszczalne (np. zgodnie z treścią art. 65 § 4 kpk na odmowę przyjęcia powództwa cywilnego lub na pozostawienie go bez rozpoznania na podstawie art. 65 § 3 kpk zażalenie nie przysługuje). Regułą jest więc, iż tylko w odniesieniu do wyroków przysługuje zawsze apelacja, natomiast od postanowień można wnieść zażalenie tylko w sytuacjach określonych ustawą (art. 302 i 459 kpk).

Po drugie - wprowadzie od orzeczeń wydanych przez sąd odwoławczy po rozpoznaniu środka odwoławczego nie ma możliwości wniesienia zwyczajnego środka zaskarżenia, to jednak inne orzeczenia sądu odwoławczego (tzn. te, które zapadają w toku postępowania przed tym sądem II instancji) są zaskarżalne w drodze zażalenia, o ile ustawa tak stanowi. Taką szczególną regulację - z racji na ingerencję w istotne dobra jednostki - przewidział ustawodawca w art. 426 § 3 kpk stanowiąc, iż od wydanych w toku postępowania odwoławczego postanowień o przeprowadzeniu obserwacji w zakładzie leczniczym, o zastosowaniu środka zapobiegawczego oraz nałożeniu kary porządkowej przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu sądu odwoławczego.

Po trzecie - nie przysługuje środek odwoławczy od orzeczeń wydanych przez Sąd Najwyższy (art. 426 § 2 kpk).

Po czwarte - istotne ograniczenie możliwości zaskarżenia orzeczeń zostały zawarte w art. 425 § 3 kpk. Zgodnie z tym przepisem, odwołujący się może skarżyć jedynie rozstrzygnięcia lub ustalenia naruszające jego prawa lub szkodzące jego interesom. W teorii procesu karnego wskazuje się na potrzebę istnienia tzw. *gravamen*, czyli rodzaju „uciążliwości” związanej z wydaniem takiego orzeczenia.

Powyższe ograniczenie nie dotyczy oskarżyciela publicznego, który - z racji na pełnioną w procesie funkcję - może wносить środek odwoławczy zarówno na korzyść, jak i niekorzyść oskarżonego (art. 425 § 3 i 4 kpk).

Po piąte - każde orzeczenie można zaskarżyć w całości lub części (art. 425 § 2 kpk). Tak więc apelacja od wyroku może dotyczyć całości rozstrzygnięcia, tj. winy i kary, bądź tylko ograniczać się do tej ostatniej kwestii i wtedy mamy do czynienia z zaskarżeniem orzeczenia jedynie co do kary. W skrajnym przypadku istnieje możliwość zaskarżenia samego uzasadnienia orzeczenia. Jest to nowa instytucja, która nie była znana procedurze karnej z 1969 r. Zakres żądania strony to granica środka odwoławczego.

Skarga odwoławcza winna spełniać określone przepisami wymogi formalne, a mianowicie:

- winna być sporządzona na piśmie (art. 428 § 1 kpk);
- musi odpowiadać wymogom pisma procesowego (art. 119 kpk);
- odwołujący się powinien wskazać zaskarżone rozstrzygnięcie lub ustalenie, a także podać, czego się domaga (art. 427 § 1 kpk). Precyzyjne określenie dwóch pierwszych kwestii pozwala ocenić, czy skarżący ma *gravamen* (nie dotyczy to ograniczenie oskarżyciela publicznego) i stanowi wyznacznik granic zaskarżenia. Obowiązek określenia, czego domaga się skarżący, jest tzw. *petitum* środka odwoławczego i jest swoistym wyrazem oczekiwań autora skargi co do rodzaju rozstrzygnięcia instancji odwoławczej.

Procedura karna generalnie nie nałożyła na odwołującego się obowiązku wskazania zarzutów stawianych rozstrzygnięciu oraz uzasadnienia środka zaskarżenia. Taka regulacja pozwala uznać, iż ustawodawca nie formalizuje nadmiernie w postępowaniu odwoławczym czynności. Taki obowiązek wprowadza się natomiast - zgodnie z art. 427 § 2 kpk - wówczas, kiedy środek odwoławczy pochodzi od oskarżyciela publicznego, obrońcy lub pełnomocnika.

Zarzuty odwoławcze to zawarte w środku odwoławczym twierdzenia, wskazujące na określone uchybienia, którymi - w ocenie skarżącego - dotknięte jest rozstrzygnięcie. Wprawdzie kodeks nie precyzuje kategorii uchybień, które mogą być podnoszone, ale praw-

nie skuteczne są tylko te, które mieszczą się w ramach uregulowań zawartych w art. 438-440 kpk - tzw. przyczyny odwoławcze.

Obok bezwzględnych przyczyn odwoławczych - o czym będzie jeszcze mowa niżej - istnieją względne przyczyny odwoławcze. Podział na te dwie kategorie - uzasadnia ich ciężar gatunkowy, co znajduje odbicie w skutkach. Otóż w przypadku bezwzględnych przyczyn odwoławczych - w razie ich stwierdzenia - sąd drugiej instancji może jedynie uchylić zaskarżone orzeczenie. Ustawodawca natomiast nie jest tak rygorystyczny w przypadku zaistnienia względnych przyczyn odwoławczych, albowiem przewiduje alternatywną możliwość uchylenia bądź zmiany orzeczenia.

Wśród względnych przyczyn odwoławczych wyróżnia się:

1. Obrazę prawa materialnego

Najogólniej rzecz ujmując, powyższe uchybienie polega na wadliwym zastosowaniu norm prawa materialnego do prawidłowo poczynionych ustaleń faktycznych.

Nie ma więc obrazu prawa materialnego, gdy wadliwość orzeczenia jest wynikiem błędnych ustaleń przyjętych za jego podstawę. Wówczas zasadnym będzie postawienie zarzutu błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia, zwłaszcza że mógł on mieć wpływ na treść tego orzeczenia (pkt 3 art. 438 kpk).

Przez obrazę prawa karnego materialnego należy rozumieć nie tylko naruszenie norm zawartych w kodeksie karnym, lecz także w szeregu ustaw dodatkowych, jak np. w ustawie karnej skarbowej z dnia 26.10.1971 r. (Dz.U. z 1984 r. Nr 2, poz. 103 z późn. zm.), ustawie z dnia 21.11.1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1992 r. Nr 4, poz. 16 z późn. zm.) itp., a także zawartych w kodeksie cywilnym, administracyjnym, celnym, jeżeli przepisy te stanowiły podstawę rozstrzygnięcia.

W praktyce - obok wyżej wskazanej sytuacji, kiedy nastąpiło wadliwe zastosowanie norm prawa materialnego do prawidłowo poczynionych ustaleń faktycznych - występują inne tego typu uchybienia, a mianowicie: błędne określenie wymiaru kary (która nie mieści się w granicach zagrożenia za dane przestępstwo, bądź też nie jest w ogóle

przewidziana za określony czyn), a także nieprawidłowe orzeczenia z uwagi na błędną interpretację zasad przewidzianych w art. 4 kk.

Obraza prawa materialnego będzie mieć miejsce również w przypadku skazania osoby, której czyn nie zawiera ustawowych znamion czynu zabronionego, bądź błędnej kwalifikacji czynu lub w przypadku bezpodstawnego zasądzenia powództwa cywilnego.

Z racji na ewidentny związek obrazy prawa materialnego z treścią orzeczenia nie jest wymagane wykazywanie tego faktu.

2. Obrazę przepisów postępowania, jeżeli mogła mieć ona wpływ na treść orzeczenia.

Przyjęta konstrukcja tego przepisu pozwala uznać, iż ustawodawca dzieli naruszenia prawa procesowego na te, które mogły mieć hipotetycznie wpływ na treść orzeczenia oraz na te, które wpływu nie miały. Przykładem tych ostatnich może być obraza art. 372 kpk, która polegałaby na wydawaniu przez sąd postanowień celem utrzymania na sali sądowej spokoju i porządku (takie decyzje podejmuje przewodniczący), bądź na sprzecznym z art. 368 kpk wydaniu postanowienia o przychylnym załatwieniu wniosku dowodowego strony, któremu inna strona nie sprzeciwiła się (wystarczy wówczas zarządzenie).

Obraza przepisów postępowania, jeżeli mogła mieć wpływ na treść orzeczenia, musi należeć do grupy istotniejszych uchybień. W orzecznictwie Sądu Najwyższego, odpowiednio mającego zastosowanie do nowej kodyfikacji - zwraca się uwagę, że taką podstawę stanowi:

- brak uwzględnienia wniosku o odroczenie rozprawy złożony przez oskarżonego w związku z niezachowaniem 7-dniowego terminu pomiędzy doręczeniem zawiadomienia a wyznaczoną datą rozprawy (art. 353 kpk)¹;
- przeprowadzenie rozprawy bez udziału prokuratora w sprawie o przestępstwo publicznoskargowe (art. 46 kpk)²;

1 Wyrok SN z dnia 2.08.1974 r., V KR 222/74, OSN KW 1974, z. 12, poz. 232.

2 Uchwała SN z dnia 25.08.1972 r., VI KZP 22/72, OSN KW 1972, z. 11, poz. 171.

- brak uprzedzenia świadka o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy (art. 190 § 1 kpk)³;
- ograniczenie się przez sąd tylko do odnotowania treści oświadczenia oskarżonego, że korzysta on z prawa odmowy składania wyjaśnień, powołując się na swoje wyjaśnienia ze śledztwa, i niepodjęcie stosownej decyzji w trybie art. 389 § 1 kpk⁴;
- naruszenie przez organy procesowe przepisów prawa procesowego, które uniemożliwiło uczestnikowi postępowania wstąpienie w prawa strony (art. 54, 59 § 1, 62 kpk)⁵.

Badając prawidłowość wydanego rozstrzygnięcia, należy mieć zawsze na względzie to, aby stwierdzone uchybienie, polegające na naruszeniu prawa procesowego, pozostawało w hipotetycznym związku przyczynowym z treścią orzeczenia, które z tej racji może być nieprawidłowe. *A contrario* zatem brak takiego związku przyczynowego nie pozwala na zastosowanie przepisu art. 438 pkt 2 kpk.

3. Błąd w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia

Podobnie, jak w przypadku obrony przepisów postępowania, tak również w sytuacji błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia, winien on mieć wpływ na treść orzeczenia. Najczęściej dochodzi do niego z uwagi na fakt braku przestrzegania dyrektyw obowiązujących przy ocenie materiału dowodowego, co skutkuje naruszeniem zasady prawdy materialnej. Wskazać trzeba, że organy postępowania karnego winny kształtować swe przekonanie - zgodnie z art. 7 kpk - na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

Zarzut błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę zaskarżonego wyroku nie może sprowadzać się do samej tylko odmiennej oceny materiału dowodowego, lecz powinien polegać na wskazaniu, jakich uchybień, w świetle wskazań wiedzy oraz doświad-

3 Wyrok SN z dnia 5.06.1979 r., III KR 129/79, OSN KW 1979, z. 9, poz. 96.

4 Wyrok SN z dnia 11.04.1985 r., II KR 62/85, OSN KW 1986, z. 3-4, poz. 25.

5 Wyrok SN z dnia 21.10.1977 r., VI KRN 249/77, OSN KW 1977, z. 12, poz. 141.

czenia życiowego, dopuścił się sąd w dokonanej przez siebie ocenie materiału dowodowego⁶.

4. Rażąca niewspółmierność kary

Przedmiotowa, względna przesłanka odwoławcza polega nie na „zwykłej”, lecz „rażącej” dysproporcji pomiędzy stopniem szkodliwości społecznej czynu a orzeczoną karą. Może być ona „rażąco” łagodna lub surowa.

Nie ulega wątpliwości, że i tym razem warto przedmiotową kwestię zilustrować orzecznictwem.

Oceniając współmierność kary, nie można poprzestać na jednym elemencie, czy niektórych tylko elementach kar wymierzanych sprawcy przestępstwa, lecz uwzględnić należy ogół dolegliwości, jakie orzeczono wobec sprawcy przestępstwa. W szczególności, dla oceny niewspółmierności orzeczonej kary grzywny istotny jest ogół dolegliwości ekonomicznych, a nie tylko sama wysokość orzeczonej kary grzywny w zestawieniu z wysokością „zrządzonej” szkody⁷.

Rażąca niewspółmierność wymierzonej oskarżonemu kary zachodzi wtedy, gdy suma zastosowanych kar zarówno zasadniczych, jak i dodatkowych, wymierzonych za przypisane oskarżonemu przestępstwo, nie uwzględnia należycie stopnia społecznego niebezpieczeństwa tego czynu (obecnie społecznej szkodliwości czynu) oraz nie realizuje w wystarczającej mierze celów kary w zakresie społecznego jej oddziaływania, z jednoczesnym uwzględnieniem celów zapobiegawczych i wychowawczych, jakie ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego⁸.

Zarzut rażącej niewspółmierności kary, jako zarzut z kategorii ocen, można zasadnie podnosić wówczas, gdy kara, jakkolwiek mieści się w granicach ustawowego zagrożenia, nie uwzględnia w sposób właściwy zarówno okoliczności popełnienia przestępstwa, jak i osobo-

6 Wyrok SN z dnia 22.01.1975 r., I KR 197/74, OSN KW 1975, z. 5, poz. 58.

7 Wyrok SN z dnia 17.04. 1973 r., V KRN 595/72, OSNKW 1973, z. 12, poz. 154.

8 Wyrok SN z dnia 10.07.1974 r., V KRN 60/74, OSNKW 1974, z. 11, poz. 213.

wości sprawcy - innymi słowy, gdy w społecznym odczuciu jest karą niesprawiedliwą⁹.

Zarzut niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego lub innego środka oceniać należy w kategoriach celowości ich stosowania - oczywiście w kontekście ustaleń faktycznych i podstaw prawnych.

5. Inne przyczyny odwoławcze

Obok tradycyjnych - wyżej wyszczególnionych - przyczyn względnych odwoławczych ustawodawca przewidział nową podstawę, a mianowicie to, że odwołujący się może również wskazać nowe fakty i dowody (art. 427 § 3 kpk). Istotne jest tylko, aby ujawniły się one po wydaniu orzeczenia przez sąd pierwszej instancji. Taki wniosek wypływa z modelu postępowania odwoławczego, w ramach którego nie ma w zasadzie miejsca na prowadzenie postępowania co do istoty sprawy (art. 452 § 1 i 2 kpk).

Jak już wyżej wspomniano, wymogi formalne, jakim musi odpowiadać środek odwoławczy, zostały określone w art. 427 § 1 i 2 oraz 119 § 1 kpk. Brak któregośkolwiek z określonych tam elementów rodzi obowiązek wezwania osoby, od której ten środek pochodzi, do usunięcia braków w terminie 7 dni. Jednocześnie poucza się, że w razie nieuzupełnienia braku w terminie, pismo uzna się za bezskuteczne.

Jeżeli strona w określonym terminie nie usunie tych braków, albo też wniesie środek odwoławczy po terminie, lub zostanie on wniesiony przez osobę nieuprawnioną, albo też jest on niedopuszczalny z mocy ustawy, wówczas prezes sądu pierwszej instancji wydaje zarządzenie o odmowie przyjęcia środka odwoławczego (art. 429 § 1 kpk). Na takie zarządzenie przysługuje zażalenie (art. 429 § 2 kpk).

Wadliwe przyjęcie środka odwoławczego nie oznacza, że zostanie on rozpoznany przez sąd odwoławczy. Pozostawia on bez rozpoznania przyjęty środek odwoławczy, jeżeli zachodzą okoliczności określone w art. 429 § 1 kpk, a także jeżeli jego przyjęcie nastąpiło na skutek niezasadnego przywrócenia terminu (art. 430 § 1 kpk).

⁹ Wyrok SN z dnia 11.04. 1985 r., V KRN 178/85, OSNKW 1985, z. 7-8, poz. 60.

Wówczas na takie postanowienie przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu sądu odwoławczego, chyba że zostało wydane przez Sąd Najwyższy (art. 430 § 2 kpk).

Zgodnie z art. 431 § 1 kpk środek odwoławczy można cofnąć, przy czym skuteczność owej czynności procesowej zależy od kierunku środka odwoławczego.

Jeżeli zatem środek odwoławczy został wniesiony na niekorzyść oskarżonego, zawsze może być przez odwołującego się cofnięty. Bardziej sytuacja komplikuje się wówczas, kiedy środek odwoławczy został wniesiony na korzyść oskarżonego.

Nie ulega wątpliwości, że jeżeli oskarżony wniósł skargę osobiste, może on zawsze cofnąć środek odwoławczy przez siebie wniesiony. Może również cofnąć wniesiony na jego korzyść środek odwoławczy, chyba, że (art. 431 § 1 i 2 kpk):

- a) wniósł go oskarżyciel publiczny,
- b) zachodzi wypadek przewidziany w art. 79 kpk.

Również środka odwoławczego wniesionego na korzyść oskarżonego nie można bez jego zgody cofnąć, co podyktowane jest potrzebą ochrony jego interesów (art. 431 § 3 kpk). Taki środek w praktyce może jedynie złożyć oskarżyciel publiczny, obrońca oskarżonego i - w przypadku nieletniości oraz ubezwłasnowolnienia - przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęć oskarżony pozostaje (art. 425 § 4 i 76 kpk).

Cofnięty środek odwoławczy pozostawia się bez rozpoznania, chyba że zachodzi jedna z przyczyn wskazanych w art. 101, 439 lub 440 kpk (art. 432 kpk). Przedmiotowe postanowienie - co wynika z powołanego wyżej przepisu - podejmuje sąd odwoławczy. *Ratio legis* takiego unormowania wynika z potrzeby oceny, czy nie zachodzi nieważność orzeczenia z mocy samego prawa, a także przypadek zaistnienia bezwzględnych przyczyn odwoławczych, bądź wydania rażąco niesprawiedliwego orzeczenia. W razie zaistnienia tych sytuacji skarga odwoławcza podlega merytorycznemu rozpoznaniu - z wyjątkiem sytuacji opisanej w art. 101 kpk. Wówczas sprawę - stosownie do treści art. 102 § 1 kpk - przedstawia się sądowi właściwemu do stwierdzenia nieważności.

4. Granice środka odwoławczego

Zgodnie z art. 433 § 1 kpk sąd odwoławczy rozpoznaje sprawę w granicach środka odwoławczego, a w zakresie szerszym o tyle, o ile ustawa to przewiduje. Takie rozszerzenie umożliwiają przepisy art. 101, 435, 439 § 1, 440, 455 kpk.

Zestawienie tych norm a także treść art. 425 § 2 kpk pozwala uznać, że wydane orzeczenie może być zaskarżone w całości lub części. W pierwszym przypadku kontroli podlega całość, tj. wszystkie elementy składowe tego rozstrzygnięcia, zaś w drugim - tylko wybrane jego części, a więc można wyróżnić zakres osobowy i rzeczowy zaskarżenia.

Przez zakres osobowy środka odwoławczego należy rozumieć taką sytuację, w której zaskarżono orzeczenie względem jednej spośród kilku stron procesowych, np. oskarżyciel posiłkowy bądź publiczny wnosi apelację tylko w odniesieniu do jednego z oskarżonych, pomijając pozostałych współoskarżonych.

Z kolei zakres rzeczowy zaskarżenia wiązać należy z kwestią negacji wybranych rozstrzygnięć zawartych w orzeczeniu, które są związane z tą samą osobą, np. oskarżony w apelacji nie neguje słuszności rozstrzygnięcia w części uniewinniającej, lecz zaskarża wyrok w zakresie skazującym go.

W pewnych wypadkach - a mianowicie w postępowaniu apelacyjnym (art. 447 § 1 i 2 kpk) - istnieje możliwość objęcia zaskarżeniem szerszego zakresu orzeczenia, aniżeli by to wynikało z treści samej skargi. Tak się dzieje dlatego, że apelację wniesioną co do winy uważa się za zwróconą przeciwko całości wyroku, zaś co do kary, traktuje się za skierowaną przeciwko całości rozstrzygnięcia o karze i środkach karnych.

O zakresie zaskarżenia decyduje więc nie tylko żądanie zawarte w skardze odwoławczej, lecz także treść art. 447 § 1 i 2 kpk.

Brak określenia we wniesionym środku odwoławczym jego granic zmusza do ich poszukiwania w treści wniesionej skargi, w tzw. petitum (art. 427 § 1 kpk). Ustawodawca bowiem wymaga, aby żądania formułowane przez skarżącego były w tym zakresie dostatecznie skonkretyzowane.

Jeżeli strona - nie określając granic środka odwoławczego - domaga się kontroli orzeczenia np. ze względu „na jego oczywistą niesprawiedliwość” należy uznać, że zaskarżono orzeczenie w całości. Tak należy postąpić zawsze, kiedy nie można ustalić, czy strona domaga się kontroli całości, czy też części orzeczenia.

Istotną w tym kontekście rolę odgrywają zarzuty wskazane we wniesionym środku, albowiem w myśl art. 433 § 2 kpk sąd odwoławczy obowiązany jest rozważyć wszelkie wnioski i zarzuty wskazane w środku odwoławczym, chyba że ustawa stanowi inaczej. Ich określenie wymagane jest ze strony oskarżyciela publicznego, obrońcy bądź pełnomocnika (art. 427 § 2 kpk). Nie mają więc takiego obowiązku pozostałe strony (arg. a contrario).

Sformułowanie przez skarżącego - jeżeli nawet nie miał takiego obowiązku - zarzutów nakłada na sąd obowiązek ich rozpoznania.

Przewidziana w art. 433 § 1 kpk reguła, że sąd odwoławczy rozpoznaje sprawę w granicach środka odwoławczego, pozostaje w związku z szeregiem wyjątków, albowiem ustawodawca nakazuje ją przeprowadzić w zakresie „szerszym o tyle, o ile ustawa to przewiduje”. Z racji na ich ilość, na sądzie odwoławczym spoczywa obowiązek całkowitej kontroli zaskarżonego orzeczenia pod każdym względem, zarówno faktycznym, jak też prawnym.

Niezwykle istotnym wyjątkiem od zasady, że sąd drugiej instancji rozpoznaje sprawę w granicach środka odwoławczego, jest regulacja zawarta w art. 435 kpk, który stanowi, że sąd odwoławczy uchyla lub zmienia orzeczenie na korzyść współoskarżonych, choćby nie wnieśli środka odwoławczego, jeżeli je uchylił lub zmienił na rzecz współoskarżonego, którego środek odwoławczy dotyczył, gdy te same względy przemawiają za uchyleniem lub zmianą na rzecz tamtych.

Możliwość modyfikacji - niekiedy prawomocnego orzeczenia - obwarowana jest szeregiem istotnych warunków, a mianowicie:

- orzeczenie zostało uchylone lub zmienione na korzyść współoskarżonego, który wniósł środek odwoławczy, przy czym nie jest istotne, czy był on złożony na jego korzyść bądź niekorzyść;

- przyczyny powodujące uchylenie bądź zmianę orzeczenia dotyczą wszystkich współoskarżonych;
- tych uchybień nie można - względem pozostałych oskarżonych - wyeliminować w ramach wniesionych przez nich środków odwoławczych.

Bardzo istotną kategorią zbiorczą, stanowiącą wyjątek od wskazanej wyżej zasady, są bezwzględne przyczyny odwoławcze określone w art. 439 kpk. Z racji na ich wagę sąd odwoławczy - niezależnie od granic środka odwoławczego i podniesionych zarzutów - ma obowiązek *ex officio* skontrolować, czy nie dopuszczono się owych uchybień. Skutkiem ich stwierdzenia jest obowiązek uchylenia zaskarżonego orzeczenia, przy czym - jeżeli taką wadą dotknięty jest wyrok - możliwe jest wydanie takiego rozstrzygnięcia na posiedzeniu (tj. bez potrzeby wyznaczania rozprawy). Nie oceniając, czy uchybienia miały wpływ na treść orzeczenia, sąd drugiej instancji uchyli je, o ile:

1. W wydaniu orzeczenia brał udział sędzia podlegający wyłączeniu z następujących przyczyn:

a) był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka lub występował jako biegły;

b) brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze;

c) brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone lub stwierdzono jego nieważność;

d) brał udział w wydaniu postanowienia o warunkowym umorzeniu postępowania;

e) brał udział w wydaniu postanowienia, co do którego wniesiono sprzeciw (art. 40 § 1 pkt 4, 5 oraz 7-9 kpk).

Pozostałe przypadki, objęte zbiorczą kategorią *iudex inhabilis*, stanowią podstawę stwierdzenia nieważności orzeczenia z mocy samego prawa (art. 101 § 1 pkt 2 kpk).

2. Sąd był nienależycie obsadzony lub którykolwiek z jego członków nie był obecny na całej rozprawie.

Pojęcie „nienależytej obsady sądu” należy interpretować w powiązaniu z art. 101 § 1 pkt 2 kpk i stwierdzić, że to uchybienie nie obejmuje sytuacji, kiedy w wydaniu orzeczenia brała udział osoba nie-uprawniona do orzekania bądź podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40 § 1 pkt 1-3 lub 6 oraz § 2 i 3 kpk, bowiem wówczas zachodzi przypadek nieważności orzeczenia z mocy samego prawa. Nienależyta obsada sądu będzie miała miejsce wówczas, kiedy zostanie stwierdzone, że skład orzekający został ustalony sprzecznie z regułami określonymi prawem karnym procesowym. Tak więc podstawę do uchylenia orzeczenia będzie stanowił zarówno skład „lepiej obsadzony” (np. 2 sędziów i 3 ławników, zamiast 1 sędziego i 2 ławników w sprawie o przestępstwo z art. 280 § 1 kk), jak też „gorzej obsadzony” (np. skład jednoosobowy zamiast ławniczego - w sprawach o przestępstwo z art. 279 kk).

Identycznie postąpi sąd wyższej instancji, gdy stwierdzi, że chociaż jeden z członków składu orzekającego nie był obecny w trakcie całej rozprawy. Sytuacja taka będzie miała miejsce wówczas, kiedy np. stwierdzi się, iż - po odroczeniu wydania wyroku - w składzie orzekającym figuruje osoba, która nie uczestniczyła w rozprawie.

3. Sąd powszechny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego, albo sąd szczególny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego.

Ratio legis takiego rozwiązania należy upatrywać w potrzebie wyraźnego rozgraniczenia kompetencji między sądownictwem szczególnym (np. sądami wojskowymi) a powszechnym (sądami rejonowymi, wojewódzkimi i apelacyjnymi).

4. Sąd niższego rzędu orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu wyższego rzędu.

Naruszenie właściwości rzeczowej, np. przez sąd wojewódzki względem rejonowego, nie powoduje konieczności uchylenia orzeczenia (arg. a contrario).

5. Zachodzi okoliczność wyłączająca postępowanie, a mianowicie:

- a) oskarżony zmarł;

b) nastąpiło przedawnienie karalności;

c) brak skargi uprawnionego oskarżyciela;

d) brak wymaganego zezwolenia na ściganie lub wniosku o ściganie pochodzącego od osoby uprawnionej, chyba że ustawa stanowi inaczej;

e) zachodzi inna okoliczność wyłączająca ściganie (art. 17 § 1 pkt 5, 6, 9-11 kpk).

Tak sformułowany katalog - z racji na przesłankę z pkt e) - należy uznać za otwarty.

6. Oskarżony nie miał obrońcy w warunkach określonych w art. 79 § 1 i 2 oraz 80 kpk, lub obrońca nie brał udziału w czynnościach, w których jego udział był obowiązkowy.

Przyjęta przez ustawodawcę w art. 79 kpk konstrukcja obrońcy niezbędnego zakłada również jej istnienie w postępowaniu przygotowawczym - w odniesieniu do wyszczególnionych tam kategorii podejrzanych. Brak zatem ustanowienia obrońcy niezbędnego, gdy tego wymaga ustawa, rodzi konieczność uchylenia orzeczenia.

Taki obowiązek spoczywa na sądzie odwoławczym także wtedy, kiedy ustanowiony w postępowaniu, np. przed sądem wojewódzkim jako sądem pierwszej instancji (jeżeli zarzucono oskarżonemu zbrodnię lub pozbawiono wolności), obrońca niezbędny wychodził z sali sądowej w trakcie trwającej rozprawy głównej.

7. Sprawę rozpoznano podczas nieobecności oskarżonego, którego obecność była obowiązkowa.

Zgodnie z art. 374 § 1 kpk obecność oskarżonego na rozprawie głównej - z wyjątkami, o których była już wcześniej mowa - jest obowiązkowa. Jeżeli zatem np. w sądzie I instancji przewodniczący bezpodstawnie wydali go z sali (wbrew dyspozycji art. 375 § 1 kpk), to orzeczenie wydane po przeprowadzeniu rozprawy głównej będzie podlegało uchyleniu właśnie z tego tytułu, że sprawę rozpoznano podczas nieobecności oskarżonego, chociażby jego absencja miała charakter tylko okresowy.

Uchylenie orzeczenia jedynie z powodów określonych w art. 439 § 1 pkt 5-7 może nastąpić tylko na korzyść oskarżonego (art. 439 § 2 kpk).

Kolejnym ograniczeniem zasady, że sąd odwoławczy rozpoznaje sprawę w granicach środka odwoławczego, jest art. 440 kpk. Przepis ten wskazuje, że jeżeli utrzymanie orzeczenia w mocy byłoby rażąco niesprawiedliwe, podlega ono zmianie na korzyść oskarżonego albo uchyleniu niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów.

Literalna interpretacja tego przepisu pozwala uznać, że na sądzie odwoławczym - w każdej sprawie - ciąży obowiązek zbadania sprawy niezależnie od granic środka odwoławczego. Modyfikacja rozstrzygnięcia możliwa jest jedynie wtedy, kiedy byłoby ono „rażąco niesprawiedliwe”.

Istotnym wyjątkiem od określonej na wstępie zasady związania sądu granicami środka odwoławczego jest również, przewidziana w art. 455 kpk, możliwość poprawienia przez sąd odwoławczy błędnej kwalifikacji prawnej czynu. Może ona nastąpić - i to niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów - o ile nie zachodzi potrzeba zmiany ustaleń faktycznych. Poprawienie błędnej kwalifikacji na korzyść oskarżonego może nastąpić zawsze, zaś na jego niekorzyść - tylko wtedy, gdy w tym kierunku wniesiono środek odwoławczy.

Wreszcie ostatnią podstawę, kiedy sąd odwoławczy odstępuje od zasady rozpoznania sprawy w granicach środka odwoławczego, stanowi wystąpienie uchybienia będącego przyczyną nieważności orzeczenia z mocy samego prawa. Taka podstawa może być wskazana w środku odwoławczym (patrz art. 103 § 2 kpk), lub zostać stwierdzona przez sąd odwoławczy z urzędu.

Wskazanie w środku odwoławczym przyczyny nieważności orzeczenia rodzi obowiązek przekazania akt sądowi apelacyjnemu. Jeżeli postępowanie odwoławcze toczy się przed tym sądem, taka potrzeba nie zachodzi, albowiem ten sąd jest również właściwy do stwierdzenia nieważności orzeczenia (art. 102 § 2 kpk).

W sytuacji, kiedy sąd apelacyjny nie podzieli poglądu, iż orzeczenie posiada jedną z wad określonych w art. 101 § 1 kpk, należy rozpo-

znać wniesiony środek odwoławczy i czyni to sąd wojewódzki lub apelacyjny.

Jeżeli nieważne orzeczenie zostało już uchylone, co może nastąpić w efekcie przeoczenia wad tego orzeczenia w postępowaniu odwoławczym, na dalszym etapie postępowania karnego nie stwierdza się jego nieważności. W razie jednak przekazania sprawy do ponownego rozpoznania organ, któremu sprawę przekazano, jest obowiązany uwzględnić przyczynę nieważności i w tym zakresie nie jest związany wskazaniem co do dalszego postępowania wydanymi przez organ, który uchylił orzeczenie (art. 104 kpk).

Jeżeli nieważność orzeczenia została stwierdzona wyłącznie na skutek środka odwoławczego wniesionego na korzyść oskarżonego, w dalszym postępowaniu nie wolno orzec na jego niekorzyść (z wyjątkiem sytuacji, kiedy orzeczono karę lub środek karny nie znany ustawie) w porównaniu z nieważnym orzeczeniem (art. 103 § 2 kpk).

5. Kierunek środka odwoławczego

Niezmiennie istotnym - w kontekście polepszenia lub pogorszenia sytuacji oskarżonego - jest zagadnienie kierunku środka odwoławczego. W zależności od tego mówimy o środku odwoławczym wniesionym na korzyść lub niekorzyść oskarżonego.

Jak już była o tym mowa, zgodnie z treścią art. 425 § 3 kpk odwołujący się może skarżyć jedynie rozstrzygnięcia lub ustalenia naruszające jego prawa lub szkodzące jego interesom, a zatem biorąc pod uwagę wszystkie ewentualności należy zauważyć, że:

a) oskarżony i jego ustawowi przedstawiciele oraz obrońca mogą wnieść środek odwoławczy tylko na jego korzyść;

b) oskarżyciel posiłkowy i prywatny oraz ich pełnomocnicy upoważnieni są do wniesienia skargi tylko na niekorzyść oskarżonego;

c) powód cywilny i jego pełnomocnicy są legitymowani do wniesienia - w zakresie rozstrzygnięcia dotyczącego powództwa cywilnego - środka odwoławczego na niekorzyść oskarżonego;

d) tylko oskarżyciel publiczny jest władny wnieść skargę na korzyść lub niekorzyść oskarżonego.

Precyzyjne określenie kierunku środka odwoławczego pozwala i umożliwia sądowi odwoławczemu wytyczyć granicę, poza którą wyjść mu nie wolno. Tak więc sąd, rozpatrując apelację wniesioną wyłącznie na korzyść oskarżonego, nie może zmienić wyroku, orzekając na jego niekorzyść. Wówczas bowiem obowiązuje zakaz *reformationis in peius* (tzn. zakaz pogarszania sytuacji oskarżonego).

Z drugiej strony trzeba wskazać, że przekroczenie owej granicy jest możliwe w drugą stronę, a mianowicie wówczas, kiedy wniesiono środek odwoławczy na niekorzyść oskarżonego, a dał on podstawę modyfikacji wyroku na jego korzyść - art. 434 § 2 kpk.

Istotną gwarancją chroniącą oskarżonego przed ujemnymi skutkami złożenia środka odwoławczego jest wspomniany już wyżej zakaz *reformationis in peius*. Ma on pełne zastosowanie w sytuacji zaskarżenia orzeczenia wyłącznie na korzyść oskarżonego. W przypadku wniesienia skargi na niekorzyść oskarżonego bądź zbiegu środków (złożonych na korzyść i niekorzyść tej strony) zakaz *reformationis in peius* nie obowiązuje.

Zgodnie z art. 434 § 1 kpk sąd może orzec na niekorzyść oskarżonego tylko wtedy, gdy wniesiono na jego niekorzyść środek odwoławczy i tylko w granicach zaskarżenia. Jeżeli środek odwoławczy pochodzi od oskarżyciela publicznego lub pełnomocnika, sąd odwoławczy może orzec na niekorzyść oskarżonego ponadto tylko w razie stwierdzenia uchybień podniesionych w środku odwoławczym lub polegających uwzględnieniu z urzędu.

W ramach tego przepisu zakaz *reformationis in peius* funkcjonuje niezwykle szeroko, albowiem brak środka odwoławczego wniesionego na niekorzyść oskarżonego uniemożliwia sądowi odwoławczemu orzekanie na niekorzyść tej strony. Ma zaś taką możliwość tylko wtedy, gdy wniesiono na niekorzyść środek odwoławczy i tylko w granicach zaskarżenia. Dodatkowo też przyjmuje się, że w wypadku wniesienia środka odwoławczego przez oskarżyciela publicznego lub pełnomocnika wyłączenie zakazu *reformationis in peius* - z racji na treść art. 427 § 1 kpk - obejmuje tylko obszar objęty sformułowanymi zarzutami.

Uściśla te reguły w postępowaniu apelacyjnym art. 454 kpk. Zgodnie z jego brzmieniem:

a) sąd odwoławczy nie może skazać oskarżonego, który został uniewinniony w pierwszej instancji lub co do którego w pierwszej instancji umorzono lub warunkowo umorzono postępowanie;

b) sąd odwoławczy może orzec surowszą karę pozbawienia wolności tylko wtedy, gdy nie zmienia ustaleń faktycznych przyjętych za podstawę zaskarżonego wyroku;

c) sąd odwoławczy nie może zastrzyć kary przez wymierzenie kary 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności.

Ratio legis takiego unormowania sprowadza się do zapewnienia oskarżonemu możliwości zaskarżenia wydanego w tym przedmiocie orzeczenia do sądu wyższej instancji. Wniesienie zatem środka zaskarżenia - w tym zakresie - na niekorzyść oskarżonego powoduje, że sąd II instancji, uznając jego zasadność, zmuszony jest zaskarżony wyrok uchylić i sprawę przekazać do ponownego rozpoznania sądowi, który wydał zaskarżone orzeczenie.

Zakaz *reformationis ius peius* obowiązuje również w razie przekazania sprawy do ponownego rozpoznania. Zgodnie bowiem z art. 443 kpk w dalszym postępowaniu wolno wydać orzeczenie surowsze niż uchylone tylko wtedy, gdy orzeczenie było zaskarżone na niekorzyść oskarżonego. Nie dotyczy to orzeczenia o środkach wymierzonych w art. 93 i 94 kk. Podobnie, jak w przypadku regulacji zawartej w art. 434 § 1 kpk również omawiany przepis pozwala wyinterpretować zasadę, że jeżeli uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania nastąpiło na skutek zaskarżenia wyłącznie na korzyść oskarżonego, to w ponownym postępowaniu sąd nie może wydać orzeczenia surowszego, aniżeli to uczynił za pierwszym razem, chociażby w aktualnie toczącym się postępowaniu wyszły na jaw okoliczności za tym przemawiające.

Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązania w zakresie stosowania zakazu *reformationis in peius* mają zastosowanie w postępowaniu karnym (art. 518 w zw. z art. 434 § 1 i art. 443 kpk) oraz dotyczącym wznowienia postępowania (art. 545 § 1 w zw. z art. 434 § 1 i art. 443 kpk), o ile toczą się na korzyść oskarżonego.

Regulacja zawarta w art. 434 § 1 kpk ma także odpowiednie zastosowanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (art. 510 kpk).

6. Treść rozstrzygnięcia

Po rozpoznaniu środka odwoławczego sąd orzeka:

1. O utrzymaniu w mocy zaskarżonego orzeczenia.

Taka postać rozstrzygnięcia przewidziana jest wtedy, gdy przeprowadzona kontrola nie wykazała, aby zarzuty sformułowane w środku odwoławczym były zasadne, a także brak jest uchybień podlegających uwzględnieniu z urzędu. Takie rozstrzygnięcie sądu drugiej instancji powoduje uprawomocnienie się orzeczenia wydanego przez sąd niższej instancji (art. 437 § 1 kpk).

2. O zmianie w całości lub części zaskarżonego orzeczenia.

Podstawowym warunkiem wydania takiego właśnie orzeczenia jest to, aby pozwalał na to zebrany w sprawie materiał dowodowy. Zakres orzekania sądu drugiej instancji jest niezwykle szeroki, bowiem ustawodawca zezwala na wydanie - zarówno w granicach, jak i poza granicami środka odwoławczego - rozstrzygnięć odmiennych co do istoty sprawy, aniżeli to uczynił sąd pierwszej instancji.

Biorąc pod uwagę typową budowę każdego orzeczenia należy stwierdzić, że jego modyfikacja może tyczyć kwestii winy (poprzez uniewinnienie oskarżonego od popełnienia zarzuconego mu czynu), jak też zagadnień wymiaru kary (polegającego np. na uprzedniej zmianie kwalifikacji prawnej czynu i konsekwentnym zaostrożeniu lub złagodzeniu zastosowanych kar zasadniczych i środków karnych) oraz pozostałych rozstrzygnięć (w tym opłat i kosztów postępowania).

Uwzględniając dyrektywę szybkości postępowania dopuszczalne jest w tym celu, stosownie do treści art. 452 § 2 kpk, przeprowadzenie na rozprawie odwoławczej dowodu, jeżeli przyczyni się to do przyspieszenia postępowania, a nie jest konieczne przeprowadzenie na nowo przewodu w całości lub znacznej części.

Unormowania dotyczące zmiany zaskarżonego orzeczenia mają odpowiednie zastosowanie przy rozpoznawaniu środka odwoławczego od uzasadnienia orzeczenia (art. 437 § 1 kpk).

3. Uchylenie w całości lub w części zaskarżonego orzeczenia (art. 437 § 2 kpk).

Tak ukształtowane orzeczenie będzie właściwe wówczas, kiedy zebrany w sprawie materiał dowodowy nie daje podstaw do wydania merytorycznego rozstrzygnięcia (a jednocześnie nie można go uzupełnić w trybie art. 452 § 2 kpk) lub też dopuszczono się uchybienia, które mogło mieć wpływ na treść zaskarżonego orzeczenia (względna przyczyna odwoławcza - art. 438 kpk) lub też w grę wchodzi bezwzględne przyczyny odwoławcze (art. 439 § 1 kpk).

Jeżeli brak jest podstaw do zmiany orzeczenia, sąd drugiej instancji ma możliwość:

a) uchylenia zaskarżonego orzeczenia i przekazania sprawy sądowi pierwszej instancji celem merytorycznego rozpoznania;

b) uchylenia zaskarżonego orzeczenia i przekazania sprawy prokuratorowi w celu uzupełnienia postępowania przygotowawczego (gdy ujawnią się istotne braki w postępowaniu przygotowawczym, a dokonanie niezbędnych czynności powodowałoby w postępowaniu sądowym znaczne trudności);

c) uchylenia zaskarżonego orzeczenia i umorzenia postępowania (wobec stwierdzenia okoliczności wyłączających dopuszczalność postępowania - art. 439 § 1 pkt 5 kpk).

Uchylenie zaskarżonego orzeczenia może dotyczyć jego całości lub części. Skutkiem takiego rozstrzygnięcia jest to, że orzeczenie sądu pierwszej instancji traci swój byt, a tym samym przestaje obowiązywać. Postępowanie karne toczy się - w zależności od rozstrzygnięcia - przed sądem pierwszej instancji lub nawet w ramach postępowania przygotowawczego. Tylko w sytuacji opisanej w pkt c) kończy się przed sądem II instancji i sprawa nie jest przekazywana innemu organowi celem kontynuacji procesu karnego.

Zwrot sprawy przez sąd drugiej instancji prokuratorowi rodzi ten skutek, że jest on zobligowany do uzupełnienia postępowania przygotowawczego w kierunku określonym przez sąd. Po uzupełnieniu śledztwa lub dochodzenia oskarżyciel publiczny składa nowy akt oskarżenia albo podtrzymuje poprzedni, albo zwraca sądowi akta sprawy z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania lub sam po-

sędowanie umarza (arg. ex art. 437 § 2 w zw. z art. 397 i art. 345 § 2 i 3 w zw. z art. 346 kpk).

Uchylenie zaskarżonego orzeczenia i przekazanie sprawy sądowi pierwszej instancji do merytorycznego rozpoznania ma ten skutek, że postępowanie wraca do etapu przygotowania do rozprawy głównej, a następnie toczy się zgodnie z unormowaniami przewidzianymi w dziale VIII kodeksu. Pewne uproszczenia w tym względzie przewiduje ustawodawca w art. 442 kpk.

Zgodnie z § 2 tego przepisu, sąd rozpoznający ponownie sprawę, przeprowadzając postępowanie w zakresie dowodów, które nie miały wpływu na uchylenie wyroku, może za zgodą stron poprzestać na ich ujawnieniu. *A contrario* więc wszystkie pozostałe dowody winny być przeprowadzone jeszcze raz przed sądem, a zatem przepisy art. 392-394 kpk nie będą miały zastosowania.

W ponownym postępowaniu sąd pierwszej instancji orzeka w granicach, w jakich nastąpiło przekazanie i tak wyznaczonych ram w żadnej mierze przekroczyć nie może.

Uchylenie wyroku tylko w zakresie rozstrzygnięcia o karze albo innym środku nie stoi na przeszkodzie uniewinnieniu oskarżonego lub umorzeniu postępowania (art. 442 § 1 kpk).

Wiążą jednak sąd pierwszej instancji zapatrywania prawne i wskazania sądu odwoławczego co do dalszego postępowania (art. 442 § 3 kpk). W pierwszym wypadku chodzi o dokonaną przez sąd drugiej instancji wykładnię przepisów mających zastosowanie, zaś w drugim - o kwestię zaleceń co do dalszego kształtu postępowania dowodowego (np. w przedmiocie przeprowadzenia określonych dowodów itp.). Nie powinno się natomiast wskazywać w uzasadnieniu orzeczenia sądu drugiej instancji, jakie kryteria przyjmować przy ocenie zebranego w sprawie materiału dowodowego, którym dowodom dawać wiarę, a które odrzucić, bowiem naruszyłyby to zasadę niezawisłości sędziowskiej i swobodnej oceny dowodów.

7. Pytania prawne

Jeżeli w trakcie rozpoznawania środka odwoławczego wyłoni się zagadnienie prawne wymagające zasadniczej wykładni ustawy, sąd

odwoławczy może odroczyć rozpoznanie sprawy i przekazać owo zagadnienie do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu (art. 441 § 1 kpk). Biorąc pod uwagę strukturę sądownictwa powszechnego, a także właściwość rzeczową poszczególnych sądów trzeba stwierdzić, że z podmiotowym zagadnieniem będzie mógł wystąpić sąd rejonowy, wojewódzki i apelacyjny, o ile działa jako sąd odwoławczy.

Zgodnie z art. 13 i 17 ustawy z dnia 20 września 1984 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. Nr 26 z 1990 r., poz. 153 z późn. zm.) organ ten sprawuje swe funkcje poprzez podejmowanie uchwał zawierających rozstrzygnięcia zagadnień prawnych budzących poważne wątpliwości i do ich przedstawiania są legitymowane określone w przepisach szczególnych sądy oraz składy orzekające Sądu Najwyższego. Taka właśnie możliwość przewidziana została w art. 441 § 1 kpk.

Zgłoszona Sądowi Najwyższemu wątpliwość może jedynie dotyczyć zagadnień prawnych wymagających zasadniczej wykładni ustawy. Nie może zaś być związana z oceną stanu faktycznego sprawy, czy poszczególnych dowodów.

Sąd Najwyższy w związku z przekazaną mu kwestią, może:

- a) przekazać rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego powiększonemu składowi tego sądu;
- b) przejąć sprawę do swego rozpoznania;
- c) udzielić odpowiedzi na przedstawione zagadnienie prawne;
- d) odmówić odpowiedzi, jeżeli zagadnienie prawne:
 - zostało sformułowane przez organ, który nie jest legitymowany do formułowania takich żądań,
 - zostało już wcześniej wyjaśnione w uchwale stanowiącej zasadę prawną.

W trakcie rozpoznawania przez Sąd Najwyższy zagadnienia prawnego - co ma zawsze miejsce na posiedzeniu - mogą wziąć w nim udział obrońcy i pełnomocnicy stron, a także prokurator (art. 441 § 4 i art. 96 § 1 kpk). Rozstrzygnięcie wątpliwości odnośnie zagadnienia prawnego zapada w formie uchwały. Jest ona wiążąca w tej sprawie, której dotyczy wystąpienie (art. 441 § 3 kpk). *A contrario* zatem stanowisko nie jest wiążące w innych sprawach, choć może stanowić przykład interpretacji przepisów prawa.

8. Apelacja

A. Postępowanie apelacyjne przed sądem pierwszej instancji

Postępowanie apelacyjne inicjuje skarga apelacyjna. Zgodnie z art. 444 kpk prawo jej złożenia przysługuje stronom. Biorąc jednak pod uwagę uregulowanie zawarte w art. 425 § 1 kpk oraz funkcje pełnione przez obrońców i pełnomocników stron procesowych, krąg tych podmiotów jest znacznie szerszy i obejmuje:

- oskarżonego i jego obrońcę;
- oskarżyciela publicznego;
- oskarżyciela posiłkowego, prywatnego oraz pełnomocników tych stron;
- powoda cywilnego i jego pełnomocnika;
- podmiot odpowiedzialny posiłkowo, który w związku z wydaniem wyroku skazującego został zobowiązany do zwrotu w całości lub części korzyści majątkowej.

Apelacji podlegają wszystkie wyroki wydane przez sąd pierwszej instancji, z jednym tylko wyjątkiem, a mianowicie określonym w art. 512 § 6 kpk (prawo wniesienia apelacji w postępowaniu sądowym, przewidzianym w sprawach o wykroczenia, ograniczone zostało tylko do sytuacji, kiedy sąd zastosował karę aresztu lub środek karny w postaci zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych i przysługuje ono jedynie oskarżonemu). W praktyce zaskarzaniu podlegać będą wyroki uniewinniające, umarzające postępowanie bądź warunkowo umarzające postępowanie, odstępujące od wymierzenia kary, a także skazujące.

Postępowanie apelacyjne inicjuje pisemna skarga apelacyjna, która może zostać złożona przez uprawniony podmiot:

a) w terminie 14 dni od daty doręczenia mu odpisu wyroku wraz z uzasadnieniem - jeżeli złożono wniosek o sporządzenie na piśmie uzasadnienia wyroku (art. 445 § 1 kpk);

b) w terminie 7 dni od daty ogłoszenia lub doręczenia odpisu wyroku - o ile nie wystąpiono z wnioskiem o sporządzenie motywów wyroku (art. 445 § 2 kpk).

W ostatnim przypadku taka skarga apelacyjna jest jednocześnie wnioskiem o sporządzenie uzasadnienia. Po jego sporządzeniu doręcza się odpis wyroku wraz z motywami podmiotowi, który wniósł apelację, co pozwala mu uzupełnić wniesiony środek odwoławczy w terminie dalszych 14 dni.

Termin do wniesienia apelacji należy do grupy zawitych (art. 122 § 2 kpk), a zatem jego przekroczenie rodzi ten skutek, iż czynność jest bezskuteczna (chyba że nastąpiło przywrócenie terminu).

Skargę apelacyjną wnosi się do sądu wyższej instancji za pośrednictwem sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie.

Apelacja od wyroku sądu wojewódzkiego, która nie pochodzi od prokuratora lub osoby wymienionej w art. 88 § 2 i 3 kpk powinna być sporządzona i podpisana przez adwokata. Jest to tzw. przymus adwokacki, który dodatkowo rodzi obowiązek formułowania zarzutów (art. 446 § 1 kpk).

Do apelacji sporządzonej przez prokuratora, obrońcę lub pełnomocnika dołącza się odpowiednio liczbę odpisów dla stron przeciwnych, zaś do apelacji wnoszonej do sądu apelacyjnego dołącza się dodatkowo jeszcze jeden odpis (art. 446 § 2 kpk).

Po skierowaniu apelacji do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie, następuje kontrola formalna. Prezes sądu ocenia, czy wniesiony środek odwoławczy został złożony przez osobę uprawnioną i z zachowaniem terminu, a także czy odpowiada on warunkom formalnym.

Tryb i zasady przeprowadzenia kontroli zostały ukazane w trakcie wcześniejszego omówienia kwestii związanych z kontrolą środków odwoławczych.

Negatywny wynik tej kontroli powoduje, że prezes sądu wydaje zarządzenie o przyjęciu apelacji, o którym to fakcie zawiadamia się prokuratora oraz obrońców i pełnomocników, a także strony. Jednocześnie w wypadku wniesienia apelacji przez prokuratora, obrońcę lub pełnomocnika dołącza się do zawiadomienia odpis apelacji strony przeciwnej, chyba że w sprawie była wyłączona jawność rozprawy ze względu na tajemnicę państwową (art. 448 kpk).

Strona - zgodnie z art. 428 § 2 kpk - może złożyć odpowiedź na apelację.

Po realizacji powyższych wymogów akta sprawy należy niezwłocznie przedstawić sądowi drugiej instancji.

B. Postępowanie apelacyjne przed sądem drugiej instancji

W postępowaniu przed tym sądem odpowiednie zastosowanie mają przepisy dotyczące postępowania przed sądem pierwszej instancji, chyba że przepisy zawarte w art. 444 i n. kpk (dotyczące apelacji) stanowią inaczej (art. 458 kpk).

Wyznaczenie rozprawy apelacyjnej poprzedzają czynności sprawdzające, które są podejmowane przez prezesa sądu z urzędu.

Na pierwszy plan wysuwa się kwestia ponownej oceny, czy apelacja została wniesiona w terminie przez osobę uprawnioną, a także czy przyjęcie tego środka nie nastąpiło na skutek niezasadnego przywrócenia terminu. Jeżeli przeprowadzona kontrola da wynik pozytywny, prezes sądu wnosi sprawę na posiedzenie, na którym to zapada postanowienie o pozostawieniu apelacji bez rozpoznania (art. 430 kpk).

Na wydane w tym przedmiocie orzeczenie przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu sądu drugiej instancji, chyba że zostało wydane przez Sąd Najwyższy (art. 430 kpk).

W dalszej kolejności prezes sądu ocenia, czy orzeczenie nie jest dotknięte nieważnością z mocy samego prawa, bądź bezzwłódną przesłanką odwoławczą. W pierwszej sytuacji - w razie stwierdzenia z urzędu, że wystąpiła przesłanka z art. 101 § 1 kpk, bądź sformułowania takiego zarzutu w apelacji - sprawę należy bezzwłocznie przekazać zarządzeniem sądowi określonemu w art. 102 kpk. Nie będzie takiej potrzeby, o ile w sprawie sądem odwoławczym jest sąd apelacyjny.

Z kolei w drugiej sytuacji sprawę kieruje się na posiedzenie w tym samym sądzie, celem wydania wyroku w trybie art. 439 § 1 kpk. Mają w nim prawo wziąć udział strony, obrońcy i pełnomocnicy (art. 439 § 3 kpk).

Sąd odwoławczy może również, przykładowo, orzekać przed rozprawą w następujących kwestiach:

a) wydania postanowienia o dopuszczeniu dowodu (art. 452 § 2 kpk);

b) w kwestii sprowadzenia na rozprawę oskarżonego pozbawionego wolności (art. 451 § 1 kpk);

c) stosowania środków zapobiegawczych.

Regułą jest zasada, że apelację rozpoznaje się na rozprawie. W tym celu prezes winien podjąć właściwe decyzje w przedmiocie właściwego jej zorganizowania.

Ustawodawca przewidział obowiązek uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej jedynie prokuratora, zaś obrońcy tylko w wypadkach określonych w art. 79 i 80 kpk. Udział innych stron i ich pełnomocników oraz obrońcy (w pozostałych wypadkach) jest obowiązkowy, gdy prezes sądu lub sąd uzna to za konieczne (art. 450 § 2 kpk).

Szczególna regulacja odnosi się do oskarżonego pozbawionego wolności. Sąd odwoławczy może zarządzić sprowadzenie go na rozprawę, o ile uzna to za celowe. Jeżeli natomiast wniesiono apelację na niekorzyść oskarżonego co do winy, albo apelacja wnosi o wymierzenie lub zaostrenie kary pozbawienia wolności, sąd odwoławczy zarządza sprowadzenie na rozprawę oskarżonego pozbawionego wolności, chyba że uzna za wystarczającą obecność obrońcy. Jeżeli sąd nie podejmie decyzji o sprowadzeniu oskarżonego, który nie ma obrońcy, należy wyznaczyć obrońcę z urzędu (art. 451 kpk).

Niestawiennictwo należycie zawiadomionych o terminie rozprawy stron, obrońców lub pełnomocników nie tamuje rozpoznania sprawy, chyba że ich udział jest obowiązkowy (art. 450 § 3 kpk).

W ramach rozprawy apelacyjnej - po wywołaniu sprawy - sprawdza się obecność uczestników, a następnie - z braku wniosków formalnych - rozpoczyna się przewód sądowy. Na jego wstępie następuje złożenie przez sędziego sprawozdawcę ustnego sprawozdania, w którym przedstawia on przebieg i wyniki dotychczasowego postępowania, a w szczególności treść zaskarżonego wyroku oraz zarzuty i wnioski apelacyjne, jak również kwestie wymagające rozstrzygnięcia z urzędu. W miarę potrzeby odczytuje się z akt poszczególne ich części (art. 453 § 1 kpk).

Kolejnym etapem tego procesu jest postępowanie dowodowe, które nie może dotyczyć istoty sprawy. W wyjątkowych jednak wypadkach sąd może przeprowadzić dowód na rozprawie, jeżeli przyczyni

się to do przyspieszenia postępowania, a nie jest konieczne przeprowadzenie na nowo przewodu w całości lub znacznej części (art. 452 kpk).

W związku z powyższym strony mogą składać wyjaśnienia, oświadczenia i wnioski (ustnie lub na piśmie). Te ostatnie podlegają odczytaniu, przy czym art. 394 kpk ma odpowiednie zastosowanie (art. 453 § 2 kpk).

Następnie przewodniczący składu orzekającego udziela głosu stronom w kolejności przez siebie ustalonej, przy czym najpierw udziela głosu skarżącemu. Istotne jest to, że oskarżonemu i jego obrońcy nie można odmówić zabrania głosu po przemówieniach innych stron (art. 453 § 3 kpk).

Kolejna faza postępowania - wyrokowanie - obejmuje naradę, sporządzenie wyroku i jego ogłoszenie, a także przytoczenie ustnych motywów.

Pamiętać należy, że sąd odwoławczy nie może skazać oskarżonego, który został uniewinniony w pierwszej instancji lub co do którego w pierwszej instancji umorzono postępowanie lub warunkowo umorzono postępowanie (art. 454 § 1 kpk). Zatem nie ma przeszkód np. aby warunkowo umorzyć postępowanie względem sprawcy czynu, który przez sąd pierwszej instancji został uniewinniony.

Sąd odwoławczy może orzec surowszą karę pozbawienia wolności tylko wtedy, gdy nie zmienia ustaleń faktycznych przyjętych za podstawę zaskarżonego wyroku. Jeżeli zatem zaistnieje potrzeba modyfikacji ustaleń faktycznych, sąd drugiej instancji nie może orzec surowszej kary pozbawienia wolności i w tym celu winien uchylić wyrok i przekazać sprawę sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania (art. 454 § 2 kpk).

Sąd odwoławczy nie może też zaostrzyć kary przez wymierzenie kary 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności (art. 454 § 3 kpk).

Przed zwrotem akt sądowi pierwszej instancji sąd odwoławczy sporządza z urzędu uzasadnienie każdego wyroku podając, czym kierował się sąd, wydając wyrok, albo dłaczego zarzuty i wnioski apela-

cji sąd uznał za zasadne albo niezasadne. Uzasadnienie sporządza się w terminie 14 dni od jego ogłoszenia (art. 457 kpk).

9. Zażalenie

A. Uwagi ogólne

Szczególną odmianą postępowania odwoławczego jest postępowanie zażaleniowe, uregulowane w rozdziale 50 kpk. Skodyfikowane tam zasady nie tylko odnoszą się do postępowania sądowego, lecz również do procesu na etapie postępowania przygotowawczego.

Zgodnie z art. 465 § 1 kpk przepisy dotyczące zażaleń na postanowienia sądu stosuje się odpowiednio do zażaleń na postanowienia prokuratora i prowadzącego dochodzenie. Zażalenie na postanowienie prokuratora rozpoznaje prokurator nadrzędny, zaś w szczególnych wypadkach sąd (art. 465 § 2 kpk):

a) w przedmiocie dokonanego przez prokuratora zabezpieczenia roszczenia cywilnego - art. 69 § 2 i 3 kpk;

b) odnośnie zachowania w tajemnicy danych osobowych świadka *in cognito* - art. 184 § 5 kpk;

c) w zakresie decyzji dotyczącej kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych - art. 240 kpk;

d) odnośnie decyzji w przedmiocie kontroli oraz utrwalania przy użyciu środków technicznych treści przekazów innych niż rozmowy telefoniczne - art. 241 kpk;

e) w przedmiocie decyzji prokuratora o zatrzymaniu i przymusowym doprowadzeniu osoby podejrzanego - art. 247 § 2 kpk;

f) odnośnie zastosowania przez prokuratora środka zapobiegawczego - art. 252 § 2 kpk;

g) w przedmiocie wydanej decyzji o zabezpieczeniu majątkowym - art. 293 § kpk;

h) w kwestii odmowy wszczęcia śledztwa lub dochodzenia (przysługuje pokrzywdzonemu oraz instytucji wymienionej w art. 305 § 4 kpk) oraz umorzenia postępowania przygotowawczego (legitymowane do jego wniesienia są strony), o ile prokurator nadrzędny się do niego nie przychyli - art. 306 § 1 i 2 kpk.

Zażalenie zaś na postanowienie prowadzącego postępowanie przygotowawcze, jeżeli nie jest nim prokurator, rozpoznaje prokurator sprawujący nadzór nad tym postępowaniem (art. 465 § 3 kpk).

Przepisy dotyczące zażaleń na postanowienia stosuje się odpowiednio do zażalenia na zarządzenia.

Zażalenie na zarządzenie prezesa rozpoznaje sąd odwoławczy (art. 466 kpk). Przykładowo, możliwość wniesienia zażalenia na zarządzenie prezesa, zamykające drogę do wydania wyroku, została przewidziana w art. 422 § 3, 429 § 2, 506 § 2 kpk. Z kolei do zarządzeń tegoż prezesa, które nie zamykają drogi do wydania wyroku, lecz na zaskarżalne w drodze zażalenia zaliczyć trzeba przypadki skodyfikowane w art. 105 § 4, 290 § 2 i 337 § 2 kpk.

Wreszcie przepisy dotyczące zażaleń stosuje się odpowiednio do przewidzianych w ustawie zażaleń na czynności lub zaniechanie czynności. Uwzględniając zasadność zażalenia, organ odwoławczy stwierdza niezgodność czynności z prawem lub brak czynności i zarządza, co należy, zwłaszcza w celu naprawienia skutków uchybienia oraz zapobieżenia podobnym uchybieniom w przyszłości, a także podejmuje inne przewidziane w ustawie środki (art. 467 kpk).

Uwzględniając treść art. 302 § 2 kpk trzeba stwierdzić, że organem rozpoznającym zażalenie na określone tam czynności będzie prokurator nadrzędny (gdy dotyczy ono decyzji prokuratorskich) lub prokurator nadzorujący postępowanie - w pozostałych sytuacjach (art. 467 § 1 w zw. z art. 465 § 2 i 3 kpk).

Z zestawienia powyższych unormowań wynika, że przepisy dotyczące postępowania zażaleniowego mają w praktyce szerokie zastosowanie. Podobnie jak w przypadku apelacji, można wyróżnić dwa etapy tego postępowania.

B. Postępowanie zażaleniowe

Postępowanie jest zainicjowane w wyniku złożenia zażalenia. Zgodnie z art. 459 § 1 kpk przysługuje ono na:

- postanowienia sądu zamykające drogę do wydania wyroku, chyba że ustawa stanowi inaczej;
- postanowienia co do środka zabezpieczającego;

- inne postanowienia w wypadkach przewidzianych w ustawie.

Do pierwszej kategorii należą postanowienia - najogólniej rzecz ujmując - kończące postępowanie przed sądem pierwszej instancji, a więc np. o umorzeniu postępowania z przyczyn wskazanych w art. 17 kpk.

W ramach drugiej grupy trzeba wskazać, że nie zawsze będzie istnieć możliwość złożenia zażalenia, albowiem nie przysługuje ono na rozstrzygnięcia dotyczące tej kwestii, a zawarte w wyroku (art. 95 § 1 i art. 96 § 1 kk).

Wreszcie trzecia grupa - stosunkowo liczna - to np. wyraźnie określone przypadki złożenia zażeń w art.: 19 § 4, 22 § 2, 35 § 3, 69 § 3, 85 § 2, 102 § 4, 126 § 3, 159, 165 § 2, 180 § 2, 184 § 5, 204 § 2, 236, 240, 241, 246 § 1, itd. kpk.

Zażalenie wnosi się w terminie 7 dni od daty ogłoszenia postanowienia, a jeżeli ustawa nakazuje doręczenie postanowienia - od daty doręczenia.

Zasada ta dotyczy również zażenia na rozstrzygnięcie w przedmiocie kosztów lub opłat zawartych w wyroku. Jeżeli jednak odwołujący się złoży wniosek o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku, zażalenie można wnieść w terminie przewidzianym do wniesienia apelacji (art. 460 kpk).

Legitymowanym do wniesienia zażenia są strony i ich przedstawiciele (obrońcy, pełnomocnicy) oraz osoba, której postanowienie bezpośrednio dotyczy, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 459 § 3 kpk).

Złożenie zażenia obliguje prezesa sądu do oceny wniesionego środka odwoławczego pod kątem wymagań formalnych, a także rygorów określonych w art. 429 § 1 kpk.

Winien on również uwzględnić, że do zażenia na postanowienie kończące postępowanie, sporządzonego przez prokuratora, obrońcę lub pełnomocnika, dołącza się odpowiednią liczbę odpisów dla osób, których dotyczy zaskarżone postanowienie. Odpisy te doręcza się tym osobom niezwłocznie.

Jeżeli zażalenie pochodzi od osób wyżej nie wymienionych, o jego wniesieniu zawiadamia się osoby, których dotyczy zaskarżone postanowienie (art. 461 kpk).

Sąd, na którego postanowienie złożono zażalenie, może je uwzględnić, jeżeli orzeka w tym samym składzie, w którym wydał zaskarżone postanowienie; w innych wypadkach prezes sądu przekazuje zażalenie niezwłocznie wraz z aktami sprawy lub niezbędnymi odpisami, sądowi powołanemu do rozpoznania zażalenia.

Zażalenie na postanowienie w przedmiocie tymczasowego aresztowania oraz zabezpieczenia majątkowego powinno być przekazane do rozpoznania w ciągu 48 godzin (art. 463 kpk).

Orzekanie w tym samym składzie oznacza, że chodzi o tych samych sędziów (ewentualnie ławników), którzy podjęli zaskarżone postanowienie. Sąd może tylko uwzględnić zażalenie w całości, zatem częściowa modyfikacja zaskarżonego orzeczenia pierwszej instancji jest wykluczona.

Wniesienie zażalenia - jeżeli ustawa nie stanowi inaczej - nie wstrzymuje wykonania zaskarżonego postanowienia. Sąd I lub II instancji może jednak wstrzymać wykonanie postanowienia, przy czym odmowa pozytywnego rozstrzygnięcia nie wymaga uzasadnienia (art. 462 § 1 i 2 kpk).

Przykładem wstrzymania zaskarżonego postanowienia może być regulacja zawarta w art. 290 § 3 kpk - zgodnie z którym wniesienie zażalenia na postanowienie o aresztowaniu orzeczonym na podstawie art. 287 § 2 kpk wstrzymuje wykonanie takiego postanowienia.

Wpływ sprawy do sądu drugiej instancji rodzi konieczność wyznaczenia posiedzenia. O jego terminie należy zawiadomić strony oraz obrońców i pełnomocników, jeżeli:

- zażalenie dotyczy postanowienia kończącego postępowanie;
- wskazanym wyżej uczestnikom postępowania przysługiwało prawo udziału w posiedzeniu sądu niższej instancji.

W innych wypadkach sąd odwoławczy może zezwolić stronom lub obrońcy albo pełnomocnikowi na udział w tym posiedzeniu.

Sąd drugiej instancji może zarządzić także sprowadzenie na posiedzenie oskarżonego pozbawionego wolności (art. 464 kpk).

W następstwie argumentacji zawartej w zażaleniu - ewentualnie po dokonaniu czynności sprawdzających w trybie art. 97 kpk - sąd odwoławczy podejmuje postanowienie o utrzymaniu w mocy, uchyleniu lub zmianie zaskarżonego orzeczenia.

Postępowania szczególne

1. Rola trybów szczególnych w procesie karnym

W doktrynie prawa karnego procesowego uznaje się powszechnie¹, że istnienie trybów szczególnych w postępowaniu karnym jest koniecznością. Oczywiście, za stan idealny należałoby uznać taką sytuację, w ramach której każde rozstrzygnięcie w przedmiocie procesu zapadałoby w postępowaniu uznawanym przez ustawodawcę za zasadnicze, a więc w postępowaniu zwyczajnym. Zapewnienie wszystkim oskarżonym aż tak daleko idących gwarancji nie wydaje się konieczne i możliwe. Przyjmuje się więc słusznie, że resocjalizujące oddziaływanie kary zależy w dużej mierze od szybkości postępowania, a więc od skrócenia okresu dzielącego czyn od osądzenia sprawcy i wykonania kary².

Aby jednak ten postulat w pełni urzeczywistnić, należy tak ukształtować normy regulujące proces karny, by organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości były wolne od zbędnego rygoryzmu, zwłaszcza w sprawach drobnych, o nieznacznym stopniu społecznej szkodliwości. Poprawa sprawności postępowania karnego nie może nigdy prowadzić do jakiegokolwiek ograniczenia w dotarciu do prawdy, ani oznaczać odstępstwa od zasad postępowania prawem wyrażonych. Od-

-
- 1 S. Waltoś: *Postępowania szczególne w procesie karnym*, Warszawa 1973, s. 13-21; A. Gaberle, S. Waltoś: *Postępowania szczególne w polskim procesie karnym - model a praktyka*, ZN IBPS 1977, nr 7, s. 137-158 i powołane tam piśmiennictwo.
 - 2 Już C. Beccaria zauważył, że: „(...) kara jest tym użyteczniejsza, im jest szybsza, ponieważ im krótszy jest czas, który upłynął między czynem a karą, tym silniejsze i trwalsze będzie w umyśle ludzkim skojarzenie tych dwóch pojęć: przestępstwo i kara. W ten sposób będą one mimo woli uważane: jedno za przyczynę, drugie zaś za konieczny, nieunikniony skutek” - C. Beccaria: *O przestępcach i karach*, Warszawa 1959, s. 118. Por. też M. Cieślak: *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Warszawa 1955, t. I, s. 249.

wrotnie, jej rola jest o tyle służebna, że ma ułatwić realizację wszelkich celów postępowania karnego, albowiem działania sprawne to przede wszystkim działania skuteczne. Pewne proceduralne modyfikacje czy też zachowanie optymalnej szybkości postępowania, albo ograniczenie zbędnych wydatków, dodaje działaniom walorów praktycznych (ekonomiczność i szybkość), przy czym nie powinno oznaczać zwiększenia prawdopodobieństwa wystąpienia pomyłki sądowej³.

Konstrukcja każdego postępowania szczególnego winna w należyty sposób uwzględniać istotną potrzebę wprowadzenia odstępstw od typowego przebiegu postępowania karnego. Jednocześnie musi zapewnić warunki w celu prawidłowego rozstrzygnięcia o przedmiocie postępowania karnego, a więc o kwestii odpowiedzialności karnej za naruszenia norm prawa karnego materialnego. Nie mniej istotnym wymogiem jest, aby odmienność postępowania szczególnego nie naruszyła w sposób znaczący gwarancyjnej funkcji prawa karnego procesowego, oraz aby w ramach postępowania były stosowane adekwatne kary w odniesieniu do zakresu przedmiotowego i podmiotowego tego trybu⁴.

We współczesnym świecie postulat usprawnienia ścigania sprawców przestępstw realizuje się różnymi drogami. Jedną z nich jest koncepcja „odciążenia” organów wymiaru sprawiedliwości przez przeniesienie spraw o przestępstwa drobniejszej natury poza ramy jurysdykcji sądowej⁵. Z drugiej zaś strony, zjawisku temu towarzyszy istotne uproszczenie procedury na wszystkich etapach postępowania karnego przez tworzenie trybów szczególnych.

3 Z. Jankowski: *Postępowanie karne przed sądem pierwszej instancji w aspekcie prakseologicznym*, Warszawa 1986, s. 3-12; S. Kalinowski: *Polski proces karny*, Warszawa 1981, s. 136; A. Murzynowski: *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1984, s. 121.

4 J. Bafia: *Kodeks postępowania karnego. Postępowania szczególne w kpk*, Warszawa 1970, wyd. ZPP, s. 5.

5 W. Tomczyk: *Perspektywy wymiaru sprawiedliwości karnej*, NP 1986, nr 4-5, s. 16-28.

2. Postępowanie uproszczone

A. Uwagi ogólne

Zachowana w kodeksie zasada podwójnej nadrzędności sprawia, że zasadniczym trybem - względem wszystkich pozostałych - jest postępowanie zwyczajne. Z kolei postępowanie uproszczone, zawierające szereg odstępstw od zasadniczych uregulowań na rzecz uproszczenia procedury, jest nadrzędne w stosunku do pozostałych trybów skodyfikowanych w art. 485-517 kpk, a więc: postępowania w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 485-499 kpk), postępowania nakazowego (art. 500-507 kpk) i postępowania w sprawach o wykroczenia (art. 508-517 kpk), które to uznaje się za tryby zredukowane II stopnia.

Możliwość prowadzenia postępowania w trybie uproszczonym jest zdeterminowana przez przesłanki dodatnie i ujemne.

Analizując treść art. 469 § 1 kpk wskazać trzeba, że przesłanki dodatnie zostały określone przez ustawodawcę z uwagi na charakter czynów, a także zagrożenie poszczególnych przestępstw, co do których tryb ten jest dopuszczalny. Ta szczególna postać postępowania jest przewidziana w sprawach o przestępstwa:

a) zagrożone karą nie przekraczającą 3 lat pozbawienia wolności (w tym również opatrzone alternatywną sankcją ograniczenia wolności i grzywny) z wyłączeniem spraw o przestępstwa z art. 126 § 1 i 2, art. 140 § 3, art. 156 § 2, art. 161 § 1 i 2, art. 165 § 2, art. 168, 206, 228 § 2, art. 229 § 2, art. 230, 231 § 1 i 3, art. 233 § 1, art. 240 § 1, art. 252 § 3, art. 265 § 3, art. 271 § 2, art. 302 i 304 kk;

b) przewidziane w art. 159, 189 § 1, art. 204 § 3, art. 207 § 1, art. 262 § 2 kk;

c) przewidziane w art. 278 § 1, art. 279 § 1, art. 284 § 2, art. 286 § 1, 2, art. 288 § 1, art. 289 § 1, art. 290 § 1 oraz w art. 291 § 1 kk - jeżeli wartość przedmiotu przestępstwa albo szkoda wyrządzona lub zamierzona nie przekracza dwudziestokrotnej wysokości najniższego miesięcznego wynagrodzenia.

Do przesłanek ujemnych należy zaliczyć:

a) pozbawienie oskarżonego wolności w tej lub innej sprawie, chyba że zastosowano zatrzymanie lub tymczasowe aresztowanie wobec ujętego na gorącym uczynku sprawcy przestępstwa z art. 157 § 2 i 3, art. 191 § 1, art. 216 § 1 i 2, art. 217 § 1, art. 257 i 288 § 2 kk; wówczas nie stosuje się ograniczenia zawartego w art. 259 § 3 kpk;

b) zaistnienie okoliczności wymienionych w art. 79 § 1 kpk;

c) nieletność oskarżonego.

B. Postępowanie przygotowawcze

W sprawach należących do trybu uproszczonego właściwą formą postępowania przygotowawczego jest dochodzenie uproszczone, które prowadzi Policja oraz inne organy, określone rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości. Akt ten określa również organy uprawnione do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach podlegających rozpoznaniu w tym trybie, jak również zakres spraw zleconych tym organom (art. 471 kpk).

W toku dochodzenia uproszczonego ustawodawca przewidział szereg odstępstw, które mają na celu przyspieszenie biegu postępowania karnego:

a) nie jest wymagane sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów;

b) nie stosuje się przepisu art. 307 § 4 kpk nakładającego na Policję obowiązek zawiadomienia prokuratora o czynnościach określonych w § 1 powołanego przepisu;

c) przesłuchanie osoby podejrzanej rozpoczyna się od powiadomienia jej o treści zarzutu wpisanego do protokołu przesłuchania; osobę tę od chwili rozpoczęcia przesłuchania uważa się za podejrzanego;

d) zaznajomienie podejrzanego z materiałem ukończonego dochodzenia następuje tylko na wniosek podejrzanego (o prawie tym należy go pouczyć podczas pierwszego przesłuchania) lub obrońcy;

e) nie usprawiedliwione niestawiennictwo podejrzanego, który zgłosił wniosek o zaznajomienie go z materiałami ukończonego dochodzenia, w terminie wyznaczonym na dokonanie tej czynności, nie tamuje toku postępowania;

f) nie jest wymagane sporządzenie i wydanie postanowienia o zamknięciu dochodzenia, chyba że podejrzany jest zatrzymany lub tymczasowo aresztowany;

g) prowadzący dochodzenie (z wyłączeniem sytuacji, kiedy jest nim Policja) sam sporządza akt oskarżenia i wnosi do sądu; akt oskarżenia sporządzony przez Policję zatwierdza i wnosi do sądu prokurator;

h) akt oskarżenia może nie zawierać uzasadnienia.

Przyjęty system uproszczeń, wynikający z regulacji zawartych w art. 473-474 kpk, nie oznacza bynajmniej, że toczące się postępowanie pozostaje bez nadzoru prokuratora i przebiega z naruszeniem prawa oskarżonego do obrony.

Realizację pierwszego umożliwia treść art. 472 kpk, który stanowi, że organ prowadzący dochodzenie (w tym również Policja) obowiązany jest przesłać niezwłocznie prokuratorowi odpis postanowienia o wszczęciu dochodzenia. Postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia oraz o jego umorzeniu lub zawieszeniu wydaje prowadzący dochodzenie, a zatwierdza je prokurator.

Pełną zaś realizację prawa podejrzanego do obrony formalnej i materialnej stwarza uregulowanie zawarte w art. 473 § 3 kpk. Umożliwia ono osobie podejrzaną nie tylko przygotowanie się do obrony (np. poprzez składanie wniosków dowodowych), lecz również ustanowienie lub wyznaczenie obrońcy.

Dochodzenie winno być ukończone w ciągu miesiąca, przy czym prokurator może przedłużyć ten okres do dwóch miesięcy. W sytuacji przekroczenia tego terminu dalsze dochodzenie należy prowadzić na zasadach ogólnych, a więc przewidzianych dla postępowania zwyczajnego.

C. Postępowanie sądowe

Również postępowanie sądowe - podobnie jak i przygotowawcze - charakteryzuje się szeregiem uproszczeń. Odstępstwa od uregulowań odnoszących się do postępowania zwyczajnego są następujące:

a) w razie skierowania sprawy do merytorycznego rozpoznania na rozprawie głównej (po uprzednim stwierdzeniu przez prezesa sądu, że

oskarżenie odpowiada warunkom formalnym) odpis aktu oskarżenia można doręczyć łącznie z wezwaniem na rozprawę (art. 475 kpk);

b) sąd rozpoznaje sprawę jednoosobowo, przy czym prezes sądu rejonowego może zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników, jeżeli jest to uzasadnione jej okolicznościami; w przypadku jednoosobowego składu orzekającego, sędzia ma prawa i obowiązki przewodniczącego (art. 476 kpk);

c) niestawiennictwo oskarżyciela (którym może być nie tylko prokurator, ale również organ działający w ramach ustawowego upoważnienia przewidzianego w art. 471 kpk) nie tamuje toku rozprawy ani posiedzenia, o ile został prawidłowo powiadomiony o ich terminie (art. 477 kpk);

d) brak oskarżyciela w toku rozprawy powoduje, że akt oskarżenia odczytuje protokolant (art. 478 kpk);

e) okres przerwy w rozprawie nie może przekroczyć 21 dni; jeżeli sprawy nie można rozpoznać w tym terminie, sąd rozpoznaje sprawę w dalszym ciągu w postępowaniu zwyczajnym w tym samym składzie (art. 484 kpk);

f) niestawiennictwo oskarżonego nie stanowi przeszkody do merytorycznego rozpoznania sprawy, jeśli prawidłowo doręczono wezwanie (art. 479 § 1 kpk).

Ostatnia kwestia - z racji na złożoność zagadnień z tym związanych - wymaga szerszej refleksji.

Konsekwencją niestawiennictwa oskarżonego - jak to wyżej wskazano - jest możliwość rozstrzygnięcia sprawy wyrokiem zaocznym. Warunkiem zaś jego wydania jest to, aby:

a) oskarżony nie stawiał się na termin rozprawy, o której był prawidłowo zawiadomiony i nie usprawiedliwił swojej nieobecności oraz

b) w jego imieniu nie stawiał się obrońca.

Tak więc jeżeli oskarżony usprawiedliwi swoją nieobecność (bądź uczyni to obecny na sali obrońca), sąd obowiązany jest rozprawę odroczyć. Może ją natomiast przeprowadzić pod nieobecność oskarżonego (jeżeli ten świadomie zrezygnował z uczestnictwa), jednak w sytu-

acji, kiedy występuje na rozprawie jego obrońca, wydanie wyroku zaocznego nie jest możliwe (art. 479 § 1 kpk).

Na marginesie trzeba zaznaczyć, że jeżeli oskarżony złożył już na rozprawie wyjaśnienie, a następnie samowolnie opuścił salę rozpraw (art. 376 kpk), lub świadomie wprowadził się w stan niezdolności do udziału w rozprawie (art. 377 § 1 kpk), lub odmówił brania udziału w dalszej jej części (art. 377 § 3 kpk), brak jest podstaw do wydania wyroku zaocznego.

W razie nieobecności oskarżonego na rozprawie ustawodawca przewidział konieczność odczytania uprzednio złożonych przez niego wyjaśnień, a także możliwość przesłuchania go w drodze pomocy sądowej (art. 479 § 2 kpk). Zatem brak wyjaśnień oskarżonego całkowicie uniemożliwia wydanie wyroku zaocznego.

Kodeks postępowania karnego w odniesieniu do wydawanego wyroku zaocznego przewiduje tylko jedno ograniczenie - nie można nim orzec żadnego innego środka zabezpieczającego, jak tylko przepadek przedmiotów (art. 481 kpk).

Wyrok zaoczny doręcza się oskarżonemu, który w terminie 7 dni od daty jego otrzymania może:

- a) złożyć sprzeciw, w którym powinien usprawiedliwić swoją nieobecność na rozprawie i ewentualnie wraz z tym środkiem może;
- b) wnieść wniosek o uzasadnienie wyroku na wypadek nieprzyjęcia lub nieuwzględnienia sprzeciwu.

Uwzględnienie sprzeciwu (np. z powodu wypadku, któremu uległ oskarżony jadąc na rozprawę) skutkuje ponowne rozpoznanie sprawy. Wyrok zaoczny jednak traci moc dopiero wtedy, kiedy oskarżony lub jego obrońca stawia się na rozprawę. Jeżeli sąd uzna, że nieobecność oskarżonego na rozprawie była nie usprawiedliwiona, to tym samym brak jest podstaw do uwzględnienia sprzeciwu. Na odmowne w tym względzie postanowienie przysługuje zażalenie (art. 482 kpk).

Nieuwzględnienie sprzeciwu - w sytuacji równoczesnego złożenia wniosku o uzasadnienie wyroku zaocznego - powoduje konieczność sporządzenia motywów i otwiera drogę postępowania apelacyjnego, które przebiega analogicznie, jak w postępowaniu zwyczajnym.

Uwzględnienie sprzeciwu - w sytuacji gdy oskarżony lub jego obrońca stawi się na rozprawę - powoduje utratę przez wyrok zaoczny mocy i postępowanie przed sądem pierwszej instancji toczy się na nowo. Wydany zaś wyrok może być również zaskarżony do sądu drugiej instancji apelacją.

Istotną kwestię stanowi problematyka zmiany trybu. Może się bowiem - po rozpoczęciu przewodu sądowego - okazać, że sprawa nie może być rozpoznana w trybie uproszczonym, albowiem np. wystąpiła jedna z przesłanek ujemnych. Wówczas to sąd - za zgodą oskarżonego - rozpoznaje sprawę w dalszym ciągu w postępowaniu zwyczajnym w tym samym składzie. Brak takiej zgody oznacza konieczność rozpoznania sprawy od początku (art. 483 kpk).

W praktyce może też pojawić się ewentualność zmiany trybu zwyczajnego na uproszczony (zarówno w dochodzeniu, jak i w trakcie postępowania sądowego), będąca efektem np. zmiany kwalifikacji prawnej czynu, bądź odzyskania przez oskarżonego wolności. Wówczas postępowanie winno się toczyć w postępowaniu uproszczonym.

Ustawodawca w odniesieniu do trybu uproszczonego - na etapie postępowania odwoławczego wprowadził tylko jedną modyfikację, a mianowicie upoważnił prezesa sądu wojewódzkiego do wydania zarządzenia o rozpoznaniu sprawy w składzie jednoosobowym, jeżeli była rozpoznana w pierwszej instancji właśnie w takim składzie (art. 476 § 1 kpk).

3. Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego

A. Uwagi ogólne

W postępowaniu w sprawach z oskarżenia prywatnego mają zastosowanie przepisy o postępowaniu uproszczonym (z wyjątkiem art. 470 kpk), z uwzględnieniem modyfikacji przewidzianych w art. 485-499 kpk, które należy traktować jako uregulowania szczególne. One to stanowią - podobnie jak jest to w przypadku postępowania nakazowego i sądowego postępowania w sprawach o wykroczenia - tryb uproszczony II stopnia.

Dopuszczalność postępowania w sprawach prywatnoskargowych określają także przesłanki dodatnie i ujemne.

Do przesłanek dodatnich, umożliwiających stosowanie tego trybu względem oskarżonego, należy zaliczyć:

a) zaistnienie czynu ściganego w postępowaniu prywatnoskargowym, co ma miejsce w odniesieniu do sprawców przestępstw określonych w art.:

- 157 § 2 kk - spowodowanie naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia poniżej 7 dni,
- 157 § 3 kk - nieumyślne naruszenie czynności ciała lub rozstroju zdrowia (spenalizowanych w art. 157 § 1 i 2 kk),
- 212 § 1 kk - pomówienie,
- 212 § 2 kk - pomówienie dokonane za pomocą środków masowego przekazu,
- 216 § 1 kk - zniewaga,
- 216 § 2 kk - znieważenie dokonane za pomocą środków masowego przekazu,
- 217 kk - naruszenie nietykalności cielesnej;

b) wniesienie i popieranie przez pokrzywdzonego skargi (art. 59 § 1 kpk) lub złożenie oświadczenia - w sytuacji odstąpienia prokuratora od oskarżenia - że podtrzymuje to oskarżenie jako prywatne (art. 60 § 4 kpk).

Do zasadniczych zaś przesłanek ujemnych zaliczyć należy:

a) objęcie przez prokuratora ściganiem z urzędu (lub też jego wstąpienie do postępowania wszczętego) przestępstw prywatnoskargowych (art. 60 § 1 kpk);

b) rezygnacja oskarżyciela prywatnego ze ścigania (art. 496 § 2 kpk);

c) przedawnienie karalności (art. 101 § 2 kk);

d) nieletniość sprawcy.

B. Postępowanie przygotowawcze

W trybie prywatnoskargowym - w odróżnieniu od postępowania uproszczonego - ustawodawca nie przewidział potrzeby przeprowa-

dzenia postępowania przygotowawczego. Nałożono jedynie na policję obowiązek przyjęcia ustnej lub pisemnej skargi pokrzywdzonego, a także zabezpieczenia - w razie potrzeby - dowodów. Organ ten podejmuje wspomniane czynności tylko na żądanie pokrzywdzonego i niezwłocznie przesyła skargę do właściwego sądu (art. 488 § 1 kpk).

Skierowanie sprawy do sądu umożliwia również zlecenie Policji dokonania wskazanych czynności dowodowych (do których mają odpowiednie zastosowanie przepisy art. 308 kpk), po czym ich wyniki przekazuje się do sądu - art. 488 § 2 kpk.

Diametralnie odmienna sytuacja ma miejsce wówczas, kiedy prokurator - z uwagi na interes społeczny - wszczyna postępowanie z urzędu. Wówczas toczy się ono w trybie publicznoskargowym (art. 60 § 1 i 2 kpk).

Oznacza to, że w sprawie przeprowadza się co najmniej postępowanie przygotowawcze w zakresie dochodzenia uproszczonego i akt oskarżenia do sądu wnosi prokurator.

Jeżeli prokurator, po przeprowadzeniu postępowania przygotowawczego uzna, że np. brak jest interesu społecznego w ściganiu przestępstwa, pokrzywdzony może w terminie zawitym 14 dni od daty powiadomienia go o odstąpieniu prokuratora od oskarżenia złożyć akt oskarżenia lub oświadczenie, że podtrzymuje oskarżenie jako prywatne (art. 60 § 4 kpk). W pierwszym przypadku sąd żąda akt przeprowadzonego postępowania przygotowawczego, zaś w drugim prokurator sam przesyła je wraz z zaświadczeniem do właściwego sądu.

C. Postępowanie sądowe

Postępowanie sądowe w sprawach o przestępstwa prywatnoskargowe inicjuje:

a) oświadczenie pokrzywdzonego, że podtrzymuje oskarżenie jako prywatne w sytuacji, kiedy zostało ono złożone w terminie 14 dni od daty powiadomienia go o odstąpieniu przez prokuratora od oskarżenia (art. 60 § 4 kpk);

b) skarga złożona przez pokrzywdzonego (art. 59 § 1 kpk).

Pokrzywdzony jest nie tylko związany terminem wyżej wskazanym (w art. 60 § 4 kpk), lecz także określonym w art. 101 § 2 kk.

Zgodnie z tym ostatnim przepisem, karalność przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego ustaje z upływem roku od czasu, gdy pokrzywdzony dowiedział się o osobie sprawcy przestępstwa, nie później jednak niż z upływem 3 lat od czasu jego popełnienia. Wszczęcie postępowania przeciwko osobie sprawia, że karalność popełnionego przez nią przestępstwa ustaje z upływem 5 lat od zakończenia tego okresu (art. 102 kk).

Tak uregulowane przedawnienie karalności znajduje uzasadnienie w tym, że dłuższy okres dzielący czyn i moment skierowania sprawy do sądu może rodzić określone trudności natury dowodowej. Nadto stosunkowo krótki, roczny okres od dowiedzenia się o osobie sprawcy przestępstwa przez pokrzywdzonego winien być traktowany - w kontekście możliwości złożenia skargi - jako postulat niezwłocznej realizacji roszczeń przez podmioty do tego upoważnione. Trzeba bowiem zauważyć, że termin określony w art. 101 § 2 kk, wskazujący okres 3-letni jako maksymalny w odniesieniu do karalności przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego, dotyczy również prokuratora.

Zaistnienie przedawnienia karalności skutkuje odmową wszczęcia postępowania karnego, a jeżeli zostało ono już wszczęte, rodzi konieczność umorzenia postępowania (art. 17 § 1 pkt 6 kpk).

Zgodnie z art. 487 kpk akt oskarżenia może ograniczać się do oznaczenia osoby oskarżonego, zarzucanego mu czynu oraz wskazania dowodów, na których opiera się oskarżenie.

Postępowanie prywatnoscargowe, obliczone w znacznej mierze na łagodzenie konfliktu występującego między pokrzywdzonym a oskarżonym, oparte jest na założeniu, że nie zawsze interes społeczny wymaga, aby sięgać po środki represji karnej. W tym celu ustawodawca wprowadził instytucję posiedzenia pojednawczego, które zawsze poprzedza rozprawę główną i alternatywną możliwość przeprowadzenia - na wniosek lub za zgodą stron - postępowania mediacyjnego. W tym ostatnim przypadku art. 320 kpk stosuje się odpowiednio (art. 489 § 2 kpk). Posiedzenie pojednawcze może prowadzić tylko sędzia. Wzywa on strony do pojednania się, przy czym posiedzeniem pojednawczym mogą być objęte również inne sprawy z oskarżenia prywatnego, toczące się pomiędzy tymi samymi stronami (art. 490 § 1, 493 kpk).

Z tych czynności należy sporządzić protokół, odnotowując stanowiska stron w związku ze złożoną propozycją ugodowego załatwienia sprawy oraz przedstawić relację z wyników posiedzenia pojednawczego.

Jeżeli doszło do pojednania się, tzn. strony zobowiązały się, że nie będą rościć względem siebie żadnych pretensji z racji zaistniałego występku (bądź występków - w sytuacji oskarżenia wzajemnego), protokół podpisują także strony, a postępowanie umarza się (art. 490 § 1 i 2 w zw. z art. 492 § 1 kpk). Regulacja ta ma odpowiednie zastosowanie w sytuacji, kiedy do pojednania doszło w wyniku mediacji.

Równocześnie z pojednaniem strony mogą zawrzeć ugodę, której przedmiotem mogą być również roszczenia pozostające w związku z oskarżeniem. Jest ona tytułem egzekucji sądowej po nadaniu przez sąd klauzuli wykonalności (art. 494 kpk).

Nie usprawiedliwione niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na posiedzenie pojednawcze należy uznać za dorozumiane odstąpienie od oskarżenia i w takim wypadku prowadzący posiedzenie postępowanie umarza (art. 491 § 1 kpk).

W razie nie usprawiedliwionego niestawiennictwa oskarżonego lub też niedościa stron do pojednania, kieruje się sprawę na rozprawę główną (i w miarę możliwości wyznacza się od razu jej termin), chyba że zachodzi potrzeba skierowania sprawy na posiedzenie w celu innego rozstrzygnięcia (art. 491 § 2 w zw. z art. 495 § 1 kpk).

Konieczność umorzenia postępowania istnieje również wtedy, kiedy oskarżyciel prywatny - w ramach posiedzenia pojednawczego - odstąpi od oskarżenia. Wówczas zgoda oskarżonego na dokonanie takiej czynności nie jest wymagana (art. 496 § 2 kpk).

Strony obecne na posiedzeniu powinny zgłosić wnioski dowodowe (art. 495 § 2 kpk).

W kodeksie przyjęto zasadę, że sprawy z oskarżenia prywatnego sąd rejonowy rozpoznaje jednoosobowo - z wyjątkiem tych, które zostały określone w art. 212 kk, albowiem dla nich został przewidziany skład ławniczy.

Zarówno jednak prezes sądu, jak też sąd może zadecydować, że sprawa będzie rozpoznana w składzie jednego sędziego i dwóch ławników - z uwagi na okoliczności sprawy (art. 486 i 495 § 3 kpk).

Skierowanie sprawy na rozprawę główną wcale nie musi oznaczać konieczności merytorycznego rozpoznania jej wyrokiem. Sąd umarza postępowanie, jeżeli:

- wystąpiło nie usprawiedliwione niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na pierwszej rozprawie głównej;
- oskarżyciel prywatny odstąpił od oskarżenia przed rozpoczęciem przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej (na tę czynność wymagana jest zgoda oskarżonego, o ile ma ona miejsce po rozpoczęciu przewodu sądowego);
- nastąpiło pojednanie się stron (art. 496 i 499 kpk).

Istotną nowością, która dotyczy postępowania prywatnoskargowego, jest wprowadzona przez ustawodawcę możliwość wniesienia oskarżenia wzajemnego. Zakłada się jednak tutaj spełnienie szeregu istotnych warunków:

- zarzucany czyn, jak też czyn będący podstawą oskarżenia wzajemnego muszą należeć do grupy prywatnoskargowych;
- obydwa czyny muszą pozostawać w związku;
- osobą, której zarzuca się czyn będący podstawą oskarżenia wzajemnego, musi być oskarżyciel prywatny;
- osobą, która jest przedmiotem oskarżenia, nie może być nieletni;
- oskarżycielem prywatnym w takim postępowaniu może być jedynie osoba fizyczna;
- wnoszone oskarżenie wzajemne może jedynie dotyczyć oskarżyciela, który jest jednocześnie pokrzywdzonym;
- oskarżenie wzajemne może być wniesione do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej.

Spełnienie tych wszystkich warunków sprawia, że sąd obie sprawy rozpoznaje łącznie (art. 497 § 1 kpk).

Oskarżenie wzajemne jest jednak niedopuszczalne, jeżeli prokurator wcześniej wszczął albo przyłączył się do toczącego się postępowania (art. 498 § 1 kpk).

Jeżeli po wniesieniu oskarżenia wzajemnego prokurator przyłączył się do jednego z oskarżeń wzajemnych, sąd wyłącza oskarżenie przeciwne do odrębnego postępowania. To pierwsze postępowanie toczy się wówczas z urzędu, a pokrzywdzony, który przedtem wniósł oskarżenie prywatne, korzysta z praw oskarżyciela posiłkowego; do pokrzywdzonego, który przedtem nie wniósł oskarżenia prywatnego, stosuje się odpowiednio art. 54, 55 § 3 i art. 58 kpk (art. 498 § 2 kpk).

W razie objęcia przez prokuratora obu oskarżeń wzajemnych postępowanie toczy się z urzędu, zaś oskarżeni korzystają w odpowiednim zakresie również z uprawnień oskarżycieli posiłkowych (art. 498 § 3 kpk).

Toczące się - w ramach oskarżenia wzajemnego - postępowanie zmodyfikowane jest o tyle, że:

- obie sprawy rozpoznawane są łącznie;
- obaj oskarżyciele prywatni korzystają z praw oskarżonego;
- pierwszeństwo zadawania pytań i przemówień przysługuje temu oskarżycielowi prywatnemu, który pierwszy wniósł akt oskarżenia;
- odstąpienie jednego z oskarżycieli prywatnych od oskarżenia powoduje umorzenie postępowania tylko w części dotyczącej wniesionego przezeń postępowania (art. 497 § 2 i 3 kpk);
- sąd w wyroku zaznacza, że postępowanie toczyło się z powodu oskarżeń wzajemnych.

W ramach takiego postępowania nie jest również wykluczone pojednanie się stron i zawarcie ugody.

4. Postępowanie nakazowe

Postępowanie nakazowe należy do grupy najbardziej zredukowanych trybów szczególnych. Tylko bowiem w jego ramach możliwe jest merytoryczne rozstrzygnięcie sprawy, bez potrzeby wyznaczenia rozprawy głównej.

Warunkiem dopuszczalności tego trybu jest (przesłanki dodatnie):

- a) skierowanie do sądu sprawy, która podlega rozpoznaniu w postępowaniu uproszczonym;

b) kompletność zebranego w postępowaniu przygotowawczym materiału dowodowego;

c) brak wątpliwości co do okoliczności popełnienia czynu i winy oskarżonego;

d) niecelowość przeprowadzenia rozprawy głównej;

e) możliwość orzeczenia kary ograniczenia wolności lub grzywny (art. 500 i 502 § 1 kpk).

Wydanie nakazu karnego jest niedopuszczalne (przesłanki ujemne):

- w stosunku do osoby pozbawionej wolności w tej lub innej sprawie;
- w sprawie z oskarżenia prywatnego;
- nieletniość oskarżonego;
- jeżeli zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 79 § 1 kpk (art. 501 kpk).

Nakaz karny wydaje sąd jednoosobowo na posiedzeniu, w którym mają prawo wziąć udział prokurator, oskarżony i jego obrońca, pokrzywdzony i jego pełnomocnik (art. 500 § 4 kpk).

Nakazem karnym można orzec karę ograniczenia wolności lub grzywnę w wysokości do 100 stawek dziennych, a obok niej - w wypadkach przewidzianych w ustawie - przepadek przedmiotów oraz nawiązkę. Sąd może poprzestać na orzeczeniu jednego z tych środków karnych, jeżeli zachodzą warunki do orzeczenia tylko tego środka (art. 502 kpk).

W razie wydania nakazu karnego, sąd zasądza w całości roszczenie zgłoszone w powództwie cywilnym lub odszkodowanie pieniężne na podstawie art. 415 § 5 kpk. Jeżeli jednak materiał dowodowy zebrany w sprawie nie wystarcza do rozstrzygnięcia powództwa cywilnego, sąd pozostawia je bez rozpoznania (art. 503 kpk).

Nakaz karny powinien zawierać:

- oznaczenie sądu i sędziego, który go wydał;
- datę wydania nakazu;
- imię i nazwisko oraz inne dane określające tożsamość oskarżonego;

- dokładne określenie czynu przypisanego przez sąd oskarżonemu, ze wskazaniem zastosowanych przepisów ustawy karnej;
- wymiar kary i inne niezbędne rozstrzygnięcia;
- uzasadnienie (art. 504 kpk).

Odpis nakazu karnego doręcza się oskarżycielowi, w tym również prokuratorowi, a oskarżonemu i jego obrońcy - wraz z odpisem aktu oskarżenia, a także odpisem pozwu (brak wskazania tego ostatniego należy uznać za wyraźną usterkę legislacyjną).

W nakazie należy przytoczyć przepisy o prawie, terminie i sposobie wniesienia sprzeciwu oraz skutkach jego niewniesienia. Oskarżonemu i oskarżycielowi przysługuje prawo wniesienia sprzeciwu do sądu, który wydał nakaz karny, w terminie zawitym 7 dni od doręczenia nakazu; nakaz karny, od którego nie wniesiono sprzeciwu lub sprzeciw cofnięto, ulega wykonaniu jak prawomocny wyrok skazujący (art. 505 § 1, art. 506 § 1 i art. 507 kpk).

Jeżeli w sprzeciwie podniesiono wyłącznie zarzuty przeciwko rozstrzygnięciu o roszczeniu cywilnym, nakaz karny traci moc tylko w tej części, a sąd na posiedzeniu - wydając postanowienie - pozostawia powództwo cywilne bez rozpoznania (art. 506 § 4 kpk).

Prezes sądu odmawia zarządzeniem przyjęcia sprzeciwu, jeżeli został wniesiony po terminie lub przez osobę nieupoważnioną. Na podjętą w tej mierze decyzję procesową przysługuje zażalenie (art. 506 § 2 kpk).

Sprzeciw - zgodnie z art. 506 § 5 kpk, - może być cofnięty do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej.

W razie wniesienia sprzeciwu nakaz karny traci moc, zaś sprawa podlega rozpoznaniu na zasadach ogólnych.

W związku z tym, że sprzeciw nie jest środkiem odwoławczym, zatem w dalszym ciągu postępowania nie obowiązuje zakaz *reformationis in peius*.

5. Postępowanie w sprawach o wykroczenia

A. Postępowanie pierwszoinstancyjne

Postępowanie w sprawach o wykroczenia uregulowane zostało ustawą z dnia 20 maja 1971 r. - kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. Nr 12, poz. 16 z późn. zm.). - cyt. dalej jako kpw. Na podstawie zawartych tam przepisów funkcjonują kolegia do spraw wykroczeń działające przy sądach rejonowych, na których ciąży zasadniczy obowiązek sprawowania wymiaru sprawiedliwości w zakresie wykroczeń. Oczywiście, nie jest to jedyny organ, który może orzekać o odpowiedzialności za takie naruszenia prawa.

Jak już wskazano wcześniej, sąd może tylko w wyjątkowych wypadkach orzekać w pierwszej instancji w sprawach wykroczeń. Taką szczególną sytuację przewiduje art. 400 kpk Zgodnie z tym przepisem, jeżeli po rozpoczęciu przewodu sądowego ujawni się, że czyn oskarżonego stanowi wykroczenie, sąd, nie przekazując sprawy kolegium do spraw wykroczeń, rozpoznaje je na zasadach ogólnych. W innej sytuacji obowiązany jest przekazać sprawę temu organowi.

Kolejnym w tym względzie wyjątkiem jest regulacja zawarta w art. 508 § 1 kpk, w której stwierdza się, że jeżeli przewodniczący kolegium przed rozprawą albo kolegium do spraw wykroczeń uzna, że należy orzec:

1) karę aresztu (ustawodawca nie wprowadził tego ograniczenia względem zastępczej kary aresztu);

2) zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych na okres powyżej roku,

wówczas przekazuje się sprawę sądowi rejonowemu. Powtórna ocena tych samych zagadnień następuje po wpłynięciu sprawy do sądu, który jeżeli uzna - przed rozprawą - że przekazanie sprawy nie było zasadne, zwraca sprawę temu organowi, który ją przekazał. Wydane w tym względzie postanowienie jest wiążące (art. 508 § 1 i 2 kpk).

Poddanie wyłącznej kompetencji sądów możliwości orzekania za wykroczenie kary aresztu czyni zadość wymogom art. 5 ust. 1 lit. a) Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, zgodnie z którym dopuszczalne jest jedynie pozbawienie wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd.

W toczącym się przed sądem postępowaniu stosuje się przepisy o postępowaniu uproszczonym, z wyjątkiem regulacji zawartych w art. 469-474 kpk, które odnoszą się do kwestii określenia dodatknych i ujemnych przesłanek wdrożenia tego trybu oraz mającego w jego ramach miejsce postępowania przygotowawczego.

Skargą inicjującą postępowanie jest wniosek o ukaranie (art. 509 § 1 kpk).

Organ uprawniony do działania w charakterze oskarżyciela w postępowaniu przed kolegium, jeżeli złożył wniosek o ukaranie, może brać udział w postępowaniu sądowym w tym charakterze, chyba że bierze w nim udział prokurator (art. 509 § 3 kpk).

Z kolei pokrzywdzony może, aż do rozpoczęcia przewodu sądowego, przyłączyć się do postępowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego i odpowiednie zastosowanie w tym względzie mają uregulowania zawarte w art. 53-58 kpk (art. 509 § 4 kpk).

Powództwo cywilne i zasądzenie odszkodowania z urzędu nie jest dopuszczalne. Sąd może jednak zobowiązać oskarżonego do naprawienia szkody lub przywrócenia stanu poprzedniego albo orzec nawiązkę, jeżeli przewidują to przepisy prawa o wykroczeniach (art. 509 § 6 kpk).

Upoważnienie do obrony i pełnomocnictwo udzielone w postępowaniu przed kolegium osobom wskazanym w art. 82 i 88 kpk zachowują swoją moc w toczącym się postępowaniu sądowym (art. 509 § 5 kpk).

Sąd rejonowy rozpoznaje sprawę w składzie jednoosobowym (art. 508 § 5 kpk), zaś postępowanie toczy się w myśl reguł określonych przepisami o postępowaniu uproszczonym.

Od wyroku sądu wydanego w pierwszej instancji przysługuje apelacja na zasadach ogólnych.

B. Postępowanie w związku z wniesieniem środka zaskarżenia

Sąd rejonowy - zgodnie z treścią art. 508 § 3 kpk - rozpoznaje również środki zaskarżenia od rozstrzygnięć kolegium. Wówczas w tym trybie stosuje się odpowiednie przepisy o postępowaniu odwoławczym - przy uwzględnieniu modyfikacji poczynionych przez przepisy rozdziału 54 kpk.

Wydane przez kolegium do spraw wykroczeń orzeczenie może zostać zaskarżone do sądu odwołaniem. Jest ono składane za pośrednictwem organu, który je wydał, a zatem może spotkać się ono z odmową przyjęcia. Jeżeli przewodniczący kolegium nie przychyli się do zażalenia, w którym zanegowano trafność rozstrzygnięcia, przekazuje się je do sądu rejonowego, który rozpoznaje wniesiony środek na zasadach ogólnych (art. 511 kpk).

Do odwołania od orzeczenia kolegium - zgodnie z art. 512 kpk - stosuje się odpowiednio przepisy o postępowaniu apelacyjnym, a w szczególności:

a) strony, które brały udział w postępowaniu przed kolegium, zachowują swe prawa w postępowaniu odwoławczym, z tym że pokrzywdzony korzysta wówczas z praw oskarżyciela posiłkowego; jeżeli działa prokurator, inni oskarżyciele publiczni nie biorą udziału w postępowaniu;

b) niestawiennictwo stron, pełnomocnika i obrońcy - z wyjątkiem art. 79 § 1 i 2 kpk, kiedy to udział obrońcy w rozprawie lub posiedzeniu jest obowiązkowy - nie tamuje rozpoznania sprawy;

c) prezes sądu zarządza wezwanie na rozprawę świadków i biegłych, chyba że ich bezpośrednie przesłuchanie nie jest konieczne, zwłaszcza gdy mają oni stwierdzić okoliczności, którym oskarżony nie zaprzeczał; na wniosek stron należy jednak osoby te wezwać;

d) odwołanie powoduje kontrolę całości zaskarżonego orzeczenia wobec osoby, której dotyczy.

Po rozpoznaniu sprawy, w wyniku wniesionego odwołania, sąd orzeka wyrokiem, mając możliwość utrzymania w mocy, uchylenia lub zmiany orzeczenia (art. 514 kpk).

Konieczne wydaje się też podkreślenie, iż w postępowaniu tym obowiązuje zakaz *reformationis in peius* (art. 434 § 1 i 443 w zw. z art. 512 § 1 kpk), co w istotny sposób wzmacnia gwarancje obwinionego.

Jeżeli sąd orzekł karę aresztu lub środek karny wymieniony w art. 508 § 1 kpk, oskarżony może wnieść od takiego wyroku apelację na zasadach ogólnych. W innych sytuacjach nie podlega on zaskarżeniu.

W tym postępowaniu należy zwrócić uwagę na treść art. 513 kpk, albowiem sprawę rozpoznaną przez kolegium w postępowaniu przy-

spieszonym, przekazaną w związku ze złożonym odwołaniem, rozpoznaje się najpóźniej w ciągu miesiąca od daty jej wpływu do sądu.

C. Kontrola prawomocnych rozstrzygnięć kolegium

Zgodnie z art. 112 kpw prawomocne rozstrzygnięcia kolegiów do spraw wykroczeń podlegają uchyleniu, jeżeli są pozbawione podstawy prawnej lub są oczywiście niesłuszne. W pierwszym przypadku są to rozstrzygnięcia, które nie znajdują oparcia w przepisach prawa materialnego lub procesowego (prawa dotyczącego wykroczeń) i co do których nie ma wątpliwości, że nie powinny być w ogóle wydane albo, że treść ich jest obiektywnie niedopuszczalna. W drugiej zaś sytuacji chodzi o takie rozstrzygnięcia, które nie uwzględniają nadrzędnych dyrektyw zawartych w kodeksie wykroczeń i kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia i chociaż nie mieszczą się w kategorii „orzeczeń pozbawionych podstawy prawnej”, to jednak ich akceptacja krzywdziłaby obwinionego lub pokrzywdzonego, rażąco naruszając powszechnie przyjęte poczucie sprawiedliwości (art. 515 § 1 kpk).

Z tych racji prawomocne orzeczenie kolegium oraz prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania, a także prawomocny nakaz karny - stosownie do art. 515 § 2 kpk - mogą być przez sąd wojewódzki uchylone, o ile złożony w tym względzie wniosek pochodzi od:

- osób, którym w postępowaniu w sprawach o wykroczenia przysługiwały prawa stron,
- prezesa sądu rejonowego i wojewódzkiego, w okręgu którego zapadło rozstrzygnięcie,
- prokuratora i Rzecznika Praw Obywatelskich.

Wniosek od osób wskazanych w pkt a) powinien być sporządzony i podpisany przez adwokata (przymus adwokacki).

Uznanie z kolei orzeczenia, postanowienia lub nakazu karnego za nieważne może nastąpić nie tylko na wniosek wyżej wskazanych podmiotów, ale także z urzędu. Szczegółową w tym względzie regulację przyniesie nowela do kpw.

Złożony wniosek merytorycznie ocenia na posiedzeniu - w składzie trzech sędziów - sąd wojewódzki. O jego terminie należy powiadomić prokuratora, a także wnioskodawcę i osobę, której wniosek dotyczy.

Mają one też prawo wziąć udział w ewentualnych czynnościach sprawdzających, dokonywanych w trybie art. 515 § 5 kpk.

Wniosek o uchylenie prawomocnych rozstrzygnięć kolegium do spraw wykroczeń winien być rozpoznany w ciągu dwóch miesięcy od jego wniesienia. Zaznaczyć jednocześnie należy, że uchylenie rozstrzygnięcia na niekorzyść obwinionego jest ograniczone 3-miesięcznym terminem, liczonym od daty jego uprawomocnienia lub upływem terminu przedawnienia, po których to jest ono prawnie niedopuszczalne (art. 515 § 4 i 6 kpk).

W sytuacji wyłonienia się w toku rozstrzygania powyższych kwestii zagadnienia prawnego wymagającego zasadniczej wykładni ustawy, sąd wojewódzki może wystąpić ze stosownym w tym względzie pytaniem do Sądu Najwyższego (art. 515 § 7 kpk).

Uchylając prawomocne rozstrzygnięcie - o czym zawsze orzeka się wyrokiem - sąd uniewinnia obwinionego lub umarza postępowanie, albo przekazuje sprawę do ponownego rozpoznania sądowi lub kolegium do spraw wykroczeń. O odmowie uchylenia prawomocnego rozstrzygnięcia sąd orzeka postanowieniem, na które to - podobnie jak w przypadku wyroku - środek odwoławczy nie przysługuje (art. 516 kpk).

D. Postępowanie w kwestii właściwości kolegium do spraw wykroczeń

Sąd rejonowy - w składzie jednoosobowym - rozstrzyga także spory o właściwość między kolegiami i orzeka o przekazaniu sprawy innemu kolegium w wypadkach wskazanych w ustawie (art. 508 § 4 kpk).

Kolegium do spraw wykroczeń - podobnie jak sąd - w razie stwierdzenia swej niewłaściwości przekazuje sprawę kolegium właściwemu, co czyni postanowieniem (art. 12 kpw). Na tym tle może dojść do sporu o właściwość między tymi organami zarówno pozytywnego, jak też negatywnego). Ostatecznie kwestię tę rozstrzyga sąd rejonowy, przy którym działa kolegium, które pierwsze wszczęło spór. Wniosek taki - z braku stosownych w tym względzie regulacji - wypływa z treści art. 38 § 1 kpk stosowanego *per analogiam*.

NADZWYCZAJNE ŚRODKI I ZASKARŻENIA

1. Kasacja

A. Uwagi ogólne

W trójinstancyjnym modelu postępowania - w klasycznym ujęciu - sąd apelacyjny przeprowadzał na nowo postępowanie dowodowe, co jednak starano się ograniczać - w kolejnych modyfikacjach tego systemu - do przeprowadzenia tylko tych dowodów, które zostały zanegowane w apelacji. W ostateczności sąd ten orzekał zarówno na podstawie materiału dowodowego zgromadzonego przez siebie, jak też przez sąd pierwszej instancji.

Od orzeczenia sądu drugiej instancji przysługiwała kasacja, którą wnoszono w sytuacji naruszenia prawa, albowiem uznawano, że nie można podnosić błędnej oceny okoliczności faktycznych, gdyż te podlegały już dwukrotnej ocenie sądu.

Nie ulega wątpliwości, że to rozwiązanie jest wyjątkowo czasochłonne oraz kosztowne.

W Polsce - jak to już wcześniej wskazano - przyjęto dwuinstancyjny model postępowania, który jednak umożliwia kontrolę prawomocnego rozstrzygnięcia za pomocą nadzwyczajnych środków zaskarżenia (czyli kasacji i wznowienia postępowania). Kasację wprowadzono do procedury karnej nowelą z dnia 29 czerwca 1995 r. (Dz.U. Nr 89, poz. 443) w miejsce powszechnie krytykowanej rewizji nadzwyczajnej, która była jedną z form nadzoru judykacyjnego Sądu Najwyższego nad działalnością orzeczniczą sądów. Rozwiązanie to atakowano szczególnie z uwagi na fakt, że nie mogły jej wnosić strony oraz za to, że stosowne w tym względzie podanie należało skierować do Ministra Sprawiedliwości lub Prokuratora Generalnego, który miał znaczną

swobodę w podejmowaniu decyzji, będąc jedynie ograniczany niezbyt precyzyjnymi w tym względzie uregulowaniami.

B. Podstawy kasacji

Podstawy kasacji określono w art. 523 kpk. Kasacja może być wniesiona tylko z powodu uchybień wymienionych w art. 439 kpk lub innego rażącego naruszenia prawa, jeżeli mogło ono mieć istotny wpływ na treść orzeczenia; kasacja nie może być wniesiona wyłącznie z powodu niewspółmierności kary.

Interpretując ten zapis trzeba wskazać, że bezwzględne przyczyny odwoławcze, o których mowa w art. 439 § 1 kpk, są tego rodzaju uchybieniami, że nie trzeba badać ich wpływu na treść orzeczenia. Każda z nich jest na tyle istotna, że Sąd Najwyższy - zgodnie z brzmieniem art. 536 kpk - winien ją dostrzec, nawet gdyby okazało się, że skarżący tego w kasacji nie podniósł.

Z kolei „inne rażące naruszenia prawa” winny już pozostawać w związku przyczynowym z treścią orzeczenia. Zwrócić jednocześnie należy uwagę, iż musi być to wpływ „istotny”.

Nie jest tutaj - w zakresie interpretacji tego zapisu - pomocną treść uzasadnienia rządowego projektu kodeksu postępowania karnego głoszącego: „Podstawą kasacji mają więc być uchybienia taksatywnie wyliczone w art. 439 kpk, a inne naruszenia prawa, o ile są rażące, tzn. gdy swą rangą są podobne do wyliczonych w powołanym przepisie”. Stanowić ona może jedynie pewne kryterium ocenne w przypadku naruszenia norm prawa procesowego. Można więc przyjąć, że muszą mieć one niewątpliwy charakter i być oczywiste, a nadto posiadać związek z treścią wydanego orzeczenia.

Biorąc zaś pod uwagę, że przepis art. 439 § 1 kpk nie zawiera regulacji odnoszących się do uchybień w zakresie obrazy prawa materialnego, przeto ta regulacja i poczyniona w uzasadnieniu argumentacja nie może być jakkolwiek miarą dla tego typu porównań. Dodatkowo sytuację komplikuje fakt, że w zakresie względnych przyczyn odwoławczych (art. 438 pkt 1 kpk) nie jest wymagane powiązanie treści obrazy przepisów prawa materialnego z wpływem na treść orzeczenia.

Uwzględniając powyższe można uznać, że każde naruszenie prawa materialnego ma charakter rażący i wywiera istotny wpływ na treść zaskarżonego orzeczenia.

Fakt, że „kasacja nie może być wniesiona wyłącznie z powodu niewspółmierności kary” nie oznacza, że taki zarzut nie może być w ogóle postawiony. Podobnie jak w sytuacji błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia musi być on zawsze łączony z inną podstawą, tzn. z rażącym naruszeniem prawa i konieczne jest wykazanie, że efektem tych uchybień jest efekt wskazany na wstępie.

C. Postępowanie przedkasacyjne

Regulacja zawarta w art. 519-521 kpk pozwala wyprowadzić wniosek, że do wniesienia kasacji ustawodawca upoważnił dwie grupy podmiotów, a mianowicie:

a) strony,

b) Ministra Sprawiedliwości - Prokuratora Generalnego oraz Rzecznika Praw Obywatelskich.

Ad a. W myśl przyjętych rozwiązań, strona ma możliwość złożenia kasacji jedynie w odniesieniu do prawomocnego wyroku sądu odwoławczego, kończącego postępowanie. Zatem ocenie Sądu Najwyższego będą podlegały te rozstrzygnięcia, które kończą postępowanie w sądzie drugiej instancji (utrzymują w mocy zaskarżone orzeczenie, zmieniają je, bądź uchylają zaskarżony wyrok sądu pierwszej instancji i gdy w jego następstwie sąd odwoławczy umarza postępowanie).

Orzeczenia sądu drugiej instancji będą więc obejmowały swą oceną rozstrzygnięcia sądu niższej instancji, tj.:

- wyroki uniewinniające i skazujące oraz całą gamę orzeczeń mieszczących się pomiędzy tymi skrajnościami (np. orzeczenia umarzające, warunkowo umarzające postępowanie, itp.);
- wyroki sądu rejonowego orzekającego jako sąd odwoławczy w postępowaniu w sprawach o wykroczenia, jeżeli będą to orzeczenia kończące postępowanie; w odniesieniu do oskarżonego wymagane jest dodatkowo wyczerpanie trybu (art. 512 § 6 kpk);

- wyroki sądów odwoławczych od orzeczeń sądów wojewódzkich i apelacyjnych (którymi uniewinniono oskarżonego lub umorzono postępowanie) w postępowaniu wznowieniowym (art. 547 § 3 i 4 kpk).
- wyroki dotyczące kwestii odszkodowania za niesłuszne skazanie, aresztowanie lub zatrzymanie (art. 554 § 2 kpk).

Rozumując *a contrario* trzeba stwierdzić, że poza ową kontrolą sprawowaną przez Sąd Najwyższy z woli stron, pozostaną w szczególności:

1) wyroki, którymi uchylono rozstrzygnięcie sądu pierwszej instancji i sprawę przekazano do ponownego rozpoznania sądowi pierwszej instancji lub też zwrócono sprawę prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego;

2) wyroki wydane na podstawie art. 516 § 1 i 2 kpk, jako że od tych orzeczeń nie przysługuje nawet zwykły środek odwoławczy;

3) wyroki wydane przez Sąd Najwyższy w trybie wznowienia postępowania, odnoszące się do orzeczeń wydanych przez sądy apelacyjne lub Sąd Najwyższy, z uwagi na brak możliwości wniesienia środka odwoławczego (art. 547 § 3 i 4 kpk).

Nie będą nią objęte wszelkie postanowienia sądu odwoławczego, które dotyczą tak istotnych kwestii, jak:

- unieważnienia orzeczeń i odszkodowań dochodzonych na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. Nr 34, poz. 149 z późn. zm.);
- ekstradycji oraz przejęcia i przekazania osób skazanych do wykonania wyroku (patrz przepisy rozdziału XIII kpk);
- wykonania orzeczeń na bazie uregulowań zawartych w kodeksie karnym wykonawczym.

Kasacja też nie może być wniesiona przez strony od samego uzasadnienia (art. 519 kpk).

Regułą jest, że strona może wnieść kasację po wyczerpaniu możliwości, jakie stwarza postępowanie apelacyjne. Wyjątek stanowi w tym względzie treść art. 520 § 2 kpk, w myśl którego strona, która nie

zaskarżyła orzeczenia sądu pierwszej instancji, może wnieść kasację, jeżeli:

1) sąd odwoławczy na skutek wniesionej apelacji, pochodzącej od innej strony, orzekł na jej niekorzyść,

2) wystąpiła przesłanka z art. 439 kpk.

Strona może wnieść kasację w zawitym terminie:

3) 7 dni od daty ogłoszenia wyroku, jeżeli rezygnuje z wniosku o doręczenie orzeczenia wraz z uzasadnieniem;

4) 30 dni od daty doręczenia orzeczenia z uzasadnieniem, jeżeli takie żądanie zgłosiła w sądzie drugiej instancji (w terminie zawitym 7 dni od daty ogłoszenia orzeczenia).

Strona wnosi kasację do Sądu Najwyższego za pośrednictwem sądu odwoławczego.

Kasacja musi być sporządzona, a także podpisana przez adwokata i powinna wskazywać, na czym polega zarzucone uchybienie (art. 526 kpk).

Wniesienie kasacji rodzi obowiązek uiszczenia opłaty, której wysokość ustala, w drodze rozporządzenia, Minister Sprawiedliwości. Od jej wniesienia są zwolnieni:

- prokurator,
- osoba pozbawiona wolności,
- żołnierz odbywający zasadniczą służbę wojskową lub pełniący służbę wojskową w charakterze kandydata na żołnierza zawodowego (art. 527 kpk).

Brak dołączenia do kasacji dowodu uiszczenia opłaty sądowej rodzi konieczność wezwania strony do usunięcia braku formalnego pod rygorem skutków przewidzianych w art. 120 § 2 kpk.

Wpływ kasacji do sądu odwoławczego rodzi obowiązek podjęcia szeregu istotnych czynności, których część podejmuje prezes sądu, zaś część pozostaje w gestii sądu.

Jeżeli wymieniona kasacja nie odpowiada wymogom pisma procesowego (art. 119 § 1 kpk) oraz dalszym wymogom określonym w przepisach szczególnych (np. w art. 526 § 2 kpk w zakresie tzw. przymusu adwokackiego), należy wezwać osobę, od której kasacja pocho-

dzi, do usunięcia braku w terminie 7 dni. Nieusunięcie wskazanych uchybień - przy prawidłowym pouczeniu o wiążących się z tym skutkach - rodzi obowiązek wydania zarządzenia o odmowie przyjęcia kasacji. Takie rozstrzygnięcie zapadnie również wówczas, gdy kasacja została wniesiona po terminie lub przez osobę nieuprawnioną, albo jest niedopuszczalna z mocy ustawy (art. 530 § 2 kpk).

W związku z wskazanymi wyżej brakami i żądaniem ich usunięcia, wnoszący kasację może domagać się:

- a) zwolnienia od uiszczenia opłaty związanej z art. 527 § 1 kpk;
- b) wyznaczenia adwokata w celu sporządzenia kasacji;
- c) przywrócenia terminu, o którym mowa w art. 524 § 1 kpk.

Stosownie do treści art. 528 kpk na powyższe decyzje procesowe nie przysługuje żaden środek odwoławczy.

Natomiast na zarządzenie prezesa sądu, do którego wniesiono kasację, odmawiające jej przyjęcia, przysługuje zażalenie do Sądu Najwyższego, który rozpoznaje je jednoosobowo (art. 530 § 2 i 3 kpk).

Przyjęcie zaś kasacji powoduje, że prezes sądu doręcza jej odpis pozostałym stronom i niezwłocznie przesyła akta sprawy sądowi kasacyjnemu, jeżeli sąd, do którego wniesiono kasację, nie jest uprawniony do jej rozpoznania (art. 530 § 1 kpk).

Ad b. W przeciwieństwie do stron, Minister Sprawiedliwości - Prokurator Generalny i Rzecznik Praw Obywatelskich mogą wnieść kasację od każdego prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie sądowe (art. 521 kpk). Czynić to mogą z urzędu lub uwzględniając podania stron, którym np. upłynął termin do złożenia skargi kasacyjnej.

Przedmiotem zaskarżenia mogą być orzeczenia (wyroki lub postanowienia), które uprawomocniły się zarówno w sądzie pierwszej, jak też drugiej instancji. Nie ulega też wątpliwości, że kasacja może zostać wniesiona od prawomocnego nakazu karnego.

Kasacja sporządzona przez Ministra Sprawiedliwości - Prokuratora Generalnego lub Rzecznika Praw Obywatelskich jest wnoszona bezpośrednio do Sądu Najwyższego (art. 525 § 2 kpk).

Wprawdzie 30-dniowego terminu do wniesienia kasacji nie stosuje się względem wyżej wskazanych podmiotów, to jednak ustawodawca za niedopuszczalne uznaje uwzględnienie kasacji na niekorzyść oskarżonego, wniesionej po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia (art. 524 § 2 i 3 kpk). Kasację w stosunku do tego samego oskarżonego i od tego samego orzeczenia każdy uprawniony może wnieść tylko raz (art. 522 kpk). Wreszcie przyjęto zasadę, że niedopuszczalna jest kasacja od orzeczenia Sądu Najwyższego zapadłego w następstwie rozpoznania kasacji (art. 539 kpk).

Na koniec - biorąc pod uwagę możliwość wniesienia kasacji przez strony oraz podmioty wymienione w art. 521 kpk - trzeba wskazać, że wniesieniu i rozpoznaniu kasacji na korzyść oskarżonego nie stoi na przeszkodzie wykonanie kary, zatarcie skazania, akt łaski ani też okoliczność wyłączająca ściganie lub uzasadniająca zawieszenie postępowania (art. 529 kpk).

D. Postępowanie kasacyjne przed Sądem Najwyższym

Wniesienie sprawy wraz z kasacją do Sądu Najwyższego powoduje, iż również przed tym sądem dokonuje się kontroli spełnienia formalnych warunków dopuszczalności kasacji. W jej wyniku Sąd Najwyższy może (art. 531 kpk):

- zwrócić akta sprawy sądowi odwoławczemu, jeżeli stwierdzi, że nie zostały dopełnione czynności zmierzające do usunięcia braków formalnych wniesionej kasacji albo,
- skierować sprawę na posiedzenie celem pozostawienia jej bez rozpoznania, jeżeli nie odpowiada ona przepisom wymienionym w art. 530 § 2 kpk.

W ramach przygotowania do rozprawy kasacyjnej Sąd Najwyższy może orzekać na posiedzeniu w następujących kwestiach incydentalnych (art. 532, 533 kpk):

1) odnośnie wstrzymania wykonania zaskarżonego orzeczenia, jak też innego orzeczenia, którego wykonanie zależy od rozstrzygnięcia kasacji; wstrzymanie wykonania orzeczenia można połączyć z zastosowaniem środków określonych w art. 266, 271, 272, 275 i 277 kpk;

2) w przedmiocie zastosowania względem oskarżonego środka zapobiegawczego (o ile kasację wniesiono na jego niekorzyść), chyba że był on uniewinniony.

Sąd Najwyższy może również ocenić zasadność skargi kasacyjnej na posiedzeniu, jeżeli (art. 535 kpk):

1) dotyczy ona postanowienia,

2) istnieje potrzeba jej oddalenia w razie jej oczywistej bezzasadności i wtedy wydane postanowienie nie wymaga uzasadnienia.

Sąd Najwyższy, orzekając na rozprawie w postępowaniu kasacyjnym proceduje, stosownie do art. 29 kpk - w składzie trzech sędziów, chyba że apelacja lub kasacja tyczy wyroku orzekającego karę 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności. Jeżeli kasacja dotyczy orzeczenia Sądu Najwyższego, podlega rozpoznaniu w składzie siedmiu sędziów, chyba że orzeczenie zostało wydane jednoosobowo, albowiem w takim wypadku ten sąd orzeka w składzie trzech sędziów (art. 534 § 2 kpk).

Na posiedzeniu - zgodnie z treścią art. 534 § 1 kpk - Sąd Najwyższy rozpoznaje w składzie jednoosobowym lub trzyosobowym - o ile tak zarządzi Prezes Sądu Najwyższego. W kwestiach określonych art. 535 § 2 kpk. Sąd Najwyższy będzie orzekał w składzie trzech sędziów lub pięciu sędziów - jeżeli chodzi o rozpoznanie w tym trybie kasacji od wyroku orzekającego karę 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności. Może orzekać w składzie jednoosobowym, jeżeli kasacja dotyczy postanowienia.

Sąd Najwyższy rozpoznaje kasację w granicach zaskarżenia i podniesionych zarzutów, a w zakresie szerszym - tylko w wypadkach (art. 536 kpk):

a) gdy istnieje możliwość uchylenia bądź zmiany orzeczenia na korzyść współoskarżonych, którzy nie wniesli środka odwoławczego (art. 435 kpk);

b) bezwzględnych przyczyn odwoławczych (art. 439 kpk);

c) możliwości poprawienia błędnej kwalifikacji prawnej czynu (art. 455 kpk).

Sąd Najwyższy po rozpoznaniu sprawy może (art. 537 kpk):

a) oddalić kasację;

b) uwzględnić kasację i uchylić zaskarżone orzeczenie w całości lub części, przekazując sprawę właściwemu sądowi do ponownego rozpoznania albo umorzyć postępowanie;

c) uniewinnić oskarżonego - jeżeli skazanie jest oczywiście niesłuszne.

Z chwilą uchylenia wyroku wykonanie kary ustaje; karę odbyłą przez skazanego - w wypadku późniejszego ponownego skazania - zalicza się na poczet nowo orzeczonej kary (art. 538 § 1 kpk). Sąd Najwyższy w związku z takim wyrokiem może zastosować środek zapobiegawczy (art. 538 § 2 kpk).

2. Wznowienie postępowania

A. Przesłanki

Możliwość wzruszenia prawomocnego orzeczenia poprzez wznowienie postępowania sądowego jest kolejnym odstępstwem od zasady niewzruszalności decyzji kończących postępowanie karne. Tym razem - w odróżnieniu od kasacji - przesłanki stosowania tej instytucji są określone precyzyjniej.

O ile kasacja, jako nadzwyczajny środek zaskarżenia, oparta jest na uchybieniach popełnionych w toku postępowania sądowego, o tyle wznowienie postępowania następuje w znacznej mierze w oparciu o nowe - nieznanne w dotychczasowym postępowaniu - okoliczności.

Wśród podstaw wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem (a więc wyrokiem bądź postanowieniem) wyróżnia się trzy zasadnicze grupy tych podstaw:

- a) *ex delicto*,
- b) *de novis*,
- c) inne przyczyny.

Ad a. Wznowienie postępowania *ex delicto* następuje, jeżeli w związku z postępowaniem dopuszczono się przestępstwa, a istnieje uzasadniona podstawa do przyjęcia, że mogło to mieć wpływ na treść orzeczenia (art. 540 § 1 pkt 1 kpk).

Podstawowym warunkiem uznania tej przyczyny za podstawę wznowienia jest, aby (art. 541 kpk):

- czyn przestępny (polegający np. na przyjęciu korzyści majątkowej przez sędziego lub ławnika, fałszywym zeznaniu świadka, fałszerstwie dokumentu, itp.) był ustalony prawomocnym wyrokiem skazującym albo,
- zapadło orzeczenie w postępowaniu karnym, stwierdzające niemożność wydania wyroku skazującego z przyczyn wymienionych w art. 17 § 1 pkt 3-11 kpk lub w art. 22 kpk.

Należy wyraźnie podkreślić, że do wznowienia postępowania nie jest konieczna pewność, iż popełnienie deliktu wywarło wpływ na treść wydanego w sprawie rozstrzygnięcia, lecz ustawodawca zadowala się pewnym stopniem prawdopodobieństwa istnienia uzasadnionego przypuszczenia.

Ad b. Wznowienie postępowania *de novis* następuje, jeżeli po wydaniu orzeczenia ujawnią się nowe fakty lub dowody nie znane przedtem sądowi, wskazujące na to, że (art. 540 § 1 pkt 2 kpk):

- skazany nie popełnił czynu albo czyn jego nie stanowił przestępstwa lub nie podlegał karze,
- skazano go za przestępstwo zagrożone karą surowszą, albo nie uwzględniono okoliczności zobowiązujących do nadzwyczajnego złagodzenia, kary albo też błędnie przyjęto okoliczności wpływające na nadzwyczajne obostrzenie kary,
- sąd umorzył lub warunkowo umorzył postępowanie karne błędnie przyjmując popełnienie przez oskarżonego zarzucanego mu czynu.

Przyjęte rozwiązanie pozwala wyrazić pogląd, że nowe fakty i dowody mogły być znane stronie już w trakcie rozprawy głównej, lecz nie zostały przez nią w tej fazie postępowania zgłoszone. Wznowienie z tego tytułu jest dopuszczalne, o ile zostanie ustalone, że doszło do jednej z wyżej przedstawionych nieprawidłowości.

Wznowienie postępowania na tych podstawach możliwe jest tylko na korzyść oskarżonego.

Ad c. Dalsze dwie przyczyny wznowienia postępowania na korzyść oskarżonego stanowi art. 540 § 2 i 3 kpk. Są to:

- utrata mocy lub zmiana przepisu prawnego będącego podstawą skazania lub warunkowego umorzenia, która nastąpiła w wyniku orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego;

- wynik rozstrzygnięcia organu międzynarodowego działającego na mocy umowy międzynarodowej ratyfikowanej przez Polskę.

Przyjęte rozwiązania są efektem rosnącej roli orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego i konieczności respektowania realizacji przez nasz kraj orzeczeń Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

B. Przebieg postępowania

Wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem może nastąpić na wniosek strony - z tym wyjątkiem, że w razie śmierci oskarżonego taki postulat może zgłosić osoba najbliższa. W tej ostatniej sytuacji przedmiotowy wniosek może być jedynie złożony na korzyść oskarżonego (art. 542 kpk).

Złożony wniosek może dotyczyć jedynie orzeczeń. Nie może on bowiem obejmować wyłącznie uzasadnienia (art. 545 w zw. z art. 425 § 2 zd. pierwsze kpk).

Wniosek o wznowienie postępowania, jeżeli nie pochodzi od prokuratora, powinien być sporządzony i podpisany przez adwokata (art. 545 § 2 kpk). Brak respektowania przez stronę tzw. przymusu adwokackiego winien być sankcjonowany w trybie art. 120 kpk.

Wniosek o wznowienie postępowania powinien wskazywać orzeczenie, którego dotyczy, a także zakres, w jakim ma zostać ono zreformowane (art. 545 § 1 w zw. z art. 425 § 2 kpk). Jego integralną część powinna stanowić informacja dotycząca podstawy wznowienia.

W ramach toczącego się postępowania wznowieniowego odpowiednie zastosowanie ma szereg przepisów kodeksu postępowania karnego, a mianowicie: art. 429 (w zakresie odmowy przyjęcia wniosku z przyczyn formalnych), art. 430 § 1 (odnośnie pozostawienia go przez sąd bez rozpoznania), art. 431 i 432 (w przedmiocie cofnięcia wniosku), art. 435 (co do możliwości uchylenia lub zmiany orzeczenia na korzyść współoskarżonych), art. 442 (w przedmiocie zakresu ponownego rozpoznania sprawy), art. 455 (co do możliwości poprawienia błędnej kwalifikacji prawnej czynu), art. 529 (odnośnie skutków złożonego wniosku w kontekście wykonania kary, zatarcia skazania itp.), art. 532 (w przedmiocie wstrzymania zaskarżonego orzeczenia), art. 538 (odnośnie zaliczenia odbytej kary na rzecz nowo orzeczonej kary), art. 434 i 443 (w przedmiocie funkcjonowania zakazu *reformationis in peius*).

Powyższe kwestie były już szczegółowo omawiane.

W kwestii wznowienia postępowania orzeka sąd wojewódzki, zaś wznowienia postępowania zakończonych orzeczeniem sądu wojewódzkiego - sąd apelacyjny.

Odnosnie wznowienia postępowania orzeczeniem sądu apelacyjnego lub Sądu Najwyższego orzeka Sąd Najwyższy.

W każdym z tych sądów składem właściwym do oceny zasadności wniosku o wznowienie postępowania jest skład trzech sędziów (art. 544 § 1 i 2 kpk).

W wyznaczonym posiedzeniu sądu mają prawo wziąć udział strony, obrońcy i pełnomocnicy. Nie ulega też wątpliwości, że mogą one również wziąć udział w czynnościach sprawdzających, zarządzonych w trybie art. 97 kpk (art. 544 § 3 i 546 kpk).

Rozstrzygając kwestię zasadności wniosku o wznowienie postępowania, sąd ma trzy możliwości (art. 547 § 2 i 3 kpk):

a) oddalenie wniosku - decyzja zapada w formie postanowienia i następuje ona wówczas, kiedy brak jest podstaw do wznowienia postępowania z przyczyn określonych w art. 540 kpk;

b) pozostawienie wniosku bez rozpoznania - sąd orzeka również o tym postanowieniem, przy czym taka decyzja podejmowana jest np. wówczas, kiedy stosowny wniosek złożyła osoba nieuprawniona;

c) uwzględnienie wniosku - wyrażające się:

- uchyleniem zaskarżonego orzeczenia i przekazaniem sprawy właściwemu sądowi do ponownego rozpoznania; dokonuje się tego wyrokiem, kiedy zachodzi potrzeba rozważenia istotnych okoliczności, bądź uzupełnienia materiału dowodowego w sądzie niższego rzędu;
- uchyleniem zaskarżonego orzeczenia i uniewinnieniem oskarżonego albo umorzeniem postępowania; orzeczenie zapada również w formie wyroku i jest on wydawany wówczas, kiedy zgromadzony w sprawie materiał dowodowy wystarcza do podjęcia merytorycznej decyzji.

Na postanowienie oddalające wniosek lub pozostawienie go bez rozpoznania przysługuje zażalenie, chyba że orzekł o tym sąd apelacyjny lub Sąd Najwyższy (art. 547 § 1 kpk).

Nie przysługuje natomiast żaden środek odwoławczy w sytuacji, kiedy sąd, uwzględniając wniosek, uchyli zaskarżone orzeczenia i

przekazać sprawę właściwemu sądowi (I lub II instancji) do ponownego rozpoznania (art. 547 § 2 kpk).

W sytuacji opisanej w pkt c) przysługuje środek odwoławczy w postaci apelacji - chyba że orzekał o tym Sąd Najwyższy (art. 547 § 3 i 4 kpk).

Jeżeli postępowanie wznowiono na skutek wniosku na korzyść oskarżonego i toczy się ono po jego śmierci lub jeżeli zachodzi przyczyna zawieszenia postępowania, prezes sądu wyznacza do obrony praw oskarżonego obrońcę z urzędu, chyba że wnioskodawca ustanowił już obrońcę (art. 548 kpk).

POSTĘPOWANIA PO UPRAWOMOCNIENIU SIĘ ORZECZENIA

1. Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego

Kodeks karny - zgodnie z art. 68 kk - wyróżnia obligatoryjną i fakultatywną możliwość podjęcia postępowania warunkowo umorzonego przez sąd.

Pierwsza zachodzi wówczas, jeżeli sprawca w okresie próby popełnił przestępstwo umyślne, za które został prawomocnie skazany. Istotne jest w szczególności to, aby czas popełnienia mieścił się w okresie próby, zaś uprawomocnienie się skazania nastąpiło przed upływem 6 miesięcy od zakończenia tego okresu.

Druga z kolei ma miejsce wtedy, kiedy sprawca w okresie próby rażąco narusza porządek prawny. Pod tym pojęciem ustawodawca rozumie w szczególności:

- popełnienie przez sprawcę każdego innego przestępstwa aniżeli to, które stwarza podstawę do obligatoryjnego podjęcia postępowania;
- uchylanie się od dozoru, wykonania nałożonego obowiązku lub orzeczonego środka karnego;
- niewykonanie zawartej z pokrzywdzonym ugody.

Sąd ma także fakultatywną możliwość podjęcia postępowania karnego, jeżeli sprawca po wydaniu orzeczenia o warunkowym umorzeniu postępowania, lecz przed jego uprawomocnieniem się, rażąco narusza porządek prawny, a w szczególności gdy w tym czasie popełnił przestępstwo.

Czas, w którym może być podjęta decyzja o podjęciu postępowania warunkowo umorzonego przez sąd, bynajmniej nie pokrywa się z okresem próby. Możliwość taka istnieje do chwili upływu 6 miesięcy

od zakończenia tego okresu. Po tym terminie zaś sprawca nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej za przestępstwo, które było objęte instytucją warunkowego umorzenia postępowania.

O podjęciu postępowania - w myśl art. 549 i 550 kpk - orzeka sąd pierwszej instancji właściwy do rozpoznania sprawy. Czyni to z urzędu lub na wniosek oskarżyciela bądź pokrzywdzonego. Będzie to więc najczęściej sąd rejonowy, lecz nie można wykluczyć takiej sytuacji, że przedmiotową decyzję podejmie sąd wojewódzki.

W wyznaczonym w tym celu posiedzeniu mają prawo wziąć udział prokurator, oskarżony i jego obrońca oraz pokrzywdzony i jego pełnomocnik, których to należy zawsze powiadomić o jego terminie.

Ocena zasadności wniosku dokonywana jest w postaci postanowienia.

Na orzeczenie o pozostawieniu wniosku bez rozpoznania oraz w kwestii podjęcia postępowania przysługuje zażalenie, przy czym o podjęciu postępowania zawsze należy powiadomić poręczającego.

Konsekwencją wydania postanowienia o podjęciu postępowania warunkowo umorzonego jest to, że sprawa toczy się przed sądem pierwszej instancji na zasadach ogólnych (art. 551 kpk).

2. Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie

Każde działanie ludzkie - powzięte nawet z uwzględnieniem najlepszych intencji - może być dotknięte błędem. Jeżeli jest ono podejmowane przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości na podstawie niepełnego materiału dowodowego (co ma miejsce np. w sytuacji orzekania o tymczasowym aresztowaniu w początkowej fazie procesu karnego), może godzić w tak istotne prawa człowieka, jak wolność i nietykalność osobista.

Państwo musi się więc liczyć z tym, że jeżeli jego organy wkroczą w tę sferę w sposób całkowicie nieuprawniony, to należy liczyć się z daleko idącymi konsekwencjami natury odszkodowawczej.

Przedmiotową kwestię, a mianowicie zasady odpowiedzialności Państwa za szkody wyrządzone przez funkcjonariuszy państwowych przy wykonywaniu powierzonych im czynności, określa ustawodawca

w art. 417-421 kodeksu cywilnego. Tych regulacji - zgodnie z art. 421 kc - nie stosuje się, jeżeli odpowiedzialność ta jest uregulowana w przepisach szczególnych. Stanowią ją normy zawarte w rozdziale 58 kpk, które precyzują podstawę dochodzenia roszczeń oraz tryb postępowania.

Podstawę odszkodowania i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę stanowi (art. 552 kpk):

- wykonanie w całości lub części kary, której skazany nie powinien był ponieść;
- niesłuszne zastosowanie środka zabezpieczającego;
- niesłuszne tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie.

Warunkiem przyznania od Skarbu Państwa odszkodowania jest nie tyle subiektywne odczucie skazanego, że został niesłusznie skazany bądź tymczasowo aresztowany (ewentualnie zatrzymany), lecz musi to znaleźć swój materialny wyraz w konkretnym postępowaniu, a niekiedy i orzeczeniu.

Tak więc w sytuacji opisanej w pkt a) i b) skazanemu przysługuje odszkodowanie i zadośćuczynienie tylko w tej sytuacji, kiedy w wyniku wznowienia postępowania, kasacji lub stwierdzenia nieważności orzeczenia został on skazany na łagodniejszą karę lub uniewinniony, albo też postępowanie umorzono wskutek okoliczności, których nie uwzględniono we wcześniejszym postępowaniu (np. jeżeli brak było skargi uprawnionego oskarżyciela, nastąpiło przedawnienie karalności, itp.).

Nie jest natomiast wymagane przeprowadzenie takiego postępowania, które potwierdzałoby niesłuszność tymczasowego aresztowania lub zatrzymania. Zauważyć jednak trzeba, że do przyznania z tego tytułu odszkodowania lub zadośćuczynienia nie wystarcza wydanie prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie, lecz konieczne jest ustalenie, że pozbawienie obywatela wolności było „niewątpliwie niesłuszne”.

Za przypadek niewątpliwie niesłusznego zastosowania tych środków przymusu należy uznać sytuację, kiedy zastosowano je wobec podejrzanego, który ukrywał się przed organami ścigania, lecz w odniesieniu do czynu, który mu przypisywano, nastąpiło już wcześniej

przedawnienie karalności (co należało dostrzec z urzędu). Tak należy również ocenić sytuację, gdy zgromadzony w sprawie materiał dowodowy nie wskazywał, że podejrzany popełnił jakiegokolwiek przestępstwo.

W praktyce nie można wykluczyć sytuacji, iż również na podstawie orzeczenia kończącego postępowanie (np. wyroku uniewinniającego) przyznać będzie należało odszkodowanie z tytułu niewątpliwie niesłusznego tymczasowego aresztowania lub zatrzymania. Należy tak postąpić w sytuacji, kiedy zastosowanie najsurowszego środka zapobiegawczego w żadnej mierze nie uzasadniało jego stosowania, zaś wydany wyrok, którym umorzono postępowanie - z uwagi na znikomą szkodliwość społeczną czynu - dodatkowo tę tezę potwierdza.

Zgodnie z art. 553 kpk roszczenie o odszkodowanie lub zadośćuczynienie nie przysługuje temu, kto w zamiarze wprowadzenia w błąd sądu lub organu ścigania złożył fałszywe zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa lub fałszywe wyjaśnienie i spowodował tym niekorzystne dla siebie orzeczenie w przedmiocie skazania, tymczasowego aresztowania, zastosowania środka zabezpieczającego albo zatrzymania. Tej regulacji nie stosuje się wobec osób, które złożyły oświadczenie na skutek:

- zadawania pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej treść odpowiedzi;
- wpływania na wypowiedzi przesłuchiwanej osoby za pomocą przymusu lub groźby bezprawnej;
- stosowania hipnozy albo środków chemicznych lub technicznych wpływających na procesy psychiczne przesłuchiwanej osoby albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem;
- uzyskania ich w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi;

a także, gdy szkoda lub krzywda powstała na skutek przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązku przez funkcjonariusza państwowego.

Jeżeli oskarżony przyczynił się jedynie do wydania orzeczenia, którym zamierzał wprowadzić w błąd sąd lub organ ścigania, roszcze-

nie o odszkodowanie lub zadośćuczynienie ulegnie - stosownie do treści art. 362 kc - stosownemu zmniejszeniu.

W razie śmierci oskarżonego prawo do odszkodowania przysługuje temu, kto wskutek wykonania kary lub niewątpliwie niesłusznego tymczasowego aresztowania utracił:

- należne mu od uprawnionego z mocy ustawy utrzymanie;
- stale dostarczane mu przez zmarłego utrzymanie, jeżeli względy słuszności przemawiają za przyznaniem odszkodowania.

Postępowanie w przedmiocie odszkodowania za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie inicjuje wniosek osoby poszkodowanej (skazanego, tymczasowo aresztowanego i zatrzymanego) bądź wniosek osoby - w sytuacji śmierci osoby poszkodowanej - określonej w art. 556 § 1 kpk.

Żądanie w zakresie odszkodowania należy zgłosić w sądzie wojewódzkim, w którego okręgu wydano orzeczenie w pierwszej instancji, zaś w wypadku osoby niewątpliwie niesłusznie tymczasowo aresztowanej lub zatrzymanej - w sądzie wojewódzkim właściwym ze względu na miejsce, w którym nastąpiło zwolnienie (art. 554 § 1 kpk).

Roszczenia z tego tytułu przedawniają się po upływie roku od daty uprawomocnienia się orzeczenia dającego podstawę do odszkodowania i zadośćuczynienia, zaś w wypadku tymczasowego aresztowania - od daty uprawomocnienia się orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie, a odnośnie zatrzymania - od daty zwolnienia. Osobie dochodzącej swoich roszczeń w trybie art. 556 § 1 kpk roczny termin przedawnienia liczony jest od śmierci oskarżonego (art. 555 i 556 § 2 kpk).

Oceniając zasadność żądania, sąd wojewódzki zobowiązany jest wyznaczyć rozprawę, w ramach której orzeka w składzie trzech sędziów.

W rozprawie może wziąć udział - obok prokuratora - oskarżony wraz z obrońcą, a w przypadku śmierci poszkodowanego osoba wskazana w art. 556 § 1 kpk i jej pełnomocnik, którym może być uprzednio ustanowiony obrońca (art. 556 § 3 i 4 kpk). Postępowanie toczy się na zasadach określonych w kodeksie postępowania karnego, zaś przepisy

kodeksu postępowania cywilnego stosuje się jedynie posiłkowo (art. 558 kpk).

Biorąc pod uwagę fakt, że celem toczącego się postępowania jest - najogólniej rzecz ujmując - naprawienie szkody i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, przeto w pierwszym wypadku sąd zasądzi kwotę będącą odpowiednikiem różnicy pomiędzy stanem majątkowym po odzyskaniu wolności a stanem, jaki by istniał, gdyby oskarżony nie był jej pozbawiony, zaś w drugim - ustali odpowiednią sumę, która jest adekwatna do okresu odosobnienia i będzie wiązała się z wyrządzoną w ten sposób krzywdą moralną.

W razie naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za doznaną krzywdę Skarb Państwa ma roszczenie zwrotne do osób, które swoim bezprawnym działaniem spowodowały niesłuszne skazanie, zastosowanie środka zabezpieczającego, niewątpliwie niesłuszne tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie. Legitymowanym do wniesienia takiego powództwa jest prokurator lub organ, który jest powołany do reprezentowania Skarbu Państwa. Jeżeli prokurator nie dopatrzy się ku temu podstaw, wydaje w tej kwestii postanowienie i zawiadamia, o tym uprawniony organ (art. 557 kpk).

Przepisy rozdziału, dotyczące odszkodowania za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie, mają zastosowanie do cudzoziemców na zasadzie wzajemności (art. 559 kpk).

3. Ułaskawienie

W uzasadnieniu do rządowego projektu kodeksu postępowania karnego przyjęto zasadę, iż skoro Prezydent RP jest uprawniony do stosowania prawa łaski, to inny organ - w szczególności sąd - nie może pozostawiać bez biegu podania o ułaskawienie, uniemożliwiając jego dotarcie do właściwego adresata. W tej sytuacji zadaniem sądów jest gromadzenie materiału dowodowego (opinii) pozwalających Prezydentowi na podjęcie właściwej decyzji.

Szczegółowe zaś regulacje przewidują dwojaki tryb inicjowania postępowania ułaskawieniowego:

- a) na wniosek,
- b) z urzędu.

Ad a). Prośbę o ułaskawienie - stosownie do art. 560 kpk - może wnieść sam skazany, osoba uprawniona do składania na jego korzyść środków odwoławczych, krewni w linii prostej, rodzeństwo, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo, małżonek i osoba pozostająca ze skazanym we wspólnym pożyciu. Taka prośba, która została wniesiona przez inną osobę, aniżeli wyżej wymieniona lub jeżeli jest ona niedopuszczalna z mocy ustawy (np. złożono ją w odniesieniu do nieprawomocnego wyroku), jest przez sąd pozostawiana bez rozpoznania.

Właściwym do orzekania o zasadności prośby o ułaskawienie jest sąd pierwszej instancji, który winien rozpoznać sprawę odnośnie przedmiotowej kwestii w terminie 2 miesięcy - licząc od daty wpływu podania (art. 561 kpk).

Podjęte w tej materii postanowienie winno zapaść w takim samym składzie, w jakim wydano merytoryczne rozstrzygnięcie. Uzasadnienie dla tak sformułowanego postulatu stanowi fakt, że sędziowie i ławnicy, którzy brali udział w wyrokowaniu, są najlepiej zorientowani we wszelkich okolicznościach sprawy. Mogą też ocenić, na ile prawidłowo przebiega proces resocjalizacji i czy w tym kontekście skazany zasługuje na ułaskawienie.

Aby zachować kolegialność w podejmowaniu tej niewątpliwie ważnej decyzji, ustawodawca przewidział konieczność stworzenia składu ławniczego (jeden sędzia i dwóch ławników) w sytuacji, kiedy w pierwszej instancji sąd orzekał w składzie jednoosobowym (art. 562 kpk).

Rozpatrując prośbę o ułaskawienie, sąd bierze pod uwagę wszystkie kwestie w niej podniesione, a dodatkowo te, które zostały wskazane w art. 563 kpk. Istotne jest więc zachowanie skazanego po wydaniu wyroku, rozmiary wykonanej już kary, stan zdrowia skazanego i jego warunki rodzinne, naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem, a przede wszystkim szczególne wydarzenia, jakie nastąpiły po wydaniu wyroku.

Postępowanie ułaskawieniowe toczy się w myśl zasad określonych w art. 564 i 565 kpk, z uwzględnieniem opinii sądu pierwszej, a także - jeżeli w sprawie orzekał - sądu drugiej instancji.

Właściwy sąd rejonowy lub wojewódzki, który orzekł jako sąd pierwszej instancji, pozostawia prośbę bez dalszego biegu, o ile stwierdził brak podstaw do wydania opinii pozytywnej. W sytuacji zaś zajęcia diametralnie odmiennego stanowiska (opinia pozytywna) przesyła akta sprawy (lub niezbędne ich części) Prokuratorowi Generalnemu wraz ze swoją opinią, celem podjęcia dalszych decyzji.

Jeżeli w sprawie, w której wniesiono prośbę o ułaskawienie, orzekł również sąd odwoławczy, sąd pierwszej instancji przesyła mu akta (lub niezbędne ich części) wraz ze swoją opinią (tak pozytywną, jak też negatywną). Sąd ten pozostawia prośbę bez dalszego biegu tylko wtedy, gdy podejmuje opinię negatywną, a identyczna została już wydana w sądzie niższej instancji. W pozostałych wypadkach sąd odwoławczy przesyła akta sprawy - wraz z opiniami - Prokuratorowi Generalnemu.

Opinie pozytywne nie są dostępne dla osób legitymowanych do złożenia prośby o ułaskawienie skazanego.

Prośbę o ułaskawienie - jeżeli choćby jeden z sądów zaopiniował pozytywnie - Prokurator Generalny przedstawia Prezydentowi RP wraz z aktami sprawy i swoim stanowiskiem co do jej zasadności.

Jeżeli prośbę skierowano bezpośrednio do Prezydenta RP, przekazuje się ją - stosownie do art. 565 § 2 kpk - Prokuratorowi Generalnemu w celu nadania jej biegu z urzędu (art. 567 kpk) lub na wniosek (art. 561 kpk).

Ponowna prośba o ułaskawienie, wniesiona przed upływem roku od negatywnego załatwienia poprzedniej prośby, może być (fakultatywność) przez sąd pozostawiona bez rozpoznania (art. 566 kpk).

Ad b. Postępowanie ułaskawieniowe z urzędu władny jest wszcząć Prokurator Generalny, który może żądać przedstawienia sobie akt sprawy z opiniami sądów albo przedstawić akta Prezydentowi RP bez zwracania się o ich opinię. Impulsem do takiego szczególnego trybu postępowania może być również decyzja samego Prezydenta RP (art. 567 kpk).

W ramach tego szczególnego trybu postępowania możliwe jest przedstawienie akt sprawy Prezydentowi RP z negatywnym stanowiskiem sądów obu instancji.

W postępowaniu ulaskawieniowym (toczącym się z urzędu lub na wniosek) sąd wydający opinię oraz Prokurator Generalny mogą wstrzymać wykonanie kary lub zarządzić przerwę w jej wykonaniu do czasu ukończenia tego postępowania, o ile szczególnie ważne powody przemawiają za ulaskawieniem, zwłaszcza gdy uzasadnia to krótki okres pozostałej do odbycia kary (art. 568 kpk).

4. Wyrok łączny

Zgodnie z art. 85 kk, jeżeli sprawca popełnił dwa lub więcej przestępstw, zanim zapadł pierwszy wyrok, chociażby nieprawomocny, co do któregośkolwiek z tych przestępstw i wymierzono za nie kary tego samego rodzaju albo inne podlegające łączeniu, sąd orzeka karę łączną, biorąc za podstawę kary z osobna wymierzone za zbiegające się przestępstwa. Może ona zostać orzeczona w ramach tego samego postępowania, jeżeli sprawca został skazany za więcej niż jedno przestępstwo lub w odrębnym trybie - o wydanie wyroku łącznego, jeżeli skazania miały miejsce w różnych postępowaniach karnych. Mogły się one zresztą toczyć w sądach różnego rzędu i w dość odległym przedziale czasowym.

Wyrok łączny - o ile zachodzą przesłanki wskazane w art. 85 kk - wydaje sąd z urzędu lub na wniosek skazanego albo prokuratora (art. 570 kpk).

Regulując właściwość sądu, który ma w tym przedmiocie orzekać, ustawodawca przewidział szereg szczegółowych rozwiązań, a mianowicie:

- jeżeli w poszczególnych sprawach orzekały sądy tego samego rzędu, właściwy do wydania wyroku łącznego jest sąd, który wydał jako ostatni wyrok skazujący w pierwszej instancji;
- jeżeli w pierwszej instancji orzekały sądy różnego rzędu, wyrok łączny wydaje sąd wyższego rzędu;
- o ile nastąpił zbieg wyroku sądu powszechnego i szczególnego, o karze łącznej orzeka ten z sądów, który wymierzył karę surowszą podlegającą łączeniu (art. 569 kpk).

W ramach przygotowania do rozprawy dotyczącej wydania wyroku łącznego prezes sądu ocenia zasadność złożonego wniosku i jeżeli

dojdzie do przekonania, że nie zasługuje on na uwzględnienie - z braku spełnienia przesłanek z art. 85 kk - kieruje sprawę na posiedzenie. Wówczas sąd wydaje postanowienie o umorzeniu postępowania (art. 572 kpk), a jako że zamyka ono drogę do wydania wyroku, można zaskarżyć je w drodze zażalenia (art. 459 § 1 kpk).

O ile zachodzą natomiast podstawy do wydania wyroku łącznego, sąd zwraca się do zakładów karnych, w których skazany przebywał, o nadesłanie opinii o zachowaniu się skazanego w chwili odbywania kary, jak również o warunkach rodzinnych, majątkowych, a także co do stanu zdrowia skazanego oraz danych o odbyciu kary z poszczególnych wyroków. Jeżeli jednak wniosek o wydanie wyroku łącznego pochodzi od prokuratora, powinien zawierać wszystkie te dane (art. 571 kpk).

Charakteryzując przebieg postępowania przed sądem, trzeba mieć na względzie, że tylko w pierwszej instancji istnieją pewne odrębności polegające na tym, że:

- stawiennictwo osobiste skazanego nie jest obowiązkowe, chyba że sąd postanowi inaczej;
- nie wydaje się zarządzenia o doprowadzeniu na rozprawę oskarżonego pozbawionego wolności;
- nie stosuje się regulacji zawartej w art. 84 § 1 kpk;
- dla oskarżonego pozbawionego wolności, który nie ma obrońcy i nie był obecny podczas ogłoszenia wyroku, termin do złożenia wniosku o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku biegnie od daty doręczenia mu orzeczenia (art. 573 kpk).

W zakresie toczącego się postępowania - tak przed sądem pierwszej, jak i drugiej instancji - mają odpowiednio zastosowanie przepisy o postępowaniu zwyczajnym (art. 573 i 574 kpk). W praktyce będzie to oznaczać, że akt oskarżenia zastąpi wniosek o wydanie wyroku łącznego, który zostanie odczytany po rozpoczęciu przewodu sądowego. W jego ramach sąd winien odczytać wszelkie informacje dotyczące warunków rodzinnych, majątkowych i odnośnie stanu zdrowia skazanego, a także opinie dotyczące skazanego oraz dane o odbyciu kar. Nie bez znaczenia będą informacje załączone do spraw karnych, które zostały objęte postępowaniem o wydanie wyroku łącznego.

Wyrokując w sprawie o wydanie takiego wyroku, trzeba oznaczyć - w miarę potrzeby - datę, od której należy liczyć początek odbywania kary orzeczonej wyrokiem łącznym, oraz wymienić okresy zaliczone na poczet kary łącznej. Pamiętać też trzeba, że w wypadku wymierzenia w wyroku łącznym kary niższej od okresu odbytych i połączonych już kar pozbawienia wolności lub równej temu okresowi, przewodniczący niezwłocznie zarządza zwolnienie skazanego, jeżeli nie jest on pozbawiony wolności w innej sprawie. Przesyłając jego zarządzenie do wykonania, załącza się odpis wydanego wyroku łącznego (art. 576 § 2 kpk).

Z momentem uprawomocnienia się wyroku łącznego, wyroki podlegające połączeniu nie ulegają wykonaniu w zakresie objętym wyrokiem łącznym. Są realizowane natomiast w tej części, w której nie zostały objęte tą konstrukcją (art. 576 § 1 kpk).

Wydany wyrok traci moc z chwilą wydania nowego wyroku łącznego. Taka potrzeba zajdzie np. wówczas, kiedy zaistnieje konieczność orzeczenia o karze łącznej w odniesieniu jeszcze jednego skazanego przez sąd, mającego już miejsce po wydaniu wyroku łącznego. Konieczność wydania takiego orzeczenia będzie zachodziła w szczególności wówczas, jeżeli choćby jeden z wyroków stanowiących podstawę wyroku łącznego uległ uchyleniu lub zmianie (art. 575 kpk).

POSTĘPOWANIE KARNE MIĘDZYNARODOWE

Dział XIII kpk zatytułowany „Postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych” obejmuje regulacje prawne dotyczące immunitetów prawa międzynarodowego, pomoc prawną, doręczenia w sprawach karnych, ekstradycję oraz przejęcie i przekazanie ścigania karnego.

W zakresie pomocy prawnej w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych, mogą być dokonywane niezbędne czynności, a szczególnie wymienione w art. 585 kpk. Doręczenie pisma przebywającej za granicą osobie lub przeprowadzenie dowodu z osobowego źródła dowodowego z osoby, mającej obywatelstwo polskie, dokonuje się za pomocą polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego lub konsularnego (art. 586 § 1 kpk). Jeżeli taki sposób przeprowadzenia czynności jest niemożliwy, można zwrócić się o dokonanie tych czynności do sądu lub innego organu państwa obcego (art. 586 § 2 kpk). Protokoły z tych czynności mogą być odczytywane na rozprawie (art. 587 kpk).

Na wniosek sądu lub prokuratora państwa obcego pomocy prawnej udzielają polskie sądy i prokuratury (art. 588 § 1 kpk). Sąd lub prokuratura odmawiają udzielenia pomocy prawnej i przekazują odmowę właściwym organom obcego państwa, jeżeli żądana czynność byłaby sprzeczna z zasadami porządku prawnego w RP albo naruszałaby jej suwerenność (art. 588 § 2 kpk). Ponadto można odmówić udzielenia pomocy prawnej w sytuacjach określonych w art. 588 § 3 kpk. Dokonując czynności na wniosek sądu lub prokuratora państwa obcego, stosuje się ustawy polskie. Należy jednak uczynić zadość życzeniu tych organów, aby przy dokonaniu czynności zastosowano szczególny tryb postępowania lub szczególną formę, jeżeli nie jest to sprzeczne z zasadami porządku prawnego w RP (art. 588 § 4 kpk).

Wezwany z zagranicy świadek lub biegły, nie będący obywatelem polskim, który stawia się dobrowolnie przed sądem, nie może być ścigany, zatrzymany lub tymczasowo aresztowany ani za przestępstwo będące przedmiotem danego postępowania karnego, ani za jakiekolwiek inne przestępstwo popełnione przed przekroczeniem polskiej granicy państwowej. W stosunku do niego nie może być także wykonana kara orzeczona za takie przestępstwo (art. 589 § 1 kpk). Świadek lub biegły tracą ochronę, jeżeli nie opuścili terytorium RP, chociaż mogli to uczynić w ciągu 7 dni, gdy sąd oznajmił im, iż ich obecność stała się zbędna (art. 589 § 2 kpk).

Kodeks postępowania karnego reguluje **postępowanie ekstradycyjne bierne**, toczące się w razie złożenia przez inne państwo wniosku o wydanie (art. 602-607 kpk). Przepisy o postępowaniu ekstradycyjnym mają charakter subsydiarny, tj. nie stosuje się ich, jeżeli zawarta przez Polskę umowa międzynarodowa stanowi inaczej (art. 615 kpk).

W prawie międzynarodowym przez ekstradycję rozumie się obowiązek wydania drugiemu państwu osób przebywających na terytorium państwa (strony) wezwanego, a przeciwko którym toczy się postępowanie sądowe - karne (przygotowawcze) na terytorium państwa (strony) wzywającego, bądź też istnieje wyrok karny podlegający wykonaniu. Ekstradycja jest więc aktem organu procesowego państwa, stanowiącym o wydaniu osoby znajdującej się na jego obszarze, władzom drugiego państwa, w celu pociągnięcia jej do odpowiedzialności prawnej (karnej) lub wykonania kary orzeczonej w prawomocnym wyroku skazującym.

W polskim systemie prawnym istnieją dwa tryby ekstradycyjne:

- 1) umowny,
- 2) pozaumowny (kodeksowy).

Tryb umowny ma zastosowanie wobec państw, z którymi zawarto umowę ekstradycyjną lub umowę o obrocie prawnym, zawierającą m.in. przepisy ekstradycyjne. Tryb kodeksowy ma zastosowanie w stosunkach z państwami, z którymi RP nie zawarła umowy ekstradycyjnej. W przypadku trybu umownego Polska ma obowiązek wydania osoby ściganej, jeżeli są spełnione przesłanki ekstradycyjne i nie zachodzą określone w umowie przeszkody. Natomiast tryb kodeksowy

zawsze może być zastosowany, ale nie nakłada na RP obowiązku wydania, a państwu wzywającemu nie daje roszczenia o wydanie. Wnioski o ekstradycję sądy i prokuratorzy zgłaszają za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości (art. 593 kpk). Podobnie postępuje się ze zgłaszaniem wniosków o przewóz przestępców przez terytorium obcego państwa (art. 593 kpk).

Do wniosku dołącza się odpis postanowienia o tymczasowym aresztowaniu wraz z uzasadnieniem lub odpis prawomocnego wyroku (art. 594 kpk). W wypadkach nie cierpiących zwłoki, sąd lub prokurator może zwrócić się bezpośrednio do właściwego organu państwa obcego o tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie osoby, w stosunku do której ma być złożony wniosek o wydanie, po czym niezwłocznie składa wniosek według ustalonych zasad (art. 595 kpk).

Jeżeli państwo obce wydało osobę ściganą z zastrzeżeniem, że postępowanie karne może dotyczyć tylko tych przestępstw, co do których nastąpiło wydanie, postępowanie przeciwko osobie wydanej nie może toczyć się co do innych przestępstw przed dniem wydania (art. 596 kpk). W razie zastrzeżenia przy wydaniu, że w stosunku do osoby wydanej orzeczone już kary będą wykonane tylko za przestępstwa, co do których nastąpiło wydanie, sąd, który orzekł prawomocnie w sprawie, wydaje w razie potrzeby na posiedzeniu wyrok zmieniający orzeczenie w taki sposób, aby kary były wykonywane tylko za przestępstwa, co do których nastąpiło wydanie sprawcy (art. 597 kpk).

Terminy tymczasowego aresztowania przewidziane w art. 263 kpk biegną w stosunku do osoby wydanej od chwili przejścia tej osoby przez właściwe organy na terytorium RP (art. 598 § 1 kpk). Przepis art. 265 kpk stosuje się także, gdy zatrzymanie nastąpiło za granicą (art. 598 § 2 kpk). Jeżeli osoba wydana przez państwo obce nie opuści bez usprawiedliwionej przyczyny terytorium RP w ciągu miesiąca od daty prawomocnego ukończenia postępowania, a w razie skazania - w ciągu 2 miesięcy po opuszczeniu terytorium RP powróci, ograniczeń wynikających z art. 596 oraz 597 kpk nie stosuje się (art. 599 kpk).

Po wydaniu prawomocnego orzeczenia w sprawie przeciwko osobie wydanej przez państwo obce sąd przesyła odpis wyroku Ministrowi Sprawiedliwości, który przekazuje go właściwemu organowi obcego państwa (art. 600 kpk).

W razie złożenia przez organ obcego państwa wniosku o ekstradycję, prokurator osobę tę przesłuchuje i w miarę potrzeby zabezpiecza dowody, po czym wnosi sprawę do właściwego miejscowo sądu wojewódzkiego (art. 602 kpk). Sąd wojewódzki wydaje na posiedzeniu opinię co do wniosku obcego państwa. W posiedzeniu ma prawo wziąć udział obrońca osoby ściganej. Przed wydaniem postanowienia należy umożliwić osobie ściganej złożenie wyjaśnień ustnie lub na piśmie (art. 603 § 1 kpk). Na postanowienie w tym przedmiocie przysługuje zażalenie. Jeżeli sąd wydał postanowienie o niedopuszczalności wydania, ekstradycja nie może nastąpić - art. 603 § 3 kpk. W razie wniosku państwa obcego o wydanie w celu przeprowadzenia postępowania karnego, należy na uzasadniony wniosek tej osoby przeprowadzić dowody znajdujące się w kraju (art. 603 § 1 kpk). Opinię wraz z aktami sąd przekazuje Ministrowi Sprawiedliwości, który po rozstrzygnięciu wniosku, zawiadamia o tym organ obcego państwa (art. 603 § 5 kpk). Wniosek załatwia się odmownie, gdy dotyczy obywatela polskiego lub osoby korzystającej z prawa azylu oraz w pozostałych wypadkach wymienionych w art. 604 § 1 kpk. Można odmówić wydania osoby, szczególnie w wypadkach określonych w art. 604 § 2 kpk

Jeżeli wniosek o wydanie dotyczy przestępstwa, którego sprawca podlega wydaniu, sąd może wydać postanowienie o tymczasowym aresztowaniu osoby ściganej (art. 605 § 1 kpk). Sąd może także, przed złożeniem wniosku o wydanie, zastosować tymczasowe aresztowanie ściganego na czas nie dłuższy niż miesiąc, jeżeli organ obcego państwa zwraca się o to, zapewniając, że w stosunku do osoby ściganej zapadł prawomocny wyrok skazujący lub wydano nakaz aresztowania (art. 605 § 2 kpk).

Podany tok postępowania stosuje się w razie wystąpienia o zezwolenie na przewóz przez terytorium RP osoby ściganej (art. 606 kpk).

O zastosowaniu tymczasowego aresztowania wobec obywatela obcego państwa zawiadamia się podmioty wymienione w art. 605 § 4 kpk. Jeżeli dane zawarte we wniosku o wydanie są niewystarczające, gdy sąd lub prokurator zażądał ich uzupełnienia, a państwo obce nie nadesłało w terminie miesiąca od doręczenia żądania uzupełnienia wniosku o wydanie organowi, który je zgłosił, potrzebnych dokumentów

lub informacji, postanowienie o tymczasowym aresztowaniu uchyla się (art. 605 § 5 kpk).

Problematykę ekstradycji szczegółowo reguluje Europejska Konwencja o ekstradycji, sporządzona w Paryżu dnia 13 XII 1957 r. z protokołami dodatkowymi.

Instytucja przejęcia ścigania jest ściśle związana z zakresem jurysdykcji krajowej sądów polskich w sprawach karnych. Przejęcie ścigania opiera się na istnieniu w danej sprawie jurysdykcji karnej dwóch państw: przekazującego i przejmującego. Jedna z nich opiera się na zasadzie terytorialności, druga zaś na zasadzie narodowości podmiotuwej. Zawarcie porozumienia w sprawie przekazania - przejmowania ścigania nie oznacza generalnego rozdzielenia jurysdykcji, lecz jedynie zobowiązanie się państwa do rezygnacji z wykonywania swej kompetencji w określonej kategorii spraw. Jeżeli więc tradycyjne przejęcie ścigania polegało na zobowiązaniu państwa obywatelstwa sprawcy do ścigania go i odpowiadającego mu roszczenia państwa miejsca popełnienia przestępstwa, to przekazanie - przejęcie ścigania zawiera zobowiązanie dwustronne. Nie tylko państwo ojczyście jest zobowiązane wszcząć postępowanie, lecz także państwo, gdzie czyn popełniono, jest zobowiązane przekazywać ściganie, co do pewnego zakresu spraw.

W sprawie o przestępstwa popełnione za granicą przez obywatela polskiego lub pozostałe osoby wymienione w art. 590 § 1 kpk, Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego organu państwa obcego z wnioskiem o przekazanie ścigania, albo może przejąć taki wniosek od właściwego organu państwa obcego.

W razie przejęcia ścigania podejrzanego tymczasowo aresztowanego, terminy przewidziane w art. 263 kpk biegną od chwili przejęcia tej osoby przez właściwe organy na terytorium RP (art. 590 § 3 kpk).

Przejęcie ścigania karnego uważa się za wszczęcie postępowania karnego wg prawa polskiego (art. 590 § 2 kpk). Po przejęciu ścigania postępowanie karne przed polskimi organami odbywa się od początku. Nie jest tutaj możliwa kontynuacja procesu w stosunku do czynności dokonywanych przed organami ścigania państwa obcego. Jednak zebrany materiał przed organami ścigania państwa obcego może być wykorzystany w postępowaniu przed sądem polskim, w przeciwnym razie przekazywanie akt sprawy byłoby bezcelowe i z reguły prowadziłoby

do uniewinnienia oskarżonego wobec braku wystarczających dowodów jego winy. Obecnie art. 590 § 4 kpk wyraźnie postanawia, że do dowodów zebranych za granicą przed przejściem ścigania stosuje się odpowiednio art. 389, 391, 393 k.p.k, jeżeli sposób przeprowadzenia czynności nie był sprzeczny z zasadami polskiego porządku prawnego (art. 587 kpk w związku z art. 590 § 4 kpk).

Minister Sprawiedliwości zawiadamia właściwy organ państwa obcego o sposobie prawomocnego zakończenia postępowania karnego (art. 590 § 5 kpk). W sprawach o przestępstwo popełnione na terytorium Polski przez cudzoziemca Minister Sprawiedliwości zwraca się, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, do właściwego organu państwa, którego podejrzany jest obywatelem, lub w którym ma stałe miejsce zamieszkania oraz w stosunku do pozostałych osób wymienionych w art. 591 § 1 kpk, z wnioskiem o przejście ścigania karnego, albo może przyjąć taki wniosek od właściwego organu państwa obcego. Jeżeli pokrzywdzony jest obywatelem polskim, złożenie wniosku o przejście ścigania może nastąpić tylko za jego zgodą (art. 591 § 2 kpk). Przed rozstrzygnięciem wniosku osoba ścigana, przebywająca na terytorium RP ma prawo do wysłuchania jej przez właściwy organ, o czym należy ją pouczyć (art. 591 § 3 kpk).

W razie pozytywnego rozstrzygnięcia wniosku o przejście ścigania, Minister Sprawiedliwości zarządza niezwłocznie przekazanie osoby ściganej, jeżeli jest ona tymczasowo aresztowana (art. 591 § 4 kpk). Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego organu państwa obcego o informację co do sposobu prawomocnego zakończenia postępowania karnego (art. 591 § 5 kpk).

Przekazanie ścigania karnego uważa się za umorzenie postępowania wg prawa polskiego, co nie stoi na przeszkodzie ponownemu postępowaniu karnemu w razie bezpodstawnego zaniechania ścigania podejrzanego za granicą (art. 591 § 6 kpk).

Jeżeli co do tego samego czynu tej samej osoby wszczęto postępowanie karne w Polsce i w państwie obcym, Minister Sprawiedliwości przeprowadza konsultację z właściwym organem państwa obcego i gdy wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, występuje z wnioskiem o przejście lub przekazanie ścigania (art. 592 kpk).

Przejście i przekazanie osób skazanych do wykonania wyroku regulują przepisy art. 608-611 kpk.

KOSZTY PROCESU

Każde postępowanie - w tym i karne - łączy się z koniecznością poniesienia pewnych nakładów finansowych, a zatem istotnym zagadnieniem pozostaje kwestia, kto ma je wyłożyć, a także kto - po zakończeniu procesu - winien je ostatecznie ponieść.

Do kosztów procesu - zgodnie z art. 616 kpk - należą:

1) koszty sądowe (są nimi opłaty, a także wydatki poniesione przez Skarb Państwa od chwili wszczęcia postępowania),

2) uzasadnione wydatki stron, w tym z tytułu ustanowienia w sprawie jednego obrońcy lub pełnomocnika.

Zagadnienie opłat - w tym kwestię rodzaju i wysokości, a także zasad i trybu ich wymierzania - reguluje ustawa z dnia 23.06.1973 r. o opłatach w sprawach karnych (tj. Dz.U. z 1983 r. Nr 49, poz. 223 z późn. zm.).

Z kolei wydatki Skarbu Państwa - których wysokość i zasady ustalania (o ile nie regulują tego odrębne przepisy) określa Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Finansów, a także (przy braku regulacji prawnych) kwoty przyznane przez sąd lub prokuratora lub inny organ prowadzący postępowanie - to w szczególności wypłaty dokonywane z tytułu (art. 618 kpk):

- 1) doręczenia wezwań i innych pism;
- 2) przejazdów sędziów, prokuratorów i innych osób z powodu czynności postępowania;
- 3) sprowadzenia i przewozu oskarżonego, świadków i biegłych;
- 4) oględzin, badań przedsięwziętych w toku postępowania oraz przesylek i przechowania zajętych przedmiotów, jak również ich sprzedaży;
- 5) ogłoszeń w prasie, radiu i telewizji;

6) wykonania orzeczenia, w tym również o zabezpieczeniu grożących kar majątkowych, jeżeli kary te zostały orzeczone, z wyłączeniem kosztów utrzymania w zakładzie karnym i kosztów pobytu w zakładach leczniczych na obserwacji psychiatrycznej;

7) należności świadków i tłumaczy;

8) kosztów postępowania mediacyjnego;

9) należności biegłych lub instytucji wyznaczonych do wydania opinii;

10) opłat przewidzianych za udzielenie informacji z rejestru skazanych;

11) nie opłaconej przez strony pomocy prawnej udzielonej z urzędu przez adwokatów.

Ustawodawca w art. 619 kpk przyjął zasadę, że jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, wszelkie wydatki wykląda tymczasowo Skarb Państwa. Przyjęto również - zgodnie z treścią § 2 tego przepisu - że koszty postępowania mediacyjnego ponosi Skarb Państwa.

Wyjątkiem od wspomnianej reguły jest, że:

a) wydatki związane z ustanowieniem obrońcy lub pełnomocnika wykląda strona, która go ustanowiła (art. 620 kpk), chyba że zostali wyznaczeni z urzędu;

b) oskarżyciel prywatny składa przy akcie oskarżenia lub wraz z oświadczeniem o przyłączeniu się do toczącego się postępowania lub podtrzymaniu oskarżenia, od którego prokurator odstąpił, dowód wartości wydatków (które nie obejmują jednak należności z tytułu ogłoszeń w prasie, radiu i telewizji, a także nie opłaconej przez strony pomocy prawnej udzielonej z urzędu przez adwokatów). Jej wysokość ustala, w drodze rozporządzenia, Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Finansów (art. 621 kpk).

Osoba, która wykazała, że ze względu na sytuację rodzinną, majątkową i wysokość dochodów, wyłożenie kosztów podlegających uiszczeniu byłoby zbyt uciążliwe, może zostać - w całości lub części - zwolniona z tego obowiązku. Taką decyzję podejmuje sąd przy wnoszeniu pisma procesowego (art. 623 kpk).

Regułą jest (art. 626 kpk), że sąd w orzeczeniu kończącym postępowanie w sprawie określa, kto w jakiej części i zakresie ponosi koszty procesu. Jeżeli jednak takiego rozstrzygnięcia nie zamieszczono, jak również gdy zachodzi potrzeba dodatkowego ustalenia ich wysokości lub rozstrzygnięcia o kosztach postępowania wykonawczego, orzeczenie w tym przedmiocie wydaje odpowiednio sąd pierwszej lub drugiej instancji.

Na wydane w tym przedmiocie rozstrzygnięcie służy zażalenie, jeżeli nie wniesiono apelacji. W razie wniesienia apelacji i zażalenia - zażalenie rozpoznaje sąd odwoławczy wraz z apelacją.

W razie wydania orzeczenia skazującego:

- w sprawach z oskarżenia publicznego - sąd zasądza od skazanego na rzecz Skarbu Państwa koszty sądowe oraz wydatki na rzecz oskarżyciela posiłkowego (art. 627 kpk);
- w sprawach z oskarżenia prywatnego - sąd zasądza od skazanego na rzecz oskarżyciela prywatnego poniesione przez niego koszty procesu, zaś na rzecz Skarbu Państwa - wydatki ustalone na podstawie art. 618 kpk, od których uiszczenia oskarżyciel był zwolniony, a także w razie rozpoznania sprawy bez zachowania wymagań określonych w art. 621, 622 kpk.

Przedmiotowa regulacja - zgodnie z art. 629 kpk - ma odpowiednie zastosowanie w razie warunkowego umorzenia postępowania, a także w sprawach z oskarżenia prywatnego - również w razie umorzenia postępowania z uwagi na znikomą społeczną szkodliwość czynu.

W przypadku wydania orzeczenia uniewinniającego lub umarzającego postępowanie, koszty procesu - zgodnie z art. 632 kpk - ponosi:

a) w sprawach z oskarżenia publicznego - Skarb Państwa, z wyjątkiem należności adwokackich z tytułu występowania w sprawie obrońcy lub pełnomocnika z wyboru (przy czym w uzasadnionych wypadkach sąd może przyznać zwrot całości lub części wynagrodzenia jednego obrońcy);

b) w sprawach z oskarżenia prywatnego - oskarżyciel prywatny, a w razie pojednania się stron - oskarżyciel i oskarżony w zakresie przez

siebie poniesionym, jeżeli strony w zawartej ugodzie nie uregulowały tego inaczej.

Jeżeli oskarżonego nie skazano za wszystkie zarzucane mu przestępstwa (w sprawach publicznoskargowych), wydatki związane z oskarżeniem w części uniewinniającej lub umarzającej postępowanie ponosi Skarb Państwa - art. 630 kpk.

Z kolei w sprawach z oskarżenia prywatnego - w razie odstąpienia od wymierzenia kary z powodu wzajemności krzywd lub wyzywającego zachowania się oskarżyciela prywatnego, jak również biorąc pod uwagę liczbę i rodzaj zarzutów, od których oskarżony został uniewinniony - sąd może obciążyć oskarżonego poniesionymi przez oskarżyciela kosztami procesu tylko częściowo (art. 631 kpk). Nadmienić trzeba, że w tych sprawach - w razie pojednania się stron przed rozpoczęciem przewodu sądowego, warunkowego umorzenia postępowania, umorzenia postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy lub znikomej społecznej szkodliwości czynu, albo z powodu stwierdzenia w zarzucanym czynie znamion przestępstwa ściganego z urzędu, zmiany trybu ścigania z powodu przyłączenia się prokuratora do postępowania wszczętego przez oskarżyciela prywatnego i zakończenia tego postępowania w trybie publicznoskargowym - prezes sądu zarządza zwrot uiszczonych przez oskarżyciela prywatnego zryczałtowanych wydatków w całości, a w połowie - w razie pojednania się stron po rozpoczęciu przewodu sądowego (art. 622 kpk).

Sąd może także zwolnić w całości lub części oskarżonego, oskarżyciela posiłkowego lub oskarżyciela prywatnego w razie rozpoznania sprawcy bez zachowania wymagań z art. 621§1 kpk od zapłaty na rzecz Skarbu Państwa kosztów sądowych, jeżeli istnieją podstawy do uznania, że uiszczenie ich byłoby zbyt uciążliwe ze względu na sytuację rodzinną, majątkową i wysokość dochodów, jak również wtedy, gdy przemawiają za tym względy słuszności (art. 624 kpk).

Nie pobiera się natomiast kosztów sądowych w razie skazania lub warunkowego umorzenia postępowania wobec żołnierza odbywającego zasadniczą służbę wojskową albo pełniącego służbę w charakterze kandydata na żołnierza zawodowego (art. 625 kpk).

Koszty procesu przypadające od kilku oskarżonych lub oskarżycieli prywatnych albo posiłkowych, jak również oskarżonych i oskar-

zycieli, sąd zasądza od każdego z nich według zasad słuszności, mając na uwadze w szczególności koszty związane ze sprawą każdego z nich (art. 633 kpk).

Przedstawione zasady mają odpowiednie zastosowanie również w postępowaniu odwoławczym (art. 634 i 635 kpk).

W szczególności ostatni przepis wskazuje, że niezależnie od tego, kto wniósł środek odwoławczy, jeżeli doprowadzi to do zmiany wyroku skazującego lub orzeczenia o warunkowym umorzeniu postępowania na niekorzyść oskarżonego, koszty procesu za postępowanie odwoławcze ustala się na ogólnych zasadach.

W razie nieuwzględnienia zaś środka odwoławczego, wniesionego wyłącznie przez oskarżonego lub oskarżyciela posiłkowego albo prywatnego, koszty procesu za postępowanie odwoławcze ponosi na ogólnych zasadach ten, kto wniósł środek odwoławczy. Jeżeli taki środek pochodzi wyłącznie od oskarżyciela publicznego, koszty procesu za postępowanie odwoławcze ponosi Skarb Państwa. W sytuacji nieuwzględnienia środków odwoławczych wniesionych przez co najmniej dwa uprawnione podmioty, należy uwzględnić zasadę słuszności (art. 636 kpk).

Przepisy art. 635 i 636 kpk mają odpowiednie zastosowanie w razie pozostawienia środka odwoławczego bez rozpoznania wobec jego cofnięcia lub z przyczyn wskazanych w art. 430 kpk. W wypadku cofnięcia wniosku o ściganie kosztami postępowania można obciążyć osobę, która wniosek cofnęła (art. 637 kpk).

Wydatki poniesione przez sąd, związane z rozpoznaniem kasacji wniesionej przez Ministra Sprawiedliwości - Prokuratora Generalnego, a także Rzecznika Praw Obywatelskich - zgodnie z art. 638 kpk - ponosi Skarb Państwa.

Przepisy o kosztach procesu - zgodnie z art. 639 kpk - mają odpowiednie zastosowanie w sprawach o wznowienie postępowania. W razie oddalenia wniosku lub pozostawienia go bez rozpoznania, obowiązek pokrycia kosztów spoczywa na osobie, która go złożyła.

Nadmienić również należy, że zgodnie z art. 640 kpk - przepisy odnoszące się do kosztów procesu w sprawach z oskarżenia prywatne-

go mają odpowiednie zastosowanie w sprawach z oskarżenia publicznego, w których akt oskarżenia wniósł oskarżyciel posiłkowy.

Istotne jest również to, że - w myśl art. 641 kpk - prawo ściągnięcia zasądzonych kosztów procesu przedawnia się z upływem 3 lat od dnia, kiedy należało je uiścić.

Z kolei do kosztów procesu wynikłych z powództwa cywilnego mają odpowiednie zastosowanie uregulowania zawarte w kodeksie postępowania cywilnego.

W kodeksie postępowania karnego przyjmuje się zasadę, że powód cywilny jest zwolniony od obowiązku uiszczenia wpisu od powództwa cywilnego i apelacji, zaś oskarżony uiszcza wpis tylko wtedy, gdy apelacja dotyczy wyłącznie powództwa cywilnego (art. 642 kpk).

W razie uwzględnienia powództwa w całości lub części, sąd zasądza od oskarżonego na rzecz powoda należne mu koszty procesu, a jeżeli powód był zwolniony od kosztów sądowych, sąd zasądza je od oskarżonego na rzecz Skarbu Państwa. Jeżeli powód korzysta z pełnomocnika wyznaczonego z urzędu, należność z tego tytułu sąd zasądza bezpośrednio na rzecz pełnomocnika (art. 643 kpk).

W przypadku oddalenia powództwa cywilnego, jak również cofnięcia apelacji wynikłe stąd koszty procesu ponosi powód cywilny.

W sytuacji zawieszenia postępowania lub pozostawienia powództwa cywilnego bez rozpoznania, koszty procesu poniesione przez powoda cywilnego w postępowaniu karnym zalicza się do kosztów procesu cywilnego o to samo roszczenie (art. 644 kpk).

W razie zasądzenia odszkodowania pieniężnego z urzędu sąd zasądza od oskarżonego na rzecz Skarbu Państwa stosowne koszty sądowe, uwzględniając ewentualnie możliwość zwolnienia z całości lub ich części - ze względu na sytuację majątkową i rodzinną sprawcy (art. 645 kpk).

255244

255 274

Temida 2

Książki Wydawnictwa Temida 2 można nabyć składając zamówienia pod adresem Stowarzyszenia Absolwentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, ul. Mickiewicza 1, 15-213 Białystok, tel. 7457-168, tel./fax. 7327-062; e-mail: temida2@cksr.ac.bialystok.pl; <http://www.temida2.pl>, bądź bezpośrednio w siedzibie Stowarzyszenia pod wyżej wymienionym adresem, a także w księgarniach warszawskich: ORPAN w Pałacu Kultury i Nauki; Głównej Księgarni Naukowej im. B. Prusa, Krakowskie Przedmieście 7; Księgarni Wydawnictwa Sejmowego, ul. Senacka 1; Księgarni Ekonomicznej, ul. Grójecka 67 i Księgarni Uniwersyteckiej Liber, Krakowskie Przedmieście 24; w Lublinie w księgarniach: ORPAN, pl. M.C. Skłodowskiej 4 i Iuris Prudentia, pl. M.C. Skłodowskiej 5; Katowice: ORPAN, ul. Bankowa 11; w Łodzi w Księgarni Antykwariat, ul. Piotrkowska 102A; we Wrocławiu w Księgarni Paragraf, ul. Krupnicza 6/8 oraz w innych księgarniach na terenie całego kraju.